IN ROME.

IN ROME.

Schetsen uit het Romeinsche Volksleven.

NAAR

W. W. STORY'S *Roba di Roma*,

DOOR

Jº. DE VRIES.

AMSTERDAM,
GEBROEDERS KRAAY.
1867.

VOORREDE.

In Rome .... wie begeerde nimmer dat dit de titel mocht zijn van een hoofdstuk uit zijn leven? Rome! aan hoeveel doet die naam u denken, aan hoeveel, dat gij zelf zoudt wenschen te zien? Droomt gij gaarne van het verledene, zijt gij geschiedkundige, oudheidkenner, kunstenaar of staatkundige? Om het even: gij ziet naar Rome uit.

Doch het valt niet aan ieder te beurt naar Rome te gaan, en 't zou mij aangenaam zijn, wanneer mijn arbeid daarvoor eene kleine vergoeding mocht zijn. Het werk van W. W. Story, *dat onder den titel:* Roba di Roma *uitgekomen en door mij onder dien van „In Rome" weergegeven is, voldeed aan alle vereischten, die men tegenwoordig aan een boek over Rome stellen kan. Het is allereerst uit het volksleven gegrepen en komt in zooverre overeen met* About's Rome Contemporaine, *schoon het veel uitgebreider is. Het volk van Rome te schilderen, zijne gebruiken, gebreken en deugden in tafereelen voor te stellen, was de taak, die* Story *zich voorstelde. Intusschen was hij genoeg kunstenaar om aan praktische menschen liefde voor het schoone in te boezemen, en genoeg geschiedkundige om hen tot eerbied te stemmen voor het oude. Daarbij — deze schrijver is een man met een hart. Doch*

de Gids *heeft de voortreffelijkheid van zijn arbeid reeds genoeg aan het licht gebracht* [1]. *Het eenige, wat mij te doen staat, is den lezer rekenschap te geven van de wijze, waarop ik het overbrengen van* STORY'S *werk heb aangevat, en hem te zeggen dat dit ongeveer de helft door mij is ingekort. Terwijl menige fraaie partij gebleven is, zijn andere gedeelten hier en daar gekapt en gesnoeid. Tot troost kan ik er bijvoegen dat er partijen waren, wier breede uitwas eene dergelijke behandeling volkomen onschadelijk maakte. Als een beeld van de zeden van het tegenwoordige Rome is er aan het oorspronkelijke niets afgedaan. Dat ik overal mijne moedertaal heb gekneed tot die geestige en losse figuren, die het Engelsch van* STORY *mij soms zoo uitdagend voorhield, durf ik niet zoo stout te verzekeren.*

Mijn arbeid verschijnt in een tijd, waarin met Rome veel kan gebeuren. De wereld ziet op Rome, en mijn werk heeft zeker het voorrecht van te bezitten le charme de l'àpropos. *Moge die uitwendige omstandigheid niet zijne eenige aanbeveling en bekoring zijn; maar zijn inhoud ook eene niet onbeteekenende verklaring van de dingen die komen zullen, — hetzij de storm of de stilte des doods.*

J. D. V.

---

[1]) De Gids. Augustus 1866.

INHOUD.

Bladz.

HOOFDSTUK I.

DE AANKOMST.

Toen ik op mijne derde reis naar Rome te Civita Vecchia landde, was het te laat om nog dien avond naar de goede oude stad zelve te vertrekken. 't Was dus eerst op den volgenden morgen dat wij uitreden in een rammelenden gelen postwagen, met drie paarden en een zeer zwierig haveloozen postiljon — de bellen tjingelden aan den nek der paarden, de haneveeren wuifden op hun kop en op zij liep een zestal bedelende kinderen, die een onwelluidend koor aanhieven van: *Dateci qualche cosa* (geeft ons wat). Twee of drie halve *baiocci* [1]) waren echter voldoende om hen af te koopen en den weg vrij te krijgen.

De dag was verrukkelijk, de hemel onbewolkt, de lucht zacht en met dien liefelijken geur van het Zuiden vervuld, die de zinnen zoo aangenaam streelt en prikkelt. De zee, die den reiziger halverwege gezelschap houdt, wierp hare baren op en van het strand en rondom strekten zich de golvende hellingen uit der Campagna, hier woest en met mager spichtig gras of gekuifd en gevederd riet bezet, daar bedekt met struikgewas en laag geboomte, dat tot eene dichte massa te zamen geschoold in rijen tegen de heuvels scheen op te klimmen. Op de in zee uitstekende landtongen stonden hier en daar eenzame wachttorens,

---

[1]) De *baiocco* is een koperen muntstuk, ter waarde van ongeveer $2^1/_2$ cent Nederl. De *Paulo* heeft tien *baiocci*.

grijs van ouderdom en aan hun voet sloegen de ondiepe en machtelooze golven zich tot schuim rondom de zwarte gekartelde tanden der half gezonken rotsen aan het strand. Soms wezen de gebrokene bogen van eene Romeinsche brug half begraven onder welige struiken, onkruid en bloemen of de bouwvallen eener oude *villa*, thans een verblijf voor uilen, slangen en hagedissen, de plaats aan, waar het oude Rome eenmaal reisde en leefde. Bij tusschenpoozen gingen zware karren, getrokken door statige grijze ossen en bestemd voor de Campagna, met hun landelijken voerman dwars er op, langzaam voorbij, of eene lichte wijn-*caretta* (karretje) tjingelde langs den weg, met haar dommelenden bestuurder naast zijn wakker hondje onder de groote driehoekige huif en een paard, rijkelijk getooid met rozetten en veeren. Nu eens stapte eene lange stoffige processie van paarden en muilezels daar heen, beladen met zakken en aan elkanders staart vastgebonden. Dan weder werd de weg voor een oogenblik versperd door troepen ossen of *poledri* (hitten), die door een barschen drijver met een langen puntigen stok gehoed werden. Op het veld stond de *pecoraro* (veehoeder) in zijn broek van ruig schaapsvel, als de ware type van den mythischen Pan, op zijn staf geleund toe te zien op de wollige kudde — of de *contadino* (landman) bestuurde door de zwarte voren heen een ploeg uit den tijd van Virgilius, zoo als die op de prentjes van de Georgica voorkomt, langzaam voortgesleept door vier witte ossen, die naast elkander onder het juk waren gebracht. Ook waren er troepjes langharige geiten, die opsprongen tusschen de hagen en daar boven haar baard te zien gaven, of bij het lengen der avondschaduwen den herder volgden naar de kooi — eindelijk ruwe, knarsende wagens voortgerukt door plompe buffels met nedergebogen koppen en knoestige knieën, geboren te midden der koortsige moerassen.

Ter halverwege van Rome verwisselden wij van paarden te Palo, een onvriendelijk plaatsje bestaande uit een posthuis, eene herberg, eene stalling, eene reeks ver uit elkander staande visschershutten en eene oude verlatene sterkte, door vier torens geflankeerd. Die sterkte, die eens aan de Odescalchi toebehoorde; maar thans het eigendom is van het Romeinsche gouvernement, gelijkt veel op eene treurspel-decoratie, zooals zij daar staat te rotten in de verpeste lucht met een paar stramme oude soldaten tot garnizoen, wier woest en versleten voorkomen in zonderlinge overeenstemming is met de plaats van hun verblijf. Palo zelf ligt waar weleer de stad Alsium was, in het schemerduister des tijds

door de Pelasgers gesticht, lang voordat de Etrusciërs aan dit strand kwamen landen. Achtereenvolgens werd het door de Etrusciërs bezet en was het een geliefdkoosd verblijf van den Romeinschen adel, die er de *villa's* stichtte van Antoninus, Porcina, Pompejus en anderen. Van de Pelasgische en Etruscische stad bestaat geen spoor meer; maar de bouwvallen der Romeinsche *villa's* zijn nog langs het strand te zien. Niet meer worden daar de feesten gevierd door Fronto beschreven, als gehouden met „keur van oesters, geurige appelen, pastei en confituren en edele wijnen in onberispelijk doorschijnende bekers.” Ook zou Palo thans niet eene „aangename zeeplaats” genoemd worden. Evenwel, goede kreeften zijn er nog in overvloed en men kan er een vette beefsteak, roggebrood, slecht gekookte kuikens en zuren wijn bekomen, voor ongeveer het dubbel van den marktprijs. De ligging is lief, zooals de zee er binnen spoelt langs den ronden kustrand tot vóór de deur van de herberg, en op een zonnigen dag, wanneer men de witte vleugels der *feluccas* (booten) kan zien schitteren op de blauwe Middellandsche zee en wanneer de visschers hunne netten op strand sleepen, dan is het alsof er inderdaad een aangenaam zeeplaatsje van te maken ware — altijd op de verwoestende *malaria* (koorts) na, die er zelfs het verblijf van één nacht gevaarlijk maakt.

Wij bleven hier dan ook zoo kort mogelijk en de zee vaarwel zeggende keerden wij ons over de Campagna naar Rome. Het land wordt nu eenzaam, woest en verlaten. Toch heeft het eene aantrekkelijkheid, onmogelijk te bevatten door hen, die zich slechts naar Rome haasten en voor wie deze streek maar eene bron van oponthoud en verveling is. Het landschap is schrikwekkend, spookachtig; maar zijne stilte, zijne eenzaamheid heeft iets boeiends en indrukwekkends. Na mijlen en mijlen rijdens zagen wij eindelijk van den top eens heuvels, waarop wij zoetjes voortsukkelden, den koepel der St. Pieter zich verheffen boven de nog voor ons oog verborgene stad. 't Was eene korte verschijning, die spoedig verdween. De postiljon bedekte nu zijne havelooze livrei met een zwaren mantel, dien hij zich achteloos om de schouders wierp, ten einde zich te vrijwaren tegen de vochtige buitenlucht, gaf een tal van wilde slagen met de zweep, uitte eenige scherpe keelgeluiden om zijne paarden aan te zetten en voort gingen wij in vollen galop. De weg werd nu allengs meer bevolkt. Rijtuigen, die een toertje maakten of waarin men vrienden wilde te gemoet gaan, die van Civita Vecchia

kwamen, troepjes wandelende en schertsende Romeinen, pratende groepen, die voor de *osterias* (herbergen) of onder de *pergole* (prieëlen) hun *fogliette* (pintje) wijn dronken en de voorbijgangers opnamen — dat alles leverde de weg op. Eindelijk, omstreeks zonsondergang, hielden wij bij de Porta Cavallegieri stil, waar wij dank zij ons *lascia passare* (laat passeeren) slechts eene minuut werden opgehouden — en toen waren wij in Rome. Boven ons hoofd hing de reusachtige, zwellende koepel van de St. Pieter, verguld door de laatste stralen van de ondergaande zon, de pilaren van den grooten zuilengang van Bernini schenen, terwijl wij voorbijreden, in breede platons meê te marcheeren. De fonteinen wierpen hare bewegelijke waterzuilen omhoog en zwaaiden ze heen en weder. De groote klok klonk van boven uit den toren. Groepen menschen dwaalden op de groote *piazza* (plein). In het midden daarvan wees de oude Egyptische obelisk met zijn spitsen vinger ten hemel.

Wij waren in Rome.

Dit verrassende gevoel alleen is de reis van Civita Vecchia waard. Langs geen anderen weg dan dezen, heeft men Rome zoo geheel en al vóór zich. Nergens is de tegenstelling zoo verrassend en scherp tusschen de zwijgende verlatene Campagna en de St. Pieter, tusschen de holen der eerste christenheid en de weelde van het kerkelijk Rome.

Na de *piazza* verlaten te hebben, hadden wij even gelegenheid een blik te slaan op het Mausoleum van Hadrianus en op den bruinen Tiber, zooals die tusschen knellende oevers onder de gebeeldhouwde brug van St. Angelo door stroomt — waarna wij in eene reeks van lange naüwe en smerige straten nederdoken. Toch hadden deze veel bekoorlijks voor mij. De schemering ging in duister over. Verward geroep van schelle Italiaansche stemmen klonk rondom mij, kinderen schreeuwden en mannen waren bezig hunne waren te koop te bieden. Overal luidden klokken. Priesters, soldaten, landlieden en bedelaars drongen zich voorwaarts. De Trasteveriners gingen naar huis met de kap over den schouder. Vrouwen met ruwe wollen kleederen stonden blootshoofds in de deuren of keken uit ramen en balcons naar buiten, terwijl het zwarte haar glansde onder het licht der lantaarnen. Er flikkerden lichten voor grotachtige winkeltjes en daar binnen onder de Lieve-Vrouwe-beeldjes. Een begrafenisoptocht ging voorbij met zwarte banieren, waarop een doodshoofd en gekruiste beenderen. De wiegelende fakkels werden gedragen door de *confraternita* of broederschap, die achteloos

voortschreed, van top tot teen gehuld in een wit kleed, waarin slechts twee openingen zich bevonden voor de oogen.

't Was smerig in deze straten — maar smerig is Rome en voor iemand, die lang in Rome gewoond heeft, heeft die onzindelijkheid zelve iets bekoorlijks, dat de netheid van andere plaatsen niet bezit. Natuurlijk hangt alles af van de vraag, uit welk oogpunt men die vuilheid beschouwt. Niemand zal in ernst den toestand verdedigen, waarin sommige straten van Rome zich bevinden en evenmin alle Romeinsche volksgewoonten goedkeuren. Doch wat men onreinheid noemt, kan ik ook kleur, tint noemen, ja de beroemde Hollandsche zindelijkheid zou in het oog van den kunstenaar Rome glad bederven. Wat proper en helder is, is uit zijn aard verre van schilderachtig. Aan alles wat der menschen hand bouwt, zet de tijd eene eigenaardige bevalligheid bij en niets is zoo prozaïsch als iets splinternieuws. Verbeeld u eens hoe bitter het zou misstaan, wanneer de grimmige gebruinde en verweerde wal van Rome met zijn afvallend kalkstof, zijne duizend besmeringen van afgewisseld grijs en geel, zijn uitpuilend en gelapt metselwerk, uit welks voegen het cement is weggebrokkeld, zijn welig onkruid en gras, zijne wiegelende bloemen, die als eene franje neêrhangen van boven en opwassen ter zijde of opklimmen naar omhoog en zich nestelen in spleten en kloven — wanneer die wal eens tot een onberispelijk waterpas geëffend en tot eene gelijke eentonige tint schoon gewasschen werd. Welk een gewin aan helderheid, welk een verlies aan schoonheid! Ik herinner mij nog zulk een ouden muur gezien te hebben op den weg van Grotta Ferrata naar Frascati, een muur, waarvan ik mijne oogen nauwelijks kon afhouden. Eens kreeg de eigenaar 't in het hoofd dien muur geheel te witten, om hem schoon te maken, zooals sommigen zouden zeggen. Ik beschouw dien man, wat zijn smaak betreft, als weinig beter dan een Vandaal en houd het er voor dat één toegang van den tempel der wetenschap voor dien mensch bepaald gesloten was.

Nemen wij een ander voorbeeld uit de moderne wereld. Stel in de plaats van de pannen daken van Rome, nu zoo ongeregeld, zoo grauw en zoo schilderachtig, de koude zindelijke leiën van New-York of het glinsterend zink van Parijs, zouden wij winnen of verliezen? De Rue de Rivoli is lang, wit en eenvormig, gansch nieuw en zindelijk; doch er is niet meer harmonie in dan er is in het onophoudelijk aanslaan van van één en denzelfden toon; ja, de tijd zelf zal verlegen staan hoe hij deze straat ooit teeken-

achtig of ook maar half zoo aantrekkelijk maken zal als die oude huizen en gebouwen, die in stegen en achterbuurten voor haar zijn weggeruimd en die ontsproten waren uit de verschillende grillen dergenen, die hen bouwden. Deze werden neêrgeworpen, omdat zij vuil, eng en onooglijk waren, gene worden smaakvol en rein geacht. Rein zijn zij zeker, ook hebben zij nog eene andere eigenaardigheid; zij zijn namelijk even eentonig regelmatig als de alleenheerschappij, die zij vertegenwoordigen. Doch ik voor mij geef de voorkeur aan vrijheid en verscheidenheid. Het nauwe, oneffene, ongeregelde Corso met hier een adellijk paleis, daar een aardigen doorgang, een boog of winkel, met zijne nu eens hooge, dan weder lage gebouwen, allen als gepantserd met de traliën der balcons, is vrij wat boeiender voor het oog dan de onbeteekenende eenvormigheid van de Rue de Rivoli. Zoo zijn er onder ons, die smakeloos genoeg zijn om te meenen, dat het schoonmaken van de Nôtre Dame eene heiligschennis is, door Louis Napoleon aan de kunst gepleegd. Neen, nooit zal de Romantiek samenstemmen met het Eentonige. De natuur is niet net, de poëzij is niet stijf en Rome niet zindelijk.

Deze gedachten of, wilt ge, deze schimmen van gedachten doorkruisten mijn geest, terwijl het rijtuig door de nauwe smerige straten reed en brachten bij wijze van achterhoede eenige nadere bespiegelingen in mij te weeg. Daar konden, zoo dacht ik, wel zijn onder de duizende bezoekers van Rome, die de alledaagsche straattafereeltjes van het tegenwoordige Rome niet minder boeiend vinden dan zijne gallerijen en oudheden en die belang stellen in eene schets van datgene, wat ook ernstige reizigers als onbeteekenend ter zijde laten liggen. Elke bouwval heeft in Rome zijne krans van immortellen. De grond is zoo goed als omgespit en omgewerkt door oudheidkundigen en geleerden, voor welke de nieuwe bloem niets, de oude steen alles was. Dichters en sentimenteele schrijvers hebben al wat de oudheidkundigen nog met rust gelaten hadden, uitgemergeld en vermoord door hunne beschrijvingen. — Sommigen hebben dat zóó goed gedaan, dat er niets meer te doen overbleef. Ieder heeft een herbarium van gedroogde bloemen van al de merkwaardige plekjes, of eene tafel vervaardigd van marmerbrokjes uit het puin der *villa's*. Schilderijen en standbeelden zijn bij menigte beschreven en in druk gebracht. Maar het gewone leven der Romeinen, hunne spelen en gewoonten, hunne volksgebruiken, het alledaagsche is slechts hier en daar lichtelijk aangeroerd, soms met geest en nauwkeurig-

heid, soms met smaak en soms met groote onhandigheid door degenen, die gewoon zijn door de oogen te zien van hun gids en door den bril hunner vooroordeelen.

Juist dit alledaagsche nu boezemt mij het hoogste belang in. Een verblijf van vele jaren in Rome heeft mij in staat gesteld sommige dingen van nabij op te merken, die den gehaasten reiziger ontgaan. Voor een vreemdeling is een eerste indruk licht een verkeerde en het gebeurt mij telkens dat ik mijne landgenoten de meest valsche gevolgtrekkingen hoor opmaken uit de zwakste grondstellingen. Ik hoor hen het karakter der Italianen, die zij allen over den zelfden kam scheren, kenschetsen en vaststellen, wanneer zij juist lang genoeg in Italië zijn geweest om van Civita Vecchia naar Rome te reizen, wanneer zij juist genoeg van de taal weten om naar een voerman of een lepel te vragen, als zij die behoeven, en een flesch te bestellen, of wanneer zij, behalve met hun gids, kennis gemaakt hebben met eenige dragers, bedelaars en winkeliers benevens den *padrone* (patroon) der voor hen gehuurde kamers. Niemand woont lang in Rome zonder het lief te krijgen en ik moet bekennen dat ook ik het lief heb. Wie deze bladzijden leest zonder in te stemmen met de ingenomenheid, die er in doorstraalt, bedenke dat onze voorliefde ons de dingen met een bijzonder oog doet aanschouwen. Mijn doel is verre van eerzucht verwijderd. Ik zal niet geleerd wezen en hoop evenmin vervelend te zijn. Mijne kleine schetsen mogen sommigen herinneren aan gelukkige dagen, doorgebracht onder den Romeinschen hemel, en aan anderen den toegang openen tot een nieuw genot, door datgene hun onder de aandacht te brengen, wat men gewoonlijk overslaat. *Chi sa?* (wie weet?) De eenvoudigste muziek kan bekoorlijk zijn, als de vijfde symfonie van Beethoven afgezaagd schijnt.

HOOFDSTUK II.

STRAAT-MUZIEK.

Wie ooit de maand December in Rome heeft doorgebracht, zal zich herinneren meer dan eens uit zijne morgendroomen gewekt te zijn door de vroolijke tonen der *pifferari* (pijpers), die op straat stonden te spelen voor de beeldjes van *Madonna* of *Bambino* (kind Jezus) — en zeker was nauwelijks het gespeel van het eene paar geëindigd of van verre werden de tonen van andere bedevaartgangers reeds vernomen, die de welbekende *novena* kwamen voortzetten. De *pifferari* zijn gewoonlijk boeren uit de Abruzzen, die in den tijd van de Advent hunne woning verlaten om de bedevaart te maken naar Rome. Bij alle beelden langs den weg staan zij stil om de *Madonna* en den verwacht wordenden Messias met hunne vroolijke muziek te verwelkomen. Hun gezang wordt *novena* genoemd, omdat het negen dagen aanhoudt — eerst negen dagen voor het feest der *Madonna*, dat op 8 December, valt en nog eens negen dagen vóór Kersttijd. Dezelfde woorden en dezelfde muziek dienen echter voor beide plechtigheden. De *pifferari* gaan altijd bij paren, één speelt er op de *zampogna* of doedelzak, welke het accompagnement uitmaakt, de ander op den *piffero*, het herdersfluitje, dat de wijs aangeeft. Gedurende de maand vóór Kerstijd weêrklinkt het geluid dezer speeltuigen op de straten van Rome bij elk beeldje, om het even of het staat op den hoek eener straat, achter in de winkels, in de diepten der steegjes, op het midden van het Corso, op de binnenpleinen der paleizen of op de stoepen der huizen.

Hunne kleederdracht is bijzonder teekenachtig. Op het hoofd hebben zij kegelvormige vilten hoeden met eene verflenste pauweveer versierd of met een rand van verschoten roode koorden en kwasten. Om het lijf dragen zij roode vesten, blauwe jakjes en ondergoed van leder of geel inlandsch linnen. Lederen voetzolen zijn aan de voeten gebonden met koorden, die tot aan de knie over elkander gekruist zijn, en over dat alles wordt een bruine of blauwe mantel gedragen dicht om den nek vastgeknoopt en van eene kap voorzien. Soms, schoon zelden, is de mantel donkerrood en met eene geschulpte kap. Zoo als zij daar staan vóór de afbeeldingen der *Madonna*, met de hoeden vóór zich op den grond, het verwarde dikke zwarte haar over de donkere wenkbrauwen, blazende op hunne speeltuigen of ophoudende om hunne *novena* te zingen, leveren zij een schouwspel op, dat elk schilder in teekening wenscht te brengen. Hunne kleeding is die van bijna alle boeren uit de Abruzzen. Is zij verschoten en versleten, zij heeft daarbij een rijkdom van kleur en tint, welke aan nieuwe kleederen nimmer kan gegeven worden en waarbij de nieuwste uitrusting, die gij in winkels koopt en die naar de jongste modellen vervaardigd is, maar eene armelijke vertooning maakt. Het is hetzelfde geval als dat van daar even. Wat nieuw is en net, is niet zoo schilderachtig als datgene, wat gebruikt en bevlekt is. Het verkleurde blauw des mantels wordt zachter van tint door het grijs van den draad, die overal te voorschijn komt. Lappen van allerlei kleur zijn niet zelden in buis of broek ingezet — de tijd heeft den hoed van allen luister ontdaan en hem roestig gemaakt als een ouden muur. Het levendig rood van het vest is door het voortdurend gebruik tot eene schilderachtige mengeling van kleuren geworden. Daarbij draagt de echte *pifferaro* zijn kostuum alsof het een bestanddeel uitmaakt van zijn persoon, alsof het altijd door hem is gedragen. Zijne dracht heeft niet van de gemaaktheid, die zoo veel schoons bederft. Naar de eigenaardige zolen en beenbedekking, welke zij dragen, worden zij dikwijls *ciociari* genoemd, van het Napelsche *cioce*.

Hunne kerstreizen ontstaan in geenen deele alleen uit enkel godsdienstige drangredenen, ofschoon ook deze medewegen. Bij de gewone landlieden toch wordt zekere godsdienstigheid in den regel niet gemist. Soms zelfs maken zij hunne bedevaarten alleen uit een zeker gevoel van plicht en betamelijkheid. Bij deze tochten naar Rome echter is hun voornaamste doel, wat geld bijeen

te krijgen, waarvan zij gedurende de wintermaanden, als hun bedrijf stilstaat, kunnen leven. Daar zij door de eigenaars van huizen, welke met Madonnabeeldjes versierd zijn, gehuurd worden om voor deze te spelen (er zijn wel vijftien honderd) tegen eene zekere som voor elke *novena* en daar zij voorts dagelijks wel een dertig- of veertigtal van die bezoeken brengen, keeren zij, wanneer zij wat gelukkig geweest zijn, met een tamelijk sommetje naar huis terug. Daarenboven, zien zij er goed uit dan poseeren zij dikwijls voor de schilders en voegen zoo nog iets aan hun voorraad toe, terwijl zij ten laatste hun oogst vermeerderen door de *baiocci*, welke de *forestieri* (want noemden de oude Romeinen de vreemdelingen „barbaren," hunne nakomelingen noemen hen *forestieri*, woudbewoners, boschmenschen, wildemannen) hun in de hand laten vallen.

Soms is het een vader, die samen speelt met zijn zoon; maar meer komt het voor dat het twee oude vrienden zijn, die elkander op reis vergezellen. Eens, terwijl ik eene wandeling maakte langs de wallen, waren twee echte toonbeelden van *pifferari*, voor een altaartje op den hoek eener straat met hunne *novena* bezig. Die op den doedelzak speelde, was een oud man met een somber maar beminnelijk gelaat. Op eene ernstige smeekende wijs bespeelde hij de brompijp. Hij zag er uit alsof hij zóó lang bij de schapen had staan waken dat de vrede en de rust der natuur in zijn wezen waren neêrgedaald of, wilt gij, totdat hij met de dieren, die hij hoedde, vereenzelvigd was geworden. De ander, die de fluit bespeelde, was een man van middelbaren leeftijd, stout, krachtig met een bosch verward zwart haar op het hoofd en donkere levendige oogen, die onafgebroken op de *madonna* gevestigd waren, terwijl hij in het pijpje blazende daaraan zulke snelle gangen en zenuwachtige trillers afperste dat groote droppels vocht uit de ronde opening nedervielen. Als hij niet snel genoeg kon spelen om aan zijn geestdrift te voldoen, dan vlogen de vingers met drift over de openingen heen. Daarna het speeltuig latende zakken galmde hij met zijne sterke boersche stem, het eene vers na het ander, de *novena* uit, begeleid door den doedelzak. De eene geleek een oude trage Italiaansche *vettura* (wagen), beladen met lompen; de ander, hijgend en gejaagd bij zijn werk, geleek eene Amerikaansche locomotief — ook liep hij even geregeld uit het spoor. Maar beiden — dit hadden zij gemeen — waren met den hoogsten ernst vervuld. Terwijl zij speelden verzamelde zich een groepje om hen heen. Een straat-

jongen liet zijn spel varen en kwam nader om met een stok de maat te slaan op een steenen stoep vlak vóór hen. Kinderen kwamen aanloopen en twee of drie vrouwen met kleine zwartoogjes op den arm bleven stilstaan om met welgevallen naar de muziek te luisteren. Eindelijk was het spel geëindigd. De *pifferari* namen hunne hoeden op en keken met een lachend gelaat in het rond.

„Waar woont gij?" vraagde ik.

„*Eh*," zeide de *pifferaro*, terwijl hij de tanden liet zien en goedmoedig de schouders ophaalde, eene beweging die door den ander werd herhaald, „van Sora".

„En komt gij hier ieder jaar?"

„*Si, Signore*, hij" (hier wees hij zijn vriend aan) „en ik" (hier wees hij op zich zelven) „hebben nu al drie en dertig jaren elkander vergezeld en ieder jaar zijn wij naar Rome gekomen om de *novena* te spelen."

Hierop liet de oude *zampognaro* het hoofd ter zijde neêrhangen en zeide toestemmend: *Eh! per trenta tre anni* (drie en dertig jaar).

„En *ecco* (kijk)," vervolgde de *pifferaro*, invallend vóór dat de *zampognaro* vervolgen kon en wijzende naar twee kloeke jonge mannen van omstreeks twee en twintig jaren, die de straat opkwamen met hunne speeltuigen bij zich, — „dit zijn onze zoons. Deze is de mijne" (hij wees één van de twee met achterover gebogen duim aan) „en de ander" (hij knikte naar zijn metgezel) „is de zijne, en zij gaan ook, als wij, met elkander spelen."

„Voor nog eens drie en dertig jaren, willen wij hopen", zei ik.

„*Eh! speriamo*, (dat willen wij hopen)" was het antwoord van den *pifferaro*, terwijl hij al zijne tanden liet zien met zijn wijden, breeden lach. Vervolgens gaf hij een wenk aan de jonge mannen dat ze gaan zouden, viel zelf weder in met het spel, zette de wangen wijd uit, blies al den adem van zijn lijf in het kleine pijpje, en deed de vlugge vingers over de gaten glijden, totdat hij ten laatste een hoogen schrillen toon aanhield, waartoe hij al de kracht zijner longen noodig had, en ons verschrikt deed opzien door dien plotseling af te breken.

Bij een nader gesprek met mijne *ciociari* bevond ik dat zij den weg van Sora naar Rome — een afstand van 50 mijlen — gewoonlijk in vijf dagen te voet aflegden, elk muntstukje aanne-

mende, dat zij machtig konden worden. Zij leefden van uien, salade, olie en roggebrood. Zij zongen nu hunne tweede *novena* voor de Geboorte (*Natale*) en schenen, naar hunne gebaren te oordeelen, niet ontevreden over hetgeen zij hadden geoogst. Ik noodigde hen op mijne kamer, waar zij onze ooren tuiten deden van hun luidruchtig spel, tot groot vermaak van de kinderen en tot groote verbazing van de bedienden, voor wie deze alledaagsche dingen door hare veelvuldige herhaling alle bekoorlijkheid verloren hadden. Op mijn verzoek zeiden zij de woorden der *novena* nog eens op en zoo nam ik die van hen over. Na wegschrapping van het overtollige en na invulling van sommige merkwaardige uitlatingen, waardoor deze Procrustische Abruzzen de meer-lettergrepige woorden zoo roekeloos afknotten, kon ik wat zij mij voordroegen in behoorlijke versmaat brengen en verkreeg ik, wat den zin betreft, het volgende:

Gij, lieve Maagd, gij dochter van Sint Anna,
Die onder 't hart den goeden Jezus droegt,
Die in een beestenstal Hem hebt gebaard,
Waar os en ezel saam' gegeten hadden.

Die engel riep — komt Heiligen en ziet
Dat Jezus deze stal is ingegaan;
Maar ook beschouwt de zaalge Moedermaagd,
Die onze voorspraak is in hemel en op aard.

De heilge Jozef reisde met haar mede,
Was tegenwoordig bij Maria's baren.
De nacht van Jezus' komst is heilig,
De Vader, Zoon en heilge Geest,
Dit is de stof van ons gezang,
Zij 't aan 't kind Jezus toegewijd.

Gelijk ieder ziet — de inhoud is zonder samenhang en de vorm is gebrekkig, maar de wijs, waarop dit gezongen wordt, is eenvoudig en liefelijk, ofschoon eentonig. Al ware 't om geene andere reden, zoo zou zij alleen reeds om haar ouderdom belangrijk zijn. Tusschen de verzen wordt een eigenaardig *ritornello* (tusschenspel) gespeeld en op het eind van het laatste vers komt een vreemd maar statig *adagio*.

De tochten der *pifferari* bepalen zich geenszins tot den Romeinschen staat. Sommigen zwerven tot in Parijs en dwalen

door deze vroolijke wereldstad als kinderen door eene kermis. Zij spelen voor een *sous* of voor hetgeen men hun geven wil. Zij dienen tot modellen voor de kunstenaars, die eens in Rome geweest zijnde, met zeker heimwee naar de eeuwige stad de oude eigenaardige klanken van den *piffero* en de *zampogna* aanhooren.

Ik herinner mij dat ik te Parijs ter studie zijnde eens twee van die lieden op de straat hoorde spelen, en dat dit geluid mij zoo levendig mijn verblijf te Rome te binnen bracht, dat ik hen inriep om een praatje met hen te maken. Hunne taal was allerwonderlijkst. Gedurende de weinige maanden van hun verblijf in Frankrijk hadden zij bij hun Napolitaansch dialect enkele fransche woorden aangenomen, die, uitgesproken op hunne eigenaardige wijze, eene groote verandering ondergingen. De een vertelde mij dat zijne vrouw hem door middel van een publiek schrijver een brief had doen toekomen, waarin zij zich bitter over zijne afwezigheid beklaagde en hem om zijn portret vroeg. Hij had haar eene fotografie gezonden, waarop zijn hoofd en bovenlijf waren afgebeeld. Eenigen tijd daarna berichtte zij de goede ontvangst van het gezondene; maar kon zij niet nalaten hem met verontwaardiging te verwijten, dat hij haar het beeld had gezonden van een *mezz' uomo, che pareva guardando per la finestra* (een half mensch, die door een venster keek), met verzoek om op een ander volgend portret ook de beenen te mogen zien. Dezelfde man met zijn dom en goed gezicht speelde in het atelier van een mijner buren de rol van een vreeselijk gewonden roover, die verstopt werd door zijne vrouw; doch in weerwil van den bangen en gevaarvollen toestand, waarin hij werd voorgesteld, was hij in slaap gevallen zoodra hij langer dan vijf minuten in dien toestand had verkeerd. Als het oog van den kunstenaar zich een oogenblik afwendde, veranderde hij zijne aangenomene houding geregeld voor eene andere, die meer geschikt was voor zijne eigene slaperige neigingen, dan voor het onderwerp der schilderij.

Deze *pifferari* worden door ieder winkelier der lagere klasse gehuurd om voor het altaartje achter de toonbank of voor de deur te spelen. Men meent zich alzoo de gunst te winnen der *Madonna*, zonder wier bijstand de winkelzaak niet bloeien kan. Pater Bresciani verhaalt dat hij in het jaar 1849 eene forsche Romeinsche vrouw (*un gran' pezzo di donna*) over een van de schavuiten (*birbanti*), die zich toen in de stad bevonden, aldus een vloek hoorde inroepen: *Eh! Madonna Santissima, mandate un ac-*

cidente a sti birboni (Tref de schelmen met eene beroerte, o, heiligste maagd!).

„Maar, zuster Agnese," bracht de pater hiertegen in, „gij moet zulke vloeken niet inroepen. Gij moest ook aan slechte menschen vergiffenis kunnen schenken, wanneer gij de Maagd lief hebt.

„Wanneer ik haar lief heb!" was het antwoord: „*figuratevi sor compare mio* (ga dat maar eens na), ik huur alle jaren de *pifferari* om de *novena* voor haar te spelen."

De *pifferari* kunnen echter op de straten van Rome niet geheel gewaardeerd worden. Te midden van de bergen maken hunne fluit en doedelzak een gansch anderen indruk. Ik herinner mij eens bij zonsondergang te San Germano hun spel met het grootste genot gehoord te hebben. Aldaar leidt de weg, juist even voordat hij de stad bereikt, door een steenhoop van het oude amfitheater, dat door Umidia Quadratilla gebouwd werd en door Plinius wordt aangehaald. Hier lieten wij het rijtuig ophouden en liepen door de voren van een geploegd land den heuvel op, waarop het amfitheater staat. Schoon gedeeltelijk een bouwval, is het toch nog een schoon gedenkteeken van vroegere dagen. De muur, een netwerk van steen, is nog in goeden staat en het front is vrij wel ongeschonden gebleven. De tijd heeft aan het marmer eene gele kleur bijgezet, doch heeft het cement nog niet uitgevreten noch de steenen uit hun stevig verband gerukt. Struiken en bloemen hebben nevens een paar vijgeboomen zich in den muur vastgeworteld en zetten aan dezen eene zekere bevalligheid bij. Nadat wij ons een weg hadden gebaand door een van de ronde bogen van den ingang, die bijna versperd was door het puin, bevonden wij ons binnen den omtrek der muren. De zitbanken zijn allen weggebrokkeld en verdwenen. Koren, bonen en aardappelen groeiden in het perk. Terwijl wij in stilte staarden op dit somber tooneel van verval hoorden wij van verre de fluit en den doedelzak, die eene sleepende herderswijs aanhieven. Niets kan bekoorlijker zijn — niets meer in overeenstemming met de bergen en den bouwval. Ik kon nauwelijks gelooven dat zulke tonen uit een doedelzak voortkwamen. Verzacht door den afstand verloren zij den onaangenamen neusklank, die hun eigen is, en troffen onze ooren met de liefelijke bekoorlijkheid, die de eenvoudigste landelijke musiek bezitten kan, wanneer zij gehoord wordt op de plaats, waar zij ontstaan is en te huis behoort. Door de bogen van den bouwval op de bergen starende, bleven wij luisteren, als betooverd door die klanken.

De *pifferari* zijn niet de eenige straatmuzikanten van Rome, al is het ook dat zij op Kerstdag de stad komen bestormen. Elken dag verschijnt voor mijn venster een troepje van vier of vijf personen, die aria's en concert-stukjes uit opera's spelen — en zij maken daar soms een kostelijk concert van. Niet alleen komen de speeltuigen wonderbaar slecht bij elkander, maar ook zijn de fragmenten, die zij uitvoeren, volstrekt niet voor hunne instrumenten ingericht. Een contrabas gromt een laag accompagnement voor eene scherpe viool, die op eene zagende manier de wijs aangeeft, terwijl een trompet bij wijlen al blatende invalt om die beiden te koppelen en eene fluit meer beproeft wat zij kan, dan wat ze moest. Soms wordt de baspartij niet door den contrabas gespeeld; maar door eene heesche bazuin met eene geduchte verkoudheid in het hoofd, die daarenboven nu en dan belachelijk ongebonden en luidruchtig wordt en altijd in een zenuwachtigen toestand verkeert, zoodat zij in plaats van het einde der *cadenza's* (toonsluitingen) af te wachten, telkens tusschen deze invalt, ze als met een slag om de ooren overhoop werpt, op ongepaste oogenblikken haar gebrul verheft en elk ander geluid overschreeuwt met hare verschrikkelijke stem. Niets dwazer dan de harmonie dezer speeltuigen. Elk hunner schijnt zich miskend te achten als het tot eene baspartij of accompagnement wordt gebezigd en tracht telkens, hoewel er volkomen ongeschikt voor, de wijze zelve meester te worden — de melodie toch is voor alle Italianen de hoofdzaak. De viool echter, hoe teeder ook van stem, behaalt in dezen strijd altijd de overwinning en de andere instrumenten trekken zich ontevreden tot hunne ondergeschikte plaatsen terug, waarbij de doffe contrabas voortdurend over zijn tegenspoed blijft knorren, terwijl de bazuin nu en dan geweldig uitschiet als een tijger op zijne prooi.

Veel beter en eigenaardiger zijn de ballade-zangers, die meest bij paren gaan, een oude man met een zwak gezicht, soms een blinde, die de viool bespeelt en zijne vrouw of dochter, die eene guitaar, tamboerijn of mandoline heeft. Een klein meisje loopt er bij, zingt mee en laat een blikken bakje of de tamboerijn rondgaan om de *baiocci* in te zamelen. Zij zingen lange straatliederen op populaire wijzen van welke enkele bij uitnemendheid lief en vroolijk zijn. Zij verkoopen een gedrukt blad, waarop het lied te lezen staat. Soms heeft dit den vorm van eene samenspraak, hetzij eene vrijage, een twist, eene verzoening of een afscheid, waarvan zij beurt om beurt een vers voordragen.

Soms is het eene vertelling met koren, of een godsdienstig gesprek in den vorm van een lied of eene geschiedenis uit den Bijbel of iets over een heilige. De straatliedjes, die aan den Bijbel ontleend zijn, zijn over het algemeen merkwaardige uitleggingen van den oorspronkelijken tekst, omgezet in de eenvoudigste en gemeenzaamste volkstaal — een er van kunt gij vinden in het Appendix van Goethe's „Italienische Reise." Van het verzamelen der Romeinsche volksliederen is weinig werk gemaakt. Vele bestaan gansch niet in druk en worden van mond tot mond bij overlevering overgenomen. Dit is voornamelijk het geval met die, welke in het Romeinsche dialect worden gezongen en die vol zijn van een eigenaardig vernuft. Doch het geheugen der menschen is eene slechte bewaarplaats voor zulke kostelijke waar en het is zeer te wenschen dat weldra een Italiaan, helder van hoofd en voor zijne taak berekend, zich eens de moeite zal geven om die liederen te verzamelen en hun eene vaste plaats te verzekeren in de letterkunde zijns lands.

Maar wij willen wederkeeren tot onze ballade-zangers, die wij in het midden van hun lied hebben gelaten en die thans aan het einde zijn. Eene menigte menschen heeft zich om hen heen verzameld, uit de ramen en op de balcons luisteren de bewoners der nabijgelegene huizen aandachtig toe en de *baiocci*, die zij nederwerpen, rinkinken op de straat. Met rechte stentorsstemmen zijn zij bezig geweest eene samenspraak te zingen, die den uitvoerigen titel draagt van: „*Canzonetta Nuova, sopra un marinaro che da l'addio alla sua promessa sposa, mentre egli deve partire per la via di Levante. Sdegno, pace e matrimonio delli medesimi con intercalare sull aria modern. Rime di Francesco Calzaroni*" (een nieuw lied van een zeeman, die van zijne verloofde afscheid neemt, terwijl hij op het punt staat haar te verlaten en naar de Oost-Indiën te gaan. Twist, verzoening en huwelijk van dezen, met verschillende partijen op eene nieuwe wijs). Ik geef mijn *baiocco* en ontvang een vriendelijk *Grazie* (dank u) terug, benevens een afdruk van het lied, versierd met eene houtsnede, die een schip voorstelt onder volle zeilen.

De titels dezer balladen zijn over het algemeen zeer eigenaardig: een paar schrijf ik af om den lezer een denkbeeld te geven van de onderwerpen, die zij behandelen. Hier, bij voorbeeld, is „het Huwelijk met mededinging, waarbij een kleêrmaker, een barbier, een metselaar, een schoenmaker, een timmerman, een slotenmaker en een kok de vrijers zijn," en hier is een andere, die

„het berouw" bezingt „van een man, die eene vrouw genomen heeft." Eene heet er: „een nieuw lied op een twist van eene meesteres en hare dienstbode, aan wie de huur is opgezegd, omdat zij te veel geld uitgeeft." Eene andere heet: „De kleine blinde landman, die zich beklaagt over hetgeen hij te lijden heeft gehad van zijne Menica en die haar verlaat om eene andere te huwen." Wederom een ander lied is: „een zeer schoon opstel over eene oude vrouw, die zich wil kleeden *alla moda* (naar de mode)". Eindelijk een lied van eene zedelijke strekking „de treurige geschiedenis" vermeldende „van Frederik den Dobbelaar", die, te oordeelen naar de begeleidende houtsnede, een wilde knaap moet geweest zijn. Hij staat wijdbeens, in halve wapenrusting met eene groote sjerp, die hem om de schouders gebonden is en om de beenen slingert. Hij heeft een geducht zwaard op zij, een grooten hoed met twee struisvederen op het hoofd en schijnt, zoo uitgedost, het toonbeeld van een echten vechtersbaas.

De zangers van lange balladen dragen niet zelden eene reeks ruw bewerkte afbeeldingen mee van verschillende voorvallen uit hun lied. Deze zijn geschilderd met waterverf en geplakt op een groot bordpapier, dat achter den zanger aan een muur of aan eene stang opgehangen wordt. Nu en dan houdt hij op, om deze beelden voor de toeschouwers te verklaren. Zij zijn er zeker van volk te trekken.

Iederen nacht, het gansche voorjaar door en soms op heldere winteravonden, kunt gij rondom de piazza Barberini het geluid vernemen van eene guitaar, die begeleid wordt door eene mandoline. De bespelers dezer instrumenten loopen de straat op en neer of staan stil voor kleine herbergen.

Als de zomer aanvangt en het weder warmer wordt, beginnen de straat-serenades — soms niet ongelijk aan die van Lindoro in de openingsacte van den Barbiere di Sevilla; maar gemeenlijk door slechts ééne stem gezongen, die door een van de zoo even genoemde instrumenten geaccompagneerd wordt. Deze serenades worden voor het grootste gedeelte gebracht door minnaars of goede vrienden aan hunne *innamorata* (geliefde) en de woorden drukken de meest teedere gevoelens uit. Evenwel, er zijn ook *serenate di gelosia* (hatelijke, nijdige, satirieke serenades), waarbij de onbeschaamdste en vinnigste verzen worden gezongen. Aan het gedreun der instrumenten hoort men de serenade-zangers reeds van verre aankomen. Zijn zij, waar zij wezen moeten, dan plaatsen zij zich voor het raam der geliefde en doen, met een troepje jon-

gens en mannen rondom zich, hunne liefdesverklaring hooren op luide, hartstochtelijke wijze. Soms schijnen zij het er voor te houden dat zij de diepte van hun hartstocht het best kunnen uitdrukken door de gansche massa stemgeluid, die zij bezitten, uit te brengen. Zeker wordt in die gevallen het licht der liefde niet onder de koornmaat geplaatst, want deze verliefde straatzangers stooten hun zang met stentorsgeluiden uit, die de stilte breken van den nacht en weerklinken door de straten. Maar al zijn deze stemmen grof en al is de muziek ongepolijst, de verzen zijn soms bij uitnemendheid lieftallig en vooral die, welke den naam van „*sospiri d' amore*" (minnezuchten) dragen.

Ik wenschte dat het raam zich opende.
Ik wenschte dat mijn liefste zich vertoonde,
En haar een minnezucht behaagde.

In de steden der bergstreken kennen de *Contadini* een honderdtal kleine liederen van buiten, die zij zingen onder het raam van hunne *sposine* (verloofde) of geliefde. Zij bestaan maar uit enkele regels en allen zijn variaties op hetzelfde thema. De forsche boerin is eene koningin, eene edeldame, eene bloem in schoonheid, een teeder schepseltje, dat aan haar minnaar alle rust ontneemt, hij komt om den grond te kussen, dien zij heeft betreden en wekt de buurt met zijn klagend lied, hij vraagt haar dat zij aan het venster kome en hem toelache. Wel is de liefde de herschepster der wereld! de boer heeft hier de edelste en de meest uitgezochte woorden bij de hand. Onmogelijk is het om door overzetting in eene andere taal de liefelijkheid dier uitdrukkingen weer te geven. Wat evenwel den zin betreft, deze komt op het volgende neder:

Reis op van uw leger, kom uit in den nacht
En zie naar den hemel, zoo schoon en zoo zacht.
Gij schijnt, als het maanlicht uw wezen bestraalt,
Een engel mij toe, door een kunstnaar gemaald.

O! Roosje der rozen, o! Roosje zoo zacht,
Om u vind ik slaap, noch bij dag, noch bij nacht,
Ik denk aan uw vriendlijk gelaat al den tijd,
Steeds denk ik hoe lief en bevallig gij zijt.
Ook heb ik, wijl 't immer terug is gekeerd,
Vergeefs uit mijn droomen uw beeltnis geweerd.

Zie op naar omhoog naar der sterren getal
En zie hoeveel mazen daar ginds in mijn net,
O! meer zijn mijn klachten dan 't hemelsch getal
Der sterren en meer dan de mazen van 't net,
Ja meer zijn mijn klachten dan de uwen — en ziet
Toch keert gij u van mij als minde ik u niet.

Ik kom uw woning groeten
O! zoete kouingin,
Ik kom al knielend nader
En groet u met mijn min.
Ik kus den grond, waarop ik
Uw voetje heb zien staan.
Ik kus den grond en 't muurtje,
Waar gij zijt langs gegaan,
En 'k staar op uwe woning
Van minnesmart vervuld,
De woning, die uw schoonheid
En uw bestaan omhult.

Ga, ga mijn stem deez' muren door,
Die 'k, dierbre, niet voorbij kan gaan.
Mijn rein en teeder liefje, hoor,
Van waar gij zijt, mij vriendlijk aan,
Rijs op en, lieve! hoor mijn lied,
'k Zie tot mijn troost den hemel aan
En kom tot troost voor mijn verdriet
Hier, liefste, voor uw woning staan.

Uit de volheid van zijn hart roept de minnaar zegen in, niet alleen over zijne geliefde maar ook over haar huis en het gansche gezin.

'k Zong voor dit huis nog nimmer,
Ik bid zijn vriendschap af,
God geve 't al zijn zegen,
Onthoude het zijn straf.
Ik zegen 't blozend roosje,
Ik zegen 't met mijn min,
Ik zegen 't purper roosje,
Den vader en 't gezin.

Soms, als het meisje in eene andere stad woont, komt de minnaar eerst laat in den nacht en zingt totdat de morgen aanbreekt

De klokken luiden, de vensters gaan open en nu klinkt zijn „Vaarwel”:

'k Zie dat de morgenstond het daglicht weer gaat geven,
Ik neem mijn afscheid thans en zing niet meer.
De vensters op'nen zich, 't vangt alles aan te leven
En alle klokken luiden keer om keer.
Uit Rome en hemel luidt de goddelijke bel,
Vaarwel, mijn lief jasmijn, mijn schoone bloem, vaarwel!

Vooral onder de bewoners van Trastevere zijn deze serenades menigvuldig en algemeen. Sommigen onder hen zijn bijzonder gevat in het improviseeren en het nadoen van verschillende dialekten, vooral van het Napolitaansche, in hetwelk zoo vele bekoorlijke liederen gesteld zijn. Hunne improvisatie-gave echter wordt niet het meest bij de serenades, maar bij voorkeur in de *osteria*'s ten toon gespreid, en wel op de avonden van zomersche feestdagen. Dan kan men hunne vlugheid en vaardigheid in het scheppen van allerlei puntdichten het best waarnemen. Dan kan een paar oneenige lieden, wanneer het zijne goede luim behoudt en door den geest des wijns wat opgewonden is, de een ten koste van den ander somtijds vers aan vers rijgen, vol puntige scherts en vol boert, terwijl de guitaar nu en dan tusschen beiden komt en een koor van lachers iedere snedige ingeving der strijders vroolijk begroet.

Zij, die de gewoonten van Rome willen kennen en oprechte Romeinsche schotels willen eten, zijn gewoon een klein uitstapje te maken naar Trastevere en in de Palombella of in eenige andere *osteria con cucina* (herberg en gaarkeuken) te gaan eten. Gij zoudt, om den Romein in zijn waar karakter te zien, daar incognito moeten komen; gij zoudt plaats moeten nemen in de algemeene kamer en moeten doorgaan voor één hunner, ten minste men zou in u niet den toeschouwer en luisteraar moeten ontdekken. Ook een ander ding is noodig: dat men hunne taal door en door kenne. Doch in dat geval zoudt gij dan ook, als gij het goed troft, ruimschoots voor uwe moeite beloond worden door de echte en luidruchtige improvisaties, die gij daar hooren zoudt.

Eén zulk een gelukkigen avond zal ik nooit vergeten. Wij maakten een klein gezelschap uit van kunstenaars en dichters en aten in de kleine *osteria*, niet ver van de piazza Barberini. Beppo, de Italiaansche kok, gaf ons een uitmuntend middagmaal, maccaroni en krassen wijn. Terwijl wij aten en dronken, werd ons ge-

sprek in eene aangrenzende kamer met guitaar en mandoline zachtkens geaccompagneerd. Wij hadden onze slechtste jassen aan en onze meest gekneusde hoeden op, om zoo min mogelijk de aandacht te trekken. Wij gingen in een hoek aan een tafeltje zitten. Het verdere gezelschap bestond uit werklieden. Er waren enkele voerlui onder. die, na hun moeilijk dagwerk, in hunne hemdsmouwen een matig avondeten gebruikten. In volmaakt goed gezelschap kunt gij evenmin betere als eenvoudiger vormen vinden. De lieden waren even vrij van slaafschheid als van aanmatiging. Al spoedig bemerkten zij dat wij niet tot hun stand behoorden, doch hun gedrag ten opzichte van ons was onberispelijk. Van onze, niet van hunne zijde werd er „aangegaapt.” Hoffelijk namen zij ons aanbod, om met ons te drinken, aan en wederkeerig boden zij van hun wijn aan ons. Vervolgens praatten en schertsten zij en speelden, in een voorbeeldig goed humeur, terwijl de oude Zia Nica, de waardin der inrichting, in het midden van het havelooze buffet zat en met een scherpen blik van onder de neerhangende grijze haren uitkeek — nu eens hare bevelen uitschreeuwende, dan weder met een nieuw aankomenden gast eene scherts wisselend, die sneed als een mes en die met daverend gejuich werd begroet. Toen onze maaltijd afgeloopen was, kwamen de guitaar en de mandoline binnen en alle opera-wijzen werden met de grootste vlugheid afgespeeld. Was er ooit betere mandoline? Wat dreunde zij en beefde zij, terwijl zij met hare doordringende trillingen en haar zilverklank zenuwachtig de aria voortbracht en de zachte, malsche tonen der guitaar haar begeleidden. De oude spinnewebben aan de donkere. vuile, berookte balken der zoldering, waarop de kleuren van oude fresco's nog te zien waren, trilden mee en de vlam van de kleine lamp, die voor eene slechte gravure van de *Madonna* hing, scheen sympathetisch te knikken. De oude Zia Nica zelve werd opgewonden toen er eene hartstochtelijke *Tarantella* werd gespeeld. Toen zij jong was, had zij die in Napels gedanst. „*Che bella cosa!* (Wat een mooi ding!) ik zou haar nog kunnen dansen!” riep zij uit. „*Brava*, Zia Nica, laat ons eene *Tarantella* hebben!” was de algemeene kreet. „*Eh! perche nò?*” (waarom niet?) en ijlings stond zij op, schudde het lange haar, lachte met een wilden lach, liet de gele tanden zien — en daar danste en stampte zij de zaal op en neer, de handen omhoog zwaaiend, klappend met de vingers, al hijgend en gillend, totdat zij met een kreet neerzeeg in haar stoel, de handen op de knieën plantte, het gezelschap rondzag en uitriep: „De oude Zia Nica is nog

niet dood, *Nò, signori,* het oude wijf is nog niet te oud om de *Tarantella* te dansen, *Grazie a Dio*, (Goddank) — *nò*, *Signori-i-i-i.*"

Nauwelijks was deze uitvoering geëindigd of de schel van de glazen deur tjingelde bij het binnenkomen van een klein man van middelbaren leeftijd, die de straat was overgestoken om eene *fiasco* (flesch) wijn te drinken. Hij werd met een luid welkom begroet: „Een toast op rijm!" riep er een. „*Bravo!*" riepen allen „geef ons een toast!" en, op zijne hielen ronddraaiend, met iets bijzonder levendigs in 't gelaat en de handen uitslaande met zenuwachtig gebaar, goot hij plotseling op schellen toon een stroom van geestige rijmen uit, nu op dezen dan op genen zijner vrienden, dronk met lachend gelaat een glas op onze gezondheid en was repje-scheerje op eens de deur uit. Deze viel tjingelend dicht en een luid geschater volgde op zijn vertrek. Onder deze gunstige omstandigheden waagden wij het, eene improvisatie te vragen. De mandoline en de guitaar begonnen een wijsje te spelen met een accompagnement *in ottava rima* (achtregelige verzen).

Na een paar minuten brak een man aan het hoofd van de tafel tegenover ons met eene luide stem los en zong een couplet. Nauwelijks hadden de instrumenten het kleine *ritornello* geëindigd of een ander antwoordde hem in een tweede couplet. Hierop gaf de eerste weder bescheid en zoo ging de improvisatie van beide zijden onafgebroken voort. Daar rees op eens van eene andere zijde een derde persoon op, een voerman, die zonder op te houden twee à drie coupletten uitgoot, na wien weder een ander voerman inviel, zoodat wij vier personen hadden, die beurtelings improviseerden. Dit duurde een vol half uur en gedurende al dien tijd was er stilstand noch aarzeling. De taal, die zij spraken, was buitengewoon goed en de denkbeelden waren van dien aard dat gij ze bij zulk gezelschap niet zoudt gezocht hebben. De onderwerpen waren ontleend aan kunst, liefde, poëzie en muziek. Soms was de voordracht bij uitstek oorspronkelijk en geestig. Zou iemand zoo iets ooit buiten Italië kunnen zien? Doch het geluid der muziek was tot de ooren der policie doorgedrongen en zij werd daardoor, in weerwil van onze beden, gestuit. Deze omstandigheid maakte een einde aan de pret en wij deden nu het voorstel om met de muziek in twee rijtuigen naar het Colosseum te gaan. Zoo gezegd, zoo gedaan! Weg vloog Antonio om de rijtuigen te bestellen en binnen weinige minuten waren wij op weg over het Corso en het Forum, terwijl guitaar en mandoline zich den ganschen weg langs lieten hooren. Bij

zulk een avond behoort eene serenade. De guitaar en mandoline zijn er voor geschapen. Zoo gebeurde het dat wij stil stonden voor het huis eener schoone jonge dame; maar hoe luid onze stemmen ook klonken, toch vrees ik dat zij haar nooit hebben bereikt, daar zij juist een twaalftal mijlen, zoo niet verder, van ons verwijderd was.

In de achterbuurten en op de pleinen van Rome stroomt het water uit de leeuwenkoppen der fonteinen neder in groote, langwerpige steenen waterbakken, wijd genoeg om een dertigtal waschvrouwen te gelijk te gerieven. Hier komt de lagere volksklasse te zamen om kleeren te wasschen en bij dien arbeid, onder luid gelach, zich te vermaken met improvisaties, ten koste van elkander of van den een of anderen voorbijganger, vooral wanneer deze een vreemdeling is, die hare taal niet volkomen verstaat. Zij staan op eene hooge steenen stoep, zoodat haar middel met den waterbak gelijk komt. Zij kletsen en rollen de kleederen op den glooienden rand of slaan ze open en spreiden ze uit op het water of halen die, met de handen omhoog, er uit op, alles op zoo ruwe wijze dat alleen de grofste stoffen tegen deze behandeling bestand zijn. De wijs, waarop zij hare coupletten zingen, is bijna altijd eene melodie der Campagna. Zij weten al zingende scherpe aanvallen te doen; maar even goed zich op krachtige wijs te verweren, alles in de beste verstandhouding; loopt er een greintje vernuft door, dan wordt er braaf gelachen. Over 't algemeen is het zout dezer samenspraken vrij alledaagsch, maar toch — het geeft smaak aan dat gesnap. Een karaktrek van de Italianen is de goedmoedigheid, waarmede zij allerlei personaliteiten opnemen. Zij kunnen er zeer goed tegen dat men den spot drijft met hunne lichaamsgebreken. Dezelfde scherts, bij welke een Engelschman er op toe zou slaan, of die hij ten minste nooit zou vergeten, wordt hier niet eens kwalijk genomen. Een kreupele lacht soms zelf mee over zijn eigen gebrek en de ruwe onbeschaamdheid, waarmee op zulke mismaaktheden wordt gezinspeeld, is voor ons, die op dit punt zoo veel gevoeliger zijn, onbegrijpelijk. Ik wil hier even melding maken van de groote moeite, die ik had, om mijn Italiaanschen bediende af te leeren, dat hij een mijner kennissen, wiens uitheemschen naam hij moeilijk onthouden kon, geregeld aandiende als: *quel gobbo* (die bochel). Hij begreep volstrekt niet, waarom hij een *gobbo* niet „een *gobbo*” mocht noemen. In weerwil van alles, wat ik beproefde, kwam hij toch maar binnen met zijn *Signore*,

quel gobbo desidera farle una visita (die bochel wenscht u een bezoek te brengen) en dat, terwijl *quel gobbo* hem vlak op de hielen was. De Italianen zijn ook wonderlijk ontdaan van dat diepe zelfgevoel, dat aan ons bloed eigen is en dat de wortel is van onze teruggetrokkenheid, stijfheid en gemaaktheid. In het gemis of het gematigd bezit van dit zelfgevoel ligt het geheim om vrij, aangenaam, eenvoudig te zijn. Wij vergeten nooit ons zelven. De Italianen vergeten zich zelven altijd. Zij mogen soms trotsch zijn, zelden zijn zij ijdel, nooit gemaakt. Evenmin als zij teergevoelig zijn voor hunne gebreken, zijn zij ijdel op hunne schoonheid. De modellen, die op de ateliers verschijnen en die uitgekozen worden om hunne schoonheid, zijn altijd eenvoudig en natuurlijk, niettegenstaande de stille vleierei, die in de voorkeur, aan hen gegeven, gelegen is. Zegt gij hun dat zij schoon zijn, dan antwoorden zij op smeekenden toon: *Ma che!* (kom, kom!) of erkennen het feit kortweg. Altijd hooren zij liever hunne kleeding geprezen dan hun gelaat. Ik houd het er voor, dat zij voor het grootste gedeelte zich afvragen, wat wij toch zoo in hen bewonderen, en wat wij in hen zoo waardig vinden om in steen of verwen vereeuwigd te worden.

Doch keeren wij tot onze waschvrouwen terug. In elk landstadje wordt ten algemeenen nutte door het stadsbestuur een groote waterbak onderhouden, en op alle uren van den dag kunt gij de teekenachtige gestalten der boerinnen zich daar zien verzamelen, zoowel de oude heksachtige vrouw, wier vel, eens zacht en frisch, nu op eene bruine en verkreukte palimpsest gelijkt (waarop over Anacreontische verzen dompige kloostersermoenen geschreven staan), als het donkeroogige meisje met hare ronde vormen, haar breeden, rechten rug en haar glanzend haar, met hare toegevouwen *tovaglia* (laken, hoofdtooisel) tot zonnescherm, haar naar achter opgebonden kleed en het roode rijglijf, dat hare lendenen omknelt. Altijd wordt het werk door gezang opgevroolijkt. Als de kleeren gewasschen zijn, wordt de mand op het hoofd gezet en wandelen zij daarheen met de majesteit van Romeinsche cariatiden. De heldere Italiaansche zon, schijnende op haar donker gelaat en hare levendige kleeding, of schitterend in de fontein en rustende op den met mos bedekten rand, maakt veelal van dit geheel eene tooverachtige schilderij. Bij Albano, waar het water van het meer door eene oude Romeinsche waterleiding naar een reusachtig bekken wordt afgeleid, ten einde het waterpas van het meer laag te houden,

heb ik wel een uur lang die teekenachtige groepen beschouwd, zooals zij daar al zingende aan het plassen waren, alsof zij op den dorschvloer stonden, terwijl op den voorgrond de groote, oude, scherp verlichte toren zich boven haar tegen den blauwen hemel afteekende en golvende heuvels, met vaal groen en olijven bedekt, een eigenaardigen achtergrond vormden. Soms stond een boer, op het achtereinde van zijn ezel gezeten, een oogenblik stil om met de vrouwen te keuvelen. De kinderen speelden en spartelden ondertusschen in het gras en niet zelden werd het gepraat en gezang aan de fontein afgebroken door het luid geroep van eene der moeders, die een twist wilde stuiten of een geschreeuw wilde doen ophouden, dat de kracht aantoonde hunner jeugdige longen.

Ook de schoenmakers van Rome zijn een aardig, zangerig slag van lieden. Zij zetten zich zelven niet gevangen in een donker pothuis; maar zij zitten onder den blooten hemel, waar zij het straatleven en al de zegeningen van de buitenlucht volop kunnen genieten. Gewoonlijk staan hunne werkbanken nevens de *portone* (koetspoort) van een paleis, zoodat zij droog zitten, ook als het regent. Hier zitten zij al den dag en trekken de pikdraden door het leder en zingen er op toe. Laarzen en schoenen staan nevens hen op den grond, en wachten op de rij af hare beurt. Gewoonlijk ontbreekt het hun niet aan werk en daar zij de onkosten uitwinnen van een winkel is wat zij verdienen zuivere winst. Zij zijn arm als Job, maar vrij wat gelukkiger. Figaro is het ideaal dezer lieden, schoon zij hem weinig gelijken. Wat zij met hem gemeen hebben, is zekere voorliefde voor schandaal. Een ware type van deze lieden zit op den hoek van de via Felice en Capo le Casa, met zijne bank tegen een grijzen muur geplakt. Het is een oudachtig man met een langen grijzen baard, eene soort van Hans Sachs, die zijn gansche leven tot poëzie en gezang maakt. Als hij 's morgens buiten komt, zingt hij eene huiselijke idylle, waarin hij op versmaat de voorvallen van zijn huishouden en het lief en leed van zich zelven en zijn gezin verhaalt, welk een en ander evenwel loutere verdichtingen zijn. Als dit geschied is, zet hij de personen en zaken, die hem voorbij gaan, op zang. Niets, dat leelijk, vreemd of bespottelijk is, ontgaat hem. Alles wordt in zijne verzen behandeld en op sarcastische wijze bedild. Zoo zit hij den ganschen dag door en zingt als een krekel, terwijl zijn geest als een kaleidoskoop al de eigenaardigheden en dwaas-

heden, die het toeval hem aanbiedt, in geregelde vormen weergeeft. Hij heeft tallooze vrienden, die voor zijne bank — eene rechtbank der poëzie — stilstaan om een lang gesprek aan te knoopen of een vrienden-geschenk te brengen. Zoo geschiedt het, dat hij uit zijne sombere lade soms een oranje-appel, een tros druiven of een handvol hazelnoten te voorschijn brengt, door zijne vrienden hem verschaft tot een nagerecht op de dikke koolsoep van 's middags.

In de levendigste straten kan men soms van den een of anderen landman, die langzaam met zijne zwaar beladene kar daarheen gaat, het echte gezang der Campagna vernemen, begeleid door het gezellig geblaf van het kleine hondje, dat nevens den zanger gezeten is. Dit gezang is ruw en onbeschaafd en schijnt aan een kerkgezang ontleend. Het is in den mineur-sleutel gezet en bestaat gewoonlijk uit twee zinnen, eindigende in een eentonig geschreeuw, dat zoolang wordt volgehouden als de adem duurt, of dikwijls ook met een onduidelijken halven toon besloten wordt. Zoodra eene wijs afgezongen is, wordt zij in *prestessimo* weder aangeheven en steeds langzaam op dezelfde onwelluidende manier ten einde gebracht. Van nabij vernomen is dit gezang oorverdoovend en onbehagelijk. Wordt het echter door den afstand verzacht, dan heeft het een aangenamen klank. Het schijnt tot het land te behooren De lange uithaal is een beeld van de sombere uitgestrektheid der Campagna. Zoo heb ik dikwijls gedacht dat het „Jodeln" der Zwitsers wel eene navolging kon zijn van de echo der bergen. Evenwel wordt het gezang der Campagna niet alleen op de Campagna zelve; maar overal op het land gehoord, in de wijnbergen, op de graanvelden, op de hoogten en in de dalen, hetzij de arbeid alleen, hetzij die in gezelschap van anderen verricht wordt. Overal wordt het gehoord, waar de geest der Campagna heerscht. Klimt men op naar Toskane of daalt men neder naar Napels, dan gaat het allengs verloren. Eens hoorde ik het bij het vallen van den avond, terwijl ik over de verlatene Campagna naar Civita Vecchia ging. De schaduwen werden donkerder en de mist kroop langs de glooiingen der heuvels op. Alles had een treurig en weemoedig aanzien. Terwijl ik staan bleef, als om die stilte te beluisteren, hoorde ik in de verte het gekraak van een onzichtbaren wagen en het geluid eener zingende stem. Zachtkens kwam de wagen te voorschijn boven den heuveltop als eene zwarte vlek op den half verlichten hemel daar achter. Boven op eene

vracht rijzen zat een landman, die in zich zelven de volgende woorden zat te zingen — woorden niet bijzonder vroolijk voorzeker, maar zoo geheel in overeenstemming met tijd en plaats, dat zij mij sterk aangrepen —

„E, bella, tu non piangera-a-a-i,
Sul giorno ch' io saro mor-or-or-to-o-o-o-o" *)

Niet alleen des nachts, om hunne liefde te uiten, zingen de Italianen, zij zingen bij hun werk en hun spel. De gansche lange zomerdagen door, terwijl zij in het hooge koren staan, de zware spade in den grond steken of purperen druiven plukken, galmen zij hunne volkswijzen en gezangen met zware stemmen uit. In den oogsttijd komen zij in den nacht te zamen en zingen, bij het maanlicht op den dorschvloer liggende, in koor hunne eenvoudige melodiën. En in lange winteravonden, gezeten om hunne smeulende vuren, doen zij hun *veglie* (soort van lied) hooren of slaan bij hun onafgebroken gezang met hun weefgetouw de maat. De stad zingt met het land mee. De timmerman, terwijl hij zijne schaaf over het hout doet glijden: de smid, terwijl hij zijn hamer zwaait en het gloeiende ijzer in flikkerende stralen wegspat: de schoenmaker terwijl hij op de zolen van oude schoenen klopt: de metselaar, terwijl hij de steenen schikt: de steenwerker, terwijl de stukken marmer klinkend wegvliegen onder de punt van zijn beitel: de werkmeid, terwijl zij water haalt — die allen troosten zich over hun arbeid met een lied. Als de menigte te middernacht uit den schouwburg komt, kunt gij haar de aria's hooren zingen van de opera, naar welke zij zoo even heeft geluisterd. Heeft er een groot feest plaats, dan wordt gij 's nachts uit uwe sluimering gewekt door het schreeuwend gezang, dat de landlieden op de straten doen hooren. Zoodra de Italiaan tevreden is, zingt hij. Geen duidelijker blijk van onvoldaanheid dan wanneer hij zwijgt. Of daarom ook hun gezang bij het werk een blijk is van tevredenheid en geluk, wil ik niet beslissen; maar zeker is dat gezang aardiger dan het stilzwijgen, waarmede wij, kinderen van het Noorden, onze taak verrichten. Het schijnt van minder gejaagdheid, van meer rust te getuigen. Ik geloof vast, dat de zuidelijke volken gemakkelijker voldaan, eerder tevreden, minder somber, minder naijverig

---

(*) „En, lieve, om mij zult gij niet weenen
„Als ik niet meer wezen zal."

op hunne meerderen zijn dan wij. Zij letten minder op het verschil van stand, zij hebben niet onze zucht om fortuin te maken of hooger te stijgen. Met het meest gewone zijn zij tevreden, als zij maar genoeg hebben. De demon der ontevredenheid kwelt hen niet. Spreekt gij hen aan, zij antwoorden u met een lach, dien gij nergens wedervindt. De natie is oud, maar het volk is kinderlijk. Hun karakter is zonnig als hun land, wel onderhevig aan geduchte stormen; maar deze zijn niet van dien aard dat zij het leven verbitteren. Met de natuur leven en gevoelen zij mee. Voor iederen indruk van het schoone zijn zij ontvankelijk. In hunne genegenheden zijn zij, zoo niet volhardend, dan toch vurig. Zoo zij niet uitgetart worden, zijn zij vreedzaam en beminnelijk. Wij, die tot de meer werkzame en bedrijvige volken behooren, komen er licht toe, hen te minachten omdat zij die onvoldaanheid met het tegenwoordige missen, die ons drijft tot het verbeteren van onzen stand, en wij achten onzen ijver beter dan hunne vadsigheid. Doch het een en het ander heeft zijne goede zijde. Wij werken beter, zij voelen beter. Wij doen ons best om gelukkig te worden, wij werken, scheppen, en zoeken om tot dat rustige genieten te geraken, dat zij zich bereiden zonder al dien strijd; en de rusteloosheid van ons streven ontzegt ons het vermogen om als zij te genieten, ook daar, waar de weg gebaand is. Het algemeene gevoelen dat de Italiaan een twistzoeker is en dat de besten onder hen maar vermomde bandieten zijn, is geheel en al onjuist Wie hen beschouwt, niet zooals zij zich soms aan den reiziger voordoen; maar zooals zij werkelijk zijn in hun eigen volksleven, zal bevinden dat zij eenvoudig, vriendelijk en edelmoedig zijn.

HOOFDSTUK III.

BEDELAARS.

Recht boven de Piazza di Spagna en tegenover de Via de' Condotti rijzen de beide torens omhoog van de Trinità de' Monti. De opgang tot deze kerk bestaat uit meer dan honderd vijf-en-dertig treden en is met bijzonder overleg zoo ontworpen dat hij de steilte van den Monte Pincio geheel bedekt. Door verscheidene breede rustplaatsen en scheidsmuren wordt de eentonigheid van deze reeks van trappen eenigszins gebroken. Een obelisk van rood graniet, in de tuinen van Salustius gevonden, prijkt op het hoogste terras, vóór het front van de kerk. Den ganschen dag door worden deze trappen van het zonnelicht als overgoten. Weleer was het de verzamelplaats van allerlei schildersmodellen — eene beurs der kunst. Men vond daar, gekleed in eene roestkleurige jas, een man met een langen witten baard, in de wandeling de *Padre Eterno* (de Eeuwige Vader) genaamd, omdat hij gewoonlijk tot model diende voor den eersten persoon der Drieëenheid. Men vond er den woesten bandiet met zijn donker haar en zijn puntigen hoed, uit de ééne hand eene korst brood, uit de andere een ui etende. Ook was hier de *Contadina* (het landmeisje) die haar leven doorbracht met op schilderijen te bidden of een ziekelijk kind naar eene *Madonna* omhoog te tillen — zoo zij niet water droeg uit de fontein of ruikers ontving op denkbeeldige Carnavals. Hier was ook de onveranderlijke pelgrim en alles, wat tot de kunst behoort. Deze markt van kunstenaars-modellen is thans gestaakt. Toch blijven de trappen bezet en wel met

lieden, die in schilderachtige groepen bij elkander staande of uitgestrekt op den steenen vloer daar de uren dooden, die zij over hebben van hun werk. De vreemdeling, die er langs komt, wordt wis bestormd door het kleine volkje, dat zich daar mede bevindt en dat met drift komt aanloopen en de handen uitstrekt om er *baiocci* in op te vangen. Zoo aardig zijn die kleinen met hunne groote donkere en schitterende oogen en hunne aardige, vroolijke kleeding dat een vreemdeling altijd iets voor hen in den zak vindt. Belangrijker dan dit een en ander was de verschijning van den model-bedelaar Beppo. Klom men de trappen op naar het platteform, dan kwam eene wonderlijk ineengedrongene figuur met twee lamme flodderbeenen, die in rechte hoeken uitgespreid en met blauwe kousen bedekt waren, naar u toekruipen op handen en knieën, beiden door eene soort van lederen schoeisel beschermd. Als gij dit voorwerp naderdet, stond het dadelijk uit zijne viervoetige houding op, nam den hoed af en toonde een stout en breed *torso* (buste) met eene geduchte borst en een ruw gelaat, als van iemand, die door een luik halverwege uit de trappen oprees. Met een lach, welks sluwheid slechts geëvenaard werd door de uitdrukking der oogen, zeide hij op den meest vleienden en beschermenden toon: „*Buon giorno, Signore! Oggi fa bel tempo.* (Goeden dag, mijnheer, mooi weertje van daag)" of: „*fa cattico tempo* (slecht weertje)," al naar de omstandigheden dat medebrachten. Zoo was Beppo, de Koning der Bedelaars en Baron van de Scale di Spagna (de trappen van de piazza di Spagna) bij de reizigers beter bekend dan het torso van Hercules op het Vaticaan. Ook had hij dit op genoemd kunstgewrocht voor, dat hij een goed hoofd bezat. Andersen heeft in zijn „Improvisatore" aan Beppo een slecht levensgedrag toegekend — doch is daarbij geheel verdichtend te werk gegaan. Beppo heeft, gelijk andere merkwaardige personen, zijne geschiedenis. De Romeinen zeiden van hem: *Era un Signore in paese suo* (hij was in zijn land een groot heer), en dit geloof werd staande gehouden door eene hoffelijkheid en waardigheid van manieren, waarvoor zich een edelman niet had behoeven te schamen. Zeker was hij van goede familie en kwam hij nog jong naar Rome om er zijne fortuin te maken. Zijne wanstaltigheid maakte hem ongeschikt voor eenigen arbeid; hij koos daarom het vak van bedelaar, als gemakkelijk en winstgevend te gelijk. Gedachtig aan Belisarius vond hij het niet beneden zich, den voorbijganger een *obolus* te vragen. Zou hij te groot zijn om te doen wat een

groot veldheer gedaan had? Hoe het zij, hij werd bedelaar, veranderde van naam en heeft meer dan het vierde eener eeuw zijn bedrijf voortgezet en, met goede woorden, vleiende lachjes en beleefde groeten, maar niet minder met zijne misvormde beenen een aardig vermogen bijeen gebracht. Hij had vrouw en kinderen. Zijne dochter gaf hij, bij haar huwelijk met een niet onaanzienlijk koopman, een vrij rijken bruidschat mee. Ook was hij bankier, hij leende op de trappen van de Trinità de' Monti tamelijke sommen uit. Hij huurde zijne bank van de regeering tegen eene kleine rente per jaar. Elken dag ging hij er tegen den middag heen, gezeten op zijn ezel en vergezeld van zijn knecht, een kleinen jongen, die, ofschoon niet ten eenenmale lam, toch als eene soort van livrei, behoorend bij het bedrijf zijns meesters, op een paar krukken ging. Zoodra de bank was gesloten (dit geschiedde met zonsondergang) daalde Beppo naar het plein af en zag dan met een blik van beschermende voornaamheid op de armere leden van zijn gild neder, die nog altijd de hand naar den voorbijganger uitstrekten. Als een koning, die voor zijne onderdanen een genadig lachje over heeft, zat hij daar — de staande houding kende hij niet — en wachtte op zijn knecht, die hem zijn ezel zou brengen. Zoodra hij zich daarop geheschen had, begon zijn zegetocht door de straten van Rome. Hoe fier is hij nu. De vleiende lach, waarmede hij zijne zaken doet, is verdwenen, tegelijk met zijne kruipende nederigheid. Wijd opent hij het sluwe oog. Hij is kalm en waardig en deftig. Hij gewaagt niet meer van het weder. Wel bleek uit den grooten stijl, waarin hij dezen tocht naar huis volbracht, dat hij een *Signore in paese suo* was en dat hij inderdaad geen afstand had gedaan van zijn rang. Hij hield eene bank. Men deponeerde bij hem zijne gelden. Wat zou dat? Zijn bankiers niet groote heeren? De baronnen uit den voortijd eischten met dreiging en geweld tol van degenen, die hunne kasteelen voorbij kwamen. Beppo deed hetzelfde en nog wel op veel beleefder wijs. Zouden zij edellieden heeten en Beppo maar een ellendige bedelaar zijn? Was het erger te vragen dan te rooven? Waarom dan zou hij niet fier zijn geweest en zich niet groot hebben gevoeld?

Het bijzonder leven van Beppo was min of meer in duisternis gehuld. Toch heeft men er soms een kijkje in gehad — een kijkje, waardoor men overtuigd werd van zijne gastvrijheid en zijne gemeenzaamheid met zijne minderen. Zie, de deur zijner

woning staat op een kier. Wij gluren naar binnen en zien een troep mannen, allen hetzelfde bedrijf uitoefenende als Beppo, de grootmeester zijner orde. Zij zitten rondom de tafel en drinken er vroolijk op los. Midden op tafel zit Beppo, als hoogepriester der feestelijkheid. De verminkte beenen liggen naast en onder hem. Zijn feest is het en hij handelt naar de Schrift: zij zijn letterlijk van de straten en pleinen opgehaald de lieden, die hier zitten. Beppo zelf laat zich niet onbetuigd aan de dingen, die het hart verheugen. Ja, dat hij niet onder tafel ligt, komt alleen doordat hij er boven op zit, en dat hij niet omvalt, komt alleen doordat hij op zulk een breed voetstuk zit. Als een eik is hij daar neergeplant, zijne beenen verbeelden de wortels en houden hem in evenwicht.

Doch dit alles is genomen uit Beppo's bloeitijd. Eens waagde eene engelsche dame, aan wie hij eene aalmoes vraagde, te zeggen dat hij rijk genoeg was en geene almoes noodig had. Toen werd het *cattico tempo* bij Beppo. Men zegt dat hij de dame niet alleen zeer onfatsoenlijk dreigde; maar dat hij haar zelfs met steenen wierp. De dame gaf het aan, en de koning der bedelaars werd achter slot gezet. Wel herkreeg hij later zijne vrijheid; maar de dagen van glorie kwamen niet terug. In plaats van zijn zetel op de trappen van de piazza di Spagna moest hij een nederig plekje innemen bij de San Agostino, als een bedelaar onder de bedelaars. Of hij daar nog zit? Zeker is hij thans voor goed verdwenen. Toch blijft hij onsterfelijk als de type van den bedelaar van Rome.

Bedelen is in Rome evenzeer een handwerk en een bedrijf als bidden en winkelen. Gelukkig wie mismaakt geboren is of wien de fortuin het voorrecht heeft gegund van de eene of andere afschuwelijke kwaal. Ziedaar een kapitaal, waarmede men eene zaak kan beginnen. De St. Vitusdans is wel een honderd *scudi* (kronen) waard en toevallen zijn niet te versmaden. Ook heeft een verdraaid been of eene hazenlip waarde aan de markt. Wie het geluk heeft iets dergelijks te bezitten, is voor altijd van werken vrij. Hij ligt of staat in de zon of dwaalt op de pleinen en zingt maar zijn klagend, huilend lied van: *Signore, povero stroppiato, datemi qualche cosa per amor di Dio.* (Ach, meneer, een arme kreupele, geef wat om Gods wil) — en als de *baiocco* hem in den hoed valt, als een rijpe vrucht van des vreemdelings welvoorzienen boom, dan zingt hij den zegenzang: *Dio la benedica, la Madonna e tutti i santi!* (God zegen je, de Lieve Vrouw, en alle heiligen!) Niet dat de Romeinen het geven aan

de vreemdelingen overlaten — geenszins, de armste drommel houdt van zijne nooddruft nog altijd iets over, dat hij om Gods wil in een bedelaarshoed laat nederglijden. De vindingrijkheid, die de Romeinsche bedelaar bij zijn bedrijf ten toon spreidt, is onuitputtelijk en de wijze, waarop hij zijne bede inricht, niet zelden dwaas en ondeugend. Aan menige vrouw, die de dertig achter zich heeft, wordt een *baiocco* afgeperst, doordat zij zich vleiend *Signorina* (juffertje) noemen hoort. Een kwanswijs ingehouden kreet van bewondering of een duidelijk uitgesproken *Bella!* (schoone) en dergelijke vleiende bijvoegelijke naamwoorden — ziedaar wat den lust tot geven onwederstaanbaar opwekt bij dames, die anders weinig gewoon zijn complimenten te krijgen over hare schoonheid. Ook wordt er eene menigte *baiocci* ingezameld van onnoozele burgelijke reizigers, die zich door deze ongelukkigen allerlei doorluchtige namen hooren geven. Een *Illustrissimo*, *Eccellenza*, *Altezza* (Edelgeboren Heer, Excellentie, Zijne Hoogheid.) zijn soms tooverwoorden, die de beurs doen opengaan, waar die bij een nuchter *Mosshoo* (Mijnheer) zou gesloten blijven.

Het bedelaarsbedrijf is in Rome niet weinig winstgevend. Vele waterdruppels maken eindelijk een stroom. De onkosten voor het onderhoud zijn zoo goed als nul, zoodat de bedelaars dikwijls genoeg opleggen, om het zich op hun ouden dag gemakkelijk te maken. Van de opbrengst van hun bedrijf kan ik een niet onaardig staaltje mededeelen — een staaltje, dat evenwel niet alleen uit het Romeinsche bedelaarsleven genomen is.

„Ben jij dat? Pietro!" zeide onlangs een heer tot een armen haveloozen bedelaar, die vroeger als knecht in zijn dienst was geweest, „ben jij dat? bedelend langs de straat? Wat heeft je in zulk een ongeluk gebracht? Kom weer bij mij in dienst voor hetzelfde loon!"

„Duizendmaal dank," was het antwoord „*Signore*, ik kan uw vriendelijk aanbod niet aannemen — want eigenlijk, om u de waarheid te zeggen, mijne tegenwoordige betrekking brengt mij beter loon op."

Toch, al geeft het bedelen goed, al kan men zich al bedelend een rustigen ouderdom verzekeren, het ware genot van het verkregen geld heeft de bedelaar niet. Wie er zich eenmaal aan overgeeft om op die wijs het geld aan anderen af te persen, wordt gierig en kan van zijne gewoonte om te vragen geen afstand doen. Eene arme ellendige vrouw, die op de trappen van het Gesu

zat, liet een duizend *scudi* na en bestemde daarvan driehonderd voor hare begrafenis. Er zelve iets van te genieten — daartoe had zij niet kunnen komen.

De rijke dagen voor de bedelaars zijn de *festa*'s (de feestdagen). In massa dringen zij dan elkander uit de stad en verspreiden zich op de wegen. Zij hinken en schommelen en kruipen en sleepen zich vooruit naar de stad, waar het feest wordt gevierd. Overal langs den weg ontmoet gij hen, op steenen en banken gezeten of neergeworpen langs muren en heggen. Zij schreeuwen om eene aalmoes, van het oogenblik dat er een rijtuig gehoord wordt totdat het geheel verdwenen is. Hoe nader aan de stad des te dichter de menigte. Zij verrijzen overal als paddestoelen uit den grond. Allerlei verminkte armen en verdraaide beenen, allerlei walgelijke stompjes, die de plaats van ledematen moeten vervullen, vertoonen zij u als aandoenlijke merkwaardigheden. Uit akelige oogen gluren zij u aan. Zij noodigen u uit naar mismaaktheden te kijken, die soms te wanstaltig zijn om er den blik op te vestigen. Ook spreiden zij bij deze gelegenheid al hunne bedrevenheid ten toon in het krijgen van toevallen of beroerten, waarbij zij allerlei verschrikkelijke geïmproviseerde zenuwtrekkingen hebben en waaraan zij zulk een geweldig en goed volgehouden gehuil weten te paren, dat gij letterlijk naar niets anders kunt luisteren. 't Is onmogelijk hun te ontkomen. Zij zijn alomtegenwoordig. Vooral, waar een gedrang of eene opstopping is, zijn zij te vinden. Daarbij komt dat elk van die legioenen bedelaars nog een helper bij zich heeft in den vorm van een kleinen jongen of een meisje, dat de beleefdheid heeft u op den ongelukkigen patroon opmerkzaam te maken. Rank van gestalte, vlug ter been en voor de jacht als geschapen, volgen zij uw rijtuig en jagen zij u na met het werktuigelijk geroep van: *Signore, Signore, datemi qualche cosa, Signore!* zoolang totdat hun adem of, wat eerder het geval is, uw geduld ten einde loopt en de *baiocco* nederdaalt. Als weenen en klagen niet helpt, beproeven zij het op andere wijzen. Tegen uwe hardvochtigheid zijn zij gewapend met allerlei kluchten en dwaasheden. Dan buitelen en duikelen zij om u heen en maken allerlei wonderlijke sprongen, alsof daarin eene geheime kracht lag om uw medelijden gaande te maken. Als gij lacht, zijt gij verloren — en dit weten zij. Maar doorstaat gij deze beproeving en houdt gij ten einde toe vol, dan zullen zij u, ter vergoeding voor hun vruchteloozen loop, een zegenwensch toezenden in den

vorm van eene beroerte of, waarschijnlijk in denzelfden zin waarin men elders den schoen werpt, een welgeworpen steen op u doen aanvliegen.

De bedelaars groeien en bloeien in Rome als onkruid in een broeibak. Geen wonder. De regeering laat zich met handel, noch met nijverheid in. De kerk is Bramaansch en zit op haar navel te turen, zonder om zich heen te zien. Van waarachtige opvoeding en ontwikkeling heeft zij een afkeer. Anders — wat kon dit volk zijn! Maar alles sluimert van hoog tot laag. Traag en vadsig zijn grooten en geringen. De prachtige gewaden van het kerkelijk Rome hebben allen eene leelijke franje, welke zij met zich sleepen: die der bedelarij; de kleederen der minderen zeggen u omtrent den toestand van het volk genoeg.

Aan de andere zijde moet erkend worden dat de kerk de armoede, die zij schept, mildelijk tracht te lenigen. Bij gebrek aan handel en nijverheid, bloeit de weldadigheid in Rome Elke kerk heeft hare *Cassa di Poveri* (armenbus). Talrijk zijn de vereenigingen, zooals die van de *Sacconi* en andere broederschappen, welke zich bezig houden met het inzamelen van liefdegaven voor armen en ongelukkigen. Voor zieken en gewonden bestaan er gasthuizen met rijke inkomsten, en verscheidene inrichtingen worden er gevonden voor het onderhoud en de opvoeding van arme weezen. Het inkomen dier inrichtingen bedraagt niet minder dan acht honderd en veertig duizend *scudi*. Doch, wat er ook van dien aard gedaan worde, het is niet in staat de armoede te weren, die door gebrek aan handel en nijverheid steeds gevoed wordt, allerminst die armoede te weren, welke uit een overgebleven gevoel van fierheid zich niet om liefdegaven aanmeldt en zoodoende aan de hand der weldadigheid ontsnapt. Samengeschoold in vochtige, ongezonde vertrekken; in kelders, waarin gij met schrik nederziet, omringd van salpeterachtige muren en vuil gebroken huisraad, beschenen van een akelig kwijnend licht vóór eene leelijke prent der *Madonna*, zitten zij daar in hunne holen met aandoenlijke gelatenheid ter neder, de oude vrouw in het regensaisoen gebogen over haar aarden pot met kolen (*scaldino*), een ander met een paar kastanjes en appels, bij wijze van winkel, vóór zich; allen met het eeuwig referein der onmacht en der moedeloosheid, het eeuwig referein van *pazienza* (geduld) in het hart.

Doch keeren wij tot den bedelstand terug. Bij vele kloosters is het eene gewoonte om tegen den middag eene zekere hoeveel-

heid soep uit te deelen, waarvan ieder arme eene kom vol krijgen kan. Een aantal bedelaars worden op die wijze kostgangers van het klooster en komen op het bepaalde uur vóór de kloosterpoort staan, met nap en lepel gewapend, wachtend op den *frate* (kloosterbroeder) met de soep. Geene nachtegaalstongen op een festijn van Tiberius, geene vogelnestjes op een Chineeschen maaltijd smaakten ooit zoo goed en werden ooit met zooveel graagte gebruikt als deze kloostersoep door de hongerige kostgangers. Het getal dezer gasten is dan ook niet gering. Sommige kloosters deelen tachtig tot honderd porties uit. De bedeelden liggen of staan in gansche benden hunne opwachting bij den *frate* te maken en redeneeren ondertusschen over politiek, over Oostenrijk, over Napoleon, over Garibaldi — over alles, als lieden, die in eene societeit zich bezig houden met de questies van den dag. Minder grootsch gedragen zij zich bij de uitdeeling zelve. Als de *frate*, na het openen van de poort, vóór hen staat met den reusachtigen ketel en hun het *pater noster* (onze Vader) heeft voorgezegd, dat zij gehoorzaam nazeggen, openbaart zich reeds eene begeerlijkheid, die iets dierlijks heeft. Hebben zij hun deel ontvangen, dan vertoonen zij een schouwspel, dat een mensch blozen doet over zijn medemensch. Ieder verwijdert zich stillekens met zijn deel, scheidt zich zoo ver mogelijk van zijn lotgenoot af en verschuilt zich in een hoek, of gaat, zoo de hoeken bezet zijn, op eenigen afstand staan, met den rug naar zijne broederen, die hij kort te voren zoo vertrouwelijk aansprak. Zoo slurpen zij allen, angstig om zich heen ziende als verwachtten zij eene overrompeling, met gretigheid hunne nappen leeg, lekken ze uit en keeren dan tot elkander terug of verdwijnen onbemerkt. Het denkbeeld van zijne portie met een ander, die niets heeft, te deelen, komt hun alleen voor den geest als eene gedachte aan diefstal en roof.

Van bedelarij gewag te maken en te zwijgen van de Franciscanen of Capucijnen zou veel gelijken op het opvoeren van een tooneelstuk, waaraan een hoofdpersoon of titelrol ontbreekt. De genoemde orden toch zijn op den grondslag van bedelarij gesticht en worden geheel en al door de liefdadigheid onderhouden. De eigenlijke geestelijken bedelen niet; maar hunne afgezanten, de leekebroeders gekleed in hun lang bruin serge, met een koord om de lendenen en eene mand aan den arm, dwalen den ganschen dag alle straten en wijken door, om gaven te verzamelen aan huizen en winkels. Hier wat brood, daar wat

kaas, elders wat meel, wat rijst of wat fruit — zoo komt de mand ten laatste vol. Soms geeft men geld; meest geeft men waren. Andere broeders komen uwe woning of zelfs uwe kamer binnen en bieden u een blikken doosje aan, waarin gij wat geld moogt werpen voor missen en kaarsen. Voor het minste stukje kopergeld danken zij u oprechtelijk. Soms trachten zij met u een gesprek aan te knoopen en een praatje te maken over het weder. Zij zijn zeer arm, zeer goed gehumeurd en zeer smerig. 't Is jammer dat zij zich zoo zelden doopen met het water dezer wereld. Doch zij schijnen de watervrees te hebben. Hun hart moge rein zijn, uitwendig zijn zij het niet. Zij wandelen met bloote voeten door nat en stof, zij huizen des daags en slapen des nachts in hetzelfde kleed, welk kleed zij zoolang over het bloote lichaam dragen, zonder eenige tusschenkomst van linnen- of ander ondergoed, totdat het geheel versleten is. Vuilheid en vroomheid schijnen volgens hen bij elkander te behooren. Doch al zijn zij bedelaars van professie, toch hebben zij in Rome den naam van de onschadelijkste en onschuldigste te zijn van alle kloosterorden. Zij worden met liefde beschouwd, omdat het hun met hunne beginselen ernst is. Niet alleen door een vuil voorkomen, maar ook door werkelijk vasten, door kastijding en door aanhoudend armoede en gebrek te lijden, kruisigen en dooden zij het vleesch. Zij verheerlijken de schoonheid en de bekoorlijkheid der onthouding niet, terwijl zij in vergulde koetsen en gekleed in „purper en fijn lijnwaad" daarheen gaan, of zich te goed doen aan een weelderigen maaltijd. Voor hen is de St. Pieter niet gemaakt met al hare heerlijkheden en prachtige wonderen. Gering is hun voedsel, slechts van het meest alledaagsche is hunne tafel voorzien Drie dagen in de week onthouden zij zich van vleesch, zij houden drie *quaresime* (groote vasten) in het jaar. Soms echter maakt hun zure wijn eene wondere uitwerking op hunne ledige, holle magen en goedige zielen. De broeders, broeders in vuilheid en in vroomheid, hebben niet zelden groote oneenigheden en slaan elkander dan met hunne aarden kruiken om de ooren. Ach — eene welgevulde maag geeft vrede met de wereld, eene ledige maag is eene woning des Duivels, die zich daar vermaakt met aan al de zenuwdraadjes te trekken, die naar de hersenen leiden. Als ik hen op en neer zie wandelen door hun tuin, waar zij groenten doen verbouwen (zelven werken zij niet), en waar in de milde zonnestralen oranjes en rozen zoo weelderig bloeien, zonder een

zweem van ascetisme (onthouding), dan geloof ik evenmin aan hunne leer als ik hun leven benijd. Ik kan maar niet gelooven dat deze *frati* God minder goed zouden dienen, wanneer zij een leger van arbeiders vormden op de Campagna of elders. Als ik hen aanzag, in weerwil van hun ellendig leven nog zoo fier, zoo forsch en zoo stout, dacht ik er dikwijls aan, wat hen toch tot het aannemen van de monnikspij zou gebracht hebben. Iets anders dan nood en wanhoop kan zulk eene levenskeuze niet veroorzaken. Ik herinner mij daaromtrent een merkwaardig woord. Een arme jonge man te Rome, die door de fortuin wat al te karig was bedeeld en veel leed onder den druk van zijne armoede, zeide tot zijn vriend dat hij zich wilde verdrinken. — „Als de zaken zoo slecht staan", antwoordde deze, „word dan monnik en ga bij de Capucijnen." — „*Ah, no!*" zeide de eerste, „ik ben wel wanhopig; maar tot zulk een graad van wanhoop ben ik nog niet gekomen!"

Het leven der Capucijnen is dan ook verre van benijdbaar voor iemand, die gewoon is iets van het leven te genieten. In hun hoofdkwartier, het klooster van Santa Maria della Conceziroe, bij de piazza Barberini, waar de generaal en zijn staf verblijf houden, zijn ongeveer zes honderd cellen. Honderd en twintig personen wonen in dit gebouw; maar met de zieken en de bezoekers, die er in opgenomen worden en die er een wisselend personeel vormen, klimt dit getal wel tot tweehonderd. De cellen der broeders zijn zes voet lang en tien voet breed. In plaats van glas is er linnen voor de ramen gespannen. Een kruisbeeld, een paar vuile platen van de — *Madonna* en den een of anderen heilige, eene vaas met wijwater, en een bed of brits maken het huisraad uit. Zij hebben geene lakens; maar wel wollen dekens op hun bed, waaronder zij in hunne pijen slapen. Deze pij wordt eens in de drie jaren vernieuwd. Kousen noch eenig ondergoed zijn onder hunne uitrusting te vinden. Wat dit een en ander ten opzichte van de zindelijkheid en reinheid uitwerkt, kan ieder zich gemakkelijk verbeelden. Hunne godsdienstplichten zijn velen. Te middernacht staan zij op om in het holle, duistere koor, bestraald door eene enkele oliepit, de mettenen te zingen en het te Deum aan te heffen. Daarna gaan zij naar hunne cellen. Ten zes ure staan zij op, en de dag, die nu volgt, wordt bijna geheel ingenomen door de missen, de biecht, het begeleiden van begrafenissen, de oefeningen en den vesper. De leekebroeders, die de straten doorgaan met de

mand of het blikken busje, zijn natuurlijk niet verplicht aan al deze plechtigheden deel te nemen, te minder daar zij, als zij t' huis komen, ook nog koken en dienen moeten.

De bruine kloosterbroeders zijn niet de eenigen. die het blikken busje of doosje bij zich hebben. Op de stoepen der kerken, op de hoeksteenen aan den openbaren weg, zitten oude blinde mannen, die een blikken bus heen en weder schudden, waarop aan de buitenzij eene *Madonna* staat, en waarin van binnen een paar *baiocci* rammelen. Al ratelend begeleidt dit doosje een eindeloos hulpgeschrei. 't Is de oude zang en tegenzang van bidden en zegenen, en de biddenden zijn zoo ellendig, zoo akelig, dat er geen weerstand te bieden is aan hunne dringende beden. Soms, en alleen in het geval dat zij zien kunnen, trachten zij tevens het een en ander te verkoopen.

„Waar gaat dat geld toch heen?" vraagde ik eens aan zulk een ongelukkige, die mij met zijne groote oogen zoo weemoedig had aangekeken, dat het hart mij week was geworden en ik hem mijn *baiocco* niet had kunnen onthouden.

„Het dient om missen te laten lezen", antwoordde hij, „voor de zielen van hen, die hier aan de overzij sterven," en meteen wees hij mij naar het hospitaal van San Giovanni, door welks openstaande deuren de patienten konden worden waargenomen, zoo als zij daar lagen, op hun laatste ziekbed misschien!

De rol, die het armen- of liever het bedelbusje in Rome speelt, is groot. Dikwijls wordt er, terwijl gij langs de straten gaat, op eens met iets aan uw oor gerammeld. Gij keert u om en gij ziet vóór u een persoon, die geheel in het wit gekleed is, met een koord om het middel en eene witte kap over hoofd en aangezicht. Een paar scherpe oogen gluren, door de twee openingen der kap, u flikkerend en uitvorschend aan. Dit wezen zegt niets; maar rammelt slechts met zijn blikken busje, en in de wijze, waarop hij dit doet, ligt iets dreigends en geheimzinnigs. Het is een boetedoende *Sacconi*, en daar zijne *Confraternità* of Broederschap alleen uit edellieden bestaat, zoo kan hij een van de eerste prinsen of kardinalen zijn. Misschien, want niets is onder deze geheimzinnige bedekking en vermomming onmogelijk, is hij een uwer meest intieme vrienden. De giften worden voor liefdadige doeleinden gebruikt. Eene andere bijzonderheid is deze dat de *Sacconi* steeds bij paren gaan. Elk loopt aan eene zijde van de straat. Zij spreken niet tot elkander; maar houden elkander streng in het oog. Gemakkelijk kunnen zij zonder

herkend te worden, de edelmoedigheid der burgers op de proef stellen. Ook gelukt het hun dikwijls vreemdelingen aan het schrikken te maken. Menig groepje Engelsche meisjes is verschrikt uitéén gestoven bij het gerammel van het blikken busje en bij het aanschouwen van het zonderlinge spook, dat het heen en weder schudt. Voor de verbeelding van menige oude dame, die zulk eene ontmoeting had, zijn allerlei gedachten opgerezen aan inquisitie, dolken, pijnbanken en bandieten. Soms roepen de *Sacconi* uwe liefdadigheid (*elemosina*) in door de eene of andere vertooning, of dragen de beeltenis van den Christus of der *Madonna* mee. Overal dringen zij met hunne rammeldoos binnen.

Dragen de *Sacconi* het busje soms met vertooning makende afbeeldingen rond, anderen wel zoo praktisch dragen een zak bij zich, waarin zij de gaven bergen, die zij al rammelend met hun busje ophalen. — Vooral handelen zoo diegenen, welke voor de gevangenen bedelen. Zij vragen geen geld alleen, maar wat rijst of kaas, wat brood of vleesch, wat aardappelen of peren of eene snede *polenta* (een kooksel van meel en kastanjes). Gaarne wordt zulk eene gift geschonken, en zelden zonder een: *Eh! poveracci, Dio li consoli, pigliate!* (Ach, de arme stumpers, dat God hen trooste, daar neem dit!). Soms valt er een *baiocco* in het busje uit de hand van lieden, die met hunne liefdadigheid zaken denken te doen, of ten minste verwachten dat zij het gegevene wel weer eerlijk terug zullen krijgen, en die daarom niet nalaten kunnen, terwijl zij hun laatsten *baiocco* weggeven, te zeggen: *Voi che siete un religioso di Dio, fateme buscà 'n ternetto, chè pozza pagà la pigione.* (Geef mij een winnend nummer in de loterij om de pacht te betalen.)

Er is nog eene andere soort van bedelarij in Rome, die opmerking verdient. Er zijn zekere plechtigheden en feestelijkheden, waarbij het volk het recht heeft, of zich toekent althans, om geschenken en strooigelden te krijgen, onder den naam van *mancie* en *propine* (nieuwjaarsgeld en drinkgeld) bekend. Zoo wordt bij de verkiezing van een nieuwen Paus dezelfde overvloed van geschenken weggegeven, die vroeger bij de kroning van den keizer in de St. Pieter werd rondgedeeld. De fiere bewoners van het Trastevere en het Borgo zijn dan niet te trotsch om de hand op te houden voor den pauselijken aalmoezenier. Bij eene heiligverklaring hebben alle intendanten, geheimschrijvers, agenten en bedienden recht op eene *mancia* (eene fooi). Als een kardinaal Paus wordt, wordt al zijn huisraad en linnengoed de

buit zijner bedienden. Zooodra het gerucht van zijne verkiezing maar even tot dezen doordringt, worden de kamers geplunderd. Soms is het gerucht valsch, en vindt de reeds slecht gehumeurde kardinaal, wiens eerzuchtige verwachtingen zoo even zijn teleurgesteld, daarenboven nog zijne vertrekken 't onderst boven gekeerd en nauwelijks een kleed, waarmede hij zijn plechtgewaad kan verwisselen.

Vele bedienden van prinselijke huizen en kardinaalspaleizen ontvangen geen loon, daar de *mancie*, die zij volgens zeker gewoonterecht van de bezoekers mogen eischen, eene meer dan overvloedige bezoldiging opleveren. Er zijn bedienden, die hunne betrekking van den prins of kardinaal huren, zoo groot is de opbrengst dier *mancie*. Op Kertstijd en Nieuwjaarsdag vooral wordt deze schatting van de bezoekers ingevorderd. Ook bij andere gelegenheden, als iemand het paleis komt bezichtigen of de bezoeker eenig bepaald verlangen heeft, doen zij hunne zaken en is de fooi niet groot genoeg, dan ontzien zij zich niet u duidelijk te kennen te geven, dat zij dit of dat voor zoo weinig niet kunnen doen en zeggen u dit op eene wijze alsof zij u eene rekening voorhielden, die gij weigerdet te betalen.

Geen wonder, de hand uitstrekken maakt in Rome evenzeer een bedrijf uit als schilderen of winkel houden. — Wat gevraagd wordt als eene gunst, wordt ontvangen als iets, waarop men recht heeft. En waarlijk het volk heeft bijna recht op giften in zulk een land! Ondertusschen gaat het met de natie als met de Campagna, zij is vruchtbaar genoeg; maar omdat zij nooit wordt bewerkt, ligt zij braak.

HOOFDSTUK IV.

HET KERSTFEEST.

De feestelijke dagen van Kerstmis zijn verschenen, en daarbij doen weder allerlei eigenaardige Romeinsche gebruiken zich gelden. Bij het Ave Maria, op den avond vóór den grooten dag, wordt het feest ingewijd door den blijden klank van duizende klokken. Ten negen ure op denzelfden avond bedient de Paus de hoogmis in eene van de groote kerken, gewoonlijk in de Santa Maria Maggiore, bij welke gelegenheid de pilaren der oude kerk met rood zijn behangen, terwijl eene menigte kandelaars in de kapellen staan te stralen en het hoog-altaar in brand schijnt te staan van al het licht, dat daarop is. De liederen van het pauselijke koor weergalmen door den dom, terwijl de Heilige Vader het altaar bedient, en eene bonte menigte door de kerk loopt te pronken, te dringen en te slenteren. Hier kunt gij door elkander zien wemelen: de Zwitsersche gardes met glinsterende helmen, lange hellebaarden en kleurige uniformen, ontworpen door Michel Angelo — kamerheeren van den Paus in het zwart met hooge, geplooide kragen, Spaansche mantels, zijden kousen en gouden kettingen — boeren van de bergen in rijkgekleurde dracht — arbeiders van de Campagna met zwarte en tot verwarde kwasten in elkander gedraaide haren — vreemdelingen van iedere natie — Engelschen met smalle schouders, lange, blonde, nederhangende bakkebaarden en een lorgnet vóór het oog vastgezet — Duitschers met brillen en lang, recht, achter de ooren gestreken haar — Amerikanen in kale

rokken, wit satijnen vesten en met groote kinbaarden, — Fransche officieren met wespen-middels, broeken als zakken zoo wijd, sikken en zekeren aanmatigenden draai over zich. Bij het altaar bevinden zich eene menigte vrouwen, in zwarte kleederen en met zwarte sluiers, — die het er op gezet hebben om alles te zien en te hooren, en die de gansche plechtigheid zoo niet als eene tooneelvoorstelling beschouwen, dan toch haar als zoodang behandelen. Ondertusschen verheft zich de muziek en dreunt het orgel en walmt de wierook. De Paus en die bij hem op het altaar zijn, knielen en rijzen, — hij heft de hostie op en alles rondom hem buigt zich neder. Een stukje van de echte krib van het kindeke Jezus wordt in plechtigen optocht door de hoogere geestelijkheid met flambouwen uit zijne eigene kapel naar het hoog-altaar gebracht, midden door de golvende menigte heen, die het wonder bekijkt, aangaapt, belacht of aanbidt. Zoo gaat de avond voorbij. Als de klok twaalf slaat en alle klokken vroolijk luiden, vangt in de voornaamste kerken de mis aan en is er bij de San Luigi dei Francesi en het Gesù eene groote illuminatie (wat de Franschen een „*joli spectacle*" noemen) en zeer goede muziek. Zoo wordt het Kerstfeest in Rome binnengeleid.

De volgende dag is een groote feestdag. Alle Romeinen kleeden zich zoo fraai mogelijk en gaan naar de mis. — Als dát gedaan is drentelen zij langs de straten om te praten, te lachen en naar elkander te kijken. Een rijtuig kan op dien dag niet dan met groote moeite over het Corso komen. Overal hoort gij den groet: *Buona Festa, Buona Pasqua* (een goede feestdag). Ook het *bassa popolo* (de lagere klasse) is voltallig op de been; de vrouwen dragen hare kostbaarste juweelen, groote gouden oorringen, borstspelden en ander hoofdsieraad: de mannen hebben hunne puntige hoeden op, hunne korte jakjes aan, in zwakke navolging van den Spaanschen mantel achteloos over den schouder geslagen, en rijke sjerpen om de lendenen. De meeste klanken van het dagelijksche straatgeroep worden bij deze gelegenheid gemist. Slechts wordt de kreet *Arancie! Arancie dolci* (oranjes, zoete oranjes) onafgebroken gehoord, gepaard aan het geroep van *Sigari! Sigari dolci! Sigari scelti!* (zachte, uitgezochte sigaren), en aan het geschreeuw, waarmee de *nocellaro* (notenverkooper) zijne gedroogde hazelnoten en pompoenpitten aanbeveelt. De winkels zijn gesloten en nevens de winkeliers slenteren de bedienden over de straten, beter gekleed dan dezelfde klasse

van menschen zich elders, bij dergelijke plechtigheden, pleegt uit te dossen.

'S Morgens bedient de Paus de Hoogmis in de San Pietro, voor het oog van duizende toeschouwers, onder welke echter weinig Romeinen zijn. De vreemdelingen nemen in de San Pietro de gebeden van de lippen der geloovigen weg. Daarom gaat men liever naar eene kleinere en meer rustige kerk. Toch is niets verhevener, dan bij het heffen van de hostie allen te zien nederknielen bij de zwellende tonen der bazuinen, waarna het gezang zich verheft, en de faussetten der sopraanstem opstijgen, nu en dan afgewisseld door de heldere muzikale stem van den Paus, totdat deze ten laatste in zijn pauselijken stoel op de schouders zijner trawanten wordt rondgedragen. Hij heeft zijne driedubbele kroon op het hoofd, kardinalen, bisschoppen, kanunnikken, priesters en lijfgarden gaan hem voor, terwijl hij tusschen hooge, witte, heen en weder wuifende waaiers wordt meegevoerd. De Paus moet de oogen sluiten van duizeligheid en honger — hij heeft in de laatste vier en twintig uren niets gegeten en de schommeling van den stoel maakt hem ziek. Hij kan nog juist, nu en dan, drie vingers uitsteken om de menigte te zegenen, die voor hem knielt of buigt; maar dan ook gaat hij naar het Vatikaan, om zijn maaltijd te gebruiken met een rein geweten en, wij hopen, ook met goeden eetlust.

Bij gelegenheid van alle groote feesten, moet in iedere parochie het sacrament bij de zieken rondgaan. Dien ten gevolge kunt gij ook gedurende de Kerstdagen allerlei optochten zien van priesters, die van kruis en banier voorafgegaan, den heiligen ouwel naar de verschillende zieken brengen. Zij doen de straten dreunen van hun gezang. Ieder neemt den hoed af als de stoet voorbijkomt, sommigen knielen op de straat neder en voortdurend wordt de processie gevolgd door een oploop van mannen, vrouwen en kinderen, die het lied der priesters medezingen en bij de deuren der zieken blijven staan om, als de plechtigheid daar binnen afgeloopen is, met den stoet weder verder te gaan.

Op Kersttijd eet ieder Romein, die een *baiocco* op zak heeft *torone* en *pan giallo*. De winkels van koks en banketbakkers zijn met bergen van dit goed gevuld en worden door de koopers als bestormd. De *torone* is eene soort noga, evenwel veel harder. Het *pan giallo*, dat eigenlijk geel brood beteekent, is niet zoo hard. Het is eene soort van koek met rozijnen, citroen, amandelen en kandijsuiker gekruid, ontzettend vast en taai. Wie de

torone en het *pan giallo* gebruikt, moet wel weten wat hij doet en met hunne eigenaardigheden wel bekend zijn. Bijt gij in het laatste, zoo hebt gij kans de tanden te breken op harde amandelen, pitten van rozijnen en ander goed, waarop gij plotseling blijft stuiten als op steenen, die in klei zijn weggezonken. De harde *torone* is nog gevaarlijker. Een mijner vrienden, die eens een te groot stuk in den mond had genomen, werd daardoor zoo in het nauw gebracht dat hij zich plotseling achter zijn zakdoek moest verschuilen en tot het diepste stilzwijgen veroordeeld werd. Een ongelukkige, jammervolle grap echter bracht hem tot het uiterste en na eene vergeefsche worsteling van het fatsoen was hij genoodzaakt het raam te openen en den *torone* aan de straat — en misschien aan de Romeinsche jeugd — af te staan. Toch eet men algemeen op de Kerstdagen *pan giallo* en *torone*. Zonder dit zou een Kerstfeest een ei zonder zout gelijken.

Het fooien-systeem, waarvan reeds in een vorig hoofdstuk sprake geweest is, ontwikkelt zich gedurende de Kerstdagen in al zijne kracht. In sommige paleizen ontvangen de bedienden geen ander loon dan de opbrengst der fooien van Kerstmis en Nieuwjaar. Zij komen dan ook trouw aan uwe woning om u eene *buona festa* te wenschen. Wee u! zoo gij dezen wensch niet met een meer degelijken beantwoordt. In dat geval komen uwe visitekaartjes, uwe boodschappen, uwe brieven in dat paleis nooit tot hare bestemming. Daarom is het de gewoonte om deze wenschers vriendelijk voor hunne beleefdheid te bedanken en hun te verzoeken of zij de goedheid willen hebben een stukje zilvergeld van u aan te nemen om uwe gezondheid te drinken. Ik heb er niet van gehoord dat zoo iets ooit geweigerd is. Trouwens dat zou onbeleefd zijn.

Wat verder de viering van het feest betreft — op Kerstavond wordt er in sommige kerken een zoogenaamde *Presepio* vertoond. Het prachtigst geschiedt dit in de Ara Coeli, waar de wondervolle *Bambino* wordt bewaard, waarover straks. *Presepio* beteekent eigenlijk eene krib, maar bij deze gelegenheid wordt er eene zichtbare voorstelling van de geboorte van Jezus mee aangeduid. Eene geheele zijkapel van de Ara Coeli wordt voor deze vertooning gebruikt. Op den voorgrond, in eene grot, zitten Maria en Jozef. De heilige maagd heeft den *Bambino* op schoot. Vlak achter hen staan de gebruikelijke beesten: een os en een ezel Aan de eene zijde knielen de herders en de Wijzen in volle aan-

bidding neder en boven dit alles ziet men „God den Vader" omgeven van Cherubs en engelen, die, gelijk op de eerste schilderijen van Rafaël, trouw hunne muziekinstrumenten bespelen. Op den achtergrond vindt men eene theatrale voorstelling van een herderlijk landschap, waarin al de begaafdheid van den decoratieschilder is neergelegd. Schaapherders weiden hnnne kudden verre weg, rustende onder palmboomen of staande op schitterend groene hellingen. Midden op, tusschen den voor- en achtergrond, ziet men eene fontein, waarbij onnatuurlijk witte schapen van wezenlijke wol staan te grazen onder het toezicht van uit hout gesnedene herders. Wat meer naar voren komen vrouwen te voorschijn met vruchten in eene mand, die zij op het hoofd dragen. De voorop geplaatste beelden zijn allen van hout gemaakt en op eigenaardige wijzen geschilderd en aangekleed. De mirakuleuze *Bambino* (kindeke) echter is van deze voorstelling de groote hoofdpersoon. Het is eene beschilderde houten pop in een wit kleed, dat bezaaid is met prachtige diamanten, smaragden en robijnen. Ook de Maagd heeft prachtige diamanten oorhangers. Jozef alleen heeft niets dergelijks, maar om hèm geeft de Kerk ook niet veel. Daarentegen zijn moeder en kind zoo rijk voorzien dat de geschenken der Koningen even overbodig schijnen als een invoer van steenkolen in Newcastle — tenzij Jozef er zijn deel van krijgt. Het is een prachtig schouwspel. De menigte verdringt zich om het te zien. Vaders en moeders tillen hunne kinderen omhoog om er hen alles van te doen genieten. De jonge meisjes fluisteren met begeerige blikken. Boeren staan het aan te gapen in stomme verbazing en met heilige devotie, en de Engelschen, als die er zijn, ontzien zich niet met luider stemme de waarde der juweelen te bepraten en zouden voor den ..... wel eens willen weten of die daar in de kroon echt kon zijn.

Ondertusschen grijpt tegenover dit schouwspel eene andere even zonderlinge vertooning plaats. Rondom eene van de oude kolommen der kerk is eene stellage opgericht, waarop eenige kleine meisjes, met allerlei aardige gebaren, samenspraken houden en preeken voordragen, soms in den vorm van vragen en antwoorden — alles natuurlijk met betrekking op de *Presepio*, die aan de overzijde wordt vertoond, en de mysteriën der vleeschwording en verlossing. Soms wekken zij met hare fijne stemmetjes een onschuldig gelach op, soms ook hebben zij buien van stijfhoofdigheid en moeten zij door dreigementen of beloften en mooie woordjes tot haar plicht gebracht worden. Doch over het algemeen leveren zij met hare

lieve gezichtjes en kinderlijke stemmen een vermakelijk schouwspel op, dat de moeite van het bekijken wel waard is.

Uitstallingen van platen en beeldjes vindt gij in menigte, zoodra gij de kerk verlaat. De platen stellen meest de *Madonna* voor met het Christuskind of den een of ander heilige. De beeldjes, van was gemaakt en met katoen of wol bekleed, doen u den Zaligmaker zien of vertoonen de bij deze gelegenheid zoo gevierde schaapjes der weide. Vrouwen en kinderen koopen druk van deze kunstgewrochten en daarbij verneemt men een oorverdoovend geroep van: „*Mezzo baiocco, bello colorito, mezzo baiocco, La Santissima Consezione Incoronata — Diario Romano, Lunario Romano nuovo — Ritratto colorito, medaglia e quadruccio, un baiocco tutti, un baiocco tutti — Bambinelli di cera, un baiocco.*" (Een halve baiocco! mooi gekleurd, een halve baiocco! de heilige Ontvangenis gekroond, een Romeinsch dagboekje, Nieuwe Romeinsche Almanak, een gekleurd portret, een medalje en een schilderijtje, alles voor een baiocco! Kindertjes in was, een baiocco!). Behalve voor vreemdelingen zijn al deze dingen voor een enkelen *baiocco* te koop. Mannen, vrouwen, kinderen, priesters, bedelaars, soldaten en boeren, alles dringt om en door deze uitstallingen hen.

De *Bambino* — om op dezen hoofdpersoon van het Kerstfeest terug te komen — is een voorwerp van bijgeloovige vereering. Men vertelt dat hij door een Franciskaner pelgrim uit een boom van den Olijfberg gesneden en, terwijl de pelgrim sliep, door St. Lukas geschilderd is. Zeker doet hij noch den beeldhouwer noch den schilder eer aan; doch het is ook niet als kunstwerk dat hij vereerd wordt. Aan de wonderbare genezingen, die hij verricht, ontleent hij zijn roem. Dikwijls wordt zijne hulp ingeroepen — en niet tevergeefs, hetgeen minder wonderbaar wordt dan het schijnt, daar bij het optreden van den *Bambino* de geneesheeren hunne bezoeken staken en alzoo een eind gemaakt wordt aan hun aderlaten en hun toedienen van kwikzilver. In statie wordt de *Bambino* naar zijne patienten vervoerd. In de dagen van het Triumviraat van 1849 werd hem de koets van den Heiligen Vader zelven ten gebruike gegeven. Gewoonlijk rijdt men hem thans in eene groote taankleurige koets. Eene vermiljoenkleurige vlag waait er uit en twee Minderbroeders zitten met den *Bambino* er in, de een met de *stola* (kerkelijk kleed) de ander met eene fakkel. Als het rijtuig voorbij gaat, knielt en kruist zich het volk en werpen de vrouwen zich den rok

of een doek over het hoofd, wat zij altijd doen als zij op eene heilige plaats verschijnen. Ondertusschen roepen de meest bijgeloovigen zoo luid als zij kunnen „*O! Santo Bambino*, geef ons uw zegen, *O! Santo Bambino*, genees onze kwalen, maak het water van den Tiber wat lager, maak Lisa's been toch beter, breng ons een goed carnaval, geef ons een winnend nummer in de loterij." Over het algemeen roept men om al datgene, wat men noodig heeft. De priester, die mij den Bambino vertoonde, verzekerde mij dat hij eens gestolen en van zelf teruggekomen was, om zijne wachters te troosten en zijne bezigheden te hervatten. Aan vereering ontbreekt het hem niet. Hij draagt juweelen, welke hem door een Colonna zouden benijd worden. Bij feestelijke gelegenheden, zooals op Kerstmis, draagt hij eene kroon, even prachtig als de drievoudige kroon van den Paus. Zoo versierd en gekroond in de armen zijner moeder liggende, wordt hij door het volk aangebeden en vereerd tot op Epiphanius. Dan wordt hij, na het eindigen van de mis, met statie uit de armen der H. Maagd weggenomen. Op dit plechtige oogenblik barst de volle muziek los in een triumfeerenden marsch. Ondertusschen wordt de *Santissimo Bambino* door de deuren der kerk naar buiten gebracht. Hier, op de trappen van het heiligdom, heft de bisschop hem omhoog voor de menigte, die zich beneden verdringt — en allen knielen. Dit wordt drie malen herhaald. Dan wordt het wonderbeeld naar zijne eigene kapel gebracht, waarmee de plechtigheid besloten wordt. Zoo werd in het oude Rome op den Capitolijnschen heuvel de bronzen wolvin vereerd. Zij stond in den tempel van Romulus en daar waren de burgers van Rome gewoon hunne kinderen te brengen, opdat zij door de aanraking van dit beeld genezen mochten. Namen mogen veranderen en vormen voorbij gaan, tempels mogen vallen en kerken verrijzen, het oude bijgeloof blijft bestaan, de volksmassa blijft dezelfde. Van daar dat het oude Rome zoo telkens voor onzen blik uit het nieuwe Rome opleeft. Niet alleen de honderd plaatsen, waaraan geschiedkundige herinneringen verbonden zijn, of de honderd namen, die ons naar het verleden terugroepen, maar ook de houding, de gebruiken, het geloof des volks doen het oude Rome opstaan uit zijne asch.

Telkens zweven de spoken der geschiedenis rondom ons, onzichtbare metgezellen wandelen met ons mee. Als in het *bambino*-beeld en zijne vereering smelten overal het nieuwe en het oude te zamen.

Als de *Bambino* weder in zijne kapel geborgen is, wordt er een kinderfeest gevierd. Wat het Kerstfeest of de Sint Nicolaasdag elders is, is in Rome de Epiphanie- of Driekoningsdag. Dan komt de *Befana* (eene verbastering van Epiphania) met geschenken. De *Befana* is noch vroolijk, zooals Sinterklaas, noch schoon en lief, zooals het Christuskindje. De *Befana* wordt beschreven als eene groote, donker kijkende, leelijke vrouw, *d'una fisionomia piuttosto imponente* (van een indrukwekkend voorkomen), die met eene schel en eene *canna* (rietstaf) gewapend door den schoorsteen komt om speelgoed te brengen voor de zoete kinderen en zakken met asch voor de stoute. 't Is een avond vol vrees en hoop voor de kleinen. Als zij haar hooren bellen, liggen zij te trillen in bed. Want de naam der *Befana* wordt als eene dreiging gebezigd tegen eigenzinnige kinderen en hunne hoop wordt dus telkens door zeer nuttige tegenbedenkingen getemperd.

Een ander oud gebruik, dat tot de 12de eeuw opklimt, is het vertoonen van *pia spectacula* (mysterie- spelen), tot onderwerp hebbende het bezoek der Koningen of de vlucht naar Egypte. Galvano della Fiamma verhaalt ons dat in de veertiende eeuw een drietal personen, als koningen gekleed en gekroond, op paarden gezeten, gevolgd door een grooten oploop van volk en met eene gouden ster voor zich uit, op Epiphanieënfeest, Milaan plachten door te rijden. Deze optocht ging dan naar het plein van San Lorenzo, waar een persoon was gezeten, die koning Herodes voorstelde en die omringd was van Schriftgeleerden en Wijzen. Hier had eene samenspraak plaats, aan de Schrift ontleend. Elders werd een of ander mooi meisje met een kind in de armen op een ezel geplaatst en gevolgd door een ouden man te voet; wat de vlucht naar Egypte moest voorstellen. In later tijd gingen deze gebruiken in de *Befana* over. Ook zij ging door de straten en werd dan vergezeld door personen, die brandende bezems of bossen stroo, klinkende schellen, hoorns en fluiten droegen. Zelfs nu nog wordt op sommige plaatsen eene aangekleede stroopop in optocht door de straten gedragen, gevolgd door eene schreeuwende menigte. De brandende bezem heeft daarbij eene bepaalde beteekenis. Toen de drie Koningen naar Jeruzalem opgingen, wilde eene vrouw, die in haar huis aan het vegen was, niet voor het raam komen, om den optocht te zien voorbijgaan, zeggende dat zij hen wel zien zou, als zij terugkwamen. Maar zij gingen langs een anderen weg terug en als een vrouwelijke „Wandelende Jood" staat zij met haar bezem te kijken en te wachten eeuwiglijk en

altijd. In Rome verkleeden zich de jongens op Epiphaniusdag in vrouwekleederen en vertoonen met zwart gemaakte aangezichten, fantastische kappen over hunne hoofden, *Canna's* en lantaarnen in de hand de verschijning der *Befana*. Kousen met geschenken hangen hun om den nek.

De grootste feestelijkheid echter van de Epiphanie heeft te Rome plaats op de Piazzi di Sant' Eustachio — en eene wonderlijke vertooning levert zij op. Het plein, dat midden in de stad ligt, is even als al de straten, die er op uitloopen, bedekt met reeksen van kramen, die op hare beurt bedekt zijn met speelgoed. Het speelgoed is meest van Romeinsch maaksel, ruw en goedkoop; maar ook hij, die wat beter beurs heeft dan het gewone slag van koopers en Duitsch of Fransch speelgoed begeert, kan hier te recht. De winkeltjes zijn vroolijk verlicht. Bovendien staan hier en daar vetpotten te branden en worden er brandende toortsen rondgedragen, die met hare flikkerende, zwaaiende vlammen een teekenachtig licht verspreiden. Ten acht ure begint de menigte het plein en de omliggende straten te vullen. Het geweld, dat daar heerscht, is oorverdoovend. Ieders streven is om zoo veel leven te maken, als maar mogelijk is en de middelen daartoe liggen in den vorm van allerlei instrumenten in de kramen te koop. Men slaat op trommels, tjingelt en bonst met tamboerijns, gilt met fluitjes, zwaait met nachtwacht-ratels, schreeuwt met trompetten en hoorns en door dit alles heen wordt gedreun van stemmen, gelach en geroep gehoord en al het gegons van eene groote menigte. Van alle zijden begroet men u met de zonderlingste geluiden. Men fluit u toe, in plaats dat men u aanspreekt. Wilde troepjes dringen in lange rijen door de menigte heen en dansen en blazen op hunne speeltuigen, als waren zij gek. 't Is een ware heksen-sabbat. Hier worden groote poppen, gekleed als Polichinel of Pantalon, ter verkoop rond gedragen — of vette ganzen, die op stokken gestoken zijn en zich in allerlei akelige en fantastische bochten wringen, worden boven de hoofden der menigte opgeheven. Dáár — wat meer echt Romeinsch is — worden lange stokken rond gevoerd, waaraan honderde *ciambella*'s (een ringvormig gebak) geregen zijn, te koop voor een halven *baiocco* het stuk. Er blijft onder dit alles niets over dan om ook maar een trommel, trompet of fluit te nemen, mee te doen in het algemeen geraas en zijne zakken te vullen met speelgoed voor de kinderen en allerlei dwaasheden voor oudere personen. Eens er in zijnde en meedoende begint gij de

zotheden van dezen avond eerst recht te genieten en er behagen in te scheppen.

Het speelgoed, waarmee gij u moet vermaken, is leelijk en bijzonder dwaas, vooral de Romeinsche fluitjes zijn zeer zonderling. Sommige zijn van tin met een wieltje, dat draait als gij fluit, andere zijn van terra cotta en vrij ruw tot allerlei vormen van dieren gekneed. Men blaast in kop of staart en er is geen spotten mee wanneer een paar forsche longen er vlak aan uw oor op blazen. Schilderachtig is het geheel van dit alles bij uitnemendheid. Boven u het donkere nachtelijke gewelf met zijne sterren, beneden het gevlam en gewalm der feestelijke lichten, waarop de groote donkere kerkmuren grimmig neerzien.

De gansche maand December was weleer toegewijd aan Saturnus en ging geheel op in de wilde feestelijkheden der Saturnalia, waarvan de kenbare trekken in het Carnaval en Driekoningen te zien zijn. De geschenken, die in deze dagen gegeven worden, herinneren mede aan de nieuwjaarsgeschenken der Ouden. Zij worden uitgestrekt tot den Paus zelven. Natuurlijk zijn zij in dat geval niet gering. Zoo wordt hem gewoonlijk door den eersten cardinaal, uit naam van het College, een *Befana*-geschenk van 200 kronen aangeboden, dat Zijne Heiligheid gracieuselijk aanneemt.

Eindelijk is Kerstmis even als Paschen de tijd, waarop jonge meisjes hare eerste communie doen. Daar de plechtigheden van Kerstmis vroolijker zijn dan die van Paschen wordt de eerstgenoemde gelegenheid dikwijls verkozen. 't Is dan tevens de gewoonte dat de meisjes eenigen tijd in een klooster doorbrengen. Ouders noch vrienden mogen haar daar komen zien; zelfs bij ziekte valt het moeilijk voor de ouders om toegelaten te worden. Natuurlijk worden door de kloosterzusters alle middelen beproefd, om haar het leven in het klooster aangenaam te maken en hare godsdienstige aandoeningen te prikkelen. De genoegens van de samenleving worden haar als afschuwelijk voorgesteld, van de bekoorlijkheid van vrede, devotie en geestelijke bezigheden wordt zoo hoog mogelijk opgegeven. Soms wordt dan ook de verbeelding zóó geprikkeld, dat haar het geweten geen rust laat, voordat zij den sluier hebben aangenomen. Zoo wordt de vreugde der gezinnen niet alleen ten top gevoerd, maar ook soms bitter vergald, op het feest der Geboorte.

HOOFDSTUK V.

DE LENTE.

De vroolijke verwarring aller dingen, veroorzaakt door het Carnaval, is voorbij. Het strooien van bloemen en *bonbons*, de stortbui van *confetti* (suikergoed) is over. Het Corso is ledig. De schouwburgen zijn gesloten. De gemaskerde bals zijn geëindigd. De Lente is daar met hare saaiheid en de vroolijke wereld der vreemdelingen daalt af naar Napels.

Eh, signore! Finito il nostro carnevale. Adesso è il carnevale dei preti. (ons Carnaval is voorbij, het Carnaval der priesters is daar). Al de *frati* (de kloosterbroeders) gaan rond bij elke Romeinsche familie, hoog of laag, gaan rond bij den prins in zijn paleis en den jongen in het koffijhuis en vragen: *una santa elemosina — un abondante santa elemosina* (eene aalmoes, eene heilige liefdegift, eene rijke, overvloedige aalmoes), en innen gaarne elke bijdrage, die zij krijgen, van een halven *baiocco* af tot hooger op. De parochiepriesters maken hunne bezoeken in alle wijken van de stad, om de namen op te schrijven van al de Catholieken in alle huizen en zoodoende gedurende het saisoen der boetedoening zich eene biecht te verzekeren van elk hunner. Wee hem, die zijn plicht vergeet, hij wordt spoedig op gevoelige wijze tot inkeer gebracht. Zijn naam wordt bekend gemaakt in de kerk en naar omstandigheden wordt hij gestraft, hetzij met een greep in zijn geldzak, hetzij met eene deportatie naar de strafkolonie (het klooster), hetzij met iets nog minder aangenaams, als hij wederspannig blijft. Alzoo is er niemand wederspannig

en gaan allen als goede Christenen naar de biecht, om te bekennen wat hun lust, zoo niet uit begeerte naar de absolutie, dan toch uit liefde tot den vrede. De Franciskanen wandelen bedaard door den moestuin, zeer ijverig een boek in de hand houdende, dat zij voorwenden te lezen, en halen nu en dan hunne met snuif bevlekte *bandanna* (doek) uit den zak, die zij van punt tot punt uitspannen, in nasporing van eene plek, waar zij nog voor haar eigenaardig doel geschikt gebleven is. Ineengerold als een bal, waarvan de oppervlakte in vergelijking van het inwendige nog vrij helder is, daalt de zakdoek weder in zijn schuilhoek neder. Welke boetedoeningen zij ook volbrengen, aan Vader Tiber noch aan de Heilige Waterleidingen van Rome zijn deze gewijd. Met water en met wasschen hebben zij niet veel op. Vleesch eten zij nu in het geheel niet. Zij zijn in de vasten. Twee feestelijke dagen slechts hebben zij in dezen tijd, die zij vieren in de kleine kerken van San Patrizio en Isidoro, bij welke gelegenheid de straat met zand en het portiek der kerk met rood en geel behangsel bedekt wordt en de jeugdige kloosterlingen den moestuin bestormen op eene wijze, die aantoont dat jongens jongens blijven en het onbedwingelijkst volk der wereld zijn, ook onder den domper van een zwart priestergewaad.

Dagelijks hoort gij nu ook op straat het getjingel van eene schel en het gezang van hooge kinder-stemmen. Uitkijkende zult gij twee kleine jongens ontdekken, gekleed in den afval van de eene of andere kerkelijke kleerenkast. De een draagt een kruisbeeld of een groot zwart kruis, de ander rinkelt met de schel en zingt. Nu eens staan zij stil om met andere jongens van gelijken leeftijd te kwanselen of leggen het kruis neer voor de eene of andere vechtpartij, dan weder hernieuwen zij hunne roepstem bij het klinken van de schel. Hun werk bestaat hierin dat zij de kinderen der parochie ter catechisatie of tot het opzeggen hunner Latijnsche antwoorden oproepen — welke antwoorden gewoonlijk met eene verwonderlijke vlugheid opgerammeld worden en dat nog wel zonder dat er van den zin der woorden iets verstaan wordt.

Ondertusschen begint de sneeuw te verdwijnen van den Monte Gennaro en van de Sabijnsche bergen. Er worden piknik-partijtjes gehouden onder de pijnboomen van de villa Pamfili, er worden tochtjes gemaakt naar Frascati, Tusculum en Albano, uitstapjes naar de bouwvallen der Etruscische stad Veji en toertjes naar het strand te Ostia, of men vermaakt zich onder de prach-

tige *pineta* (pijnbosch) van Castel Fusano, welks hoog geboomte als in een droom het geruisch herhaalt der blauwe Middellandsche zee, die op eene halve mijl afstand de kust bespoelt. Waarlijk, er is geen gebrek aan plaatsen, door den Tijd met bouwvallen bezaaid en door de Natuur weder in schoonheid hersteld, door den Tijd getroffen en door de Natuur weder geheeld, waar men een aangenamen dag doorbrengen en van oude tijden droomen kan.

'tIs voorjaar. De nachtegalen beginnen te zingen onder de eiken van de villa Ludovisi en in de tuinen van de villa Barberini. Maagdeliefjes zijn als sneeuwvlokken over de Campagna verspreid, crocussen en anemonen geven een purperen tint aan den grond tusschen de rijen van ontkiemend graan. Overal langs de straten worden u geurige violen aangeboden door kleine jongens en meisjes en op de hoek van de straat Condotti en het Corso prijken prachtige camelia's, die voor eene kleinigheid verkocht worden. Soms ontmoet gij langs de straten groote manden met violen, bestemd voor de banketbakkers en de cafés; men trekt er eene stroop uit, die niet alleen om haren geur maar ook om hare heilzame werking bij de Italianen zeer gezocht is. Het buitenleven is in volle fleur. De rijtuigen rijden in menigte naar de villa Borghese, die voor het publiek geopend is en waar de kinderen bloemen plukken en spelen op de liefelijke hellingen in de schaduw der boomen, terwijl hunne ouders hen wachten in lommerrijke lanen. Op de villa Pamfili spelen de Engelschen hun geliefd cricket op een met bloemen bezaaid grasveld, als op een prachtig ingelegden vloer. De hagen botten uit, de amandelboomen staan in vollen bloei en in de wijngaarden stellen de boeren de rietstokken op, waar langs de wijnstok moet opklimmen. Groote grijze ossen trekken een zwaren ploeg over de hellingen. In de olijfgaarden is men druk bezig oude takken en wortels weg te doen. Hier en daar rijst de rook omhoog van brandende stoppels.

Op feestdagen zijn de *osteria*'s (*con cucina*), die aan den weg liggen, opgevuld met lieden, die naar buiten gekomen zijn om onder de groene wingerd-prieëlen wijn te drinken afkomstig van de plek zelve, waar men is, zich te onthalen op een baksel van eieren met gehakte saucijzen of op een stuk lamsvleesch, en de heerlijke lucht te genieten, die van de bergen komt. Oude cardinalen dalen neder uit vergulde koetsen en waggelen op de voeten voort door de onafscheidelijke lakeiën in hunne harlekijns-livrei gevolgd.

Zij lichten de breede, roode hoeden op om de voorbijgangers te groeten en staan telkens stil om het gesprek rustiger voort te zetten of een snuifje te nemen. In gelederen gaan de scholieren der Propaganda langs den weg, twee aan twee en met allerlei afwisseling van physionomie, van de Afrikaansche en Egyptische tot de Jersche en Amerikaansche type. Jongens van het Engelsch college en Duitschers wandelen bij troepjes. Ook de lagere scholen zijn allen er op uit. Zij worden geleid door hun priestèr want in Rome zijn alle meesters priesters. Weesjes, begeleid door de Zusters van Liefdadigheid, dooven en stommen — alles wandelt. De *ciociari*, in verflensd scharlaken, soms met eene mand, waarin een klein kind ligt, op het hoofd en de *contadini*, die zich te Rome verhuurd hebben om op de Campagna te werken en van welke enkelen op ezels gezeten zijn, bevinden zich mede op den weg, terwijl honderden uit de volksklasse, mannen vrouwen en kinderen, vacantie nemen en kuieren om te kijken en bekeken te worden.

Eenmaal wordt de stilte der lente afgebroken door de viering van een kerkelijk feest, waarop al degenen, die eerlijk hebben gevast, zich vervaarlijk te goed doen. Dit feest valt op den 19den Maart en is toegewijd aan den meest verwaarloosden van alle Heiligen namelijk aan *San Giuseppe*. De kleine kerk, die aan hem gewijd is, wordt bij die gelegenheid met prachtige bekleedsels versierd en de vromen gaan er bij menigte heen om gebeden te doen en op de trappen door eene reeks van bedelaars wat armer gemaakt te worden. Ook verkoopt men u eene prent, het bezoek voorstellende dat de engel aan Jozef brengt om hem te waarschuwen tegen zijne jaloerschheid. Vier merkwaardige regels, onder de prent gedrukt, dienen tot verklaring en houden deze bemoedigende toespraak des engels in: „wat zwarte vermoedens rijzen er op in uwe ziel, nu gij ziet dat Maria moeder zal worden? Vrees niet, o Jozef! wees kalm en geloof dat dit een werk is van Hem, die alles kan.” Of Jozef voldaan is met deze uitlegging, is moeilijk uit zijne houding en gelaatsuitdrukking op te maken. Hij schijnt meer ontdaan en gekwetst te zijn dan overtuigd; in elk geval mist hij in zijne houding die opgeruimdheid, welke men eigenlijk verwachten mocht.

Gedurende de lente wordt er eene soort van gebak gegeten, *maritozze* genaamd, dat gevuld wordt met eetbare korrels van pijnappels en voorzien wordt met eene korst van suiker. Daar is echter meer te doen dan *maritozze* te bakken. Op de feest-

dagen van *San Giuseppe* worden kramen opgesteld op de hoeken van sommige straten en vooral bij de kerk van Capo le Case in de wijk di Borgo en bij de Sant' Eustachio, welke kerken met groene takken, zoo groot als jonge boomen, versierd en met rood en goud behang bekleed worden. In deze kramen worden de zoogenaamde *Frittelle di San Giuseppe* (Sint Jozef's pannekoeken) met kokende olie en vet gebakken en onder het volk rondgediend. Voor het front der voornaamste kramen worden sonnetten gezongen tot lof van den Heilige, den kok en de koeken. Sommige dier zangen deelen mede dat Mercurius van den Olympus gedaald is om, van wege de goden, het gereed maken van een grooten voorraad gebak te verzekeren en raden den geloovigen aan om voort te maken daar er anders geene gebakjes voor hen overblijven. Ziet men de menigte gebak, die bij de verkoopers opgestapeld ligt, dan is dit laatste gevaar niet zoo groot, als het wordt voorgesteld. Toch worden de uitnoodiging en de waarschuwing niet in den wind geslagen en een aardig gezicht levert dit gejoel en gedrang voor den toeschouwer op, vooral des avonds als de groote potten met vet in brand worden gestoken, als de schaduwen over de menigte heen zwerven, als de lichtstralen voor een oogenblik nedervallen op de zwaaiende festoenen, terwijl de rook opstijgt uit de vervaarlijke ketels en de koks de druipende baksels in schotels en schalen overladen en lachen en gekheid maken en hun werk prijzen en schreeuwen: *Ecco le belle, ma belle frittelle!* (Kijk eens wat mooie koeken!). Weken lang duurt dit bakken voort en op den dag zelven van den Heilige worden ook nog kleine vischjes, stukjes bloemkool, *broccoli* (koolstronken) groente en artisjokken in de sissende olie gestopt en daarna op groote schalen opgehoopt. Door hun veelsoortig gebak zijn de Romeinen te recht beroemd. De zachte olijvenolie, die de plaats vervult bij ons ingenomen door boter en vet, maakt het gebak licht, fijn en van een gouden kleur — en op de witte tafels der kramen uitgestald zijn zij zoo uitnoodigend door geur en voorkomen, dat men bijna niet kan nalaten het volk na te volgen, dat schalen en zakdoeken met dit gouden baksel (*fritti dorati*) vult en zoo den hongerduivel uit zijne maag verbant. Alweder komt het oude Rome door het nieuwe heen schijnen. Het feest van *San Giuseppe* heeft eene sprekende overeenkomst met de Liberalia van het oude Rome, ter eere van Bacchus. Deze feesten werden op den 17den Maart gevierd. Dan droegen priesters en priesteressen, met guirlandes opgetooid, wijn, honig, koek en lekkernij

door de stad, te gelijk met een klein draagbaar altaar, in het midden waarvan een *foculus* (vuurpan) was, om een of ander offer in te branden. Het altaar is eene kraam, de *focalus* een ketel geworden en *San Giuseppe* heeft de plaats ingenomen van Bacchus; doch met deze veranderingen is het oude heidensche feest niet ondergegaan, even min als het volk zelf.

Ook in in het stadje Grotta Ferrata wordt gedurende de lente eene groote *festa* (feest) gevierd. — Het is een vroolijk feest met eene soort van kermis, waar de producten des lands: schoenen, ruw huisraad, wollen goederen en prenten, verkocht worden. Een kwakzalver belooft er genezing voor elke kwaal en heeft het wondervolle water, dat de jeugd hernieuwt of de liefde opwekt. Een ander middel dient tegen de jaloezie, een derde verkeert leelijkheid in schoonheid. Te Grotta Ferrata bezoekt men ook de kerk en getroost men zich het gedrang, zoowel als den eigenaardigen stank der plaats, ter wille van de fresco's van Domenichino, die men gezien moet hebben als men in Grotta Ferrata geweest is. Wat den stank betreft, die in de kerk dezer plaats heerscht — deze wordt niet alleen te weeg gebracht door den wierookwalm; maar in verbond met dezen ook door die sterke uien- en knoflook-lucht, die den Italiaan pleegt te omgeven. In Italië eet iedereen uien en knoflook. De hoogere standen gebruiken ze om aan de gerechten zekeren geur te geven en de lagere standen eten ze als voedsel. Nu is zeker de geur niet onaangenaam op zich zelve, maar die innige en nauwe betrekking, waarin de lagere klasse tot dit voedsel staat en de wijze, waarop zekere personen van den geur er van zijn doortrokken, dit een en ander is met één woord afschuwelijk. Kan een arm man zich een rauwen ui en een brok roggebrood verschaffen, dan heeft hij zijn diner gevonden en dagelijks kunt gij er meer dan een zien, die als een koning op de eene of andere stoep zit of als een statig standbeeld onder de poort van eenig paleis staat, en die zóó dit eenvoudig maal met smaak gebruikt om straks, in zijne volle lengte op den grond liggende, zijne *siesta* te houden, zoo kalm en te vreden alsof hij in de geparfumeerde kamers der grooten was. Ook heeft hij, om zijne vereering van den ui en het knoflook te rechtvaardigen, oude getuigen, waarop hij zich beroepen kan. Zij hebben zelfs een geur van heiligheid over zich. De oude Egyptenaren offerden ze als eerstelingen aan hunne goden, gebruikten ze bij hunne doodendiensten en waren er zoo aan gehecht, dat de volgers van Mozes er, in weerwil van

hun manna, naar hunkerden. De keurige Grieken aten ze met smaak. Socrates beval ze aan en Galenus verkondigde hun lof. Versmaad ze niet, gij zoon van het Noorden, want hun geslachtsboom is lang en het zijn heilige planten. Gelukkig is er — zoo deze redenen u niet overtuigen — een ander middel om u met beiden te verzoenen.... eet ze zelf en gij zult ze niet meer ruiken.

Met de lente komt ook de tijd der processies aan. Eene van de echte soort heeft plaats op 29 Maart en gaat uit van de Santa Maria in Via. Deze processies, die eens in het jaar door elke kerk gegeven worden, houdt men ter eere van de *Madonna* of van eenigen Sint, die door de kerk bijzonder vereerd wordt. Zij maken een omgang binnen de grenzen der parochie, gaan alle hoofdstraten door en vinden elk raam en elk balkon met gele of karmozijnroode kleedingen en met eene menigte donkere oogen bezet. Het plein van de kerk, de trappen en de straat, die er heenleidt, zijn met geel zand en takken bestrooid. Nadat de processie in de kerk is geordend, daalt zij neder van de trappen, voorafgegaan van eene jubelende muziek, die (hoe profaan zou het klinken in de ooren van zekere vromen!) polka's en operawijzen speelt. Daarop volgen groote lantaarnen van een vorm alsof het aanééngeregen glazen droppels waren, benevens een geleide van soldaten. Dan komt een geweldige banier, die de Heilige Maagd bij het kruis voorstelt en die plechtig heen en weer zwaait, gedragen door de Broederschap der parochie, allen met blauwe kappen over de witte kleederen en met toortsen in de hand. Verder komt een groot houten kruis met hangende bogen van klimop, ook door de Broederschap gedragen, die wankelt onder den last. Daarna twee kruisbeelden, bedekt met purper laken (de kleur van het lijden) en gevolgd door de *frati* van de kerk, die in het zwart gekleed zijn, waskaarsen dragen en een treurzang zingen. Hierop komt de Bisschop met den mijter op het hoofd. Diens *stola* van gele stof wordt opgehouden door twee der voornaamste priesters. Evenals het Madonnabeeld, dat men hem achterna draagt, wordt hij door zijne altaarbedienden in wierookwalm gehuld. Dit Madonnabeeld is levensgroot, van hout vervaardigd en weegt met zijne vergulde engelen zoo zwaar, dat het zestien sterke dragers noodig heeft om zijn tocht behoorlijk te volbrengen. Hiermee heeft de processie dan ook haar hoogste punt bereikt. Op het Madonnabeeld toch volgen de gardes en op de gardes het volk, dat medegaat en den trein sluit.

Als de heilige week nadert, komen de pelgrims met hunne wasdoeken kappen, hunne getande schelpen, hunne lange staven en rozekransen. Zonder ophouden steken zij hunne vuile handen uit voor *una santa elemosina pel povero pellegrino* (eene aalmoes voor een armen pelgrim). Zij zien er wel beklagenswaardig uit. Meest zijn zij oud, smerig en onverbeterlijke bedelaars. Meer de moeite van het bekijken waard zijn de boeren, die gij thans op de wegen ontmoet en die in schitterende *ciociari*-dracht eene bedevaart naar Rome maken om er de heilige week door te brengen. Onder deze pelgrims kunt gij menigen knappen jongen man en menige mooie boerenmeid ontmoeten, wier gelaat zich op eens tot den betooverendsten lach zal plooien, wanneer gij haar groet en haar eene goede reis wenscht. Er bestaat geen lach zoo onverhoedsch, zoo open, zoo bekoorlijk als het lachen eener Romeinsche deerne. Als een straal van zonlicht, die door eene donkere lucht breekt, zoo flikkert haar lach over haar donker gelaat, hare donkere oogen en effene wenkbrauwen. Er moeten toch edele vermogens liggen in een volk, dat in weerwil van alle onderdrukking en vernedering, de kinderlijke openhartigheid heeft behouden van een Italiaanschen lach.

Een ander teeken van het naderen der heilige week is het Paasch-ei, dat geel, purper, rood, groen, of met verschillende tinten gekleurd zich thans begint te vertoonen. Soms wordt dit ei op eene zeer oorspronkelijke manier tot eene hen vervormd. Een wonderlijk gebakje aan de eene zijde maakt het hoofd uit, een buiten alle verhouding groote veer vormt aan de andere zijde den staart. Zeker is het ei op het Paaschfeest in zwang omdat het een oud Heidensch zinnebeeld is der wereldschepping en des levens. Overal wordt dan ook dit Paasch-ei teruggevonden, ten minste het is gansch Europa door genoeg bekend. Op Goeden Vrijdag gaat een priester, in kerkelijk gewaad en van een dienaar vergezeld, de straten door om de huizen, de eigenaars en de eieren te zegenen. In vergoeding van den zegen, dien hij in den vorm van wijwater mededeelt, wordt hem al naar den rijkdom en de vroomheid der eigenaars meer of minder geld verschaft. Voor de huizen en paleizen der rijken plaatsen de priesters kruisen van was om de gebouwen alzoo voor de booze geesten te behoeden. Dit geschiedt daarom alleen voor de woningen der rijken omdat deze gunst slechts wordt toebedeeld op voorwaarden, die buiten het bereik der armeren liggen.

Onder de feestelijkheden, die thans aan de orde zijn, is er eene, die wel niet bepaald te Rome t'huis behoort, maar toch te zonderling is om niet vermeld te worden. Op Goeden Vrijdag is het de gewoonte onder de bevolking van Prato (eene kleine stad bij Florence) om in den nacht eene voorstelling te geven van den opgang naar den kruisheuvel. De personen, die den optocht uitvoeren, kleeden zich in fantastische pakken, geleend van den schouwburg, en verbeelden, zonderling uitgemonsterd, Pontius Pilatus, centurio's, wachters, beulen en apostelen, terwijl een de rol van Judas vervult. Ieder draagt een fakkel in de eene hand en eenig toebehooren der kruisiging, zooals een hamer, speer, spons of spijker, in de andere. De paarden, waarop zij zitten zijn niet beslagen, zoodat de optocht met zekere geheimzinnige stilte door de straten gaat. De flikkering der flambouwen en het glinsteren van helmen, zwaarden en harnassen vermindert den indruk niet. Eens brak over zulk een optocht een geweldige donderslag los. Plotseling was de menigte, die het indrukwekkend schouwspel had gade geslagen, uiteen gedreven. De ongelukkige, die Judas voorstelde, was echter het meest ontsteld van allen. Bevende van bijgeloovigen angst viel hij op de knieën en riep luid tot de *Madonna:* „*Misericordia per me!*" (Genade! Genade!). Ik ben de ware Judas niet, ik ben de schoenmaker van den hoek en stel slechts Judas voor — ter eere van gebenedijden *Bambino*" — en deze omstandigheid in aanmerking nemende verleende de Heilige Maagd hem dan ook hare machtige hulp en bewaarde zijn onschatbaar leven. Evenwel heeft hij zich sedert dien dag het dragen van den bijnaam: „Judas" moeten getroosten.

't Is op dezen dag, op Goeden Vrijdag namelijk, dat de gebruikelijke bekeering plaats heeft van een Jood en het ontbreekt niet aan kwade tongen, die beweren dat deze bekeerling ieder jaar treffend gelijkt op dien van het vorige. Hoe het zij — er is niets vreemds in gelegen, dat men jaarlijks den een of ander uit het Ghetto zou ophalen en dat deze, tot zijn oud geloof teruggevallen, zich voor een volgend jaar wel weder zou laten vinden. De belooning toch zal de moeite wel waard zijn. 't Is in deze dagen ook dat de *pizziccheria-* (gezouten vleesch-) kramen worden opgesteld. Kaarsen en lampen verspreiden een tooverachtig licht over de groote stukken spek en vet, die langs den wand zijn opgehangen, over de torens van kaas en de trossen eieren, die toonbank en zoldering versieren. 't Is de verheer-

lijking van ham en spek, waarvoor alleen de Hebreeuwsche neus, zijne neergebogene houding geweld aandoende, zich poogt op te trekken; maar welke alle ware Christenen op dien dag komen opzoeken, om het uitgestalde te prijzen en te bewonderen of misschien er zich aan te wagen.

Eindelijk komt de heilige week en van alle wereldstreken vloeien de bedevaartgangers samen. Elk hôtel, elke gemeubelde kamer is vol, elk rijtuig wordt verhuurd tegen driemalen den gewonen prijs. Elke kerkdeur wordt belegerd. De straten zijn vol Duitschers, Engelschen, Franschen en Amerikanen, allen in beweging, komende of gaande en met zekere angstigheid navraag doende naar de godsdienstoefeningen en plechtigheden: wanneer zij zullen plaats hebben en waar, want alles is in een staat van volkomene onzekerheid, bij gebrek aan eenig nieuwsblad of eenig ander middel van openbaarmaking. Zoo vraagt iedereen aan iedereen, en vertelt iedereen het aan iedereen tot dat niemand iets zekers weet en alles op den gis moet gaan. Toch komt men te recht. Althans bij de Sixtijnsche kapel wordt een geducht gevecht geleverd om het *Miserere* te hooren, zoo ook bij het hek van de kapel, waar de voetwassching plaats heeft en bij de tafel, waar twaalf boeren den kring der apostelen afbeelden. De lucht is er tot stikkens toe benauwd. Mannen en vrouwen vallen flauw en worden naar buiten gedragen. Sommigen vallen, anderen raken onder den voet. Wel eens heeft iemand er het leven bij ingeschoten. 't Is eene volmaakte herrie, als er een valt, loopen mannen en vrouwen over den ongelukkige heen, want er is geen tijd te verliezen. Uit de kapel zelf willen zij, die er in zijn, spoedig weer weg. Niet zonder geschreeuw stroomt het in en uit. De kleeren scheuren stuk in de worsteling. Vrouwen roepen om hulp. Ondertusschen houden de Zwitsers zich aan hunne orders met eene onhandige striktheid en reikt de Paus, die door eene afzonderlijke deur is binnen gekomen, vleesch en mostaard, brood en aardappelen aan de gulzige apostelen, die hunne zakken vullen met wat hunne maag niet bevatten kan en die hunne geschiktheid voor eene plechtigheid van deze soort op allerlei wijzen toonen. Eindelijk keeren zij, die geene vechtersbazen zijn, tegen den nacht terug, er uitziende als spoken van vrees, honger en vermoeidheid en raden niemand aan zoo iets te ondernemen, ofschoon zij morgen op nieuw eene deur zullen gaan bestormen, waarachter deze of gene plechtigheid zal gevierd worden. Al dit lawaai wordt echter door

de vreemdelingen gemaakt. De Romeinen gaan op de hooge feesten niet naar de Sint Pieter; maar naar hunne eigene parochiekerken.

„Hoe zal ik," vraagt Pasquino, „hoe zal ik, die een ware zoon der Heilige Kerk ben, toegang krijgen tot hare plechtigheden?" en Marforio antwoordt: „Zeg dat gij een Engelschman en zweer dat gij een ketter zijt."

De pleinen zijn gedurende deze dagen opgestopt met rijtuigen. Vroeger wilde geen voerman u ook maar het kleinste ridje gunnen voor minder dan een kroon. Op uwe tegenwerpingen antwoordde hij u: *Eh, Signore, bisogna vivere adesso è la nostra settimana, e poi niente.* (We moeten er van leven, Meneer, 't is nu onze week en verder hebben we niets) of „de volgende week wil ik u voor een paar pauls overal heen brengen — van daag moet ik er vijftien hebben." Dit misbruik is thans afgeschaft; echter niet omdat de toevloed van bezoekers, waaruit het voortkwam, zoo afgenomen is. Deze is nog dezelfde en Meluccio (kleine oude appel), een oude knaap op het plein van San Pietro, wiens eenige levensbestemming bestond in het openen en sluiten van de portieren der rijtuigen — eene taak, waarbij hij niet vergat de hand uit te steken voor eene kleine fooi. — Meluccio, zeg ik, zou nog in zijne kracht zijn. Hij liep den ganschen dag heen en weer — nu vooruit, dan terug; hij nam de rijtuigen, die hij praaide, goed op, hij wees aan de voerlieden de vermiste huurders hunner rijtuigen aan, welke huurders hij zich zoo goed herinnerde dat het hem altijd gelukte hunne identiteit aan te toonen. Aan in de war geraakte vreemdelingen wees hij het rijtuig aan, waarmee zij gekomen waren en dat zij op wanhopige wijze trachtten te herkennen, daar zij de gedaante van rijtuig en voerman in den vreeselijken strijd gelijkelijk hadden vergeten. Hij was overal, schreeuwend, roepend, lachend, helpend. Zijn hoogtij was het even goed als het dat des Pausen was en dankbare reizigers gaven hem goede fooien en dankten de Heiligen en Meluccio, als zij zich neerwierpen in het rijtuig en *A casa* (naar huis) riepen.

Zoo wordt het Paaschzondag. Op Zaterdag-middag zijn alle klokken geluid, alle kruisen van het rouwkleed ontdaan en verwisselen paus, cardinalen en priesters het hunne voor een kleed der vreugde. Het luiden der klokken, het geknetter der trompetten, het losbranden van geweren uit de ramen, het een en het ander verkondigt u dat het Paschen is. Ten twaalf ure is de

Mis in de Sint Pieter afgeloopen en is het plein vol met menschen, die de benedictie willen zien. Deze zegening van het volk en van de gansche wereld door den Paus levert een indrukwekkend schouwspel op. Over het groote balkon is een groot zeil gespannen, waaronder priesters en andere kerkdienaars verzameld zijn en waaronder de Paus ook spoedig voor den dag zal treden. Beneden vormt de *piazza* eene golvende levende massa. Op het midden van het plein staan de soldaten van den Paus, dezen worden omringd van duizenden toeschouwers en aan den uitersten rand staan allerlei rijtuigen, opgepakt met menschen, die op bok of bank staan te kijken. En altijd komen er meer en worden er nieuwe honderdtallen toegevoegd aan de duizendtallen, die er reeds zijn. De massa strekt zich over eene gansche mijl uit. Welk een gezicht! Het golft op het plein, het hangt aan den obelisk, het dringt door de zuilen der colonnade, het klimt bij de zuilen op en leunt langs de groote beelden over het lijstwerk heen, het bezet de trappen en bedekt die met purpere, blauwe en bruine *ombrello*'s, (parasols) want de zon schiet felle stralen en giet stroomen van licht en hette naar beneden. Ondertusschen wuift de fontein met hare waterstralen, die verkwikkend nederplassen. Eindelijk slaat de klok. Op het balkon, daar ginds in de verte onder dat zeil, dat eene zachte doorschijnende schaduwvlek werpt langs de verlichte façade, verschijnen een paar geweldige waaiers van sneeuwwitte pauwenvederen, omringd van een groep schitterende priesters en tusschen de waaiers rijst eene in het wit gekleede figuur op van een vergulden stoel en spreidt hare groote mouwen als vleugelen uit, terwijl zij de armen tot den zegen opheft. Dat is de Paus, Pius de Negende. Er heerscht eene doodelijke stilte en eene muzikale stem, zacht en doordringend laat zich hooren van het balkon — het volk buigt zich en knielt en de twee vleugelen verheffen zich op nieuw — dan buldert het kanon, dan klinken de klokken vroolijk en luid, — en eenige witte papieren, als waren het groote sneeuwvlokken, vallen aarzelend en zwervend naar beneden. Dat zijn aflaten en, waar zij nedervallen, wordt braaf gevochten — dan rijst de Paus weder op en geeft nog eens zijn zegen terwijl hij drie vingers van de rechterhand uitstrekt en met deze heen en weder wuift. Eindelijk maakt hij een kruis — de waaiers verdwijnen, de Paus verdwijnt en de lente is over.

Toch wacht haar nog een schitterend uitgeleide, de prachtige illuminatie van den Sint Pieter. De eerste illuminatie heeft

plaats met papieren lantaarns, overal verspreid langs de architektonische lijnen der kerk, van de trappen beneden het portiek tot het kruis op den koepel. Deze lichten worden vóór zonsondergang opgestoken en zijn dus een tijd lang geheel onzichtbaar; maar als de schemering valt en de schaduwen donkerder worden en een grijze sluier den hemel bedekt, dan begint de kerk in de verte zich tegen den achtergrond af te teekenen met een doffen gloed als een reusachtige kool, die door onverpoosde windvlagen wordt aangeblazen. Langzamerhand groeit het licht en ten laatste staat het machtige gebouw daar, als met een vurige naald geëtst op de wegstervende schemering. Als de hemel donkerder wordt, schijnt het stoffelijk deel der kerk te verdwijnen, totdat er voor het oog alleen een wonderlijk en tooverachtig vuurpaleis overblijft. Dit is de zilver-illuminatie. Bezie haar goed, want lang duurt zij niet. Bij het slaan van het eerste uur der nacht heeft er eene plotselinge verandering plaats. Het hooge kruis breekt in vlammen uit en oogenblikkelijk flikkert er over den dom een licht van wemelende vlammen. Zij klimmen de koepeltjes op, zij dalen als een vuurregen neer langs de kolommen der façade, en voordat de groote klok der Sint Pieter twaalf slagen heeft kunnen doen, heeft de gouden illuminatie de zilveren vervangen. Zij is prachtig en verblindend. De eerste is fijner, teederder, meer doorschijnend en droomerig. In tegenstelling daarvan is de tweede meer stoffelijk, materieel. Zij maakt de St. Pieter tot eene reusachtige *tiara* omzet met schitterende diamanten. Wat nog bij deze tweede illuminatie het oog bijzonder treft is dit dat de vurige lijnen, die eerst bewegingloos bleven, bij dit licht beginnen te golven en te dansen, als de wind de vlammen in hare kommen heen en weêr waait.

Van verre en van nabij wordt dit schouwspel bekeken, van de piazza, waar rijtuigen op en neer rijden in den schitterenden glans, van balkons en uit ramen, waar maar iets van de prachtige vertooning te zien is en van de Campagna en de bergsteden, waar men in de verre verte niet anders ziet dan den vlammenden dom, die eenzaam en stil het lichtende hoofd uit den horizont opsteekt.

Elk heeft in Rome de beelden gereed, waarmee hij de illuminatie vergelijkt. De een zegt dat de Sint Pieter een monster-bijenkorf is met brandende bijen; anderen zeggen dat zij een tooverpaleis is uit de Arabische Nachtvertellingen. — Eindelijk gaat ook dit menschenwerk te niet. Er komen langzamerhand groote

gapingen en donkere vlekken tusschen de lichten. De gelederen worden gebroken en die overblijven worstelen te vergeefs en kwijnen voor onze oogen weg. 't Is een weemoedig gezicht. 't Lijkt eene geruïneerde erfdochter, eene oude gerimpelde schoone, die wonderlijke dingen verhaalt van haar vroegeren rijkdom en hare vroegere bekoorlijkheden, toen de wereld nog aan hare voeten lag. 't Is de eens zoo machtige catholieke kerk wegbrokkelend bij het voorbijgaan van den nacht — als de morgen met zijn licht komt, dan is zij niet meer.

HOOFDSTUK VI.

SPELEN.

Als gij met mooi weder Rome doorwandelt en vooral wanneer gij door de bogen van den Tempel des Vredes en langs het Colosseum of de *ostèria*'s gaat, wordt uw oor getroffen door de luide tonen van een paar stemmen, die bij wijze van een koppel pistolen zich kort na elkander doen hooren. Als gij u omkeert om de oorzaak te zoeken van dit vreemde geluid, zult gij twee mannen ontwaren, die in eene zeer opgewondene stemming zijn en die een schreeuw geven, telkens wanneer zij met geweldige gesticulaties hunne handen naar elkander heen zwaaien. Tien tegen één dat gij, zoo gij een vreemdeling in Rome zijt, op grond van dergelijke tooneelen de Italianen voor twistmakers houden zult. Ook zult gij u dan wellicht verwonderen, waarom zij elkander niet in de haren grijpen en waarom zij daar staan te schreeuwen in plaats dat zij als mannen vechten. „Een laf volk”, zegt gij misschien bij het voorbijgaan, en gij zijt volkomen tevreden met deze wijsgeerige gevolgtrekking. Intusschen is datgene, wat gij gezien hebt, geene twist; maar eenvoudig een spel, *morra* genaamd: een spel, zoo oud als de Pyramiden en weleer door de gasten van Farao, en in de legers van Caesar evenzoo gespeeld als thans door de onderdanen van Pius IX. Twee personen plaatsen zich tegenover elkander en houden de rechterhand vlak vóór zich. Dan slaan zij te gelijk en snel de handen uit en wel zóó dat sommige vingers in de palm van de hand verborgen zijn, terwijl de anderen uitgestoken worden. Op het

oogenblik, dat de handen omhoog worden geheven, schreeuwt elk met luider stemme het getal uit, dat naar zijne gissing gevormd wordt door beider opgestoken vingers. Wanneer geen van beiden juist raadt of als beiden juist raden, wordt er niets gewonnen of verloren; maar als een van beiden het ware getal noemt, wint deze één punt. Wanneer dus de één vier en de ander twee vingers uitwerpt, maakt hij die „zes" roept een punt, tenzij de ander hetzelfde getal noeme. Men speelt gewoonlijk om vijf punten. Deze worden aangewezen door de linkerhand, die gedurende het spel tot schouders-hoogte opgehouden wordt en waarvan elke opgestoken vinger een gemaakt punt aanduidt. Als de partij gewonnen is, roept de overwinnaar: *Fatto!* of: *Guadagnato!* of *Vinto!* (gedaan, gewonnen, overwonnen), of hij strijkt de handen over elkander ten bewijze van zijne zegepraal. Als er eene dubbele *morra* wordt gespeeld, dient dit laatste teeken ook om aan te duiden dat de eerste vijf punten gemaakt zijn. Zoo algemeen is dit spel in Rome, dat zelfs de bedelaars hunne liefdegaven verspelen en, als zij elkander ontmoeten, het roepen van *baiocco per amor di Dio* staken, ten einde met elkander om pauls *morra* te spelen. Ik was eens getuige van zulk een wedstrijd tusschen een kreupelen bedelaar, die zich tegen eene kolom moest steunen en een ander van hetzelfde vak, die, met een zwaren mantel over de schouders geslagen, tegenover hem stond. Zij staken de gewonnen pauls telkens met de meeste nonchalance op en speelden met eene vaardigheid, die toonde dat zij oude liefhebbers waren. De koetsiers klapten uit louter medegevoel met de zweep en hitsten hen aan, terwijl een kring van volk rondom stond. Eindelijk won de kreupele twee achtereenvolgende spellen, doch zijne gemantelde tegenpartij droeg zijn verlies als een held en liet zich door de vreemdelingen, die juist uit het kapitool kwamen, weldra de middelen verschaffen, waarmede hij eene nieuwe kans kon wagen Niets schijnt eenvoudiger en gemakkelijker dan dit spel. Toch is er eene groote handigheid noodig om het getal, dat men zelf opsteekt te voegen bij het getal, dat men van den ander verwacht — ik zeg: verwacht, want sommige spelers weten de geliefkoosde getallen van hunne tegenpartij spoedig uit te vinden en kunnen aan den zwaai der hand zien, welk getal vingers zal opgestoken worden.

Een flesch wijn maakt gewoonlijk den inzet uit en dikwijls, als het bloed wat aangezet is door den drank, worden de afgebrokene uitroepen van: *tre! cinque! otto! tutti!* (drie, vijf,

acht, allen), afgewisseld door eene warme woordenwisseling. Doch deze oneenigheden worden door de omstanders spoedig ten einde gebracht. Bijna altijd loopt de oneenigheid over het juiste aantal opgestokene vingers. Een gewetenloos speler toch heeft bij dit spel gelegenheid te over om den ander te bedriegen. Hij kan bij voorbeeld een vinger half op en half gesloten houden, ten einde bij het roepen van zijne tegenpartij die naar omstandigheden te sluiten of op te steken. De duim is in deze de vader van alle kwaad. Dikwijls is het niet uit te maken of deze vinger geopend of gesloten is en een minder slim speler wordt daardoor gemakkelijk misleid. Veelal rijzen er oneenigheden, die de omstanders niet kunnen uitmaken en in zeer enkele gevallen wordt dien ten gevolge de beslissing aan het mes overgelaten. Gewoonlijk echter ziet men bij het *morra*-spel weinig twisten, ofschoon de uitroepen soms zoo levendig zijn dat zij op een twist gelijken. Ook moet men, wat het gebruik van het mes betreft, niet meenen dat dit, waar het plaats heeft, een gevolg is van de hartstochtelijke natuur der Italianen. Men zie er eerder een gevolg in van hun volkomen wantrouwen in het gerecht. Openbare gerechtshoven, waar het recht onpartijdig bedeeld wordt, zouden de bijzondere moordaanslagen spoedig doen verdwijnen. Wij roepen de hulp der wet in, wetende dat wij kunnen rekenen op rechtvaardigheid; doch de Romeinsche burger moet, zoo hij zich recht verschaffen wil, dit doen met eigene hand. Zijne hand is zeker wat ruw — doch aan wien de schuld?

Is het *morra*-spel van oude dagteekening zoo ook een ander spel dat te Rome in zwang is en dat den naam van *pallone* draagt. Het wordt door twee partijen gespeeld, elk van vier tot acht personen. Elk van de spelers is gewapend met eene soort van houten handschoen, *bracciale* genaamd, die niet alleen de hand; maar ook den beneden-arm bedekt en met welke een zware bal hoog door de lucht heen en weer wordt geworpen. De kunst is om den bal steeds aan den gang te houden en wie hem langs den grond laat loopen in plaats van hem dadelijk of bij zijn eersten sprong terug te kaatsen heeft het spel verloren. De handschoen is een holle houten koker, van buiten met puntige knoppen ter lengte van anderhalve duim bezet. Van binnen is aan het eind een dwarsbalkje aangebracht, dat met de vingers wordt vast gehouden, zoodat de speler het werktuig richten en besturen kan. De ballen, ter grootte van een tamelijken kolfbal, zijn van leder gemaakt en zoo zwaar, dat zij den speler den

arm kunnen breken, wanneer zij niet juist op den handschoen neder komen. Zij zijn gevuld met lucht, die er door eene opening in wordt geblazen en er door eene toeslaande klep wordt ingehouden. Het spel wordt gespeeld op eene langwerpige baan, die, wanneer de gesteldheid der plaats haar niet van zelf aanwijst, op den grond wordt afgebakend. Op het midden van de baan is eene dwarsstreep, die aan elke der partijen een gelijk deel van den grond laat. Valt de bal buiten de grens ter linker of ter rechter zijde of bereikt hij de middenstreep niet, dan geldt dit als verlies voor de partij, die hem werpt; als hij daarentegen over de buitengrens der andere partij vliegt, dan heet de worp eene *volata;* deze wordt voor den besten gehouden, dien men doen kan. Aan het einde van elk deel der baan is eene springplank, waarop de eerste speler der partij wordt geplaatst. De andere spelers zijn over de baan, waartoe zij behooren, verspreid. Naast den eersten speler staat de *pallonaio*, die de taak heeft de ballen goed gevuld te houden en die bijna altijd werk heeft. Bij hem staat de *mandarino*, die den bal naar de andere zijde overgeeft. Zoodra deze de hand van den *mandarino* verlaat, vliegt de hoofdspeler der andere zijde hem te gemoet en slaat hem met zijn handschoen zoo hoog en zoo ver hij kan. Als hij geene *volata* maakt wordt de bal op dezelfde wijze, waarop hij gekomen is, teruggekaatst en zoo kan hij soms vijftien of twintig malen heen en weder gaan, voor dat een punt gewonnen wordt — dat wil zeggen voor dat er *volata* gemaakt of de bal gemist wordt. De toeschouwers geven luide hunne goed- of afkeuring te kennen en over het algemeen heerscht er bij dit spel eene groote mate van geestdrift. Het is dan ook in Italië zoo nationaal als het cricket bij de Engelschen. Mannelijk, moeilijk en opwekkend, wordt het soms niet zonder gevaar en wezenlijke verwonding gespeeld. Van daar dan oók dat een eerst *pallone*-speler een man is van gewicht, en dat op de wallen van het amfitheater te Florence de buste prijkt van een zekeren: *Josephus Barnius*, *Petiolensis*, van wien het onderschrift getuigt: *vir in jactando repercutiendoque folle singularis qui ob robur ingens maximamque artis peritiam et callusores ubique devictos, Terraemotus formidabili cognomento dictus est* [1]).

---

[1]) Josephus Barnius Petiolensis, een man in het werpen en kaatsen van den bal uitmuntende, die om zijne groote kracht, zijne bijzondere kunstvaardigheid en zijne overwinningen, behaald op allen, die ooit met hem speelden, den geduchten bijnaam van den Aardschudder verkregen heeft.

Een ander balspel der Romeinen is dat, hetwelk *Bocce* of *Boccette* wordt genoemd. Het wordt gespeeld door twee partijen van zooveel personen als men verkiest. Ieder speler heeft twee houten ballen, van de grootte eens kegelbals. Behalve deze is er een kleine bal, *lecco* (het doel) genaamd. De *lecco* wordt eerst geworpen en wel door een persoon der partij, die gewonnen heeft. Nu is de loop van het spel deze, dat men de groote ballen zoo nabij mogelijk aan den *lecco* werpt. Ieder bal van de eene partij, die nader bij den *lecco* ligt dan eenige van de andere partij, telt voor één punt en het getal der punten, dat gemaakt moet worden, hangt af van de keus der spelers. Het spel wordt op den grond, niet op een vloer of eene geëffende baan gespeeld, eene omstandigheid, die het niet gemakkelijker maakt, want, daar de *lecco* dikwijls in gaten en kuilen rolt, is het vaak moeielijk den bal in zijne nabijheid te brengen. De vaardigheid, die bij dit spel vereischt wordt, bestaat tevens hierin dat de speler de gunstig liggende ballen zijner tegenpartij van hunne plaats gooit, zoodat zijn eigen bal die inneemt. Een bedreven speler doet alzoo met één worp de kans van het spel geheel en al keeren Op zijne beurt echter kan hij door zijn opvolger totaal geruïneerd worden, doordat deze het doel, den *lecco* zelven, treffen, en dien op eens naar eene andere zijde heendrijven kan. 't Is dus eerst de laatste bal, die het lot beslist — en deze laatste worp wordt altijd met zekere gejaagdheid afgewacht en nagegaan. Op de Piazza di Termini kan dit spel op iederen schoonen zomerdag gezien worden, met belangstelling en met teekenen van goed- of afkeuring gevolgd door een kring van ledigloopers, die er om heen staat Als het spel is uitgespeeld nemen de partijen eene verfrissching in de kleine *osteria* van het plein, waarna zij zich nederzetten op de bank of zich uitstrekken onder de boomen, terwijl andere partijen de ballen hanteeren.

Weder een ander geliefkoosd spel heet *ruzzola*, zoo genoemd naar de cirkelvormige schijf, waarmee het wordt gespeeld Om deze schijf windt de speler stevig een touw, dat hij met een snellen zwaai van zijne hand laat afloopen, zoodat de schijf draaiend langs den weg vliegt. Buiten de wallen en langs de voornaamste toegangen tot de stad kunt gij deze schijfwerpers telkens ontmoeten en dikwijls loopt, vóórdat gij de spelers ziet, de schijf langs eene kromming van den weg u te gemoet tot groot gevaar voor uwe beenen. Hij, wiens schijf het verst loopt, wint één punt. Het is een uitnemend spel op eene wandeling.

Er behoort dan echter veel vaardigheid toe om de schijf op den weg te houden. Dikwijls vliegt zij, indien zij niet wel wordt bestuurd, door de omheiningen heen of loopt tegen muren op of begraaft zich in kuilen. Maar ook als zij wel bestuurd wordt, kan zij tegen een steen oploopen en dan wild in de lucht springen. Op het land gebruiken de *contadini* dikwijls, in plaats van eene houten schijf, een *cacio de capra*, eene soort van geitenkaas, welker korst bestand is tegen het ruwste spel. Hoe groot dan wel het verteringsvermogen zijn moet van degenen, die zulke kaas eten, laat zich uit dit staaltje gemakkelijk begrijpen

Met de Franschen hebben de Romeinen eene groote liefde voor het domino-spel gemeen. Ieder koffijhuis is van een aantal spellen voorzien en vooral des avonds wordt het door jong en oud met een ernst gespeeld, die inderdaad merkwaardig is. Nu vereischt het ook eene vlugge combinatie-gave en een vlug geheugen. Zonder deze beiden moet men het tegen een echt speler altijd verliezen. Ook schaakt men in Rome. In het café, dat *dei Scacchi* (der schakers) heet, komt de bloem der spelers bijéén en worden soms belangrijke partijen gespeeld. Natuurlijk hebben ook de jongens hunne spelen, b. v. de *campana*, waarbij zij een *baiocco* of een stukje terra cotta of iets dergelijks moeten werpen op eene afgeteekende baan, die in vakken verdeeld is. Het eene vak geeft één, het andere twee, het derde drie *baiocci* of knopen of elken anderen inzet, waar zij om spelen. Om zijne hooge oudheid is nog een ander jongensspel belangrijk, waarbij zij eene kleine pyramide bouwen van noten, b v. drie beneden en één daar boven op, waarnaar op een afstand door elk met eene vijfde noot moet geworpen worden. Wie het doel raakt en de noten verspreidt, mag ze behouden.

Het spel bij uitnemendheid echter, het spel, dat boven alles gaat, is de loterij. Deze staat in Rome onder de directie van de regeering, die met waarlijk kerkelijke bezorgdheid voor hare onderdanen haar als een middel aanwendt om staatsinkomsten te innen; zeker eene belasting, die goed wordt opgebracht, want in Rome wordt veel in de loterij gespeeld. Wat deze wijze van belastingheffen echter tegen zich heeft is dit, dat zij bij voorkeur op de armste klasse drukt en in het algemeen onzedelijk is. De speelzucht en speelsleur, die er door opgewekt worden, verderven de zeden, ontzenuwen de krachten en houden eene zekere overspanning gaande in plaats van gezette ernstige bezigheid. De verzoekingen tot traagheid en ledigheid, die dit spel met zich

brengt, zijn te groot voor een volk, dat gemakziek van aard is. De duivel van het Geluk wordt gesteld op het altaar, dat gewijd moest zijn aan de Nijverheid. Wanneer men met ééne goede kans zijne fortuin kan maken, wie zal dan zijne krachten inspannen en zwaren arbeid doen voor een klein loon? De lagere klasse in Rome, de zoogenaamde werkende stand is door de loterij dan ook het meest bedorven geworden. Kunnen zij geene *baiocci* winnen of leenen om te spelen, dan zoeken zij die te krijgen door bedelarij. bedrog of diefstal. De dwaze en bedriegelijke hoop, dat te eeniger tijd het lot hun een prijs zal geven, leidt hen van stap tot stap verder, totdat zij hun geld verspeeld hebbende de verzoeking niet kunnen wederstaan zich langs ongeoorloofde wegen de noodige middelen te verschaffen. Betaalt gij hun het loon uit, dat zij verdiend hebben, dan loopen zij terstond naar het bureau der loterij en wagen het geld aan de kansen van het spel. Verlies op verlies te lijden ontmoedigt hen niet. 't Heet altijd: „den volgenden keer zal ik winnen", — er was dan eene kleine vergissing in hunne berekening. Daar is altijd eene reden bij de hand. Wanneer zij eene groote som winnen, kost het hun tien tegen één het leven — zij kunnen de verrassing niet weerstaan. Een toeval of beroerte, waarin zij blijven of waardoor zij levenslang ongelukkig worden, volgen dikwijls het heugelijke nieuws op den voet. Het ongelukkigste echter is het winnen van een klein prijsje. Als zij zulk een prijsje hebben getrokken, zijn zij geheel en al aan het spel overgegeven; dan is het uit met werkzaamheid en eerlijkheid; in den bodemloozen put van de loterij verzinkt alles, dat zij op de eene of andere manier machtig worden.

De loterij is van Italiaansche afkomst. Nero, Titus en Heliogabalus waren gewoon op stukjes hout de namen te schrijven van verschillende artikelen, die zij onder het volk wilden verdeelen Deze houtjes werden onder het volk geworpen en ieder kon komen halen, wat op het houtje aangeduid stond, dat hij gegrepen had. Op sommige van die loten stond een kostbaar voorwerp, een slaaf, eene vaas, een zilver of gouden versiersel opgeschreven, op andere stond slechts een ei, tien vliegen of iets dergelijks bij wijze van „niet." De eigenlijke loterij echter, zooals die thans is ingericht. dagteekent uit later tijd en is in de veertiende of vijftiende eeuw in Boven-Italië ontstaan. Hier werd zij vooral door de Venetianen en Genueezen gedreven onder den naam van *Borsa di Ventura* (beurs van avontuur). De

prijzen bestonden niet alleen in geld maar ook in koopwaar van allerlei soort, kostbare steenen, schilderijen, goud- en zilverwerk, en de loten werden niet rondgestrooid, zooals in de dagen van het weelderig keizerrijk, dat alles in grooten stijl behandelde, maar zij werden gekocht in den vorm van geheimzinnige nummers. Daarna werden de prijzen getrokken, die al meer en meer in geldswaarden begonnen te bestaan. Zoo belangrijk en bewonderenswaardig werd deze uitvinding geacht dat Frans I patentbrieven uitgaf tot het oprichten van zoodanige instelling in Frankrijk. In de zeventiende eeuw werd deze *infezione* (zooals een oud Italiaansch schrijver haar noemt: d. i. infectie, pest) in Holland en Engeland ingevoerd, later in Duitschland. Die haar uitgevonden hebben, behielden haar. maar die haar overnamen en invoerden hebben haar verworpen [1]). In Italië werd de loterij door Innocentius XII, Benedictus XIII en Clemens XII verboden. Muratori noemt haar eene *inventione dell' amara malizia per succiare il sangue dei malaccorti giuocatori* (eene uitvinding van leelijke listigheid om het bloed uit te zuigen van onbezonnen spelers). Daarentegen wordt in een nummer van de Civiltà Cattolica, een blad, dat onder den titel van: *Beatus populus, cujus Dominus Deus est* (gelukkig is het volk welks God de Heer is) door de Jezuïten wordt uitgegeven, de zaak der loterij verdedigd — evenwel tot dien prijs dat de schrijver voor zedelijk en aanbevelenswaardig houden moet, wat men algemeen overeengekomen is voor schadelijk en onzedelijk te verklaren. De partij, die de loterij voorstond, heeft het gewonnen. Nog bestaat deze verleider, deze verzoeker, ofschoon hij zijn bestaan zeker aan andere overleggingen te danken heeft dan aan die van volksheil en volkswelvaart.

De nummers, waaruit men de keus heeft, zijn die van één tot negentig. Van deze wordt bij de trekking een vijftal uit de bus te voorschijn gebracht, vroeger een achttal (*otto*), van waar men zegt dat de naam *lotto* (loterij) afkomstig is. De speler mag een inzet doen van een *baiocco* tot vijf *scudi* op een, twee, drie, vier of vijf van de negentig nummers, waaruit hij te kiezen heeft. Komt het nummer voor den dag, dat hij koos, dan wint hij. Nu heeft ook het loterijspel zijne eigenaardige verwikkelin-

---

[1]) Toch niet allen, die de loterij van elders kregen, hebben haar verworpen. In Holland mag deze gezegende instelling, omdat zij voordeel aan het rijk verschaft, zich nog in een welverdienden bloei verheugen.

Noot van den vertaler.

gen. Speelt iemand b. v. één nummer, dan kan hij alleen wedden dat het nummer, dat hij heeft, uit zal komen *senza-posto* (zonder acht geven op de volgorde der trekking), of hij kan er tevens bij wedden dat het uitkomen zal bij de eerste, tweede of derde trekking, in welk laatste geval natuurlijk de winst veel grooter is. Dit laatste heet *al posto assegnato* (spelen op het nummer met aanwijzing van zijne volgorde). Speelt iemand op twee nummers, dan heet dit een *ambo* (een dubbeltal), op drie een *terno*, op vier een *quaterno* en op vijf een *cinquino*; het spreekt van zelf dat de prijzen, die men behalen kan, grooter worden naarmate men zijn inzet op het uitkomen van meer nummers stelt. Bij voorbeeld, wanneer iemand twee *baiocci* op een *ambo* zet (op twee nummers) en zij komen beiden bij de trekking uit, dan is de prijs, dien men wint, twee kronen; maar zijn er twee *baiocci* gezet op een *terno*, een drietal nummers, en komen deze allen uit, dan is de prijs honderd kronen. Voorts mag men, wanneer een *ambo* gespeeld wordt, dezelfde twee nummers als twee enkele nummers beschouwen, hetzij *al posto* of *senza posto*, in welk geval één van het tweetal voor zich alleen eene winst kan maken. Zoo kan men ook een *terno* spelen en bepalen dat, wanneer de *terno* niet uitkomt, maar in plaats van de drie nummers, twee uitkomen, een *ambo* gewonnen zal zijn. Evenwel voor zulk eene dubbele kans betaalt men dan ook weder meer. Gewoonlijk speelt men voor alle kansen, die zich kunnen voordoen. Hooger dan tot den *terno*, met zijne kansen, gaat het volk echter niet.

De loterij is een onderdeel van het departement van financiën en staat onder het bestuur van een *Monsignore*. De loten komen gewoonlijk uit een groot centraal-kantoor in het palazzo Madama, maar er is bijna geene straat in Rome, zonder een hulpkantoortje, dat gemakkelijk te herkennen is, niet alleen door zijn groot bord, waarop: *Prenditoria di lotti* (Hier neemt men loten) staat; maar ook door een aantal planken, die voor het raam staan en waarop in groote figuren honderden bijeenvoegingen van cijfers en getallen te koop worden aangeboden. Geen lot is geldig tenzij het op het centraal-kantoor — of op het hulp-kantoor, zoo het daar wordt gekocht, — geteekend en gestempeld is.

Elken Zaterdag, ten twaalf ure, trekt de loterij. Dit geschiedt op de piazza Madama. Een half uur vóórdat de trekking plaats heeft, wordt het plein bezet door de houders der loten, die met spanning opzien naar een balkon van het sombere

oude paleis, waar de trekking plaats heeft. Het balkon is met eene kleurige drapeering bedekt. Vóórop en bevestigd aan de balustrade is een glazen vat op koperen poten. Het wordt door middel van een handvatsel omgedraaid. Vijf of zes personen staan op het balkon en maken de noodige beschikkingen voor de trekking. Deze lieden vormen het dienstdoend personeel. Een uit hen is de gouvernements-beambte, de overigen zijn in den blinde uit het volk gekozen om toezicht te houden. De hoofdambtenaar neemt eerst een papier, waarop een nummer staat en geeft het over aan zijn buurman, terwijl hij het getal noemt. Zoo gaat het van den een tot den ander over, elk verifiëert het en de laatste roept het getal voor het volk uit, vouwt het op en werpt het in het vat. Deze vertooning wordt herhaald totdat elk nummer van één tot negentig opgenoemd en voor het oog des volks in het vat geworpen is. Het laatste nummer wordt meer opgezongen dan uitgesproken. Het volk beantwoordt de afkondiging met een luid geroep. De klok slaat twaalf. Trompetgeschal klinkt van het balkon en een in het wit gekleede knaap komt te voorschijn en gaat vóór het volk staan met het gelaat naar het plein. Deze nieuwe gast op het balkon heft, terwijl het vat snel wordt rondgedraaid, zoodat al de nummers door elkander geschud worden, de rechterhand in de hoogte, maakt het teeken des kruises op de borst, wuift met de opene hand door de lucht om te toonen dat hij er niets in heeft, dompelt die in het vat en trekt er een nummer uit. Dit nummer overhandigt hij aan den hoofdambtenaar, die het opleest en het verder aan het overig personeel rondgeeft Beneden is het dood stil, allen luisteren met ingehouden adem. Eindelijk wordt door den laatste der bedienaars van deze plechtigheid het getal luide aan het volk toegeroepen: *Primo estratto numero* 14 (het eerst is getrokken 14) of wat het nummer moge zijn. Dan klinken de trompetten op nieuw en is er een geducht gewoel en gemompel beneden. De vier overige nummers worden op dezelfde wijze getrokken en dan is alles voorbij. Wonderlijk snel worden deze nummers ten toon gesteld in alle *Prenditorie di lotti*, waar zij tot de volgende trekking staan blijven. De knaap, die de loten trekt, behoort tot een der gestichten voor weezen, die beurt om beurt deze taak voor eenige *scudi* vervullen.

Men ziet dat alle voorzorgen genomen worden om het publiek te overtuigen van de goede trouw en stiptheid, waarmede de zaak wordt behandeld. Dat is dan ook zeer noodig om het vertrouwen

te bewaren, zonder hetwelk de loterij niet bestaan zou. De Italianen zijn wantrouwend en jaloersch. Zij moeten alle waarborgen hebben.

Toch verhaalt men soms van zonderlinge gebeurtenissen, die te toevallig schijnen dan dat zij bij eene eerlijke trekking zouden kunnen voorkomen. Voor eenige jaren moest de *Monsignore*, die aan het hoofd der loterij stond, zijne huishouding verminderen en ontsloeg diensvolgens ook een knecht, die reeds lang bij hem in dienst was geweest. Deze man kwam nog al dikwijls onderstand vragen en werd nooit met ledige hand weggezonden. Maar eindelijk werden die bezoeken wat lastig en de *Monsignore* maakte eenige bedenkingen Het antwoord van den knecht was: dat hij toch zijne beste krachten aan den dienst van *Monsignore* gewijd had — dat hij te oud was om te werken en dat hij niet wist wat hij doen zou. Zijne Eminentie bedacht zich en zeide eindelijk: „Waarom neemt ge geen lot in de loterij?" „Ach," voerde de oude dienaar hier tegen in, „ik heb nauwelijks genoeg om in mijne dagelijksche behoeften te voorzien. Wat ik nu van u ontving is alles, wat ik heb. Waag ik het, dan kan ik het verliezen en wat moet ik dan?" Maar weder zeide *Monsignore:* koop een lot in de loterij?" — „Nu Uwe Eminentie 't mij beveelt," sprak de man, „zal ik het doen; maar welke nummers moet ik dan nemen?" „Speel nummer zooveel voor den eersten trek," raadde de bezorgde heer, „en God zegene u!" De man deed gelijk hem geraden was en tot zijne groote verbazing en blijdschap was het eerste nummer, dat getrokken werd, juist het zijne. De oude knecht was een rijk man voor zijn leven en Zijne Eminentie was bevrijd van een lastigen client.

Eene andere geschiedenis wordt ons verhaald in een artikel van de Civilta Cattolica, eene goede autoriteit zeker in dergelijke zaken. Bovendien draagt het verhaal zelf den stempel der waarheid met zich. Een arm winkeliertje, vervolgd door zijne schuldeischers, gaat naar zijn priester en smeekt dezen dat hij hem drie nummers noeme, om die in de loterij te spelen.

„Maar hoe is het u ooit in het hoofd gekomen," vraagt de priester, „dat ik de vijf nummers weten zou, die bij de eerstvolgende trekking zullen worden uitgespeeld?"

„*Eh! padre mio!* (mijn Vader) 't is zoo'n kleine moeite voor u 't mij maar even te zeggen, och! denk eens aan mijn toestand. Betalen wij Zaterdag niet, wat we schuldig zijn, dan staan we op straat. Er blijft niets voor mij over

dan de loterij, en als gij mij de drie nummers noemt, dan is alles in orde."

„Begint ge er nu weêr van? Zie, ik wil alles voor u doen wat ik kan, doch wat ge me daar vraagt is onmogelijk te volbrengen en ik moet u zeggen dat de vooronderstelling dat ik de geluksnummers weten zou, uwe hersenen weinig eer aandoet".

„Och! spreek zoo niet, *Padre mio*! Ik smeek u geef mij een drietal. 't Zal voor me wezen als regen in Mei of als kaas bij mijn maccaroni. Op mijn woord! ik zal het geheim houden. Kom, gij die zoo goed zijt en zoo mild, zult niet weigeren mij de drie nummers te zeggen. Ik bid u, help mij."

„Mijn zoon, ik wil u een levensregel geven, met welken gij altijd tevreden zult zijn. Ontwijk het kwaad, denk dikwijls aan den dood en gedraag u zoo, dat gij het paradijs beërven moogt en dan . . . ."

„*Basta! basta! Padre mio!* (Genoeg, mijn Vader). Dank! dank! „God beloone u!"

En eene diepe buiging makende vliegt de arme *bottegaio* (koopman) naar zijn huis. Daar neemt hij het *Libro dei sogni* (het boek der droomen), raadpleegt met vrouw en kinderen en na eene ernstige overweging zet hij zijn geld op de drie getallen, die volgens het genoemde boek met Kwaad, Dood en Paradijs overeenkomen en ijlt naar het loterijbureau om deze getallen te spelen. En ziet die drie getallen komen juist uit. Het geluk van den winkelier overtreft alles, wat men zich van dien aard denken kan. De pater echter, die hem de getallen, in de woorden Kwaad, Zonde, Dood opgegeven had, moest allerlei vervolgingen ondergaan en werd bestormd door lieden, die drietallen van hem begeerden. Te vergeefs was het, dat hij zich verzette tegen dien aandrang. Te vergeefs verklaarde hij dat hij er niets van geweten had en het een louter toeval was. Elk woord dat hij sprak, werd een nummer en de begeerige spelers ijlden er mede heen om er eene kans op te wagen. Doch, daar elk woord in een nummer werd omgezet, had hij weldra zoo veel woorden gezegd dat al de nummers van één tot negentig hunne beurt hadden gehad. Op eenigen na waren dus allen teleurgesteld — en zoo raakte de goede pater tot zijn eigen geluk zijn roem weer spoedig kwijt. — De domheid van velen ten opzichte van deze nummers is verwonderlijk en onbegrijpelijk. Wanneer een nummer, dat getrokken wordt, het hunne wat nabij komt, dan troosten zij zich met de gedachte dat zij er toch niet verre van af waren. Is

een nummer, dat getrokken wordt, het veelvoud van een nummer dat zij hebben, dan belooft het winst voor een volgenden keer. Komt een nummer uit, dat het omgekeerde is van het hunne, b. v. hebben zij 12 en wordt 21 getrokken dan lachen zij van genoegen. Gelukkig hij die, als 44 wordt opgeroepen, 22 of 11 heeft. Hij heeft toch met zijn 11 of 22 het hoofdbestanddeel gehad van het getrokken nummer 44. *Pazienza!* (geduld maar!) hij is dezen keer zoo nabij gekomen dat hij bij de volgende trekking zeker winnen zal — en weg gaat hij om op nieuw zijn inzet te doen en zijnen vrienden te vertellen dat hij bijna zijn spel gewonnen had.

Dat men dikwijls van getallen en nummers droomt, spreekt wel van zelf en zulke droomen hebben voor de spelers grootere waarde dan eenige andere aanduiding — zoo groot is het vertrouwen in deze, dat er een boek bestaat, van eenige honderd pagina's, *Libro dei sogni* genaamd, hetwelk nevens allerlei geheimzinnige teekens en opgaven van „sympathetische" nummers, eene woordenlijst bevat van duizende voorwerpen met de nummers, die geacht worden daarmede overeen te komen en dat eindelijk ook de regelen vermeldt, die men volgen moet om droomen in nummers om te zetten. Dit boek is het vade-mecum van den waren loterijspeler. Als hij een vreemden droom heeft — b. v. dat hij in eene woestijn is en op een kameel zit, die in eene rat verandert, dan wordt het *Libro dei sogni* dadelijk geraadpleegd; de woorden Woestijn, Kameel, Rat worden opgezocht, de nummers, die bij deze woorden behooren, opgeschreven en, nadat die nummers naar den eisch geschikt zijn volgens de leer der sympathetische getallen, gaat de speler heen en neemt zijn lot en zit gejaagd en ongedurig te wachten op zijn prijs. Natuurlijk komen er dikwijls verschillende droomen voor over dezelfde cijfers of dezelfde cijfergroepeeringen — immers de geest herhaalt gaarne iederen nacht datzelfde, waarmede hij iederen dag bezig is. Maar dit zeer gewoon en natuurlijk verschijnsel geldt voor den loterijspeler als eene profetie, eene openbaring. Zoo is het met alles, wat hij ontmoet. Alles grijpt hij aan en bewerkt hij tot zijn doel. Terechtstellingen, sterfgevallen, huwelijken, moorden, geboorten, kindergesnap — deze dingen worden onmiddellijk onder cijfers en nummers gebracht of men telt de wonden van een gedoode, de reizigers in eene omgeworpen koets, de rimpeltjes in het voorhoofd van een pasgeboren kind, en kijkt naar het regementscijfer op den schako van een soldaat. Valt er eene gebeurtenis van algemeene bekend-

heid en van algemeen belang voor, dan ijlen alle spelers op het nummer af, dat op die gebeurtenis past, soms in zulken getale dat het bestuur der loterij, op zijne hoede tegen elk verlies, de spelers aan een zekeren, niet te hoogen, inzet bepaalt. Zoo waren eens de diamanten gestolen van de *Madonna* uit de Sant Agostino. Daar deze diamanten eene waarde hadden van eenige duizenden dollars maakte de zaak nog al gerucht. Gedurende eenige dagen werd er over niets anders dan over den diefstal gesproken — wat was het gevolg? dat men om het hardst naar het *Libro dei sogni* liep en daarin de getallen opzocht voor de woorden: *Madonna*, Diamant, Dief, op welke men dadelijk loten nam. Ongelukkig trof het dat die getallen juist getrokken werden. Men leeft in Rome bij loterijnummers. Zij staan geschreven op bouwvallen en deurposten, op muren en in almanakken; de verbeelding van het volk is er vol van.

In deze zaken zijn de Romeinen de trouwe opvolgers hunner vaderen, die voorzeggingen deden uit droomen en meenden dat de droomen boden waren der goden. Zij reinigden zich en offerden om goede droomen uit te lokken. Droomen, die kwaad voorspelden, meenden zij onschadelijk te maken door ze alom te vertellen. Zij raadpleegden oude vrouwen, die den naam hadden van waarzegsters te zijn en schreven over deze kunst der waarzeggerij gansche betogen. Tertullianus en Artemidorus weten een aantal schrijvers over droomen en droomuitlegging te noemen. Ook zijn er nog werken over deze onderwerpen blijven bestaan, zooals dat van Artemidorus, hetwelk in vijf boeken afgedeeld en allerzonderlingst van inhoud is. Het volgende uittreksel uit Astrampsicus gelijkt zoo sprekend op den gewonen inhoud der Romeinsche volksalmanakken, dat het bijna onmogelijk is het niet voor zeer modern te houden. „Het wandelen op houtskool voorspelt dat gij eene beleediging te wachten hebt van uw vijand. Wie droomt dat hij eene bij in de hand houdt, kan er op rekenen dat zijne hoop verijdeld zal worden. Zachte bewegingen te ondervinden duidt ongelukkige reizen aan en als gij over vazen van aardewerk gaat, zie dan goed uit uwe oogen opdat gij de samenspanningen, die tegen u gemaakt worden, moogt ontgaan. Het droomen over ossen boodschapt ongeluk, het droomen over druiven voorspelt regen. Ziet gij melk, zoo zult gij uwen vijanden ontkomen, droomt gij dat gij oud zijt, zoo wacht u aanzien; zijt gij naakt, vrees dan, want gij zult uwe bezittingen verliezen. Eene onaangename lucht te ruiken is een

teeken van iets lastigs." — Dergelijke bijgeloovigheden zijn nog altijd in zwang.

Er zijn echter nog andere middelen om aan nummers te komen. Soms ziet gij op de straten van Rome eene menigte menschen verzameld rondom een man, die op een stoel staat. Deze man is de Romeinsche kwakzalver. Zijn potjes-latijn vloeit hem in een nimmer eindigenden woordenstroom van de lippen, terwijl hij het volk eenige papiertjes voorhoudt, die voorspellingen bevatten en een *terno* voor de loterij. „Wie koopt er eene *pianeta*" (planeet), zoo roept hij, „met de geluksnummers, die hem een prijs uit de loterij verzekeren? Wie koopt zal zijn lot voorspeld zien. Wie geen inlichting of raad noodig heeft, die moet al zeer wijs zijn! Hier is *Maestro Tommetto* (meester Tommetto) die nooit logens vertelt en hier is zijn broeder en als een derde komt *Madama* Medea Plutonia daar nog bij." *Maestro Tommetto*, diens broeder zonder naam en Medea Plutonia nu zijn geene personen, zooals gij verwachten zoudt; maar zijn drie poppetjes van glas die in eene glazen flesch liggen te drijven en die neer en opwaarts gaan naar mate de lucht in de flesch meer of minder wordt gedrukt. Op de flesch is eene tinnen doos bevestigd met een los deksel. Van de merkwaardige zwemmertjes verklaart de kwakzalver dat zij voor een enkelen *baiocco* u een prijs weten te verschaffen. „Niemand is zoo wijs om geen raad noodig te hebben. Een gek, wie zijne winst in de loterij laat varen om een *baiocco* minder uit te geven. Komt *Signori*, de tijd verloopt — wie koopt? wie koopt?" — Ondertusschen gaapt de verzamelde menigte hem aan, kijkt hare oogen uit, verwondert zich over alles en eindelijk steekt men de hand in den zak en koopt een papiertje. Ieder maakt daar een teeken op, waaraan hij het herkennen kan en geeft het dan aan den kwakzalver terug. Nadat deze er eenige ontvangen heeft, opent hij met zeker ceremoniëel het deksel van de tinnen doos, legt de papiertjes daarin en begint eene vermanende toespraak tot de poppetjes in de flesch. De beide broeders zijn zwarte duiveltjes en *Madama* Medea Plutonia is gekleed *alla Francese*. „*Fa una reverenza*, *Maestro Tommetto*, (maak eene buiging meester Tommetto)" — het poppetje buigt — „*Ancora* (nog eens)" — weder buigt het. „*Lesto*, *Signore*, *un piccolo giretto* (vlug meneer: in de rondte) en nu op! naar boven! om de papiertjes te beschrijven! doe het nauwgezet, meester *Tommetto*." En het duiveltje verdwijnt in het boveneinde van de flesch, waarna zijne bedrevenheid door den kwak-

zalver met een woord van innige bewondering wordt geprezen. Met het andere duiveltje gaat het eveneens als met *maestro Tommetto*. Dan komt de beurt aan *Madama Medea*, die eene buiging moet maken en haar gemaal naar boven volgt. Een oogenblik later komen zij op het geroep van den kwakzalver weder naar beneden. Deze ligt het deksel van de doos op en zegt: *Oh! quanto sei caro, mio buono Tommetto!*" (wat zijt ge mij lief!). Triumfeerend vertoont hij de papiertjes, die elk van een opschrift voorzien aan de koopers worden rondgedeeld. Soms haalt hij een fleschje met wijnkleurig vocht, en een papier met poeder uit zijn zak, roepende: *Ah! tu hai fame e sete, mi pare, Bisogna che ti dia bere e mangiare* (Ja, gij hebt honger en dorst, ik moet je wat te eten en te drinken geven). Met deze woorden doet hij het een en het ander in de tinnen doos. 't Is merkwaardig hoe vele briefjes een handig kwakzalver in een oogenblik verkoopt, voornamelijk door de *terno*'s, die er op staan. Wat de voorzeggingen betreft, zij raden u allen waakzaam te zijn om niet *tradito* te worden of beloven u dat gij niet *tradito* worden zult, want het denkbeeld van verraden te worden is de hoeksteen van een Italiaansch gemoed.

Krachtige vertoogen tegen de loterij zijn in Italië niet zeldzaam. Een van Italië's beste schrijvers, Guerrazzi, zegt: „Is niet Toscane de tuin van Italië? Zoo spreken de Toscaners, en zij voegen er bij dat Florence het Athene van Toscane is. Waarlijk, beiden schijnen zeer schoon. Te Barberino di Mugello ligt te midden van een olijvenboschje een kerkhof, waar de wijngaardranken, die zich in den buitenmuur genesteld hebben, over den rand zijn heen geklommen en binnen de omheining voortgroeien, alsof zij den dood met wijngaardbladeren wilden kronen en hem zoo wilden doen lachen. Tegenover de poort geven twee vijgeboomen, vreemde wachters der graven, hunne schaduw en vrucht aan de vrome bezoekers ten beste, terwijl het klimop zijne armen dartel slaat om het zwarte kruis, en dit strenge teeken der verlossing tracht te bekleeden met vroolijke Bacchusbladeren. Een prachtig kerkhof voorwaar! Kijk nu in mijne tooverlantaarn. Wat ziet gij? Een priester met een houweel, daarna een boer met eene spade en achter hem eene vrouw met eene bijl. De priester houdt een lichaam bij de haren, de boer slaat er met één houw het hoofd af. Dan maken zij alles weer in orde, gelijk het geweest is, doen het hoofd in een zak en gaan, zooals zij gekomen zijn. — Attentie nu, want het tooneel verandert

Welke beelden verschijnen er nu? Eene keuken, een vuur zoo groot als het in de hel wezen moet en een ketel, waarin het kokend water sissend en razend opborrelt. Kijk goed toe! Een priester, een man en eene vrouw treden op en ledigen een zak in het kokende water. Vreeselijk, een hoofd rolt er uit en duikt in het water en drijft langs de oppervlakte, nu met het gelaat dan met het achterhoofd boven. Akelig! Akelig! 't is een jammerlijk gezicht, dat arme hoofd met de geopende lippen, die schijnen te vragen: „Geef mij mijne christelijke begrafenis weer!" Nu hebt gij genoeg gezien! Onthoud het wel dat in Toscane, in het schoone midden onzer negentiende eeuw een graf geschonden en eene heiligschennis gepleegd is, om door middel van een gekookt menschenhoofd goede nummers te verkrijgen voor de loterij. En voeg er als kantteekening bij, dat het in Toscane, den tuin van Italië, en in Rome, *Caput mundi* (de hoofdplaats der wereld), op de strengste straffen verboden is *Faro*, *Zechinetto*, Bank en Rouge ou noir, te spelen, terwijl het gouvernement de loterij begunstigt, waarbij van de 120 kansen om te winnen tachtig voor de Bank bewaard blijven en veertig ongeveer voor de spelers. Merk eindelijk nog op dat in Rome, *Caput mundi*, en in Toscane, Italië's tuin, *Faro*, *Zecchinetto* en Rouge ou noir werden verboden als erkende pestilentiën voor het maatschappelijk leven der volken, als eene vergoeding voor welk gewis de loterij moet gelden."

De geschiedenis door Guerrazzi verhaald steunt op feiten en is door rechterlijk onderzoek gestaafd. Doch de loterij is zoo in het volksleven ingegroeid, zij heeft zich zoo vast gezet in de gedachten van velen, zoo genesteld in de vooroordeelen en hartstochten van het algemeen, dat haar dood, tenzij het een gewelddadige zij, nog verre af is. Ook heeft het loterij-systeem, even als andere slechte dingen, hare geijkte verontschuldigingen, waaronder wel de voornaamste deze is, dat de opheffing van de loterij niet alleen een aantal beambten van hun bestaan zou berooven, maar ook de noodige middelen zou ontnemen aan zekere werken van liefdadigheid, waartoe zij niet minder dan veertig duizend kronen verschaft. De lijst dergenen, die wenschen te trekken van de voordeelen der loterij, bevat duizende namen. Arme meisjes ontleenen er huwelijksgiften aan van veertig kronen. Zulke omstandigheden — al zijn het misbruiken — pleiten bij velen ten gunste van het behoud.

Enkele malen zijn er met de loterij groote fortuinen gewonnen.

De familie van den Marchese del Cinque bijvoorbeeld ontleent haar naam en hare fortuin aan het geluk van een harer voorvaderen, die eens den hoogsten prijs, een *cinquino*, trok. De Villa Quaranta Cinque heeft haar naam op eene dergelijke wijze ontvangen. Een gelukkige *Monsignore* speelde op het nummer 45 en kocht voor zijne winst eene *villa*, waaraan de Romeinen bij wijze uit spotternij den naam van het winnende getal gaven. De liefhebberij voor bijnamen of *soprannomi* maakt een oud kenmerk van de Italianen uit. Dikwijls worden de lieden slechts bij deze namen gekend en dit is soms het geval met beroemde personen. *Guercino* (de loensche), *Masaccio* (de vuile), *Tintoretto* (de kleine schilder), *Giorgione* (groote George), *Ghirlandaio* (de guirlandes-maker), *Luca della Robbia* (Lukas van den Meekrap), *Spagnoletto* ('t Spanjaardje) en *Del Sarto* (de schoenmakers-zoon) zouden nauwelijks gekend worden bij hunne ware namen Barbieri, Guido, Robusti, Barbarelli, Corradi, Ribera en Vannucchi. Deze lijst zou voor eene groote uitbreiding vatbaar zijn, doch het zij genoeg er de volgende welbekende bijnamen aan toe te voegen, allen van de geboorteplaatsen der personen afgeleid: Perugino, Veronese, Aretino, Pisano, Giulio, Romano, Correggio, Parmegiano. Een koetsier, wien ik naar eenige zijner makkers ondervraagde, lieden met wie hij twee jaren had omgegaan, wist slechts hunne bijnamen te noemen. Hunne eigenlijke namen had hij nooit gehoord. Een knecht, dien ik in dienst had gedurende eene *villeggiatura* (uitstapje) naar Siena en die Lorenzo heette, stond er op dat ik hem *Pipetta* (pijpje) zou noemen. Als knaap had hij dien bijnaam gekregen omdat hij altijd rookte. Geen vreemdeling komt in Rome — vooral niet als hij Engelschman of Duitscher is — die niet op de eene of andere sierlijke wijze herdoopt wordt. Mijn eene vriend heette bij voorkeur *Il Malinconico* (de zwaarmoedige), een ander was *Il lungo Secco* (de lange magere), een derde *La Barbarossa* (roodbaard), een vierde, die bijziende was, *Quel Cieco* (die blinde), terwijl een vijfde *Il bel Signore* (de mooie Heer) genoemd werd. Mijn vriend *Quel Gobbo* (die bochel) is reeds voorgekomen. Verder worden de lieden genoemd naar hun huisnummer of naar de straat, waarin zij wonen, *La Signorina bella bionda del Palazzo Galitzin* (de schoone blonde juffer van het paleis Galitzin), *Il Signore Quattordici Capo le Case* (Mijnheer Veertien van Capo le Case).

Doch wij waren aan de loterij en het is hier de plaats melding te maken van een bijzonderen vorm van loterij, die bij elk

landelijk feest voorkomt en den welbekenden naam van *Tombola* draagt. Zonder deze is een dergelijk feest onvolkomen. Zij lokt vele *contadini*, die anders misschien niet komen zouden en wordt op groote aanplakbiljetten aangekondigd, opdat ieder er kennis van drage. Ook bij de *tombola* zijn negentig nummers. Elk kaartje, dat men koopt om aan dit spel deel te nemen, bevat vijftien kleine afdeelingen in blanco, die men zelf met even zoo vele nummers invult. Er zijn vijf prijzen te winnen, den *ambo*, *terno*, *quaterno*, *cinquino* en *tombola*. De trekking heeft plaats op dezelfde wijze als bij de gewone loterij, in eene groote tent. Al de negentig nummers worden één voor één uitgetrokken door een knaapje in vroolijke bonte kleeding. Zoodra een nummer uitkomt, wordt het op een groot raam, dat voor elk te zien is, opgeteekend. De eerste persoon, die op zijn kaartje twee uitgelote nummers heeft, wint een *ambo*. Wie het eerst drie nummers heeft op éene lijn, wint een *terno* en zoo voort. *Tombola* heeft de eerste, wiens vijftien nummers allen uitgeloot zijn Dit is de grootste prijs Zoodra iemand twee uitgekomen nummers kan aanwijzen en dus *ambo* heeft, geeft hij dit door een luid geroep te kennen. Er wordt eene vlag geheschen, de trekking wordt een oogenblik gestaakt en de gelukkige baant zich nu een weg naar de tent, waar hij zijn kaartje vertoont en zijn prijs ontvangt. Dit geroep van *ambo*, *terno*, *quaterno* verwekt onder de menigte zekere opschudding. Ieder kijkt naar den winner, maakt, zoo dat noodig is, plaats, juicht hem toe als hij een armelijk en groet hem spottend als hij een meer gegoed voorkomen heeft. Soms komen er twee gerechtigden op, in welk geval zij de winst moeten deelen. De *ambo* is spoedig betaald en baart geen verschil of misverstand. Anders is het met den *quaterno* en *cinquino*. Bij deze zijn allerlei vergissingen aan de orde en als de persoon optreedt, die een van beiden meent gewonnen te hebben, wordt hij reeds te voren met scherts begroet. Is de uitkomst van het onderzoek in de tent gunstig voor hem, dan wordt er een papier aangeplakt, waarop *ambo*, *terno*, *quaterno* of, zoo dit gewonnen werd, ook *cinquino* te lezen staat. Maar beging hij eene fout, dan wordt de vlag gestreken en sluipt de teleurgestelde speler onder eene uitbarsting van gelach, gesis en gefluit stillekens weg. Bij eene goede echte *tombola*, waarin de prijzen iets te beteekenen hebben, heerscht altijd eene groote drukte en vroolijkheid. De spelers staan met de kaart in de hand elkander spottend geluk te wenschen, wan-

neer zij de opgeroepen nummers niet vinden, en allerlei dwaze groeten te wisselen met elkander en den trekker. Zij bieden hunne kansen te koop aan voor geduchte sommen en hebben op alles aanmerking te maken.

Soms wordt de *tombola* met groote pracht ingericht. Die van de villa Borghese levert soms een waarlijk verrassend schouwspel op, met hare vlaggen, bekleede *logge* of *palchi* (terrassen, vloeren) en tapijten. Onder de eiken en onder de pijnboomen, die hun groen gebladerte tegen den hemel afteekenen, schitteren de helmen en zwaarden der ruiterij, die heen en weder stapt. Romdom de groene grasperken loopt alles door elkaar, soldaten, boeren en priesters. Duizend kleuren wemelen daar. Buitenom vertoonen zich al de vroolijke equipages van Rome. Overal zijn menschen, zij verzamelen zich om de *villetta* (kleine villa), zij bezetten het dak en de balkons, zij dringen op de stoepen, zij pakken zich samen op het ovale perk. Het geklingel der cimbalen, het gegalm der trompetten en het geschetter der metalen speeltuigen trilt door de lucht. Alles is er op uit, van het kleine kind tot den grijsaard, *monsignori* met purperkleurige kousen, boeren in vroolijk rood, cardinalen in scharlaken, prinsen, winkeliers, bedelaars en vreemdelingen. Het krioelt alles dooreen. Ondertusschen wordt het geschreeuw der sigaren-, koek- en limonadeverkoopers overal gehoord, boven het geraas der menigte uit, die golft en ruischt als eene bewogen zee. Van verre ziet de donkere spits van den Monte Gennaro over de Campagna en liggen de Sabijnsche bergen in een purperen nevel gehuld.

Als het laatste noemen wij het kaartspel. Een Italiaansch spel bevat slechts veertig kaarten en mist de achten, negens en tienen. Ook hebben de kaarten andere namen. In plaats van harten, schoppen, klaveren en ruiten, worden zij *coppe* (koppen, vazen), *spade* (degens), *bastoni* (knodsen) en *denari* (muntstukken) genoemd, welke soorten allen van dezelfde kleur zijn. De spellen, die men er mee speelt, verschillen van de onze nog meer dan de kaarten. Zij heeten *Briscola*, *Tresette*, *Calabresella*, *Banco Fallito*, *Rossa e Nera*, *Scaraccoccia*, *Scopa*, *Spizzica*, *Faraone*, *Zecchinetto*, *Mercante in Fiera*, *la Bazzica*, *Ruba Monte*, *Uomo Nero*, *La Paura*, enz. Waar gij op een feestdag ook komt, gij vindt er kaartspelers. Buiten de *Osteria*'s of er binnen, aan vuile tafeltjes, op de bouwvallen van de paleizen der Caesars en in den Tempel van den Vrede, op de steenen tafels der *vigna* (wijngaard), op de muren langs den weg, op de ruwe marmerbrokken vóór de

werkplaatsen der beeldhouwers, in de poorten der paleizen, overal wordt gespeeld. Ieder *Contadino* heeft een spel kaarten bij zich, met den geur van het land doortrokken. Gewoonlijk wordt er om weinig, soms om niets gespeeld. Gevaarlijk zijn die spelen, welke louter kansspelen zijn, zooals *Rossa e Nera*, *Banco Fallito Zecchinetto*, zij worden dan ook door de Regeering verboden; maar daarom niet te minder door het volk geliefd en gezocht. *Zecchinetto* is een zeer eenvoudig spel. Doch even eenvoudig als het is, even prikkelend is het ook. Men verhaalt van eene prinses in Rome, die op één avond tien duizend kronen verloor en daarenboven het rijtuig en de paarden verspeelde, waarmede zij werd afgehaald. Van de meer onschuldige spelen zijn *Briscola*, *Tresette* en *Scaraccoccia* de lievelingsspelen van het volk. *Briscola* is het populairste. *Tresette* en *Calabresella* zijn de spelen van *monsignori*, cardinalen en prelaten, als zij onder elkander of in zuiver Romeinsch gezelschap zijn. 't Zijn prettige, levendige spelen en wie gewoonlijk niet dan whist speelt, haalt er zijn hart aan op.

Dat er veel gespeeld wordt in Rome is geen wonder. Spelen behoort bij den lediggang, die het kenmerk is van het Romeinsche leven. Wat zullen zij anders doen, die daar dagelijks heenslenteren, grooteren en geringen, dan een partijtje maken of hunne *morra* en *pallonè* spelen of loten nemen in de loterij — het eerste om ten minste wat te doen, het laatste om ten minste wat te verdienen.

HOOFDSTUK VII.

DE MEIMAAND.

De Mei is in het land, de voeten verbergt zij in bloemen terwijl zij zwerft over de Campagna, en de koele wind werpt hare loshangende haren terug. Zij roept ons van het open veld toe, de holen der vochtige kerken en de donkere straten te verlaten en buiten te komen om haar te ontmoeten, waar de bergen uit de wegsmeltende sneeuw komen nederzien op velden met wuivend graan. De heggen hebben hare schoonste drapeering van bladeren en bloemen omgeslagen en schijnen in een weelderigen Bacchus-optocht langs den weg te gaan, met feestelijk klimop gekroond en hare sneeuwwitte bundels van vlierbloesem als thyrsusstaven omhoog stekende. In haar groen gewaad ziet gij duizenden van wilde bloemen — welriekende laurustina's, alle soorten van wikken, teere kelken voor den morgendauw, bundels van geurige rozen, trossen van egelantierbloemen, welriekende acacia-bloesems met gonzende bijen en vliegen bedekt, gouden zonnen en sterren en een twintigtal purperkleurige en gele bloemen, waarvan ik de namen niet weet. Op de grijze wallen rankt de wijngaard en komt het gras dier lagere klasse van bloemen en planten te voorschijn, die den gemeenen naam van onkruid draagt. Boven de muren en zwevend op den stengel, als werden zij door een groen koord omlaag gehouden, wiegelen de geopende vlammende papavers. De golvende bodem van de Campagna schijnt er van in brand te staan — en elders weder schijnt zij besneeuwd van de witte bloesems der maagde-

liefjes. Muziek en zang ontbreken niet. De heggen bevatten honderden van vogels. De leeuwerik laat de trillers van zijn eindeloos lied uit onzichtbare hoogten van den blauwen hemel druppelen. De nachtegaal breekt overal uit in gezang. Ook staan de oranjeboomen in bloei en zenden hunne geuren door de lucht. Struiken en heesters zijn vol van welriekende bloemen en over den wal van de *villa* der Campagna dalen als een waterval de wijngaardranken neer, bedekt met geurige rozen.

Nu begint het Carnaval van den moestuin. Erwten zijn er al lang. Aardbeziën zijn er in overvloed en de kersen beginnen in de eerste dagen van Mei zich te vertoonen. Oude vrouwen verkoopen ze op iederen hoek. Als in den boomgaard zijn ze in verleidelijke trossen samengevoegd. Aspersies zijn er ook reeds en artisjokken ontmoet gij dagelijks. Groote boonen vindt gij, waar gij ook zijt. De boer pelt ze rauw uit de dikke schil en eet ze zoo op. De *Signora* (deftige dame) doet hetzelfde en gebruikt ze bij het ontbijt. Boven alles echter gaat de latuw, een hoofdbestanddeel van het voedsel der Italianen en een gerecht zoo frisch, zoo malsch, zoo geurig dat hij, die het eens heeft geproefd, Nebukadnesar niet meer als een voorwerp van medelijden beschouwt, maar als een benijdenswaardig man. Gedompeld in olijvenolie en azijn moge zij onvergelijkelijk wezen, ook in haar natuurlijken staat smaakt zij heerlijk. Bij hoopen ligt dit voedsel op de hoeken der straten, waar men vijf kroppen met een *baiocco* betaalt. Tegen den middag voeden de boeren er zich mee, zonder zout of iets, en 's avonds komen volgeladen karren met nieuwen voorraad de stad binnen. Doch ik vergat u nog, O! machtige *cavolo* (kool). Hoe kon ik uw naam vergeten? Ik wil boete doen en tien kaarsen branden op uw altaar, zoo ge mij dien misslag vergeeft. De rook uwer vuren, de walm van uw wierook en de geur van uwe bladeren stijgt overal naar boven. Buiten en binnen 's huis, op de trappen der paleizen en in de hutten der armen, van den nap des bedelaars en van de zilveren schaal van den prins komt gij mij te gemoet, om mijn reuk en mijn smaak te streelen. Waar ik ooit uwe geuren zal ruiken, zult gij mij aan de Geestelijke Stad, de Eeuwige Stad der groente herinneren!"

Dwaal buiten de poorten van Rome, leun over den muur der poort San Giovanni, zie neder uit de ramen van de villa Negroni en 't kan niet missen of uw oog zal vallen op een van de Romeinsche moestuinen in effen regels en v kken van groen, als

ware 't eene monsterkaart, verdeeld. Niets aardiger en meer smaakvol van aanleg dan die verschillende groene perken, als tapijten op den bodem uitgespreid. Eene groote waterkom kroont het hoogste punt van den tuin en dient om dezen te besproeien. Tegen den nacht wordt de klep geopend en vloeit het water langs kanalen en voren door den ganschen aanleg heen, terwijl de tuinlieden den stroom hier openen en daar, waar genoeg water staat, hem sluiten. Zijn alle kanalen voorzien, dan wordt de kom weder dicht gemaakt. Zoo wordt de bodem gedrenkt, die anders onder den gloeienden hemel uitdrogen zou. Doch deze bevochtiging is ook het al, wat men voor de vruchtbaarheid der tuinen doet — zoo krachtig en vruchtbaar is de aarde der Campagna. De aanwas en afval van duizende jaren heeft den bodem met een teelgrond bedekt, welks rijkdom van groeikracht verwonderlijk is. Graaf tien voet diep, waar gij maar wilt, gij zult in dien zeldzaam vruchtbaren grond op geen steen of kiezelzand stuiten. Honderdvoud wordt de minste moeite, de geringste arbeid hier beloond.

Wonderlijke gedaanteverwisselingen onderging Rome. Uit de ramen der villa Negroni ziende kunt gij ze tasten en voelen. Dezelfde plek, waar de dwaze keizer-kunstenaar speelde, terwijl Rome in brand stond, is een groote moestuin geworden, waar — onschuldig spel — slechts slakroppen en groenten worden afgesneden. De overstroomingen door de hand der kunst hier veroorzaakt dienen niet meer tot nagebootste zeegevechten door slaven tegen elkander geleverd; maar tot weldadige besproeiing van akkers en tuinen. De plaats, waar eens Lucrezia Borgia hare vreeselijke wraak nam, is thans de kweekplaats voor de keur der kolen. Ja, konden de schimmen van het verleden tegen den avond ontwaken om door deze tuinen te dwalen, dan zouden zij uit hunne oude droomen opschrikken bij het gesnor en gesnuif van het ijzeren ros met zijne vurige oogen en stoomsnuivende neusgaten, dat den langen kletterenden trein van Napels met zich trekt en door oude wallen en graven, door nieuwe wijngaarden en cypressenlanen dringt om zich eindelijk te stallen binnen de muren van Diocletianus' Baden.

Hoe aangenaam echter deze moestuinen zijn, zij worden voor ongezond gehouden en geen Italiaan zal ze bewonen. Niet alleen omdat zij veelal aan de zuid- en westzijde liggen, zoodat de *Sirocco*-wind er over heen waait, niet alleen omdat zij door en door vochtig zijn en de Italiaan eene doodelijke vrees heeft voor

alles, wat moerassig is; maar ook omdat hij over het algemeen een afkeer heeft van het wonen onder boomen en te midden van struiken en gewassen. Zelfs staan in de schoone Italiaansche *villa*'s de boomen altijd op eenigen afstand van het huis, opdat de zon er in doordringe en de lucht er ververscht worde. Om boomen geeft de Italiaan niet en vochtigheid is zijne aartsvijandin. Hij wil voor het genot van wat schaduw de kans niet loopen van in vochtige huizen te wonen. De *malaria*, zooals de moeraskoorts van Italië genoemd wordt, ofschoon het woord bij de Romeinen niet bekend is, is dan ook nooit gevaarlijker dan wanneer er een zachte regen gevallen is, juist voldoende om de oppervlakte te bevochtigen zonder diep door te dringen. Zoo lang de grond droog is, bestaat er geen gevaar, tenzij weder 's ochtends en 's avonds, door den zwaren dauw. Als het najaar een vollen doordringenden regen gegeven heeft, is Rome gezond en vrij van koortsen.

Bij vreemdelingen heeft Rome den naam van ongezond te zijn; maar deze meening is geheel onjuist. De ongesteldheden der kinderen zijn er zeer licht, terwijl zij elders vreeselijk kunnen zijn. Typhus en scharlaken-koorts, die plagen van het Noorden, zijn te Rome slechts onder zeer lichte vormen bekend. De cholera is hier niet boosaardig geweest, noch besmettelijk, en voor long- en keelziekten is de lucht alleen reeds een geneesmiddel. De groote plaag van Rome is de anderdaagsche koorts, waarin andere ongesteldheden gemakkelijk overgaan. Evenwel, deze kwaal is, zoo zij niet *perniciosa* (doodelijk) wordt, meer lastig dan gevaarlijk en heeft een vast en onfeilbaar geneesmiddel. De gegoede Romeinen lijden er weinig aan en met een weinig voorzichtigheid is er wel tegen te waken. Het meest worden de *contadini* er door aangegrepen — en hoe kan het anders? Zij slapen op den blooten grond of in eene hut, juist groot genoeg om er op handen en voeten in te kruipen. Hun arbeid is vermoeiend en wordt verricht in de volle zon. Terwijl zij hevig uitwasemen, worden zij niet zelden aan plotselingen tocht en wind blootgesteld. Hun voedsel is gering en armoedig, hunne levensgewoonten zijn ongestadig en het zou eene gezondheid van ijzer vereischen om zonder schade door te staan, wat zij verduren moeten. Evenwel vormen zij voor het grootste gedeelte een krachtig en stevig volk. 't Is waar, koorts is een onaangenaam ding: maar een land, waar koorts de ergste kwaal is, mag men niet minder gezond heeten dan die oorden, waar typhus en tering heerschen.

't Is opmerkelijk dat de Fransche soldaten, die in 1848 Rome belegerden, geen leed ondervonden van het slapen op de Campagna. Ofschoon de belegering gedurende de zomermaanden aanhield, kwamen er weinige gevallen van koorts voor. De reden daarvan was zeker, dat zij beter gekleed en gevoed werden dan de *contadini*. Vreemdelingen worden in Rome zelden door de koorts aangetast en het mag er veilig voor gehouden worden dat, wanneer zulks het geval is, de schuld aan hen zelven ligt. Gewoonlijk stellen reizigers zich aan alles bloot. Na zich op de zonnige straten in het zweet geloopen te hebben, dompelen zij zich plotseling in een koud luchtbad, eene kerk of schilderij-galerij ingaande, waar de lucht minstens tien graden koeler is dan buiten. Daarbij draagt een vreemdeling gewoonlijk in Rome dezelfde kleederen als te huis en is hem maar niet aan het verstand te brengen dat de Italianen hun eigen klimaat beter kennen, dan hij. Hij houdt dit volk gewoonlijk voor een troep onhandige weetnieten. Evenwel, hoe langer hij in Rome is, des te meer leert hij de Romeinsche gezondheidsregelen opmerken en waardeeren. Wees er zeker van dat de Italianen hun klimaat zeer goed kennen en dat zij een diepen afkeer hebben van den dood. Zelfmoord is er zoo goed als onbekend. Over de roekeloosheid der Amerikanen ten opzichte van hunne gezondheid verbaast zich de Italiaan ten hoogste. Hij geniet zijn leven, grijpt alle middelen aan om het te bewaren en houdt ieder, die het noodeloos waagt, kort en goed voor een dwaas.

Welke hunne leefregels zijn? — Zij leven allereerst zeer geregeld. Zij eten op gezette tijden en kunnen er niet toe gebracht worden om tusschentijds iets te gebruiken. Als het hun etensuur niet is, zullen zij aan uwe eettafel zitten om u gezelschap te houden; maar niets mede eten en al vastende de grootste verzoekingen manmoedig doorstaan. Zij zijn ook matig; vraatzucht is wel de zeldzaamste hunner ondeugden. Ik geloof niet dat er een volk bestaat, zoo matig als zij. 's Morgens nemen zij een kop koffie, meest zonder melk en doopen daarin een paar sneden *brioche* (tulband). Wat later gebruiken zij eene kleine portie soep met *macaroni* en een glas wijn. Het middagmaal begint met eene waterige soep, waarna het *lesso* (gekookt vleesch) opkomt, dat met een weinig groente genuttigd wordt. Nadat dit nog eens herhaald is, eindigt het middagmaal met wat *dolce* (zoetigheid) of wat fruit en een kop koffie voor de spijsvertering. De hoeveelheid, die zij van dit alles eten, is uiterst gering in

vergelijking van hetgeen in Engeland, Frankrijk, America of Duitschland gegeten wordt. Laat in den avond gebruiken zij hun souper. Wordt het middagmaal op het midden van den dag gebruikt, dan valt het tweede ontbijt weg. Dit is de huishouding van de gegoede klassen, doch de middenklasse en de zoogenaamde werkende stand gebruikt na het morgen-ontbijt hoegenaamd niets tot den avond toe, tenzij nog een tweede stuk brood en een tweeden kop koffie. Hun maal na het werk is ook het laatste van den dag Het klimaat van Italië brengt van zelf deze matigheid mede. Men kan er met minder toe, omdat men er minder honger krijgt, dan in onze koude, vochtige streken. Wie zijne gezondheid in Italië bewaren wil, volge de Italianen in deze na. Eet een derde minder, drink geen zwaren wijn, wandel niet in de zon — Engelschen en honden doen dat, zegt het spreekwoord — waak tegen te snellen overgang van warme in koude lucht en sta niet in tocht. Geen ding wordt in Italië zoo gevreesd als de vochtigheid. Nooit zal een Italiaan tusschen twee ramen of deuren zitten. Komt hij bij u, gun hem dat hij zijn hoed ophoude, totdat hij bekoeld is van zijne wandeling. Hij zal dezelfde *gentilezza* (beleefdheid) aan u bewijzen als gij bij hem komt. Stook in de koude geene groote vuren in Italië. Gij maakt tocht, de huizen zijn er niet op gebouwd. Maar kleed u wat warmer. Nooit zult gij een Italiaan overreden om bij uw vuur plaats te nemen, het verste hoekje zal hij opzoeken.

Toch stoken de Italianen vuren en dat wel in Mei: maar het zijn vuren in de open lucht. Nauwelijks gaat de zon op den eersten Mei achter de St. Pieter onder, of alle steden van het land doen langs de bergwegen groote vreugdevuren schitteren als groote vuurbakens. Dit is eene gewoonte van oude dagteekening in 't Noorden en het Zuiden In het Napolitaansche worden op dezen dag groote vuren aangelegd, waarom men danst en springt in allerlei vreemde, fantastische houdingen en sprongen. Dergelijke vuren worden ook den 24sten Juni, den dag van San Giovanni, op de Campagna en vooral op de heuvels gebrand, evenals dat elders onder den welbekenden naam van het Sint-Jansvuur geschiedde of nog geschiedt. De maand Mei is het hoogtepunt der lente en het schoonste saisoen in Rome. Wel is het altijd heerlijk in Rome en heeft de winter er zelfs zijne vriendelijke dagen en weken, zoo mild dat zij het hart met levenslust vervullen; maar in Mei, als het werk der lente voltooid is, dan is Rome het allerbekoorlijkst. De regens zijn voorbij, de zon schijnt dag aan dag,

de gansche natuur staat in blad en in bloei. Kom dan naar het Zuiden, en niet in den winter. In het Noorden is alles op den winter gemaakt. De huizen zijn er op gebouwd. Laat de Noordewind maar waaien, achter uwe dichte ramen, bij uwe vuren zit gij goed. In het Zuiden zou het u nu tegenvallen, omdat de dingen er niet op het wintersaisoen zijn ingericht. Het is nu uw tijd om te huis te zijn en des noods in de vliegende slede, met bellen en schellen langs kale boomen te glijden over sneeuw en ijs, schitterend van juweelen, of de schaatsen aan te binden en uw bloed aan het tintelen te brengen bij het zwieren over den harden waterspiegel. Dat is het karakter van het Noorden. Maar de zomer — dien geniet gij hier. Wel schijnt hij u te huis zacht en mild, wel verheugt gij u met een paar harde appels en wat zure dingen, die gij de beleefdheid of de ijdelheid hebt druiven te noemen; maar uw zomer is geen zomer. Die behoòrt hier in het Zuiden te huis. Gij zult u nu niet ergeren over steenen vloeren, over ramen, die niet goed sluiten, en wat gij verder in Rome maar al te lastig zoudt vinden in een kouder saisoen. Gij zult ze zegenen, en terwijl gij in uwe luchtige woning op den koelen steenen vloer zit, zult gij lustig uw lichten wijn drinken en over het prachtige landschap zien. Druiven, ware druiven en vijgen, perzikken, die smelten in den mond, zullen u worden aangeboden bij manden vol. De natuur stort haar hoorn van overvloed uit. Weelderig kunt gij hare gaven genieten en in het volle genot van uw *dolce far niente* kunt gij uwe *siesta* houden. En des avonds wandelt gij door de groene lanen en plukt de druiven bij het gaan langs den weg of gij zit rustig buiten en praat onbezorgd over de dingen van den dag. Als gij naar huis gaat, ontmoeten u troepjes serenade-zangers met guitaren, fluiten en violen en gaat gij misschien zelf eene serenade brengen. De sterren tintelen u tegen en schijnen nader en nader te komen, zoo helder is de hemel en de zachte lucht is vol van den geur der oranjebloesems, die u vriendelijk tegenwaait. Dit is Italië.

Maar, bid ik u, kom dan ook in dit saisoen. Bedenk dat in Italië alles ingericht is op de negen warme maanden en niet op de drie koude regenmaanden, die men onhandig genoeg is hier bij voorkeur te komen doorbrengen. Dan zult gij misschien wat anders leeren oordeelen ten opzichte van „dat miserabele" volk, dat, zooals gij zegt, „geen denkbeeld heeft van confort." Ik zeg „misschien" want vreemdelingen zijn soms buiten-

gewoon onleerzaam en beoordeelen alles naar hun eigen ik of hun eigen tehuis. Heb ik niet een Franschman hooren klagen dat de Italianen geen Fransch spraken, daar toch, zooals hij beweerde, een Italiaan maar een slechte Franschman was. Heb ik niet een Franschen *abbé* in dien zelfden waan hooren zeggen: „*Regardéz, on ne sait pas même ecrire le mot: bajages. Dans leur patois il est* bagaglie. *Quels ignorants!*"

Doch wij zijn nu in Mei. De ramen staan allen open en op zijn minst leunt er één hoofd uit elk huis naar buiten. De arme gezinnen zijn allen op den drempel verzameld, werkend en pratend, terwijl de kinderen rondom loopén en spelen en vechten. De kunstenaar vindt er de schoonste composities terstond gereed, losse groepen, teekenachtige beeldjes en echte Johannesjes met groote donkere oogen en ronde armen en beenen. Alles doet zich in de meest ongedwongen houding voor, alles poseert; maar zonder het te willen en ongemaakt, zoo personen als groepen. Alles is natuurlijk en vrij en eenvoudig Voor hunne deuren roepen zij elkander toe of er leest een uit het raam een brief voor aan iemand, die beneden staat. Des morgens is ieder *en déshabillé*. Tegen de schemering eerst doen de meisjes hare fraaie kleedjes aan en kammen zij het ravenzwarte haar op, dat zij in dikke vlechten op het hoofd stapelen. Zij doen oorringen aan en halssnoeren om en komen buiten om veroveringen te maken, terwijl zij blootshoofds langs den weg gaan, allen met lijnrechte wenkbrauwen en groote donkere oogen daaronder, die vuur schieten. Hoe recht zijn zij allen, terwijl zij in pletons van vijf of zes voortwandelen, wat schouders, boezems en ruggen en welke afgewerkte, sierlijke kopjes!

Dat het Mei is, kunt gij verder zien aan de oranje- en lemoenkramen, die bijna op elke *piazza* staan opgeslagen. Dikwijls staan zij bij eene fontein, welker water door eene *canna* (riet) naar het midden van het kraampje wordt geleid en daar zijn waterpas zoekende, als een klein fonteintje omhoog springt. Het dient om de dranken, die er verkocht worden, te bereiden. Hier koopt gij voor een *baioçco* limonade, oranjewater en allerlei soorten van *bibite* (dranken); ja, zoo gij een glas zonder suiker begeert, kunt gij voor een halven *baiocco* terecht. Op alle feestdagen worden allerlei draagbare tafeltjes over de straten rondgedragen en neergezet, waar de *limonaro* (limonadeventer) het noodig en nuttig acht, het een en het ander onder het uitlokkend geroep van: *Acqua fresca, — limonaro, limonaro —*

Chi vuol bere? (frisch water — hier is de limonade-verkooper — wie wil drinken?) Ik kan u zeggen dat als gij een uúr lang in de hitte op de teenen gestaan hebt, om met uitgerekten hals eene processie of zoo iets in het oog te krijgen. een glas limonade *met* suiker u goed smaakt en u de zending des *limonaró*'s doet zegenen, die eens door den barmhartigen Samaritaan moet aangesteld zijn. Luister naar de beschrijving, die hij van zich zelven geeft in eene van de *Canzonetti* (liedjes), die door zwervende muzikanten met begeleiding van guitaar en viool worden gezongen.

Heb ik geen eigendom, heb ik geen midd'len,
Middelen heb ik toch — anders bedoeld —
Water verkoop ik en geurige dranken,
Als gij den gloed van den zomer gevoelt.

'k Draag er een hoedje van stroo — maar een mooitje!
Vind mij een schortje zoo fijn als het mijn.
Laat maar een man naar mijn tafeltje kijken,
'k Wed dat hij aanstonds al dorstig zal zijn.

'k Vent met siropen en geestrijke vochten,
Dranken gemengd op een nieuwe manier.
Wacht maar, dan zult gij de lieden zien komen
Vragend om water — en 'k roep dan — „'k ben hier!"

Mei is de maand der *Madonna*, gelijk Mei bij de ouden de maand der „Bona Dea" was — en de *Madonna* is ook eene godin. Zij regeert de harten van alle Catholicken en trekt hen tot de Kerk als de troosteresse en de middelaarster van allen. Tot haar bidt de visscher als zijne boot wegspoelt van het strand, want zij is „Stella maris", de star der zee, en in den storm roept hij haar aan.

Dreigt de storm op zee van ver',
'k Roep u aan, O! milde ster.

Bij alle gedachten aan geliefde en huisgezin bekleedt zij de eerste plaats. Bij het luiden van het „Ave Maria" doet zij denken aan de moeder, aan wier borst men werd gevoed, in wier armen men sliep. Niet alleen bij de bezigheden en bemoeiingen des levens wordt de *Madonna* vereerd. Zij staat ook bij de legerstede van den stervende en aan haar beveelt hij zijne ziel, bij het laatste gefluister, dat bevend over zijne bleeke lippen komt. Niets is indrukwekkender dan de klok van het „Ave Maria" te hooren,

in den omtrek van Rome. De schitterende pracht van het ondergaan der zon is voorbij — de lucht is bleek en zacht van tint en uit de stille diepten des hemels komen de starren kwijnend te voorschijn. De donkere vallei ligt in plechtige schaduwen gehuld en langzaam rijst een grauwe mist daaruit op. Tegen den nog helderen hemel staan de bergen scherp afgeteekend, huizen en torens schijnen er als zwarte silhouëtten op afgedrukt. In de verte nog kunt gij de stemmen van menschen hooren, die naar huis terugkeeren. Terwijl gij peinzend voortgaat, getroffen door de kalmte, die op de gansche natuur nederdaalt, hoort gij den muzikalen klank der klokken, die het „Ave Maria" luiden en elke klok schijnt te midden der stilte te roepen:

Paia il giorno pianger che si muore [1])

en ieder kruist zich en richt een kort gebed tot de *Madonna.*

Gedurende deze maand worden aan de Maagd bijzondere huldeblijken gebracht. De nonnenkloosters houden optochten voor de „Moeder Gods", binnen de muren van het gesticht en in tegenwoordigheid van bij uitsluiting vrouwelijke verwanten. Soms ontmoet gij ook buiten de poort optochten van jonge dames, die te voet een kruis volgen, terwijl hare rijtuigen in eene lange rij achter haar aan komen. Zij maken te zamen eene bedevaart naar de zeven kerken, buiten de wallen van Rome. Des morgens vroeg gaan zij uit, zij houden zich in elke kerk een half uur op, doen daar hare gebeden en keeren met het „Ave Maria" naar de stad terug.

Op elken feestdag van deze maand ziet gij aan de hoeken van de straten een klein altaartje van de ruwste soort of eene prent van de *Madonna*, geplakt tegen den muur. Elders houden een drietal kinderen een stoel naar de hoogte, aan welks rug eene prent hangt en te gelijk bieden zij u een bedelbakje aan om een kleinigheid in te zamelen tot het onderhoud der olielampjes vóór de *Madonna*'s. Geene straat, ja bijna geen huis is zonder een altaartje. Er brandt een klein lichtje vóór en er hangt een Latijnsch opschrift boven, waarop hare titels vermeld staan met het gebod dat men het beeld niet zonder aanbidding en eerbetuiging voorbij ga. Vóór het met bloemen begiftigde beeldje liggen dan ook gedurig een paar arme lieden neergeknield, die daar hun rozenkrans opzeggen. Gebeurt er een ongeluk op

[1]) Dat de dag haar heengaan moet beweenen.

de straat, dan is het Maria, aan wie men redding en hulp moet vragen. Dankbare menschen geven dan ook, als het goed afloopt, eenig geschenk aan het beeld, ter gedachtenis aan de uitredding, die de Maagd hun toezond, hetzij eene ruwe voorstelling van de gebeurtenis, hetzij eene zilveren hand, arm of been, om aan te duiden dat zij de bewaring of het herstel van het afgebeelde lichaamsdeel aan de *Madonna* te danken hebben. Zij vermag allerlei ongeneugte te weren en vraagt niet meer dan een paar waskaarsen op haar altaartje of van den rijke een paar paarlsnoeren of diamanten versierseis. Niet alleen toch de bekrompene, arme zielen brengen haar offers. Aan den weg naar Bello Sguardo kunt gij een altaartje zien, dat daar geplaatst is door den laatsten groothertog van Toscane, als een bewijs van dankbaarheid voor de goddelijke hulp hem en zijnen kinderen door de *Madonna* bewezen, bij gelegenheid dat zij bijna door een rijtuig overreden waren. Ook terwijl men gezond is, roept men de Heilige Maagd tegen ziekte en ongesteldheid aan. Zoo hingen de oude Romeinen uit dankbaarheid de beloofde gaven in de tempels op, zoo baden zij den Goden gezondheid af en leven. Sommige oude *Madonna*'s zijn rijk. Edelgesteenten, die, als zij echt zijn, eene gansche fortuin uitmaken, hangen om haar donkeren hals. De algemeene vereering der „Moeder Gods" bij alle standen en rangen is eene kenmerkende eigenschap van het Catholicisme en in Rome, de hoofdstad der Kerk, bereikt deze vereering haar hoogtepunt.

De *Madonna* is de bijzondere Patrones van de *filatrici* (de spinners) en het is een aardig bijgeloof onder de boeren dat de bedauwde herfstdraden, die men 's morgens op het gras kan vinden, afkomstig zijn van Maria's spinnewiel. Ook de zwaluwen zijn haar gewijd, en deze te dooden brengt ongeluk aan. Te Siena zijn zij zoo talrijk, dat het op de *Piazza* zwaluwen schijnt te sneeuwen. Een dergelijk bijgeloof houdt de duiven van San-Marco te Venetië in leven, die rustig over het trotsche plein en op de schitterende torens van den Cathedraal, door de blauwe lucht en op de manen der bronzen paarden vliegen en zelfs voor algemeene rekening gevoed worden — welke dingen te opmerkelijker zijn, daar anders de Italiaan ieder vogeltje doodt en opeet, dat hij machtig kan worden.

Op den vierdag van *Corpus Domini* heeft de groote jaarlijksche processie plaats, die wel het eigenaardigste en fraaiste van alle kerkelijke feesten uitmaakt. Zij werd ingesteld ter eere van

het groote mirakel te Bolsena, waar de heilige ouwel bloedde, en zij wordt tevens gehouden ter gedachtenis aan het groote leerstuk der Transsubstantiatie, waarop dit wonder betrekking heeft. De pauselijke processie heeft des morgens plaats op de Piazza di San Pietro. De gansche cirkel van het plein is bedekt met een zonnescherm van doek, dat versierd met guirlandes en lofwerk de processie beschut tegen de zon. De grond is met zand en met takken belegd. Met eene vroegmis in de kerk neemt de plechtigheid een aanvang, waarna de optocht naar buiten komt en langs den wijden kring van het plein weder in de kerk terugkeert. Eerst komen de *Seminaristi* of de scholieren en helpers in de hospitalen en scholen, zooals die van San Michele en Santo Spirito — allen in het wit. Dan komen de in bruin gekleede, baardige Franciscanen, de witte Carmelieten en de zwarte Benedictijnen met brandende kaarsen en schor gezang. Een Catholiek vindt misschien op hun gelaat eene edele uitdrukking van nederigheid en eerbied. Doch ik, een ketter en bovendien een vriend van de phrenelogie, las op die verschillende gelaatstrekken: engheid en armoede van geest, bigotterie of sluwheid. De Benedictijner koppen hadden meer geest en wilskracht, de Franciscaner meer domheid en goedmoedigheid. Als de monniken voorbij zijn, wordt hunne armoede op de hielen gevolgd door de prachtige driedubbele kronen van den Paus, vol schitterende juweelen van de grootste soort en gedragen op geborduurde zijden kussens. De hofjuwelier gaat vóórop. Achter de kronen volgen de kapittelen, kanunniken en koren van de zeven kerken, zingende met hooge alt-, stevige bas- en galmende tenorstemmen. Elke kerk voert eene soort van tent mede en een houten torentje met een klokje, dat onophoudelijk luidt. Nu komen de *Monsignori* in rijke kleederdracht en met gegalonneerde kappen, die laag langs hen neervallen, de bisschoppen in zilverlaken en met mijters op, de cardinalen in schitterend gouden borduursel, dat straalt in het zonnelicht, en eindelijk komt de Paus zelf, gedragen op eene soort van vloer, die blinkt van goud en zilver, en met een rijken troonhemel boven zich. Onder dezen hemel knielt hij neder of liever schijnt hij neder te knielen, want ofschoon zijn kostbaar gewaad zóó is geschikt en geplooid, dat het hem die houding leent, en ofschoon zijn sleep achter hem wordt neergelegd over een paar blokken, die zijne hielen moeten voorstellen, toch is het waar dat hij op een stoel zit, die diep in den vloer staat,

en dit kan iedereen, die het weet, zien aan de gansche houding, hoe kunstig zij ook is nagebootst. Zoo gezeten of geknield heeft hij een altaartje vóór zich. Hij houdt de *ostia* (de hostie) opgeheven met het *Corpus Domini* ('s Heeren lichaam). Hij is omgeven van Zwitsersche gardes in glinsterende wapenrusting, kamerheeren in zwarte Spaansche kleeding, met kragen en zwaarden, bedienden in scharlaken en purper en de *guardie nobili* (de edele garde) in roode uniformen. Ziehier de ware type der Kerk — zoo is zij, luisterrijk, weelderig, schitterend, indrukwekkend. Ruiterij en voetvolk sluit den trein. Als de laatste soldaat de kerk weder binnen is, heerscht er eene plotselinge bewegelijkheid onder de vergulde koetsen der cardinalen, die aan ééne zijde van het plein geschaard staan. De paarden schudden de scharlaken pluimen, de bontgekleurde livreiknechten zwaaien achterop, terwijl het rijtuig zwenkt, en zelf moogt gij een half uur naar uw nederig voertuig zoeken of te voet door het Borgo en over de brug van Sant' Angelo met de menigte naar huis dringen. Deze processie slaat den grondtoon aan voor alle andere optochten. In den namiddag brengt elk kerspel zijne banieren naar buiten, kleedt zich in zijn kostbaarst kerkgewaad en draagt de *ostia* rond door de straten, terwijl het volk knielt en de priesters zingen. Gedurende de volgende *ottava* of acht dagen worden alle optochten gehouden, die bij deze feestelijkheid behooren, waarna alles besloten wordt door eene andere pauselijke processie op de Piazza di San Pietro, waarbij de Paus, de cardinalen, *Monsignori*, kanunniken en priesters zonder muziek en blootshoofds het plein met groote kerkbanieren omgaan.

Als een tegenhanger der groote processie wordt nu ook het feest der kunstenaars gehouden. Vroeger had het te Cerbara plaats, eene oude Etruscische stad in de Campagna, waarvan alleen nog maar eenige onderaardsche gewelven over zijn. Later werd de zetel van het feest naar Fidenae overgebracht, de plaats van een andere Etruscische stad, met dergelijke holen die het hoofdkwartier van het feest moesten uitmaken. Vandaar weder is men verjaagd door den spoorweg van Bologna, die juist over deze gronden is aangelegd. Zoo is het feest naar de grot van Egeria op de Campagna overgebracht, waar wij hopen dat het blijven moge. De feestelijkheid zelve werd door Duitschers ingesteld, en schoon andere natiën er aan deelnamen, blijven de Duitschers er de voornaamste leden en de directeuren van. Vroeg in den morgen verzamelen de kunstenaars zich in eene

aangewezene *osteria*, buiten de wallen. Zij dragen al de dwaze en zonderlinge costumes, die de schilderswerkplaatsen en de schouwburgen kunnen opleveren. Indiërs en Chineezen, oude helden en middeleeuwsche krijgers, soldaten en hansworsten, generaals met kaplaarzen, doctoren in reusachtige pruiken, Falstaffs en vrederechters met dikke buiken, prachtige narren en zotskappen, houten zwaarden met verschrikkelijke opschriften, geweldige hoeden met pluimen van groenten — m. e. w. alle dwaasheden worden hier vertoond. Men ontbijt in de *osteria* en dan wordt de optocht geordend. De president zit op eene ruwe kar met opschriften en met groen versierd. Groote, witte ossen trekken dit rijtuig voort. De banier van Cerbara of Fidenae waait er uit. Daarna volgt een wonderlijke en korte optocht van de verkleede deelnemers. die op ezels en paarden rijden of ook te voet gaan. Wat dwaze scherts, wat wilde grappen er verder worden uitgehaald is onmogelijk te beschrijven — het zij genoeg te weten dat allen recht blijde zijn, wanneer zij in de grot aankomen en wat rust kunnen nemen.

Langzamerhand komt de stad in honderde rijtuigen naar buiten en weldra zijn de groene grasvelden met vroolijke troepjes gevuld. Sommigen nemen hun voorraad spijs en drank mee, en dekken hunne tafel op het gras. Wie met de kunstenaars mede wil eten, moet de orde van den *mezzo baiocco* (den halven *baiocco*) aan het knoopsgat dragen — eene orde, die uitgedeeld wordt aan alle kunstenaars, die een kaartje koopen om deel te nemen aan het feest. Eenige weinigen zijn er, die ook de orde van *troppo merito* (te veel verdienste) dragen, en die men met verschuldigden eerbied behandelt. Voor het middagmaal evenwel heeft er eene groote plechtigheid plaats. Het is het klucht-heldenstuk. In het jaar 1858 b.v. was dit „de ontmoeting van Numa met de nimf Egeria, in de grot." Laatst hadden wij eene parodie op de inneming van Troje. In de grot was een papieren schot gezet, waarop te lezen stond „dit verbeeldt een muur." Daar achter waren de Trojanen in het rood en met papieren helmen. Daar zag men den ouden Priamus met eene kroon, een bril en een slepend gewaad, Laocoön in het wit met een wollen baard, en Aeneas met een stouten heldenkop en gedost in eene lange blauwe jas en hooge boorden. De Grieken waren op eenigen afstand gekampeerd. Allen hadden teenen schilden, sommigen met de namen der eigenaars in groote letters er opgeschilderd, anderen met een dwaas devies, als;

eene kat of een varken. Daar waren Agamemnon, Ajax, Nestor, Patroclus, Diomedes, Achilles, allen eerwaardige lieden. Het drama begon met de vlucht van Paris en Helena van de wallen van Troje, de eerste met een grooten Franschen hoed op, waarom eene gouden kroon was bevestigd, en zij in eene witte japon en met eene pruik op het hoofd, die in eene menigte krullen langs het gelaat viel. 't Waren edele gestalten, zooals zij daar van den muur kwamen, en allerlei liefdesbetuigingen aan elkander deden. Onbezorgd vertoefden zij wat bij twee bordpapieren rotsen, hij op zijn schild zittende bespeelde zijne fluit, terwijl zij haar breiwerk uithaalde en hem toelonkte bij zijn spel. Daar verscheen Menelaüs, wien Tersites gedurig een paar hoornen had voorgehouden, en die buiten zich zelven was van woede. Met dreigende tooneelgebaren loopt hij vol jaloezie om de gelieven heen, totdat hij opeens Paris den grooten Franschen hoed over de oogen slaat, en de ontstelde minnaar met Helena op een drafje naar de stad loopt. De Griek ziet het paar dreigend na en schudt in eene uitdagende houding het schild van Paris in de richting van de stad heen en weer Daarop gaat hij naar zijn kamp. Nu kwamen de toebereidselen tot den strijd. De Trojanen trokken lange neuzen tegen de Grieken en de Grieken balden de vuisten tegen de Trojanen. Paris kwam daarop buiten; maar vluchtte naar binnen (altijd met zijn Franschen hoed en spanbroek) zoodra hij bemerkte dat hij gevaar liep. En gevaar was er. De strijders weerden zich in het strijdperk en Patroclus sneuvelde reeds. Nu werd de strijd voor een oogenblik gestaakt en werd Patroclus op de schouders der Grieken weggedragen, onder luide betuigingen van smart en ontzetting. Vreeselijk was de smart van Achilles. Homerus zelf zou geweend hebben, als hij het had gezien. De held smeet zich op den grond, hij trok aan zijn haar, zijn lichaam schudde. Eindelijk staat hij op en daagt Hector tot een tweegevecht uit. De dappere Trojaan komt buiten en de strijd begint met houten bijlen. Zulke slagen als zij gaven werden nimmer gezien, niet dat zij raakten, integendeel, zij deden hem die ze toebracht in de rondte draaien en de helden struikelden over hunne eigene slagen, verlorene kleederen en helmen en stampten van woede, totdat eindelijk Hector verslagen werd. Een zotte pop wordt in zijne plaats gelegd, die de Trojanen opnemen en over de wallen smijten.

Nu spreekt Ulysses de Grieken aan. Hij heeft een *quarteruola* (kwart) vat met wijn, waarvan hij met vele pantomimen

aanduidt dat het 't houten paard is, dat in Troje moet gebracht worden. Hij rolt het vat op den muur en noodigt de Trojanen uit om met hem te drinken. Eerst is er zekere aarzeling op de muren, maar langzamerhand komen allen naar buiten en worden allerkoddigst dronken en waggelen voort, elkander op de innigste wijze omarmend. Zelfs Helena komt naar buiten, bedrinkt zich en danst alleronbetamelijkst. Wel wil Laocoön de Trojanen weerhouden zich aan zulke dwaasheden over te geven; maar het baat niet. Meteen wordt nu de groep van Laöcoon geparodiëerd voorgesteld met opgeblazen saucijzen-darmen voor slangen, terwijl het drietal op roerende wijze en in vreeselijken doodsangst sterft. Het dronken volk gaat nu de stad in en Ulysses gaat mede. Daar rijst een vlam van aangestoken stroo achter de muren op, de Grieken naderen, alles is in verwarring. Nu komt Aeneas met zijne lange, blauwe, toegeknoopte jas, zijn grooten witten hoed en hooge boorden en draagt den ouden Anchises, die ondertusschen eene sigaar rookt, op zijne schouders naar een schip. Aeneas en Anchises gaan in het vaartuig, of liever gaan achter een bordpapier staan, dat een schip voorstelt en voort gaat het, terwijl het schip met de handen heen en weer bewogen wordt, als ware 't in een storm. Aeolus volgt het schip en blaast het voort en „Schoon Weder," een der acteurs, op wiens rug deze woorden geschreven staan, vergezelt hen. De felle beweging echter maakt de helden ziek, zoodat zij op desperate en allerongelukkigste wijze met het hoofd over boord hangen, tot groot vermaak der menigte van toeschouwers. Eindelijk wordt Latium gesticht en is alles weder loutere vreugde.

Na deze grootsche tooneelvoorstelling volgt het diner in de Egeria-grot; alles is op de meest landelijke wijze ingericht. In een hoek staat een wijnvat met bladeren en takken bedekt, waaruit de glazen gevuld worden. Na den maaltijd is er wedloop, ringsteken, ezel-harddraverij en allerlei vermaak. Het geheel levert een schilderachtig tooneel op, met zijne dwaze maskerades, zijne groepen van toeschouwers, zijne wedrennen in de vallei en vooral met de oude, eerwaardige bergen in het verschiet. Niet voordat het gouden licht over de Campagna gleed, de geraamten van oude waterleidingen verguldde en een sluier trok over de bergen, konden wij scheiden van deze plaats en er toe komen om in onze rijtuigen naar Rome terug te keeren.

De rijke Romeinsche families gaan in dezen tijd naar hunne

villa's, de lieden van minder aanzien, maar die toch in goeden doen zijn, gaan naar hunne *villetta*'s (tuinen buiten de stad), en de lieden, die niets dergelijks bezitten, zoeken hunne meer gegoede vrienden in hunne lusthoven op. Dat zij daar veel genoegen met elkander hebben getuigt hun hartelijk gelach, en als gij soms wenschen mocht van het gezelschap te zijn, dan staat de gelegenheid daartoe voor u open. Als gij u beleefd en bescheiden voordoet, zult gij eene hartelijke en gastvrije ontvangst vinden. Zij bieden u van hunne vruchten en van hunne wijnen aan en gij van uwe zijde kunt hen niet beter vermaken dan wanneer gij hen verhaalt van uw eigen land. Alles, wat nieuw voor hen is, verbaast hen in de hoogste mate en bij elke verzekering, die gij hun doet omtrent iets vreemds, roepen zij verwonderd: *per Bacco!* (wel drommels). Zij zijn zoo schitterend onwetend, dat gij *carte blanche* hebt voor alle verhalen, die gij wenscht te doen. Dat in uw land steden zijn zoo groot als Rome, en rivieren die met den Tiber te vergelijken zijn, zullen zij met verwondering hooren; dat uwe rivieren grooter, uwe steden welvarender zijn, zullen zij niet gelooven, tenzij gij het hun plechtig verzekert. Op dit ééne punt, de eenige glorie van Rome, zijn zij niet alleen onwetend, maar ook ijdel. Zoo zijn zij ook trotsch op de ontdekking van America en vertellen zij u met nadruk dat de Italiaan Columbus de eerste geweest is, die daar geland is. Verder weten zij zoo goed als niets van de geschiedenis en zullen zij met verwondering van u vernemen — zoo zij het niet reeds van een ander vreemdeling gehoord hebben — dat *Vashintoni* (Washington), weder een persoon, dien zij bij name kennen, niet meer leeft en niet de zoon van *Vellintoni* (Wellington) is. Doch hunne druiven zijn heerlijk en hun wijn is aangenaam en hun gemoed is vroolijk en als gij vertrekt, wordt gij met dankbetuigen overstroomd voor uwe *gentilezza*. Gij hebt hun geen minder genoegen verschaft dan u zelven.

Mei is ook de maand der liefde, gelijk het de maand der bloemen en bloesems is. Meifeesten voor de jeugd waren er vroeger velen en telken jare wordt nog in de stad Genzano een bloemenfeest (*Infiorata*) gevierd, waarbij de oude Flora nog steeds wordt gediend, onder de gedaante der *Madonna dei Fiori*. Het volk gaat gekleed in zijne beste gewaden, de meisjes hebben hare zijden schorten en al hare sieraden aan, de mannen dragen witte kousen, slaan bevallig hun jakje over den schouder en

hebben bloemen op de puntige hoeden. In de kerk walmt de wierook en wordt de mis gevierd en gaan processie's rond over den met bloemen bestrooiden grond. Des avonds klinken tamboerijns en castagnettes, terwijl door menige groep de nationale *salterello* wordt gedanst, een dans bevalliger dan eenige andere, vooral als de danseres nederknielt en klik-klakt met de castagnette en de danser in cirkels om haar heen zweeft, al nader en nader, totdat hij haar een kus poogt te geven, dien zij weigert. Natuurlijk is het ook hier de oude geschiedenis van elken nationalen dans, liefdesaanzoek en tegenstand, en nog eens liefdesaanzoek en tegenstand, totdat het meisje zwicht. Zoo wordt de eene dans na den anderen telkens door versche paren volbracht, terwijl de omstanders de golvende tonen der *Tarantella* laten hooren, die ieder hart verjongt.

Overal vinden wij de oude Meifeesten weer, vooral in de bergen van Pistoia, waar het volk de wederkomst van den zomer bezingt in een eigenaardig lied, dat *Maggio* heet. Met muziek en zang trekken de jonge mannen door de dorpen en steden en liefelijk klinkt het langs de versierde woningen, lief vooral in het welluidend Italiaansch:

Wees welkom, schoone Meimaand,
Met groen en loovertak,
Wees welkom, schoone lente,
Die 't al tot liefde wekt.
En gij o, lieve schoonen!
Komt met uw minnaars hier
En sier u voor de Meimaand
Met roos en bloementak.

Wie jong is en wie schoon is,
Die zij niet trotsch en koud,
De jeugd — is ze eens verdwenen —
Groeit niet als kruid weer op,
Het past niet aan een meisje,
Gestreng te zijn in Mei.

Om meisjes zich te kiezen
Staan minnaars hier gereed,
Komt geeft u allen over
Aan wie u minnen teer,
Geeft over uwe harten,
En voert geen krijg in Mei.

Wees welkom, schoone liefde,
Kom geef ons uw gebod,
Zal niet het meisje vlechten
Een krans om 's minnaars hoofd?
Dat jongen en dat schoonen
Beminnen in de Mei!

't Is het oude herderslied, dat alle natiën hebben gezongen, het oude herderslied der smachtende minnaars van Arcadië's dreven.

HOOFDSTUK VIII.

CAFFÈ'S EN THEATERS.

De Italianen zijn liefhebbers van koffiehuis en schouwburg. Geen stadje zoo klein, zoo onbeteekenend of het heeft een Theater en een daaraan verbonden *Caffè*. Het *Caffè* is de maatschappelijke beurs der landsteden. Daar kunt gij iederen avond de gegoede middenklasse, om marmeren tafeltjes in groepen bij elkander zien zitten, met luide stemmen pratende over koetjes en kalfjes, domino spelende, rookende, koffie of *bibite* (dranken) drinkende en bij wijze van dagbladen een paar armzalige papieren ontcijferende, die niets behelzen van wat gij gaarne zoudt weten en veel dingen, die gij maar liever niet wist. De bedienden schreeuwen voortdurend: *vengo*, *vengo subito!* (ik kom, ik kom dadelijk!) en zetten met zekere luidruchtigheid metalen bladen met glazen en koppen op de marmeren tafels neder. Daarentegen roepen de bezoekers voortdurend om den *bottega* (winkelier; want zoo wordt onze koffiehuis-Jan in Italië genoemd) en slaan daarbij om diens aandacht te trekken tegen de ledige glazen. In Rome is het aantal koffiehuizen legio. Geene straat, waarin er niet een is. Ook heeft elk dier *caffè*'s zijne eigene soort van bezoekers. Men heeft er het *caffè dei Sacchi*, waar schaakspelers heengaan en hun spel theoretisch en praktisch beoefenen, het *caffè* der *Liberali* (liberalen), die hunne vrijzinnige gevoelens uiten door zich daar te vertoonen en er *sotto voce* (met gedempte stem) te redeneeren, het *caffè* van de *Codini* (*coda*, staart) waar de staartjes en driekant-steekjes samen komen en op wat luider en stel-

liger toon spreken, het Caffè Nazzari, waar de vreemdelingen heengaan en een derde meer betalen dan elders betaald wordt, om de eenvoudige reden dat zij vreemdelingen zijn, en het Caffè Greco, waar de kunstenaars zich verzamelen, over kunst, schilderijen en beelden praten, Fransche dagbladen lezen en het kleine vertrek met tabaksrook vullen. Daar ziet gij iederen avond kunstbroeders uit heel de wereld bijeen, onder allerlei soort van hoeden, van den zwarten vilten punthoed tot de stijve Fransche kachelpijp, en in allerlei verscheidenheid van kleeding, van de Poolsche en Duitsche jas, gansch gesloten en dicht gemaakt, tot den Amerikaanschen rok met verkreukelde panden, en met allerlei snit van haar en van baard — van het ongekamde en ongeknipte hoofd van Peter den Hermiet tot den knevel en het puntbaardje van Antonie van Dijck. Wie naar binnen ziet, komt onwillekeurig in verleiding om wijsgeerig te gaan onderzoeken welk innerlijk verband er toch wel bestaat tusschen kunstgenie en lang ongekapt haar of een slordigen baard.

Voor de Italianen van dezen tijd zijn het theater en het *caffè* wat de *logge* (terrassen) waren voor hunne voorvaderen. In de openbare *logge* kwam het volk te zamen en besprak het zijne belangen, als op eene politieke en maatschappelijke beurs. Maar de tijden zijn veranderd en de *caffè's* hebben de plaats ingenomen van die prachtige, oude *logge*, die in menige Italiaansche stad nog zoo statig staan te prijken. Waar eens het volk samenkwam onder de edele bogen van Orgagna's Loggia dei Lanzi, daar komt het nu te zamen in Doney's *Caffè*. Het heeft de prachtige *loggia* van Florence overgelaten aan Cellini's Perseus, Giovanni di Bologna's Sabijnschen maagdenroof en andere oude getuigen van marmer en brons. Zoo staat te Siena tegenover het „Casino nobile", welks *loggia* een van de schoonste monumenten uitmaakt dier middeleeuwsche stad, het Caffè Greco van den tegenwoordigen tijd. Zoo ook heeft de loge van den schouwburg de plaats ingenomen dier bijzondere *loggia*, die eens aan elk paleis verbonden was en onder welker schaduw de *Signoria* (de hooge adel) zijne vrienden ontving. Sommige dier *logge* waren vermaard door hare vermaken, hare scherpe puntdichten en schandalen. In enkele werd zoo hoog gespeeld, dat de regeering er zich mee bemoeien moest. Andere, zooals de Loggia degli Agolanti, hadden den naam van goede partijen te bezorgen aan hare bezoekers, zoodat men er van zeide: *Si potea star sicuro di non far casaccia li.* (Men kan er zeker van zijn aldaar geene kwade partij

te doen) Zoó groot was het aantal huwelijken, daar tot stand gebracht, dat de plaats ten laatste den naam kreeg van de *Canto del Parentado* (de koppelhoek). In de Loggia dei Rucellai daarentegen kwamen de eerste mannen der eeuw, de groote en leidende geesten des tijds bijeen, om er de vraagstukken te bespreken van staatkunde en wijsbegeerte. De grootste van allen, die daar te zamen kwamen in de tuinen en de Loggia deï Rucellai, was Niccolò Macchiavelli. In de schaduw zijner eigene overtuigingen, toen zoowel als thans aan de wereld verborgen, besprak hij met de aldaar verzamelde *Côterie* die beginselen, welke aan zijn naam zulk een somberen klank hebben gegeven. Hier kon men ook Jacopo Pitti zien, den schrijver van de „Istoria Fiorentina", met zijn mede-historicus en mede-senator Filippo de' Nerli, aan wien Macchiavelli een deel zijner lettervruchten toewijdde en van wiens geslacht Dante gewaagde.

Doch, komen deze vergaderingen niet meer in de *loggia* te zamen om te spreken over de nieuwtjes van den dag, bezoeken af te leggen, huwelijksverbintenissen te regelen en over politiek en wijsbegeerte te handelen, het nieuwe Rome komt voor dezelfde zaken bijeen in de loge van den schouwburg. De verschillende klassen en standen hebben hier hunne eigene theaters en in deze hunne bijzondere afdeelingen. Voor de Italianen is niet alleen de gansche wereld eene tooneelvertooning, maar ook ieder tooneel eene wereld in het klein. Voor hoog en laag, arm en rijk, voor prins en boer, voor allen is er een schouwburg en niemand behoeft zich het genot eener tooneelvoorstelling te ontzeggen, zoolang hij nog twee *baiocci* op zak heeft. Eerst heeft men het Appollo- of Tor di Nona-theater, dat alleen aan opera's gewijd is en aan het bal masqué van 't Carnaval. Vervolgens heeft men het Valle en Aliberti, waar het drama wordt vertoond, het Argentina, dat een graad lager staat en waar comedies, kluchten en opera's van den tweeden rang worden opgevoerd, het Capranica, waar het melodrama tiert, en het kleine Metastasio, waar treurspelen en blijspelen soms door een Franschen soms door een Italiaanschen troep worden vertoond. Behalve deze schouwburgen zijn er nog andere van minderen rang voor het volk: het Vallino, waar men voor vijf *baiocci* vrij goed ziet spelen, en waar de acteurs zich voorbereiden voor de grootere schouwburgen; het Emiliano, waar de uitvoering door middel van poppen plaats heeft, en ten laatste het Fico, dat alleen door de lagere klasse wordt bezocht.

De prijzen der plaatsen hangen niet alleen af van den rang van het theater; maar ook van het saisoen. Evenwel is het bezoeken van den schouwburg in alle saisoenen een goedkoop genot. Eene plaats in het parterre kost in het eerste en deftigste theater niet meer dan dertig cents. Dit eerste theater van Rome is het Apollo- of Tor di Nona. Hier alleen moet men „gekleed" zijn. De tweede galerij loges heet de *ordine nobile* (rang der edellieden) en wordt alleen door den adel, de ambassadeurs en de ministers bezet, die naar rang en staat eene loge mogen kiezen en het den *impresario* (ondernemer) door hunne aanmatigingen soms vrij lastig maken.

Daar het de gewoonte niet is om op elken avond een ander stuk te geven; maar wel om gedurende het saisoen een bepaald aantal opera's op te voeren, die dan eenige malen achtereen worden herhaald, zoo kan men maar op enkele avonden van zijne loge gebruik maken en neemt men diensvolgens eene kwart- of halve loge, dat wil zeggen men huurt haar voor eene of voor twee van de vier voorstellingen van elke opera. De eerste en derde avond worden gewoonlijk door den adel genomen, en niet zelden wordt er om die avonden een hevige strijd gevoerd door degenen, die er inderdaad geen recht op hebben, doch op de eene of andere wijze, soms langs zeer diplomatischen weg, zich er van verzekeren willen. Niet alleen de *ordine nobile* wordt bij abonnement ingenomen, dit is ook het geval met de voornaamste loges der andere galerij en met sommige plaatsen van het parterre. Als de troep goed is en de stukken bij het publiek geliefd zijn, dan zijn de beste loges en de beste plaatsen allen vóór het begin van het saisoen besproken. De abonnés van het parterre zijn jongelui uit de stad, kunstenaars, winkeliers en in 't algemeen de heeren, die alleen plegen te gaan. Dames zitten er niet. Is er eene, dan moet zij eene vreemdelinge zijn, die met de manieren van Rome niet bekend is. Zij zal echter altijd met beleefdheid behandeld worden, en aan het gedrag des publieks niet merken dat zij niet op hare plaats is. Vrouwen uit de volksklasse zitten geregeld in het parterre, 't geen niet wegneemt dat er toch meest mannen worden gezien. In de pauzeeringen, tusschen de bedrijven, staan deze gewoonlijk op met witte handschoenen en tooneelkijkers, die zij bij de deur hebben gehuurd. Gedurende de uitvoering van de opera, hebben zij de slechte gewoonte om de aria's hoorbaar mee te neuriën, en daarbij de zangers eene noot vooruit te blijven. Doch dit hindert niemand

dan de vreemdelingen alleen, die aan zoo iets niet gewend zijn. De zitplaatsen zijn nauw, hard, zonder kussens en dus ongemakkelijk; doch de Italiaan klaagt daarover niet, evenmin als over de benauwde lucht der olielampen, die in sommige theaters nog niet door het gas verdrongen zijn. Voor onaangename en aangename geuren zijn de Italianen onverschillig. De lucht der olielampen, de warme, benauwde menschenlucht, die uit eene groote, dichte menigte oprijst, de stank van knoflook — niets van dit alles hindert hen, en voor onze parfumeriën gevoelen zij weinig. Zelfs kunnen zij den geur van bloemen in een besloten vertrek niet verdragen. Zij houden dien voor ongezond, en als gij soms in uwe dwaasheid (want zij hebben gelijk) een bloemruiker in uwe slaapkamer hebt staan, dan kunt gij er zeker van zijn dat de dienstmaagd dien uit het raam zal werpen — zonder u met een woord daarover te raadplegen.

Als er niets buitengewoons aan de hand is, valt het niet moeilijk om voor één avond eene loge te krijgen, want wanneer de eigenaars elders heengaan, wat altijd met eenigen het geval is, dan zenden zij den sleutel van hunne loge naar het kantoor van den schouwburg, waar hunne plaatsen ten hunnen voordeele worden verhuurd. De loges zijn slecht gemeubeld met matten stoeltjes, zonder zijleuningen. Soms is er een spiegel en meestal een fluweelen kussen, om arm, elleboog of tooneelkijker op neder te leggen. Er liggen geene tapijten op de steenen vloeren. Voor eenige *baiocci* verschaffen de bedienden u voetbankjes — en daarmede moet gij tevreden zijn. Doch *confortable* is geen Italiaansch woord, en evenmin eene Italiaansche behoefte. Ook moet gij niet vergeten hoe goedkoop uwe loge is. Gij kunt er Ristori hooren voor niet meer dan twaalf stuivers. Dit zegt ook iets. Bij ons is het theater iets uitheemsch, waarvoor wij goed geld moeten geven. In Italië is het iets zoo gewoons als olie en wijn, en bijna zoo goedkoop. Het gemis van alle gemakken gaat natuurlijk met die goedkoopte gepaard, maar wordt er ook gansch door opgewogen, vooral wanneer men bedenkt, dat het volk onder zulke omstandigheden niet van den schouwburg wordt buitengesloten.

Alles gaat naar het theater, het is een genoegen dat den Italiaan nooit verveelt. De zomerhitte en winterkoude beletten niet dat de loges en het parterre altijd goed zijn bezet. Slechts eens, en wel te Napels, bij gelegenheid dat daar een oproer onder de *lazzaroni* verwacht werd, heb ik in

Italië een schouwburg ledig gezien. Het volk stond er vóór, inplaats van er binnen te gaan; maar op onze vraag of er nog gespeeld zou worden, antwoordde de beambte, die de kaartjes uitgaf: *sicuro*, *sicuro*, *favorisca. Che posto vuole?* (Zeker, zeker, wees zoo goed om binnen te gaan, welke plaatsen wilt gij?) Zoo namen wij kaartjes en gingen binnen. 't Was er donker als de nacht; maar voor de personen, die de voorstelling gingen bijwonen, was er licht genoeg. Wij waren met ons beiden en er kwam ook niemand meer. Natuurlijk wilden wij vertrekken; maar men verzekerde ons dat de voorstelling voortgang zou hebben. *Non dubitino, Signori, sì farà, sì farà, Favoriscano* (zonder twijfel, mijne Heeren, zal ze voortgang hebben, ze zal plaats vinden; blijft, bid ik u). De lichten werden opgestoken, het orkest slenterde binnen, de voorstelling begon — wij waren nog met ons beiden. Te vergeefs zeiden wij dat zij niet om ons alleen zouden spelen. De acteurs lachten, hadden schik in het geval, speelden zoo goed alsof de zaal vol was en bogen diep bij het applaudissement, waarmede het gehoor (altijd nog uit ons beiden bestaande) hen mildelijk vereerde. Bij het tweede bedrijf dienden wij op nieuw een protest in — te vergeefs, het stuk werd geheel uitgespeeld en toen het scherm voor de laatste maal viel, waren er omtrent vijftien personen in de zaal, die, voor zoo ver ik kon oordeelen, allen tot den troep behoorden. Ik twijfel of ooit vroeger of later in eenigen schouwburg gespeeld is voor een gehoor van twee personen en voor eene opbrengst van een piaster (*f* 2.40). Doch dit was een bijzonder geval. Gewoonlijk zijn de theaters goed bezet.

Op den eersten avond van het saisoen behooren al de eigenaars van loges tegenwoordig te zijn, bij welke gelegenheid de *impresario* ijs en ververschingen langs de loges rondzendt. Voorts is het eene gewoonte om, in plaats van te huis, in de loge receptie te houden. Elke familie ontvangt bezoek in hare eigene loge en daar elk in het theater zijne vrienden heeft, kunnen deze receptiekamertjes soms vol genoeg zijn. Zoo is ieder *palco* (theater) eene *conversazione* (gezelschapszaal), waarin gepraat en gelachen wordt, niet alleen tusschen maar ook onder de bedrijven. Daar de heeren rondgaan, zijn het de dames, die deze opera-visites ontvangen en leiden.

De zaal wordt door eene soort van kandelaar met armen verlicht. Het eigenlijke licht is op het tooneel. Daardoor is het inwendige van de loge zoo donker, dat men, zich een weinig naar

achter begevende, geheel verscholen is en onbemerkt koffie en ijs gebruiken of de hand zijner liefste drukken kan. Aan de loge van Prins Tortonia is een kamertje verbonden, waar de vrienden kunnen blijven praten en drinken. Overigens bestaan alle loges uit één vertrekje.

Het ballet wordt door de Italianen nog meer geliefd dan de opera. Dikwijls wordt het tusschen de bedrijven der opera in gegeven, zoodat ook diegenen er van genieten kunnen, die niet laat wenschen te blijven. Op het oogenblik dat het gordijn wordt opgehaald voor het ballet, is alles oplettend en houdt het gepraat en gebabbel op. De lorgnetten worden voor de oogen gehouden en met kinderlijk vermaak worden de *mimi* (potsenmakers) en dansers gevolgd. Vooral de *mimi* zijn voortreffelijk in Italië. Alle Italianen zijn het van nature. Wat de noordelijke volkeren met woorden uitdrukken, dat drukt de Italiaan door allerlei bewegingen en gebaren uit. In het ophalen van schouder, neus of wenkbrauw ligt eene gansche geschiedenis, en voortdurend worden hunne gezegden door hunne gebaren toegelicht. Dikwijls spreken zij samen door middel van eene levendige pantomime en het is voor een vreemdeling even noodig om sommige van hunne eigenaardige teekens te kennen als om hunne taal te bestudeeren. De *lazzaroni* van Napels bedriegen u met deze eigenaardige taal, op de eenvoudigste manier der wereld, daar gij zelf bij zijt. Als zij elkander in hun *calessino* (als voerman op de calèche) tegenkomen, spreken zij eene samenkomst af, zeggen elkander waar zij heen gaan, wat hun huurder betaalt en hoe het t'huis is, ja, brengen misschien daarbij nog eene boodschap over — alles door middel van een paar snelle gebaren. Geen Italiaan zal een getal uitspreken, zonder zijne vingers te gebruiken of een bedelaar wegzenden zonder een welsprekend handgebaar. Bij de doofstommen onder de Italianen is deze gave, om door teekens te spreken, tot eene verwonderlijke ontwikkeling gekomen. In het gesticht, dat voor deze ongelukkigen te Rome bestaat, wordt betrekkelijk weinig gedaan om hen woorden te leeren spellen. Maar men heeft er een uitmuntend samenstel van handgebaren, die eenvoudig, begrijpelijk en juist aan de behoeften der verpleegden ruimschoots voldoen. De vlugheid, waarmee zij op die wijze spreken en elkander begrijpen, is dikwijls zóó groot dat een gesprek er in snelheid van uitvoering bij achterstaat.

Geen wonder dus dat bij zulk een natuurlijken aanleg het gebarenspel op het tooneel de volmaaktheid nadert. De helden der

Pantomime zijn *Pulcinella* (Polichinel eig. kippeneusje) en *Stenterello* (de zuinige, die zich bekrimpt). Beiden hebben hun hoofdkwartier opgeslagen in het Theatro Capranica. *Pulcinella* stamt in rechte lijn af van de *Atellanae*, de potsenmakers der oude Romeinen. Hij zou u de bronzen beelden zijner voorvaderen kunnen toonen onder de overblijfselen van Herculaneum. De portretten van zijne familie staan op de muren van Pompeji. Zij hebben allen den gebogen kippeneus, eigen aan het geslacht. Ook zal dit niet uitsterven, voordat alle dwaasheid weg is en wij allen akelig wijs zijn geworden. Zóóver is het in Rome nog niet gekomen en *Pulcinella* wordt er hartelijk bemind. In zijn lang, wijd, loshandend, wit jakje en zijne witte broek, met zijn spits masker en zijn wit gezicht blijft hij intrigeereen, dokteren, koppelen, *imbroglio*'s (verwarring) stichten en lachen.

Nevens hem staat *Stenterello*, de dwaze verpersoonlijking der zuinigheid, der lafheid en der laagheid. Zijn gelaat is met strepen beschilderd, hij mist een voortand en loopt in eene jas met lange panden. Deze caricatuur brengt de menigte aan het lachen door zijne bespottelijke zuinigheid en zijne wanhopige pogingen om zooveel mogelijk te sparen; hij is er altijd op uit een rijk huwelijk te doen, hij veegt eerst zijne laarzen en dan zijn neus af met de mouwen van zijne jas en steekt een haarkam in zijn zak, met een stuk kaas. Daarbij is hij onbegrijpelijk laf en 't is een doorgaande grap een soldaat van hem te maken. Hij ziet gaarne anderen vechten; maar beeft allerjammerlijkst, wanneer het zijne beurt is.

In het voorstellen dezer persoonlijkheden slagen Italiaansche acteurs uitmuntend. Lorenzo Cannelli is in de rol van *Stenterello* beroemd geworden. Gewoonlijk echter hebben de *mimi* hier meer op met het treurspel en melodrama dan met het kluchtspel. Zij weten den hartstocht uit te drukken op eene wijze, die met geene woorden is weer te geven. Niets is hun onmogelijk. Spijt, liefde, waanzin, jaloerschheid of toorn sleept beurtelings hen mee. Hunne handen schijnen te tasten naar de ware uitdrukking van hetgeen zij voorstellen willen. Hun lichaam trilt van aandoening en ontroering, hunne vingers slingeren bliksemschichten van verontwaardiging, hun gelaat is in eene geweldige spanning en geeft in sprekende trekken elke gemoedsbeweging weer. Elke zenuw, elke spier spreekt hare taal, zij spreken met het gansche lichaam van het hoofd tot de voeten, als ware navolgers van die oude Romeinsche pantomimisten, die met hunne welsprekende

dansen en gebaren het hart veroverden van grooten en geringen en wier edele kunst zelfs door een van Rome's keizers beoefend werd.

Nog altijd is het volk op die uitvoeringen verzot. Eene opera, die weinig beteekent, kunnen zij met geduld aanhooren; maar bij een slecht ballet, bij eene slechte pantomime weten zij niet hoe zij hunne spijt en verontwaardiging het sterkst zullen uiten. Evenwel, ook bij eene slechte opera zitten zij niet altijd stil. Wordt er valsch gezongen, dan toonen zij hunne afkeuring soms op eene voor de acteurs zeer begrijpelijke wijze, nu eens door een luid gelach, dan eens door een vernietigend gesis. Dikwijls heb ik gezien dat zij eene slechte uitvoering stuitten en tegenhielden door allerlei teekenen van ontevredenheid te geven, bij voorbeeld door een luid geroep om den *impresario*, door een hatelijk uitjouwen van den ongelukkigen speler of ook door eenvoudig dezen te verbieden voort te gaan. Dit wordt meer begrijpelijk en verschoonbaar, wanneer in aanmerking genomen wordt, dat het gehoor voor het grootste gedeelte uit abonné's bestaat, die zich moeilijk op den slechten speler kunnen wreken door in het vervolg weg te blijven, aangezien zij daarbij geld en genoegen zouden moeten opofferen. Als dus de acteur of danser hun niet aanstaat, doen zij dit den *impresario* op eene onmiskenbare wijze gevoelen, en deze is dan ook verstandig genoeg om de ergernis weg te nemen Als hun misnoegen niet de acteurs, maar het stuk geldt, dan wachten zij met hunne teekenen van afkeuring totdat het scherm valt.

Met gelijke geestdrift drukken zij hunne ingenomenheid uit met eene goede uitvoering of een geliefkoosd acteur. Doch herhalingen zijn zeldzaam, en het *bis, bis* wordt gewoonlijk alleen door vernieuwde buigingen beantwoord. Valt het gordijn en zijn de hoorders bijzonder tevreden, dan hoort men luide kreten van *fuori, fuori!* (naar buiten! er uit!), waarna de voornaamste acteurs of zangers op het tooneel verschijnen en de gewone hoffelijke buigingen maken. Soms wordt dit terugroepen zes of acht malen herhaald; ja, zoo dikwijls heeft het plaats dat, om de moeite van het ophalen van het scherm uit te winnen, hierin eene opening is gemaakt, waardoor de gelukkige acteur de bravo's en de toejuichingen van het publiek kan tegemoet snellen.

Niets kan in Rome uitgegeven of opgevoerd worden, dat niet eerst aan het onderzoek onderworpen geweest is en de goedkeuring verkregen heeft van de *custodes morum en rotulorum* (de

bewakers der zeden en der spelen). Ook is deze keuring geen loutere vorm, integendeel, het is een streng godsgericht, waarvan menig stuk zóó mishandeld terugkomt, dat het nauwelijks herkenbaar is. Zóó roekeloos wordt soms de pen gehaald door gansche bedrijven en tooneelen, dat de deelen geen samenhang genoeg meer hebben om het geheel begrijpelijk te maken. Maar aan den anderen kant is men zoo slim geworden in het verstaan van vrijzinnige wenken daar, waar zij maar even, ja nauwelijks, aangegeven worden en zoo gevat in het geven van een staatkundigen zin aan schijnbaar onschuldige volzinnen dat de censor bij zijn onderzoek zijn besten bril wel mag opzetten. Ook blijkt het een enkelen keer dat hij met al zijne nauwkeurigheid nog niet oplettend genoeg geweest is en dat stukken, die eerst waren goedgekeurd, later moeten verboden worden.

Met de *libretti* (tekstboekjes) der opera's gaat het evenzoo. Ofschoon Rome het gebruik nog niet heeft ingevoerd, dat het eerst door koning Ferdinand van Napels, dien teerhartigen bewaker der publieke zedelijkheid, is uitgedacht, namelijk om de danseressen lange blauwe broeken te laten dragen, zoo herinneren toch sommige van Rome's maatregelen aan het sprookje van den struisvogel, die door zijn kop te verbergen zich geheel onzichtbaar meent te maken. Zoo heeft men het aanstootelijke van sommige opera's, waarvan de Romein iedere wijs en ieder woord van buiten kent, willen bedekken door de titels en de namen der daarin voorkomende personen te veranderen. Zoo is, om eenige schandelijke histories, die eene klad werpen op den naam van Alexander VI en op dien van het geslacht Borgia, de titel van Donizetti's vermaarde opera: Lucrecia Borgia, die ieder straatjongen van Rome kan opzingen, veranderd in dien van Elena da Fosco, zonder welken nieuwen naam deze opera niet mag opgevoerd worden. Op dezelfde wijze is de opera I Puritani schoon gewasschen tot Elvira Walton en worden de woorden *gridando libertà* (vrijheid roepend) in *gridando lealta* (getrouwheid — trouw roepend — zwerend) veranderd. Volgens hetzelfde stelsel heeft dit beminnelijk gouvernement, dat het geloof aan duivels niet wil voeden, den Roberto il Diavolo tot een Roberto in Picardia herdoopt en verbergt het den naam van Willem Tell onder dien van Rodolfo di Sterlink. Niet anders gaat men te werk met de Hugenoten, die in Rome Gli Anglicani worden en met de Norma die in la Foresta d'Irminsul (het bosch van de Irminzuil) wordt verstopt. Niettegenstaande dit

alles worden de voornaamste brokken dezer opera's, onder den oorspronkelijken naam in alle winkels verkocht.

Van de theaters, waar het drama opgevoerd wordt, is het Valle het best. Over het algemeen zijn de Italianen goede tooneelspelers. Zij zijn volkomen vrij van die gemaaktheid, welke ons tooneel zoo menigmaal ontsiert. Alles wordt bij ons overdreven en gezwollen. Wij kunnen zelfs niet „hoe vaar je?" zeggen, zonder verheffing. Geene zonde, waartegen Hamlet waarschuwt, die niet op onze schouwburgen voortwoekert. De Italianen daarentegen zijn natuurlijk en eenvoudig. Hun leven, dat zij in het openbaar en buiten 's deurs doorbrengen, geeft hun vrijmoedigheid en vertrouwen. Zij zijn gewoon zich te laten zien. De zelfde ongekunstelde manieren, die zij in het dagelijksch leven hebben, brengen zij op de planken van het tooneel mede. Men moet dan ook, om hun spel met genoegen te zien, hunne gewoonten en eigenaardigheden een weinig kennen. Hun tooneelspel verschilt even veel van het Fransche, als hun karakter van dat der Franschen verschilt. Terwijl men op het Théâtre Français de meest afgewerkte voorstelling ziet van het maatschappelijke leven, van toon en kleeding — vindt men op het Italiaansche tooneel meer hartstocht, teederheid, gevoel en eenvoud. De Franschman gedraagt zich op het tooneel zooals hij zich in de groote wereld, in den salon vertoont, de Italiaan doet alsof hij van zijne omgeving niets bemerkt, alsof er geene hoorders en toeschouwers zijn. Men zou, als men hen ziet spelen, zich kunnen verbeelden dat men in eene kamer keek, waarvan buiten weten der bewoners een muur weggebroken was. Er is in hun spel niets van dat vooruittreden, van dat spreken tot het parterre. De toon, waarop zij spreken, is die van het dagelijksche leven. Zij spreken tot elkander en niet tot de zaal. In hunne bewegingen zijn zij zoo „nonchalant", alsof zij te huis waren. Het treurspel wordt door hunne beste acteurs indrukwekkend en krachtig opgevoerd, maar het meest zijn zij op hunne plaats in een aandoenlijk drama, dat uit het gewone dagelijksche leven genomen is. Verwonderlijk goed spelen zij comedies en kluchten. Buiten Italië vindt gij den waren *Buffo* (komiek) niet. De wijze, waarop de Italianen een of ander karakter wedergeven, is zonder dat zij de grenzen van het natuurlijke overschrijden zoo dwaas, zoo bespottelijk en toont zulk een goed oog op het belachelijke en komieke dezer wereld dat er nergens iets voortreffelijkers te zien is. Hunne *farce* is niet bedaard, geestig, sarcastisch, zooals de Fransche, maar bewegelijk,

weelderig, zot. De *primo comico* (de eerste komiek), die altijd door van de eene ongelegenheid in de andere valt, is zoo vol praatjes en begaat zoo vele abuizen, hij doet zich zoo naief en in al zijne omstandigheden zoo goedmoedig voor dat het onmogelijk is niet hartelijk te lachen — of, te midden zijner dwaze nabootsingen en zonder een oogenblik zijne rol te verlaten, weet hij op eens, als bij verrassing, aandoeningen en gemoedsbewegingen in u op te wekken, waarop gij wel het minst verdacht waart. Vooral wordt de oude man op het tooneel uitnemend goed voorgesteld. In oogenblikken van opgewondenheid of aandoening zal hij, in spijt van zijn rooden zakdoek, zijn snuiven en zijn snuiten, met eene plotselinge en bij uitstek natuurlijke wending, u de tranen in de oogen brengen. Gij denkt dat gij zult lachen en moet tegen wil en dank weenen.

De zucht om te schitteren, zoo verderfelijk voor het spel, bestaat in Italië niet. De acteurs worden door den *impresario* tot gezelschappen samengevoegd en niet ieder jaar verwisseld, maar voor eenige jaren tegen een vast inkomen aangenomen, terwijl hun op zekere voorwaarden ook vrijheid verleend wordt om, naar verkiezing, al of niet te gaan reizen. Zoo worden de acteurs aan elkanders spel gewoon. Zoo wordt er een geheel verkregen, dat langs geen anderen weg ooit te verkrijgen is Daar ieder zijn eigenaardig karakter heeft, wordt hem zijne rol door het stuk zelf aangewezen en worden jaloezie en spijt voorkomen. Op die zelfde wijze waren eens Ristori en Salvini aan eene vaste *troupe* verbonden, met welke zij de voornaamste steden bezochten. Het ééne saisoen na het andere, keerden zij naar het theatro Valle te Rome terug. Hier nam Ristori de harten der Romeinen in, lang voordat zij Europeesche vermaardheid kreeg. Dikwijls heb ik haar in 1848 en 1849 op het tooneel van dit theater zien verschijnen Hare lievelingsstukken zocht zij toen in het blijspel, waarin zij dan ook uitmuntte. Gaarne herinner ik mij haar optreden als Elmire in Molière's Tartuffe Het gansche gezelschap speelde goed, zóó goed dat later eene opvoering van hetzelfde stuk in het Théâtre Français mij bitter tegenviel. Nu is ook Tartuffe een Italiaansch karakter. In Parijs kan hij niet zoo goed gevat worden als in Rome, waar hij dagelijks op de straten te zien is. In 1848 was de opvoering van dit blijspel de vreeselijkste satire, die men bedenken kon. Wat had het publiek op met het stuk! Welk eene geestdrift heerschte er in de zaal! Sinds den terugkeer van den Paus is Tartuffe, zoo

niet uit Rome, dan toch van het Romeinsche theater verbannen. Ristorie was toen jong en schoon. Niet voordat zij voor haar lievelingsrol in de „Locandiera” een weinig *passée* was, ging zij tot het treurspel over. Sinds dien tijd is alles in haar veranderd en voldoet zij de Romeinen niet meer zoo goed als vroeger. Zij is nu statiger, haar optreden is meer berekend, de uitvoering meer gekunsteld. Vroeger was zij eenvoudiger, natuurlijker, oorspronkelijker. Zij is in de school van Rachel vervallen en aan den invloed dezer groote vrouw niet ontkomen, ofschoon zij in geenen deele Rachel's navolgster is. Onwillekeurig gaat men aan het vergelijken; maar de vergelijking is moeielijk te maken. Rachel was eene *Lamia* — eene slang in de gedaante eener vrouw — en hare kracht bestond in het voorstellen van duivelachtige hartstochten. Liefde en teederheid waren buiten haar bereik, maar woede, wraak en alle geweldige aandoeningen gaf zij weder met onovertroffen talent. Zij kon zich ineenwringen als eene slang en de slanke arm, de fijne hand kon met verwonderlijk veel uitdrukking in elke beweging rondwaren door de rijke draperiën en voortsluipen naar haar doel. Ristori daarentegen is meer edel en grootsch; meer vrouwelijk ook. Zij geeft meer de gewaarwordingen van het hart weder: liefde, droefheid, edele verontwaardiging, toomlooze begeerte, heldenmoed. In de aangrijpende gedeelten der Myrra en Medea bezielt haar een eindeloos hartseer een onuitsprekelijk wee. Wat zij ook doe en tot welke uitersten zij kome — het gaat haar niet af als Rachel, die met haar gansche hart in de vreeselijkste daden scheen te deelen; maar altijd komt er eene zekere walging, een zekere afkeer doorschemeren, dien zij om hare vreeselijke daden te plegen eerst met geweld overwinnen en onderdrukken moet.

Hier in dit theater Valle blonk ook Modena, later bij den keer, dien de zaken in 1848 namen, om zijne vrijzinnigheid en vaderlandsliefde verbannen. Zulk een Lodewijk XI, als hij voorstelde, is zeker nooit vertoond. Er was in Modena's voorstelling van dezen sluwen, achterdochtigen, wellustigen en afgeleefden ouden koning eene beangstigende waarheid. Gelaat en kleur, gang en houding, alle eigenaardigheden, tot zelfs het spelen en plukken met de bevende vingers aan het kleed, alles was met de grootste juistheid en de grootste natuurlijkheid wedergegeven. Zijne stem was zwak en schor. In oogenblikken van vervoering, wanneer andere spelers licht hunne stem zouden uitgezet hebben, werd Modena's stem gesmoord en afgebroken door het beven van den

ouderdom. Slechts eene enkele maal schoot zij uit in een gil of een schreeuw. Zulk een spookachtig beeld van een dorren, hartstochtelijken, wellustigen ouderdom, waarin de begeerte de mogelijkheid harer vervulling heeft overleefd en waarin de woelende hartstochten, terwijl zij het lichaam met verlamming slaan, in stuiptrekkingen eindigen, heb ik nooit aanschouwd.'

Salvini als Saul of Othello te zien was geen minder genot. Dat mengsel van waanzin en razernij in Saul's armen verwarden geest, afgewisseld met enkele buien van droefheid, weekheid en zwaarmoedigheid — hij alleen kon het weergeven. Als Othello scheen hij de Moor van Venetie zelf. Er was dan niets Europeesch in of aan hem. Het was slechts de wilde hartstocht van het Oosten, dien men als vuur zag losbranden en door welks vlammen een edel en gemarteld karakter verteerd werd.

De Italianen wonen de voorstellingen van den schouwburg bij als kinderen. Zij zien geen spel, zij zien werkelijkheid. Zij gevoelen iets voor den held of de heldin van het stuk, zij haten en verachten den booswicht en vereenzelvigen den acteur met het karakter of den persoon, dien hij voorstelt. Zij juichen elke openbaring van edele gevoelens toe, zij knorren bij het uiten van slechte en verkeerde beginselen of voornemens. Als Othello Jago „eerlijk" noemt, wordt er door de gansche zaal een afkeurend gegrom gehoord en telkens wanneer Jago optreedt is er onder het publiek eene zekere beweging merkbaar, die onverholen verachting te kennen geeft. Nauwelijks kunnen zij op hunne stoelen blijven zitten, wanneer Jago nederknielend zijn geest, zijn hand en hart aan den dienst van Othello toewijdt. Zij roepen hem allerlei dingen toe, als ware hij Jago zelf. Ik heb het bijgewoond in een theater van minderen rang dat een acteur Barbarossa voorstellende, die eenige Italianen mishandelt, met een geweldig gesis en gefluit werd bestormd. Het liep zoo hoog dat de arme acteur in de noodzakelijkheid was zich voor het publiek te verantwoorden. Hij bad het volk te bedenken dat hij maar eene tooneelrol vervulde. Zoo openlijk spreekt het publiek zijne voorliefde en zijne verachting uit, dat het soms moeilijk is om een acteur over te halen den rol van een booswicht of laaghartige op zich te nemen. Onlangs zou er een nieuw stuk gegeven worden. De inhoud was aan een Fransch stuk ontleend en bevatte eene verleidingsgeschiedenis; maar het volk wilde er niet naar zien of hooren. *E infame, è pur troppo questo, è indegno!* ('t is infaam, dat gaat te ver, 't is onwaardig!) werd aan alle

zijden geroepen. Menschen, die mischien in het werkelijke leven niet anders deden dan de voorgestelde verleider, waren verontwaardigd over diens verschijning op het tooneel. Zij wilden niet dat de kunst werd meegesleept in de vuile holen der ontucht. Ook is dit niet alleen het geval met het tooneel. De poëzie der Italianen en hunne romantische letterkunde zijn in allen deele de tegenhangers der Fransche. Het moge soms vervelend zijn, maar altijd is het zedelijk en betamelijk, wat zij leveren. Hoe hun leven ook moge zijn, de kunst is een heiligdom.

Als het zomer wordt en de dagen langer worden, geeft men tooneelvertooningen in de opene lucht, en wel in het Mausoleum van Augustus of het Correa. Zij beginnen ten 5 en eindigen ten 8½ ure. Het theater zelf is gebouwd binnen den kringvormigen omtrek van het genoemde Mausoleum, dat tot dus verre tegen brand, belegering en barbaarsche vernielzucht bestand gebleven is. Het draagt den naam van Correa, omdat de ingang in de laagte onder de *cortile* (plein) van het Palazzo Correa doorloopt. Gaat gij onder de *cortile* door, dan ziet gij den buitensten wand van het Mausoleum vóór u, met zijn netwerk van steen en zijn bekleedsel van wijngaardranken. Dan gaat gij door eene poort, waarboven *Mausoleo d'Augusto* staat, en klimt gij langs een paar trappen naar boven, totdat gij gelijkvloers staat met het arena. Hier geeft gij uwe kaartjes af, die gij bij het inkomen van de *cortile* genomen hebt. Dadelijk wordt uw oog getroffen door eene menigte marmerplaten in den muur, waarop geenszins, zooals gij meenen zoudt, de verschillende bezoeken van keizers en koningen vermeld staan, maar de groote daden der circus-rijders en acteurs, die het moderne Rome in het arena hebben vermaakt, benevens het wonderlijk vernuft van de wijd vermaarde *Elefantessa Miss Babb* (de wijfjes-olifant Miss Babb). Een van die opschriften is om zijne breedsprakigheid waard dat wij het vermelden: *Cessa la loquace tromba della fama ove non giunga il nome di Giovanni Guillaume, superbo frenatore dei destrieri, cui straordinariamente plaudiva la Città del Tebro nei autunni* 1851 *en* 1852. (Laat de praatzieke bazuin van de faam zwijgen, waar zij den naam niet vermeldt van Johannes Willem, den fieren paardentemmer, wien de Tiberstad met geestdrift heeft toegejuicht in het najaar van 1851 en 1852). Van de plaats, waar gij uwe kaartjes afgeeft, komt gij dadelijk het cirkelvormig perk binnen, dat met hooge muren omzet en van boven geheel open is. De gewone zitplaatsen zijn verdeeld

over vijf rijen van steenen trappen, die rondom het perk gelegen zijn en die naar eene galerij met een en zestig bogen terugwijken. Op die galerij, die met eene ijzeren leuning voorzien is, vindt men de zitplaatsen van den adel. Aan de ééne zijde staat een tooneel opgericht met coulisses en een scherm. Tegenover het tooneel is het *arena* of het perk, met verscheidene rijen van stoelen voorzien. Hier neemt de groote massa plaats. De galerij is zelden bezet, behalve wanneer het arena als circus gebruikt wordt. In andere gevallen is het te ver van de vertooning verwijderd. De buitenmuren zijn zoo hoog dat het perk ten vijf ure geheel in de schaduw ligt. Daar kunt gij dus op een zomeravond ongehinderd een paar uren doorbrengen en uwe sigaar roken en naar de uitmuntende tooneelvoorstellingen zien. De lucht is er koel en altijd versch, geen walm van stinkende lampen plaagt u, de sigarendamp stijgt op in de vrije lucht en hindert niemand. Groote witte wolken drijven soms over uw hoofd, hier en daar fladderen zwaluwen — in 't kort het is eene heerlijke plaats. Wenscht gij niet te luisteren, dan gaat gij op de galerij praten of wandelen. Hebt gij dorst, dan gaat gij wat gebruiken in een onderaardsch café onder de steenen stoepen, waar gij bier, wijn, *bibite* (dranken), oranjes, stroop van aardbeiën, alle soorten van *rosoli* (likeuren) of, als uw smaak iets meer prikkelends behoeft, ook brandewijn en rhum kunt bestellen. Sigarenverkoopers loopen rond en doen tusschen de bedrijven hun *sigari, sigari scelti*! hooren. Het decoratief is armoedig. Zonder de illusiën, die het lamplicht u doet scheppen, schijnt alles nuchter en saai, doch als er goed gespeeld wordt maakt de verbeelding ook overige wel goed.

Soms kunt gij niet nalaten om bij het rondkijken op die oude muren met uwe gedachten terug te gaan naar het verre verleden en in uwen geest de beelden op te roepen van de Cæsars, wier lijken hier plechtig werden bijgezet. Augustus liet dit Mausoleum bouwen als eene laatste rustplaats voor de asch van zijn geslacht. Hier waren de schimmen rond van Germanicus, wien het volk weenend naar het graf geleidde, van Augustus zelven, van Nero, zijne moeder Agrippina en zijn slachtoffer Britannicus, van Caligula, Claudius en al de andere Cæsars tot Nerva toe en eindelijk zwerft hier ook de schim van den laatste der Tribunen, Rienzi. Hier werd zijne asch naar de vier windstreken uitgestrooid. Maar Cæsars en Tribuun, zij zijn allen verdwenen en niets is er overgebleven dan een sarcofaag van

Agrippina, de vrouw van den braven Germanicus. In de middeleeuwen was het Mausoleum een fort der Colonna's, later een strijdperk voor stierengevechten, en nu wordt het gebruikt als een paardenspel of theater. Waar eens de groote keizerlijke doodenoptocht stil hield, daar tuimelt nu de bont gekleede clown in het stof en roept met uitgestrekte armen: *Eccomi quà!* (hier ben ik). In de vertrekken, waar eens de urnen stonden van Augustus en Germanicus, staan nu rijen van flesschen met bier, wijn en likeuren, en de eenige rock, die er thans nog wordt gezien, is de rook der sigaren, die wij spelend doen opstijgen, terwijl wij naar den „Julius Cæsar" kijken, *Tempora mutantur.*

HOOFDSTUK IX.

HET COLOSSEUM.

Van alle bouwvallen van Rome is er geen zoo schoon, zoo indrukwekkend en zoo eigenaardig als het Colosseum. Hier klopte het Romeinsche hart met zijne krachtigste slagen. Over de banken van het Colosseum zwierf de machtige bevolking van het middelpunt der wereld. In zijn perk viel de zwaardvechter neder, onder den blik van een honderdduizendtal gretige oogen; hier trilde het groote *velarium* (uitgespannen zijl) van het wilde *habet!* (hij heeft hem!), en teekenden duizende wreede handen, met opgestoken duim, des zwaardvechters doodvonnis. Het zand van dit perk dronk het bloed van olifanten, leeuwen en tijgers, van krijgsgevangenen, martelaren en maagden. Hier staarden keizers en senators, ridders en soldaten, het laagste gemeen en de hooghartigste burgerij te zamen neder op de bloedige spelen, juichten te zamen, wanneer hun lieveling overwon, morden te zamen wanneer hun lieveling viel en deden te zamen de lucht van hunne kreten weergalmen. Rome, het ruwe, machtige, bloeddorstige, keizerlijke Rome bouwde in zijne dagen van grootheid dit grootsche amphitheater en al zijne andere gebouwen overlevende staat het daar tot op dezen dag, als de ware type van zijne oude grootheid en gewelddadigheid. Wat de St. Pieter is voor het tegenwoordige Rome, dat is het Colosseum voor het Rome der Cæsars. De baden van Caracalla, hoe ruim ook, moeten er voor zwichten. De paleizen der Cæsars zijn zoo goed als verdwenen en met den grond gelijk gemaakt. Langs het

die nog altijd op het Corso zijn vat ledigt, ofschoon de stroom zijner geestigheid reeds lang is opgedroogd, de *Abbate Luigi* van het Palazzo Valle en de geschonden *Babbuino*, die altijd nog nevens de fontein van de Via del Babbuino verrijst, maar gelaat en spraak verloren heeft. *Marforio* was na *Pasquino* wel de eerste spreker van die allen en ook nu nog kan hij bij wijlen medespreken. Weleer was er een voortdurende wedstrijd tusschen beiden. Een paskwil van *Pasquino* bleef nooit onbeantwoord van de zijde van *Marforio*. Maar later is deze in het Campidoglio opgesloten geworden en heeft men hem verboden zich langer te laten hooren, zooals dat wel aan meer van die sprekers te beurt is gevallen. Nu heeft *Pasquino* het rijk alleen. Gedurende de omwenteling van 1848 werd hij met Don Pirlone bevriend en bracht hij zijne satiren in plaat. „Il Don Pirlone" was de titel van den Romeinschen Charivari van dien tijd. Dit blad kwam dagelijks uit, behalve op feestdagen, was zeer vrijzinnig op het gebied der staatkunde en zeer verbitterd tegen de *Papali* (de Pauselijken), de Franschen en de Oostenrijkers. De caricaturen, ofschoon ruw uitgevoerd, waren vol geest en luim en toonden dat het vuur der satire, waardoor Rome altijd beroemd was, nog smeulend was gebleven en gereed was bij den minsten tocht in vlam te slaan. Neem bij voorbeeld de caricatuur-teekening, die op den 15den Juni 1849 verscheen. De Paus wordt daarop voorgesteld, terwijl hij bezig is de mis te bedienen Oudinot de Fransche generaal neemt den dienst van den ondergeschikten priester waar, knielt op de trappen van het altaar en houdt het pauselijk gewaad op. De mis-schel is eene keizerlijke kroon. Eene groep officieren staat om het altaar met eene rij bajonetten achter zich. Ook de altaar-kandelaars zijn bajonetten. De Paus is juist bezig de hostie op te heffen; maar de Christus aan het kruis heeft zijn arm losgemaakt van het hout en dekt zich met deze het aangezicht, als wilde hij dit onheilig bedrijf niet aanschouwen. Bliksemstralen komen uit het kruis te voorschijn en uit den beker steekt eene slang den kop omhoog. Op den zool van eene der laarzen van Oudinot staat: *Accomodamento Lesseps*, op den anderen: *Articolo V della Constituzione*, welke opschriften moeten aanduiden dat de generaal niet alleen het op 31 Mei door Lesseps met het Romeinsche Triumviraat gesloten verdrag met voeten trad; maar evenzeer de Fransche constitutie zelve, die in haar 5de Artikel bepaalde: *La République Française n'emploie jamais ses forces contre la liberté*

d'aucun peuple. Onder de teekening stond: „*Ha incominciato il servizio colla messa, ed ha finito colla bombo.* (Hij heeft zijn dienst aangevangen met eene mis en die geëindigd met eene bom).

Op den 2den Juli 1849 deden de Franschen hun intocht in Rome. Toen kwam Il Don Pirlone voor de laatste maal uit. De teekening van dit nummer stelt eene vrouw voor, die naakt en levenloos op den grond ligt met eene vrijheidsmuts op het hoofd — een haan staat op een mesthoop te kraaien — een Fransche generaal bedekt het lichaam met aarde. Daaronder staan deze woorden: *Ma, caro Signor Becchino siete poi ben sicuro che sia morte* (Maar, waarde Heer Doodgraver, zijt gij er wel zeker van dat zij dood is?)

Dien dag stierf Il Don Pirlone en al zijn arbeid werd verbeurd verklaard. Sommige prenten en afleveringen echter bestaan nog en worden in geheime bergplaatsen zuinig bewaard en fluisterend ter hand genomen.

Het oudste bericht, dat wij aangaande *Pasquino* kunnen inwinnen, stelt hem reeds voor als een verlaten brokstuk van een oud beeld, waarnaar de jongens vuil en steenen werpen en dat den ganschen dag door aan deze en dergelijke vernederingen wordt blootgesteld. In de nabijheid van dit geschonden voorwerp woonde een kleermaker, Pasquino geheeten, die met beleid zijne zaak dreef; maar met niet minder beleid puntdichten vervaardigde. In zijn winkel kwamen vele letterkundigen, prelaten, hovelingen en alle vernuften der stad te zamen om er kleederen te bestellen, nieuwtjes te verhalen, zaken en menschen te bespreken en den tijd te dooden. Pasquino's geestigheid was aanstekelijk en er werden eindelijk zoo vele scherpe epigrammen in zijn winkel gemaakt dat deze er zekere beroemdheid door verwierf. Na Pasquino's dood moest, wegens eene herstelling der straat, het meer besproken beeld worden weggeruimd. Om het uit den weg te zetten werd het naast den winkel des gestorven kleermakers geplaatst. Het volk zeide toen dat Pasquino was teruggekomen en ten gevolge van die grap heeft het beeld tot heden toe den bijnaam van *Pasquino* gedragen. Zoo zegt het gerucht en zoo verhaalt ons Castelvetro. Hoe het zij, dit is zeker dat het spoedig eene gewoonte werd om aan het beeld elk hekelschrift, elk puntdicht, elk epigram vast te hechten, dat men naamloos openbaar wilde maken. Het heette dan eene *Pasquinata.* Van dien tijd af kreeg *Pasquino* naam en werd hij eene macht. Nooit stond zijne tong stil. Als er wat te zeggen viel, was zijn mond

een krans van levende bloemen en met zoo veel vrouwelijks over zich, dat gij hem inderdaad voor eene vrouw zoudt hebben gehouden, tenzij dat wreede gelaat met zijn haviksneus en die kleine oogen, die zoo fel schitteren onder den bloemenkrans, u reeds genoeg hadden gezegd. Hier vocht hij half naakt in het arena, te gelijk met vierhonderd senatoren en zeshonderd ridders, die elkander moesten bekampen. Wee hem, door wien een druppel keizerlijk bloed werd gestort. Hier maakte de dwaze kunstenaar muziek, hier hield hij zijne voordrachten, hier speelde hij tooneel en mengde hij zich onder het volk, dat hem meer beminde dan de ridders en grooten deden en dat na zijn dood dagelijks een frisschen bloemruiker neerlei op zijn graf. Ondertusschen had Nero ook zijn gouden huis gebouwd op den Palatijnschen heuvel en aan diens voet een meer gegraven, waarin hij zeegevechten liet leveren. Dit meer was juist op dezelfde plek, waar thans het Colosseum staat. Na den brand van Rome bleef het amphitheater op het Campus Martius alleen over, waarin nog de dierlijke Vitellius de spelen liet uitvoeren, waarmede hij de volksgunst moest koopen. Doch het volk had een grooter schouwtooneel noodig. Vespasianus en Titus voldeden aan die behoefte. Het meer van Nero werd droog gemaakt en twaalf duizend gevangene Joden, die den triumftocht des Keizers hadden opgeluisterd, de arme voorvaderen der tegenwoordige bevolking van het Ghetto, legden in het jaar 72 onder de opgeheven slavenzweep de eerste steenen van het Amphitheatrum Flavium, het tegenwoordige Colosseum. Zij waren aan de derde galerij, toen Vespasianus stierf. Titus zette het werk voort en wijdde het gebouw in, dat eerst onder Domitianus voltooid werd. Bij die inwijding vierde het volk gedurende honderd dagen feest en werden dagelijks vijftig dieren gedood.

Zoo was het gebouw dan eindelijk gereed. Prachtig moet het geweest zijn. Van buiten zag men vier verdiepingen, de eerste in Dorischen de tweede in Jonischen, de derde in Corinthischen, de vierde in bastaard-stijl. De onderste verdiepingen bestonden uit bogen, die met kolommen verbonden waren, de bovenste verdiepingen vormden stevige muren met vierhoekige openingen en pilasters. Scherp teekende de ronde kroonlijst zich af tegen den blauwen hemel. De middelste verdiepingen zijn met beelden versierd, boven den hoofdingang prijkt eene groote triumfkar door paarden getrokken en hoog boven het gebouw verheffen zich de palen, waaraan het *velarium* bevestigd wordt.

'tIs feest en er zullen spelen gegeven worden in het amphitheater. Uit alle wijken stroomt de bevolking van Rome er heen. Senatoren en ridders met hunne lijfwacht van slaven, soldaten schitterend van zilver en goud, jongelieden met hunne onderwijzers, vrouwen, kunstenaars, priesters, benden zwaardvechters door den *Lanista* (drilmeester) aangevoerd, krijgsvolk met glinsterende schilden en zwaarden, vrije mannen en lijfeigenen, deze allen komen de via Sacra langs en vervullen de lucht met een verward gedruisch, waaruit soms het gelach en geschreeuw van een enkele opstijgt. Soms hoort gij op eens het geschetter van eene trompet en hier en daar ontdekt gij, terwijl gij den menschenstroom overziet, die langs de via Sacra voortvloeit, een bosch van hooge speeren of een gouden adelaar, die in het zonlicht tintelt, waar een Romeinsch legioen door de slenterende en dralende menigte voortschrijdt. Wij laten ons meeslepen door den stroom en komen spoedig bij het amphitheater, waarvoor wij blijven stilstaan, te vergeefs beproevende het *libellum* (de publicatie) te lezen, dat de *editor* (directeur) bij wijze van programma aan de muren heeft laten bevestigen en dat het publiek moet bekend maken met de namen der gladiatoren en de verschillende spelen en gevechten van den dag. De majestueuze portieken die het gansche gebouw omringen, zijn opgevuld met personen, die daar wachten totdat de spelen beginnen zullen. Anderen dringen reeds door de *vomitoria* (couloirs, toegangen) heen, die op eenigen afstand van elkander toegang verleenen tot het binnenste van het gebouw. Nu voorzien ook wij ons van plaatskaartjes, dringen langs de trappen naar boven en zijn blijd als wij niet langer gedrongen en geduwd worden; maar rustig op onze plaats mogen nederzitten.

Het reusachtige gebouw wordt langzamerhand door de komenden bezet. Er zullen ongeveer 50,000 menschen zitten; doch er is, buiten de 22,000 staanplaatsen, nog ruimte voor 37,000 personen. Het ontzettend groote zeil zwelt en golft boven ons hoofd en werpt eene zachte schaduw over dit grootsch geheel. Wij mogen wel blijd zijn dat wij aan de schaduwzijde van het amphitheater zitten, waar de zonnestralen niet steken, want dikwijls heeft de dolzinnige keizer, als de spelen hem niet bloedig en wreed genoeg waren, uit ontevredenheid een gedeelte van het *velarium* laten wegnemen. Dan schoten de felle stralen onverbiddelijk op de toeschouwers, die aan de zonzijde hadden plaats ge-

nomen, neder, terwijl het op straffe des doods verboden was zijne plaats te verlaten.

Wij kijken naar beneden en zien rondom het middelperk een muur van 15 voet hoogte, met marmer belegd en dienende om de toeschouwers tegen elken aanval te behoeden. Op dien muur is een terras, dat zich een eind ver in het gebouw uitstrekt tot daar, waar men de zitplaatsen van het publiek heeft. Op dit terras, dat met een ijzer hek is afgesloten, zijn de eereplaatsen. Hier zitten degenen, die praetor, consul, aedilis, censor geweest zijn of nog zijn. Tegenover de praetors zitten in hare witte gewaden de Vestaalsche maagden en ginds op de tribune zit de *editor*, die de spelen leidt.

Wat hooger dan het terras zijn drie opklimmende galerijen, die *moeniana* worden genoemd. Zij zijn van elkander gescheiden door lange platten, die rondom het gansche gebouw loopen en *praecinctiones* heeten. De eerste galerij of omgang bestaat uit veertien rijen marmeren zetels. Zij dienen voor de Senatoren en de ridders, die het voorrecht genieten van kussens op hunne zitplaatsen te hebben. De tweede galerij is voor het volk en de derde voor het gemeen. Deze laatste heeft slechts houten banken. Hierboven is weder eene andere overdekte galerij of colonnade voor de vrouwen, die toegelaten worden, wanneer de zwaardvechters niet naakt vechten. Nu zijn de plaatsen voor de vrouwen nog ledig. Zij komen eerst later. Ook is er geen enkel persoon in het theater, die zwarte kleederen draagt, wat bij deze gelegenheden verboden is. Volgens een dergelijk bevel, moeten de jonge edellieden hier van hunne leermeesters vergezeld zijn.

Terwijl wij rondkijken kunnen wij het gebrul der beesten hooren, die in groote kelders onder het perk worden bewaard. Die, welke thans door de openingen van den muur gluren, zitten opgesloten achter valdeuren en zullen straks, als deze worden opgetrokken, voor hun leven kampen. Het perk zelf is met geel zand en zaagsel bestrooid, zoodat de zwaardvechters een goeden steun hebben in den grond. De eigenlijke bodem van het perk bestaat uit een gemetselden vloer die, als er *naumachiae* (zeegevechten) gegeven worden en het perk in een meer wordt herschapen, het binnengeleide water behoorlijk tegenhoudt.

Op eens komt er eene groote beweging onder het volk en weerklinkt het amphitheater van de kreten *Ave, Imperator!* (Leve de Keizer!). In het purperkleurig gewaad, omringd van

de lictoren en van de keizerlijke garde verschijnt de Caesar en neemt plaats op eene verhevenheid met een zetel, *Suggestus* of *Cubiculum* genoemd, eene soort van tribune. Nu klinken de trompetten en in langen optocht komen de zwaardvechters, die heden strijden zullen, het perk binnen. Zij worden in paren verdeeld, de zwaarden worden door den *editor*, soms door den keizer zelven, gekeurd en nu vangt een spiegelgevecht (*praelusio*) aan. Als dit voorspel de toeschouwers en de spelers in de ware stemming gebracht heeft, begint de strijd op leven of dood. Eene schilderij van Gerome geeft u een levendig denkbeeld van dit grootsche oogenblik. De luie, dikke en loome figuur van Vitellius zit op den keizerlijken stoel, in de diepte van het arena staat een kleine groep gladiatoren vóór zijn zetel stil om hem te groeten met hun: *Ave, Imperator! morituri te salutant.* (Heil u, Keizer! die sterven gaan, groeten u). Rij aan rij is bezet met toeschouwers, die de nieuwe strijders gretig aanzien. Zij letten niet op de lijken, die door slaven met ijzeren haken uit het perk worden weggesleept. Duizende oogen zijn op de groep gevestigd, die daar voor den keizer staat en die slechts wacht op een wenk om den strijd te beginnen. Eene akelige uitdrukking van ongeduld en genot ligt op ieder gelaat. Bij het beschouwen van deze schilderij kunt gij u de vreeselijke opgewondenheid voorstellen, die bij zulk een zwaardvechters-kamp allen vervulde. Honderdduizend harten klopten daar vol spanning en deelneming en met een luid geschreeuw van woede of van zegepraal werden de beslissende, bloedige slagen begroet, die het ongelukkige offer in het strijdperk deden nederzinken, terwijl alles voor zijne oogen verzwond.

De verslagen der *venationes* (kampen met wilde beesten) en der gevechten, die in het Colosseum vertoond zijn, melden ons verbazingwekkende dingen Van Lucius Metellus wordt vertaald dat hij 142 olifanten in het perk bracht, die daar allen werden gedood, waarschijnlijk om van deze gasten verlost te worden. Bij eene *venatio* door Pompejus gegeven werden 600 leeuwen gedood. Julius Caesar bracht giraffen in het perk. Keizer Probus gaf een schouwspel, waarin 1000 struisvogels, 1000 herten en 1000 beren met allerlei ander gedierte ten genoegen van het Romeinsche volk werden omgebracht. Ja, de opgewondenheid was somtijds zóó groot dat eenigen uit het volk zelven mede in het perk sprongen om dood te slaan, wat zij konden. Wanneer men van plan was hiertoe vergunning te geven

dan werd het perk met boomen beplant, zoodat het een bosch geleek. Bij eene andere vertooning liet Probus 700 beesten en 600 gladiators in het arena komen. — Er konden, des noods, 10,779 geplaatst worden.

De moordende gladiatoren-gevechten, zegt men, zijn van Etruscischen oorsprong en werden door Marcus en Decimus Brutus in het jaar 264. v. C. in Rome ingevoerd. Eerst hadden die gevechten bij begrafenissen plaats; maar spoedig werden zij naar het amphitheater overgebracht en onder het keizerrijk kwamen zij zoo in smaak dat elke voorname familie hare gladiatoren had en er geen feest gevierd werd, dat niet door een gevecht werd opgeluisterd. Zelfs terwijl de Romeinsche grooten aan hunne maaltijden zaten, werden er gladiatoren binnengeleid om met elkander te strijden en door hunne behendige zwaardslagen de gasten te vermaken. Bloed en nog eens bloed was het eenige, wat het van alles verzadigde oog der Romeinen kon boeien. Het aantal van de in het amphitheater gesneuvelde gladiatoren overtreft dan ook alles, wat gij u daarvan kunt voorstellen. Bij de zegepraal van Trajanus op de Daciërs werden er niet minder dan tien duizend in het perk gebracht. Eindelijk werd de woede voor deze spelen zoo groot, dat vrije lieden, ridders, senatoren, de keizer zelf, ja, dat zelfs vrouwen als gladiatoren vochten, zonder dit eenigszins schande te achten. En zoo groot was de slachting, door deze spelen aangericht, dat geen oorlog ooit zoo verwoestend is geweest.

Soms werd het arena van het Colosseum met water gevuld. Twee vloten met gladiatoren dreven op het meer en moesten een zeegevecht leveren. Bij zoodanige *naumachia* werden eens onder Titus 3000 mannen gebezigd en Tacitus verhaalt ons dat Claudius 10,000 krijgsgevangenen en slaven in twaalf *triremes* (vaartuigen met drie rijen roeiriemen) liet vechten op het meer Fucinus. Op hun gewonen groet aan den Caesar antwoordde deze: *Avete vos* (heil u). De ongelukkige gevangenen hielden dit woord voor eene vrijstelling en weigerden te vechten. Toen dit aan Claudius geboodschapt werd, bedacht hij zich lang en was er een inwendige strijd in zijn binnenste; doch niet over de vraag of hij hun den dood of het leven zou geven. Hij bedacht zich alleen of hij hen elkander zou laten doodslaan, dan of hij hen levend met de schepen verbranden zou. Eindelijk koos hij het eerste en van zijn stoel opstaande liep hij langs den rand van het meer, om door dreiging en overreding hen te nopen tot den

strijd. Welk een tooneel! De oevers van het meer en de hellingen der heuvels zijn met toeschouwers bezet. In het midden van het meer verrijst een zilveren Triton, die met eene trompet het teeken geeft tot den aanval. In keizerlijk purper zit de Caesar, die deze spelen geeft, ter neder en naast hem ziet gij Agrippina, in een gouden kleed — en op het meer, daar wordt een zeeslag geleverd te groot voor een spel en toch een spel.

Constantinus en zijn zoon Constans zijn de eersten geweest, die gepoogd hebben deze gevechten af te schaffen — doch zij waren te diep in het volksleven ingeworteld, dan dat zij door een enkel verbod konden verdwijnen en hebben den ouden godsdienst nog zeventig jaren overleefd. In de dagen van Augustinus werden deze gevechten nog geleverd en eerst onder keizer Honorius hielden zij op. De gevechten met wilde beesten werden echter voortgezet en hielden stand tot op den tijd van Justinianus. Toen werd het Colosseum overgeleverd aan de sloopende hand des tijds, aan de willekeur der barbaren, aan de begeerlijkheid der grooten. Elk brok van waarde werd er aan ontnomen, zijn marmer werd weggebroken, zijne ornamenten werden gestolen, zijne zuilen werden naar elders overgebracht. Vooral na de invallen der Noordsche stammen en gedurende de woeste dagen van omwenteling en burgertwist had het veel te lijden. Nu eens een fort, dat telkens in andere handen overging en nieuwe aanvallen te verduren had, dan weder eene marmergroeve, waaruit het groote palazzo Farnese en zoo menig ander gebouw is opgetrokken, heeft het meer verduurd dan een ander gebouw had kunnen doorstaan. Eindelijk heeft Clemens V het Colosseum toegewijd aan de nagedachtenis der martelaren, die daar het leven verloren. Benedictus XIV plaatste een kruis in het midden van het perk en bouwde er eene kerk. Dit was het eenige redmiddel voor het trotsche gebouw van weleer. Onder de hoede der kerk, wier bloed het gedronken had, was het veilig. Nu werd het Colosseum verpleegd, geheeld, hersteld, gestut — en zoo staat het nog. 't Is een oude getuige van vele en van zeer uiteenloopende dingen. Behalve een circus, een slagveld, een meer, eene vesting, eene marmergroeve en eene kerk is het een hol voor roovers, eene fabriek, een tooneel voor middeleeuwsche ridder- en mysteriespelen geweest. Thans is het een monument en een kerkelijk reliek. Het zijn zijne martelaren, die de plaats heilig en onschendbaar maken. Hier vielen St. Ignatius en Telemachus, St Martina, St Italiana en St Prisca.

Pius V placht te zeggen dat hij, die een reliek begeerde, maar wat zand uit het arena van het Colosseum moest nemen en de Cardinaal Ulderico Carpegna liet, als hij deze plaats voorbij kwam, het rijtuig stilstaan om met een dankbaar hart de martelaren te gedenken, die hier den dood hadden gevonden.

Hoe rustig en vreedzaam staat het daar thans, het tooneel van zooveel wee en zoo veel wreed genot. De zwaluw hangt haar nest aan de kroonlijst op, de duif bouwt het hare in den bouwval en zweeft in het blauwe azuur, dat als in de dagen van ouds zich welft boven den hoogen muur. Al de banken zijn gedekt met kruiden en planten, die als festoenen nederhangen. Vreemde planten kunt gij hier zien die, alleen aan deze plaats eigen, eene „Flora van het Colosseum" vormen. De plaats herinnert niet meer aan haar verleden, aan hare oude zonden. Maar als de schaduwen van den avond naar binnen dringen en de wolken daar boven donkerder worden van kleur; als de wind door de ledige galerijen en bogen huilt en de stormwind in het Colosseum nedervalt, dan kunt gij nog het wapengekletter hooren der gladiatoren, dan rijst er nog een wilde kreet om bloed naar omhoog en zijn de banken nog bezet met een akelig geestendom.

HOOFDSTUK X.

PASQUINO.

't Romeinsch vernuft spitst zich het liefst op de satire en de meest eigenaardige type van dit streven is *Pasquino*. Hij is de openbare satiricus, die zijne puntige scherts richt tegen elke dwaasheid en ieder misbruik. Daar zit hij op zijn voetstuk achter het Palazzo Braschi, een verminkt *torso*, dat in de dagen van zijne grootheid deel uitmaakte van eene edele groep, naar men meent, Menelaüs voorstellende, die het lijk van Patroclus uit het gevecht draagt. Bernini getuigde van dit *torso* dat het in kunstwaarde gelijk stond met het beroemde *torso* op het Vaticaan en de oudheidkenners hechten er groote waarde aan. Doch welke ook zijne waarde zij en van welke hooge afkomst het ook wezen moge — dit is zeker dat het onder zijn nieuwen naam zich niet minder roem en grootheid verworven heeft, door als het ware de mond te zijn, waardoor het puntigste en scherpste vernuft in Rome zich uitsprak.

De metgezel en mededinger van *Pasquino* was in oude tijden *Marforio*. Marforio was ook een beeld, een groot standbeeld, dat een riviergod voorstelde en dat zijn naam ontleende aan het Forum van Mars, waaruit het in de 16de eeuw werd opgedolven. Er waren ook nog andere vrienden, die deelnamen aan *Pasquino*'s hekelende *conversazioni* (gesprekken) en die samenspraken met hem hielden. Onder deze was eene zekere *Madama Lucrezia*, wier bouwvallige figuur gij nog zien kunt bij de kerk van San Marco achter het Venetiaansche paleis, verder de *Faccino* (sjouwerman)

die nog altijd op het Corso zijn vat ledigt, ofschoon de stroom zijner geestigheid reeds lang is opgedroogd, de *Abbate Luigi* van het Palazzo Valle en de geschonden *Babbuino*, die altijd nog nevens de fontein van de Via del Babbuino verrijst, maar gelaat en spraak verloren heeft. *Marforio* was na *Pasquino* wel de eerste spreker van die allen en ook nu nog kan hij bij wijlen medespreken. Weleer was er een voortdurende wedstrijd tusschen beiden. Een paskwil van *Pasquino* bleef nooit onbeantwoord van de zijde van *Marforio*. Maar later is deze in het Campidoglio opgesloten geworden en heeft men hem verboden zich langer te laten hooren, zooals dat wel aan meer van die sprekers te beurt is gevallen. Nu heeft *Pasquino* het rijk alleen. Gedurende de omwenteling van 1848 werd hij met Don Pirlone bevriend en bracht hij zijne satiren in plaat. „Il Don Pirlone" was de titel van den Romeinschen Charivari van dien tijd. Dit blad kwam dagelijks uit, behalve op feestdagen, was zeer vrijzinnig op het gebied der staatkunde en zeer verbitterd tegen de *Papali* (de Pauselijken), de Franschen en de Oostenrijkers. De caricaturen, ofschoon ruw uitgevoerd, waren vol geest en luim en toonden dat het vuur der satire, waardoor Rome altijd beroemd was, nog smeulend was gebleven en gereed was bij den minsten tocht in vlam te slaan. Neem bij voorbeeld de caricatuur-teekening, die op den 15den Juni 1849 verscheen. De Paus wordt daarop voorgesteld, terwijl hij bezig is de mis te bedienen Oudinot de Fransche generaal neemt den dienst van den ondergeschikten priester waar, knielt op de trappen van het altaar en houdt het pauselijk gewaad op. De mis-schel is eene keizerlijke kroon. Eene groep officieren staat om het altaar met eene rij bajonetten achter zich. Ook de altaar-kandelaars zijn bajonetten. De Paus is juist bezig de hostie op te heffen; maar de Christus aan het kruis heeft zijn arm losgemaakt van het hout en dekt zich met deze het aangezicht, als wilde hij dit onheilig bedrijf niet aanschouwen. Bliksemstralen komen uit het kruis te voorschijn en uit den beker steekt eene slang den kop omhoog. Op den zool van eene der laarzen van Oudinot staat: *Accomodamento Lesseps*, op den anderen: *Articolo V della Constituzione*, welke opschriften moeten aanduiden dat de generaal niet alleen het op 31 Mei door Lesseps met het Romeinsche Triumviraat gesloten verdrag met voeten trad; maar evenzeer de Fransche constitutie zelve, die in haar 5de Artikel bepaalde: *La République Française n'emploie jamais ses forces contre la liberté*

d'aucun peuple. Onder de teekening stond: „*Ha incominciato il servizio colla messa, ed ha finito colla bombo.* (Hij heeft zijn dienst aangevangen met eene mis en die geëindigd met eene bom).

Op den 2den Juli 1849 deden de Franschen hun intocht in Rome. Toen kwam Il Don Pirlone voor de laatste maal uit. De teekening van dit nummer stelt eene vrouw voor, die naakt en levenloos op den grond ligt met eene vrijheidsmuts op het hoofd — een haan staat op een mesthoop te kraaien — een Fransche generaal bedekt het lichaam met aarde. Daaronder staan deze woorden: *Ma, caro Signor Becchino siete poi ben sicuro che sia morte* (Maar, waarde Heer Doodgraver, zijt gij er wel zeker van dat zij dood is?)

Dien dag stierf Il Don Pirlone en al zijn arbeid werd verbeurd verklaard. Sommige prenten en afleveringen echter bestaan nog en worden in geheime bergplaatsen zuinig bewaard en fluisterend ter hand genomen.

Het oudste bericht, dat wij aangaande *Pasquino* kunnen inwinnen, stelt hem reeds voor als een verlaten brokstuk van een oud beeld, waarnaar de jongens vuil en steenen werpen en dat den ganschen dag door aan deze en dergelijke vernederingen wordt blootgesteld. In de nabijheid van dit geschonden voorwerp woonde een kleermaker, Pasquino geheeten, die met beleid zijne zaak dreef; maar met niet minder beleid puntdichten vervaardigde. In zijn winkel kwamen vele letterkundigen, prelaten, hovelingen en alle vernuften der stad te zamen om er kleederen te bestellen, nieuwtjes te verhalen, zaken en menschen te bespreken en den tijd te dooden. Pasquino's geestigheid was aanstekelijk en er werden eindelijk zoo vele scherpe epigrammen in zijn winkel gemaakt dat deze er zekere beroemdheid door verwierf. Na Pasquino's dood moest, wegens eene herstelling der straat, het meer besproken beeld worden weggeruimd. Om het uit den weg te zetten werd het naast den winkel des gestorven kleermakers geplaatst. Het volk zeide toen dat Pasquino was teruggekomen en ten gevolge van die grap heeft het beeld tot heden toe den bijnaam van *Pasquino* gedragen. Zoo zegt het gerucht en zoo verhaalt ons Castelvetro. Hoe het zij, dit is zeker dat het spoedig eene gewoonte werd om aan het beeld elk hekelschrift, elk puntdicht, elk epigram vast te hechten, dat men naamloos openbaar wilde maken. Het heette dan eene *Pasquinata*. Van dien tijd af kreeg *Pasquino* naam en werd hij eene macht. Nooit stond zijne tong stil. Als er wat te zeggen viel, was zijn mond

niet te snoeren. Te vergeefs trachtte de Regeering hem tot zwijgen te brengen. Eens liep hij gevaar van in den Tiber geworpen te worden, daar Paus Adriaan VI door sommige puntdichten bitter gegriefd was. Gelukkig echter werd hij door den Spaanschen gezant gered, die met nadruk den Paus aanried zoo iets niet te doen, daar hij anders alle kikvorschen *Pasquimata*'s zou leeren kwaken. Met het oog op deze pogingen, om hem het zwijgen op te leggen, zegt hij in een puntdicht aan Paulus III.

Men bood weleer aan dichters geschenken zonder tal;
Wat geeft ge mij, o Paulus, opdat ik zwijgen zal?

Eindelijk kwam hij zóó in den smaak dat elk zijne verzen, rijp of groen, aan hem vasthechtte. Hierover beklaagt hij zich ernstig, met dat gevolg dat velen zich terugtrekken. Nu zegt hij weder:

Geen beter mensch dan ik, 'k zoek niemands eigendom,
Ik ben niet woordenrijk en zit hier stil en stom.

De verzamelingen van *Pasquino*'s hekeldichten zijn zeldzaam. In 1544 werd er eene gedrukt onder den titel: *Pasquillorum Tomi duo.* Zij werd uitgegeven door een Piëmontees, Coelius Secundus Curio, die als hervormde vervolgd en verbannen geworden en ten laatste in de gevangenis der Inquisitie was geraakt. Hieruit wist hij echter te ontsnappen en, terwijl hij zijne laatste levensjaren in Zwitserland doorbracht, drukte hij dit boek en zond het de wereld in, om er zijne vijanden mede te geeselen. Behalve deze verzameling bestaat er geene. De man, die de latere *Pasquinata*'s bijeen zal brengen, laat zich nog altijd wachten.

De eerste pasquillen werden gericht tegen Alexander VI, wiens schandelijk leven nauwelijks voor beschrijving vatbaar is. Van hem zegt *Pasquino:* „Sextus Tarquinius, Sextus Nero — zoo was ook hij een Sextus, altijd ging onder Sextussen Rome ten verderve.” Met het oog op de omkoopingen, waaraan hij zijne verkiezing te danken had en zinspelende op het feit dat hij als Paus heilige en wereldsche dingen, alles wat los en vast was verkocht, dichte *Pasquino* verder:

Alexander heeft de sleutels, 't altaar, Christus zelf verkocht,
Daar hij, wat hij eens gekocht had, toch wel weer verkoopen mocht.

Julius II, den oorlogzuchtigen krijger, begroette hij met de volgende satire.

Sinds Pieters sleutels in den steek u laten
Kan licht het zwaard van Paulus u nog baten.

Vernietigender waren deze regels:

In Rome is Julius. Wil, Goôn! een Brutus geven,
Want met eeu Julius kan Rome staan noch leven.

Geestig is het epigram op Paulus III, een Paus, die berucht was door zijn nepotisme en door de onbeschaamde wijze, waarop hij zijn geslacht, (het Farnesische) verrijkte.

Bidt voor Paus Paulus' ziel, zoo hoog vereerd.
Hem heeft wel de ijver voor zijn huis verteerd.

Met dezen Paus eindigen de twee deelen der „*Pasquilla*", waarvan wij spraken. De overige satiren moeten uit verschillende bronnen worden opgezocht. Een paar van deze voeg ik aan de genoemde toe. Urbanus VIII, een Paus uit het geslacht Barberini, was een bouwlustig man en plunderde het Colosseum en het Pantheon ten dienste van zijn paleis en van den smakeloozen *baldacchino* (troonhemel) der St. Pieter. *Pasquino* zinspeelde hierop in een éénregelig epigram: „Wat de Barbaren niet deden, dat hebben de Barberini gedaan". Toen dezelfde Paus eene bul uitvaardigde, waarbij alle personen gebannen werden, die in de kerken te Seville snuif gebruikten, ontleende *Pasquino* aan Job de volgende woorden: Zult gij een gedreven blad verbrijzelen en zult gij een drogen stoppel vervolgen? — Tegen Innocentius X en de zedelooze Donna Olympia Maidalchini schoot hij dezen pijl:

Hij heeft Olympia meer dan d'Olympus lief.

Ieder, die Rome doorwandelt moet getroffen worden door een opschrift: *munificentia Pii Sexti*" (door de mildheid van Pius VI), dat hij overal weervindt, op beelden, op gedenkteekenen, op herstelde bouwvallen en soms op onbeteekenende dingen Toen nu deze Paus het *pagnotto* (een brood van twee *baiocci*) geducht had verkleind, werd er zulk een brood aan *Pasquino*'s nek gehangen met datzelfde opschrift: *munificentia Pii Sexti*. Tegen het nepotisme van denzelfden Paus richtte hij deze regels:

Drie muilen had de Cerberus, de hellehond,
Waarmee hij vreeslijk blafte en alle ding verslond,
Drie hongerige monden hebt ook gij — ja vier,
Die nimmer blaffen; maar het al verslinden hier.

Gedurende de Fransche revolutie en de bezetting van Rome door Napoleon, liet *Pasquino* zich enkele bitterheden ontvallen van dezen aard

„*I. Francesi son tutti ladri —*
Non tutti — ma Buona parte" [1])

Ook had *Pasquino* iets te zeggen op het Legioen van Eer.

Vroeger, in dagen meer ruw en min blijd,
Werden de dieven aan kruisen gehangen;
Doch in deez' dagen, min ruw en meer blijd,
Worden de kruisen aan dieven gehangen.

Toen keizer Frans van Oostenrijk Rome bezocht, noemde *Pasquino* dezen keizer *Gaudium urbis — Fletus provinciarum — Risus mundi* (de vreugd der stad, de geesel der provincies, de spot der wereld). Ook werd er een aardig epigram gemaakt op Canova's standbeeld van Italië, dat een kleed droeg.

Eens struikelde Canova, want gij weet:
Italië is niet *aan*- maar *uit*gekleed.

De latere dagen der regeering van Pius IX hebben voor *Pasquino*'s aardigheden een ruim veld geopend. Ook hebben zijne epigrammen een geur behouden, die niet onderdoet voor het geestigste en puntigste, dat zijn vernuft in vroegere tijden ooit heeft geleverd. Toen Pius in 1858 eene reis maakte door de provincies van Toscane en het bestuur toevertrouwde aan den Cardinaal Antonelli en de andere Cardinalen van het Heilig College, vond men de volgende samenspraak

„Is de Herder dan gegaan?"
„Ja, Mijnheer."
„En wie zal de kudde weiden?"
„Wel, de honden."
„En wie zal de honden sturen?"
„Wis de Bulhond."

Pasquino's geestigheid heeft dit algemeen Italiaansch karakter dat zij zelden in de woorden zelven gelegen is. Woordspelingen zijn in Italië niet het meest gezocht. Gewoonlijk ligt de aardigheid in de gedachte en in het beeld, dat met puntige scherts wordt te pas gebracht. Evenwel, zooals uit het opgeteekende epigram op Buonaparte blijkt, komt er soms woordspeling voor.

[1]) De Franschen zijn allen dieven — neen, niet allen — maar *Buona* (een goed) *parte* (deel).

Eens nam men haar met groot voordeel te baat, om op bedekte wijze zijne ingenomenheid met Victor Emanuel te toonen. Nadat het verboden was geworden om eenige demonstratie te doen ten gunste van dezen koning, hoorde men overal in Rome *viva Verdi! viva Verdi*! roepen. Met dit geroep werd de policie overal begroet; men hief het aan in het Theater, het stond geschreven op de muren. Eindelijk bemerkte men wat dit *viva Verdi* beduidde. 't Had niet de minste betrekking op den componist van dien naam; maar het was als het masker, waarachter V*ictor* E*manuel*, R*e* D*i* I*talia* verborgen was. Van denzelfden aard is eene satire, in den vorm van eene samenspraak, gemaakt op den dood van koning Bomba (Ferdinand II van Napels). *Pasquino* doet een vreemdeling, die juist van Napels komt, optreden en vraagt aan dezen denkbeeldigen reiziger wat hij ginds heeft gezien

„Ik heb een *tumore* (gezwel) gezien."
„Een gezwel? maar wat is dat?"
„Neem, tot antwoord, de *t* weg."
„O! een *umore* (een vocht); maar een gevaarlijk vocht?"
„Neem, tot antwoord, de *u* weg."
„Ach, *more* (hij sterft) — 't is zonde? maar wanneer? sinds kort?"
„Neem, tot antwoord, de *m* weg."
„Sinds een *ore* (uur) maar wie had die kwade vochten?"
„Neem, tot antwoord, de *o* weg."
„Dus de *Re* (koning) — dat verrukt mij, maar waar ging hij heen?"
„Neem nu maar de *r* weg."
„*E — eh! e-e-e-h!*

Eh! is een Italiaansche uitroep, die met eene eigenaardige optrekking van den neus zoo veel wil zeggen als: „Nu dat weet ge wel", hier „niet in 't Paradijs." Bij gelegenheid van de samenkomst te Zürich, na den Italiaanschen oorlog van 1859, verbeeldde *Pasquino* een vertegenwoordiger van Rome op genoemde conferentie. Oostenrijk spreekt Duitsch, Frankrijk Fransch; maar *Pasquino* verstaat noch Duitsch, noch Fransch. Op de vraag, welke de inzichten van Rome zijn antwoordt hij dat hij als priester alleen Latijn spreekt en geen Italiaansch, en dat naar zijne meening *sicut erat in principio, est nunc, et semper erit, in omnia sæcula sæculorum — Amen —*, (zooals het van den beginne geweest is, zoo is het thans en zal het altijd zijn, van eeuwigheid, tot eeuwigheid, amen!)

Als eene laatste proeve gelde de volgende. Toen de Conferentie van Zürich zou plaats hebben, zeide men dat Cardinaal Antonelli Rome zou vertegenwoordigen en dat hij daarbij vergezeld zou zijn van Monsignor Barile. Hierop zeide *Pasquino: Il Cardinale di Stato va via con Barile, mà tornerò col fiasco.* (De Cardinaal van Staat gaat heen met Barile [*barile* okshoofd] maar zal terugkeeren met *fiasco* [*fiasco:* flesch en tegelijk beteekenende: de kous op den kop]).

Onschuldiger poppen dan *Pasquino* zijn die, welke in de theaters van Rome vertoond worden, vooral in het theater Emiliano op de piazza Navona. De liefhebberij voor dit poppenspel is onder de lagere klasse van Italië algemeen. In sommige steden, zooals in Genua, wordt niets gespaard om de *burattini* (poppen) door kleeding en beweging zoo veel mogelijk levend te doen schijnen. Zij zijn van hout, gewoonlijk van twee tot drie voet hoog, met groote hoofden, met wijd geopende, starende oogen, die zich nimmer sluiten en zij dragen al den opschik, die van goudlaken, fluweel en staal te maken is. Hunne geledingen zijn zoo buigzaam dat het minste gewicht, de kleinste drukking eene lichaamsbeweging doet ontstaan. Zij worden bewogen door draden, die aan het hoofd en aan de uiteinden der ledematen zijn aangebracht. Ofschoon de grootste poppen slechts de lengte hebben van drie voet, houdt gij hen toch voor levensgroot. Dit zinsbedrog ontstaat door de kleinte van tooneel en meubelen, die beiden in juiste verhouding staan tot de kleine acteurs. Komt echter de hand, die de draden houdt en trekt, bij ongeluk te zien, dan treft u hare monsterachtige grootte

Meen niet dat er voor het publiek iets bespottelijks of lachwekkends is in dit tooneelspel van houten *burattini.* Integendeel, niets is ernstiger. Geen menschelijk wezen kan zoo ernstig zijn. Hunne houding heeft het indrukwekkende der dooden en is onveranderlijker dan de wijzerplaat eener klok. De vernietigende waardigheid, die zij ten toon spreiden, wanneer zij met hangend hoofd en ineengeslagen armen u staaroogend aanzien, heeft soms iets spookachtigs. Nooit dalen zij af naar de lagere sfeeren der kluchtvertooningen. Wat zij voordragen, heeft meer een heldenkarakter of is romantisch en historisch van aard. Zij verlagen zich niet tot iets, dat niet treffend van inhoud, indrukwekkend van stijl en *grandiose* van opvatting is De oorlogen der paladijns. de avonturen van ridders en edelvrouwen, de grootsche tooneelen van het melodrama — dit is hunne wereld. De hel-

den, die het *fantoccini-* (poppen, marionnetten) theater betreden, zijn ware krijgers, duchtige strijders, die onmogelijke heldendaden uitvoeren, die met één heldenarm legers op de vlucht slaan en beleedigde dames verdedigen, die op luiden en snoevenden toon spreken, overdrevene aandoeningen en gevoelens hebben en even bewonderenswaardig zijn in de liefde als in den oorlog. Een ware *fantoccino* wijkt voor geen leger en verlaat het slagveld niet, voordat het met de lijken zijner vijanden bedekt is.

Het gehoor luistert met ernst en met innige belangstelling. Voor hen zijn de *fantoccini* geene poppen; maar helden. Hunne buitensporige taal, hunne opgeschroefde snoeverij is niet dan grootsch en edel. Zij stellen die zekere hoeveelheid bluf voor, die potentiëel in ieders boezem woont. Lach niet als gij binnen komt. De algemeene blik van bevreemding en ontevredenheid, dien gij daarbij ontmoeten zult, zal u dadelijk leeren in welke stemming gij hier behoort tegenwoordig te zijn. Gij kondt even goed lachen in de kerk.

Wij willen eens eene voorstelling gaan bijwonen. Op elken avond worden twee stukken, *camerate* gegeven. Het eerste begint bij het Ave Maria, het tweede ten 10 ure. Wij kwamen in het Theatre Emiliano voor de eerste voorstelling wat te laat. „Wat is dat voor een leven van trommels daar binnen?" vraagden wij aan den man, die de plaatsen gaf. „*Battaglia,*" (veldslag) antwoordde deze. — „Zullen wij in het tweede stuk ook een veldslag zien?" — „*Eh, sempre battaglie!*" (Wel ja, altijd veldslagen!) was het antwoord, en uit den toon, waarop hij deze gewichtige mededeeling deed, moesten wij opmaken dat het ons betaamd had dit te weten.

Buiten het gebouw stonden twee handkarren, de eene met ververschingen, bestaande in sommige soorten van sorbet of *pappine*, zooals het in Trastevere heet, tegen een *baiocco* het glaasje; de andere met langwerpige brokken harden, steenachtigen peperkoek en *bruscolini* of gezouten en gekookte pompoenpitten — eene geliefkoosde versnapering van het Romeinsche volk, bij alle feestelijke gelegenheden. Een aanplakbiljet aan den buitenmuur vermeldde ons dat de *burattini* dien dag zouden opvoeren: *La Grandiosa opera intitolata il Belisario, ossia le avventure di Oreste, Ersilia, Falsierone Selinguerro, ed il terribil Gobbo* (de grootsche opera, getiteld Belisarius of de avonturen van Orestes, enz. — en de vreeselijke Bochel). De klank zelf dier namen heeft iets aangrijpends en huiveringwekkends. De prijzen waren in de *platea*

(parterre) twee en in de *loggiata* (de loges) drie *baiocci.* Tegen vijf *baiocci* voor elken stoel, kan men ook afgezonderde loges krijgen. — Eenige kennissen, die voor een avond zich deze weelde gegund hadden, werden met gejuich begroet.

Te laat komende voor het eerste stuk, moesten wij drie kwartier wachten, voordat het andere: *Il Belisario ed Il terribil Gobbo*, beginnen zou. Hoe zouden wij dien tijd doorbrengen? „Gaat naar het Fico," ried ons de man, die de kaartjes afgaf, „daar kunt gij den avond tamelijk genoegelijk doorbrengen; evenwel, daar zijn geene *fantoccini* en alleen maar *personaggi* (personen)!" Ofschoon wij de uitnemendheid van marionnettenspel boven bloot menschenspel niet konden loochenen, namen wij den raad toch dankbaar aan. Wij kwamen langs nauwe straten en pleinen, waarop groote vakken schaduw en maanlicht afgeteekend stonden, aan een vuil huis, dat twee lantaarns had en dus wel het Theatro Fico wezen zou. Eenige menschen stonden in en bij de deur. Uit de opene ramen van het Theater riep men den verkoopers van *bruscolini* toe dat zij een *cornetto* (horentje d. w. z. zakje) met dat goed boven zouden brengen. In de buitenlucht was het warm dien avond; zoo was het dan in de *loggiata* benauwd, dampig en om te stikken. Het scherm was neer. Het publiek lag in een negligé, dat zijne uiterste grens bereikt had, op de banken of hing over de schotten der *loggiata* en praatte met de lieden, die beneden in den bak zaten. Van de mannen waren sommigen blootsvoets; de vrouwen hadden het bovenlijf slechts met een loshangend hemd bedekt en hielden de kleine schreeuwers, die zij bij zich hadden, stil door hun de borst te geven. Niets onbetamelijks was er te zien of te hooren. Het gezelschap, dat men hier vond, was armer dan dat van het Apollo-theater; maar daarin bestond ook het eigenlijke verschil. In het midden van de zaal stond een driearmige kandelaar, waarvan de drie lichten hoog waren opgedraaid en braaf walmden.

Op eens klonk de schel. Een acteur kwam plotseling te voorschijn. Hij raakte bijna met het hoofd aan het boveneind van het tooneel en berichtte aan *il culto publico* (het geëerde publiek) dat er in de volgende week *una bella baciochetta* (een aardig snoetje) zou optreden, die echter te veel *vergogna* (schaamte, zedigheid) had om zelve de gunst van het publiek te komen inroepen en die dus *il gentil invito* (de beleefde uitnoodiging) dat men haar zou komen zien en hooren door hem had laten doen. Het *culto publico* toonde zijne belangstelling in deze mededeeling

door eene reeks van vragen, als: wie zij was en wanneer zij zou optreden en hoe zij heette enz. Toen al deze vragen tot aller genoegen beantwoord waren, beloofde men te zullen komen, waarop de acteur ons een buigend *addio!* gaf en achter het scherm verdween.

Toen begon de voorstelling. Het programma voorspelde eene pantomime *la Zingarella* en eene comedie *in dialetto Romanesco* (in het dialect van Rome) genaamd: *Peppo er Chiavaro e Pepe er muratore, ovvero er primo giorno dello sposalizio alle quattro Fontane* (Beppo, de timmerman en Pepe de metselaar, of wel de eerste dag van de bruiloft aan de vier fonteinen). Het laatste stuk was reeds vertoond. Men begon, toen wij kwamen, juist aan *La Zingarella.* „De koninklijke personages" verschenen eerst op het tooneel, de koning en de koningin, vergezeld van een hoveling en een klein meisje, hunne dochter. Zij wandelen in een tuin. Er worden vele gebaren gemaakt, die genoegen en toegenegenheid aanduiden; de handen worden vele malen tegen het hart gedrukt, over het gelaat gestreken en uitgeslagen. Daarna buigen de koninklijke personages een *addio* en laten het kind alleen met den hofheer, die haar op eens tot een dans noodigt. Het blijkt nu dat het meisje niet alleen *prima ballerina* (eerste danseres) is; maar ook het gansche *corps de ballet* uitmaakt. Doch het publiek, spoedig voldaan, is verrukt en opgetogen. Zij wordt hartelijk toegejuicht, al is ook haar gazen kleedje niet onberispelijk frisch en al zijn ook hare kousen niet zoo wit, noch ook zoo goed opgehaald als een scherpziend beoordeelaar wel wenschen zou. Waarom zou men haar dit laatste ook niet gaarne vergeven, daar zij toch allerwaarschijnlijkst niet van haar; maar van hare moeder zijn. De hofheer verlaat haar nu voor eene poos, blijkbaar met geen ander doel dan dat hij een paar *contrabandista*'s (smokkelaars) gelegenheid geven moet om op het tooneel te verschijnen, der prinses een bloemkrans van het hoofd te scheuren en vervolgens haar mede te nemen. Onmiddellijk nadat zij verdwenen is, komt de hofheer terug, gevolgd door het koninklijk ouderpaar, dat vreeselijke teekenen van wanhoop geeft, met de hand tegen het voorhoofd slaat en het tooneel driftig op en neer loopt. Dan vliegt de hofheer op eene wonderlijke manier tusschen de coulisses en komt met den bloemkrans in de hand op het tooneel weder, waar een grootsch tableau wordt voorgesteld van afgrijzen en schrik.

Als de tweede acte begint, zijn er tien jaren voorbij gegaan —

althans dit wordt ons met veel ijver door een jongen, die naast ons zit, verteld. Het meisje is nu eene *Zingarella*, eene waarzegster, geworden. Zij is altijd nog in gezelschap van de *contrabandista*'s, en ontmoet nu den hofheer en diens zoon. Ieder begrijpt dat het eene liefdesgeschiedenis wordt. Zij voorspelt hem zijn lot, hij geeft haar een bloemruiker — maar ijlings wordt zij door de *contrabandista*'s weggevoerd. Alles is over, alles schijnt voorbij Hoe drukt hij in wanhoop zijne borst, wat toont hij zich verrukt, wat geeft hij door allerlei teekenen zijne liefde te kennen! Hij laat zijn duim en voorvinger langs den omtrek van het gelaat glijden om aan te toonen hoe schoon zij is: smeekend en smachtend ziet hij ten hemel. De hofheer is gestreng en verbiedt hem haar op te zoeken. Maar hij vlucht en spoort haar op, totdat hij haar vindt. In een volgend tooneel komen de *contrabandista*'s vermoeid en afgemat op. Zij vallen spoedig in slaap, *la Zingarella* alleen slaapt niet; maar kust den ruiker, dien zij van des hofheers zoon gekregen heeft en drukt dien met onmiskenbare teekenen van verrukking aan het hart. Doch wie komt daar? — het is — ach! neen! — ja toch, het is — des hofheers zoon. Zij ontmoeten elkander — omhelzing — voetval van den minnaar. Dan worden de *contrabandista*'s op eens wakker en dreigen den jongen man met den dood; doch deze zweert dat hij haar lief heeft, dat hij het wel meent, dat hij haar huwen wil. Alles is in verwarring en te midden daarvan komen ook nog de koninklijke personages met den hoveling op het tooneel, vergezeld van twee soldaten. Zij komen om des hovelings zoon te zoeken en de ontmoeting, die zij hier hebben, geeft aanleiding tot een gevecht of liever tot eene worsteling, waarbij de *contrabandista*'s overwonnen worden. Bij deze beslissende gebeurtenis valt het scherm, ten derden male.

Reeds gedurende de voorstelling heeft men om *bruscolini* geroepen, schillen rechts en links weggegooid en ledige *cornetti* op het tooneel geworpen. Doch nu is er geen houden aan en roept elk om den *limonaro*. Deze gaat met zijn blad de rijen door en heeft zuur warm water te koop, dat hij rond vent met den roep: *Qui si beve en si mangia per un baiocco* (Hier drinkt en eet men voor een *baiocco*). Het eten bestaat in een stuk citroen, dat in de limonade rondzwemt. De kinderen beginnen ondertusschen woelig te worden en te schreeuwen, doch als het schelletje gaat en het scherm wordt opgehaald, gaat ook voor de kleinen het scherm, dat vóór de moederborst hangt, open

en — alles is stil. Een nieuw tooneel doet zich voor — namelijk de koninklijke apartementen. Een stoffige matten stoel is het eenige huisraad, dat in dit vorstelijk woonvertrek gevonden wordt — het ontbrekende vulle men met zijne verbeelding aan. Op eene deur hangt het portret van een kind, een meisje. — Welk een portret! eene schaduw van de eene of andere Van Dijk of Titiaan. De koning plaatst zich op den stoel. Om geldige en voor de hand liggende redenen kan de koningin dit koninklijk voorbeeld niet volgen. Zij zijn zeer verdrietig, zij weenen bitter en wijzen met weemoedigen blik naar de schilderij. Op eens worden de *contrabandista*'s binnengeleid met de *Zingarella*. Hemel! welk eene wonderbare gelijkenis is er tusschen dat waarzegstertje en dat portret. Het publiek kan de gelijkenis zoo treffend niet vinden; doch de vorstelijke personages zijn er geheel door ontdaan. Er is gedurende eenige oogenblikken veel handgebaar te zien en vooral wijzen zij dikwijls van het kind naar het portret, dat op de deur hangt. O! zij is 't — neen, zij is 't niet — ja toch.... een teeken, dat de prinses op den rechterarm had, zal het uitwijzen — zenuwachtig wordt de mouw geopend — ja, daar is het litteeken — waarlijk het is er — men valt in elkanders armen — eindelijk is zij gevonden. Des hovelings zoon knielt nu met *la Zingarella* neer. De koning geeft hun zijn zegen en verwijst met eene akelige strengheid de *contrabandista*'s naar het schavot. Maar neen, *la Zingarella* valt voor haren vader neer en vraagt vergiffenis. De koning verleent die, en bij het vallen van het scherm is er een luid applaudissement.

„Wacht even," zeide de jongen, die naast ons zat, „het is nog niet gedaan!" Nu komt de bruiloft nog. Weer wordt het scherm opgehaald. Eene prachtige illuminatie vertoont zich aan het oog van den verrasten toeschouwer; vijf papieren lantaarns hangen aan een kleed of gordijn, dat met groene verf beklad is, denkelijk om groen gebladerte voor te stellen. Dit alles geschiedt ter eere van het huwelijk der prinses. De koning, de koningin en twee hofheeren maken met het bruidspaar het gansche gezelschap uit. Eene viool en mandoline vormen het feestelijk orchest en de vorstelijke personen zitten niet, zooals in het Apollo-theater, op prachtige zetels naar de *prima ballerina* te kijken; maar zij voeren zelven met de hovelingen den dans uit en walsen en polkeeren allen te zamen over het kleine tooneeltje, de koning met een hofheer, de koningin met een hofheer en de bruid met den bruidegom. Daarna was er nog een groot

tableau, met rood Bengaalsch vuur, dat met zijn rook en walm een doffen gloed verspreidde — en daarmee was het afgeloopen.

Soms kan men vreemde voorvallen in dit Theater bijwonen. Eens trad er een verlaten minnaar op, vouwde wanhopig de handen en riep met de diepste aandoening: „*Dove sei tu, oh bell'angelo della mia vita?*" (Waar zijt gij, O! schoone engel mijns levens). „*A San Michele?*" antwoordde eene stem uit het parterre. Nu bevinden zich te San Michele de gevangenissen voor vrouwen van slechten levenswandel. De *personaggio*, woedend over deze noodelooze stoornis, hield op met acteeren, hief dreigend den vinger tegen den vermetelen toeschouwer op en snauwde met een paar beleedigende toevoegsels, die niet wel te herhalen zijn, hem deze woorden toe: „*Colla tua sorella — Colla tua sorella*" (met je zuster!). — Na alzoo zijn hart gelucht te hebben, ging hij weder even aandoenlijk voort: „*bell'angelo del mio cor!*"

Zeer voldaan met hetgeen wij gezien hadden, gingen wij nu naar het Theatro Emiliano terug. De tweede *camerata* was nog niet begonnen. Wij slenterden dus wat rond op het plein en luisterden naar de muziek, die uit het *Caffè* ons tegenklonk en waarbij eenige mannen en vrouwen op de ruwe steenen den *saltarello* dansten. Toen wij het Theater binnenkwamen, was het stuk juist begonnen. De *grandiosa opera* van *Belisario* verloochende het algemeen karakter der *fantoccini*-spelen niet. Het was ook hier *sempre battaglie.* Al terstond zagen wij twee poppen, die in volle wapenrusting waren en twee geduchte zwaarden ophieven, terwijl zij met schrikwekkende stemmen elkander toespraken. De een stelde een jong man voor, de ander was waarschijnlijk Selinguerra. Er waren volstrekt geene pogingen aangewend, om de werktuigen bedekt te houden, waarmede de armen en zwaarden in beweging werden gebracht. Stevige metalen draden waren aan de hoofden der poppen bevestigd en verloren zich in de lucht. Ieder *fantoccino* had, zoodra hij begon te spreken, alleraakeligste zenuwtrekkingen, terwijl het zwaard, dat hij in de hand hield, heen en weer werd geslingerd op eene wijze, die tegen alle anatomische wetten indruisende des kampvechters arm telkens uit het gelid moest trekken. Doch nauwelijks had hij gedaan met spreken of de armen vielen te zamen hulpeloos naar de laagte, het hoofd zonk topzwaar op de schouders of bleef hopeloos ontwricht met starende oogen in het niet zien, en de beenen hingen in de lucht of stonden zoo scheef, dat de strijder alle evenwicht moest verliezen. Onmachtig en ineen gezakt wachtte hij het ant-

woord zijner tegenpartij af. Er werd een geduchte twist gevoerd tusschen het jonge mensch aan de éene en Selinguerra met diens luitenant aan de andere zijde, die beide het gemunt hadden op het kasteel van den *terribil Gobbo*. Beide helden waren geregeld een paar duim van den grond, waarop zij zich nooit verwaardigden neder te dalen, tenzij in oogenblikken van groote opgewondenheid, in welk geval hunne hielen met een luiden slag op de planken nederkwamen, om dadelijk weder naar boven getrokken te worden. De twist was ontzettend. Zij wierpen elkander met geweldige stemmen de vreeselijkste dreigementen naar het hoofd. Selinguerra vooral was een rechte woestaard. „*Chi sei tu che osi?*" (wie zijt gij, die durft?) riep hij uitdagend tegen den jonkman; maar deze niet zoo licht te overtreffen in de kunst van snoeven deed een woesten houw met zijn zwaard in de lucht en schreeuwde: „*Trema! che son il figlio del terribil Gobbo*" (beef, want ik ben de zoon des geweldigen Bultenaars). Daarop zakte hij in diep stilzwijgen weg. „*Ah ha!*" antwoordde zijne tegenpartij „*male hai fatto a palesarlo — non posso più contenere il mio immenso furor!* (Wee u dat gij zijn naam noemt, nu kan ik mijne woede niet langer bedwingen!) *preparati a morir!*" (bereid u te sterven!), en met een houterigen zwaai van zijn arm en een donderenden slag op den grond, daagde hij den jonkman uit. Deze, een waar zoon des geweldigen Bultenaars, rijst op uit zijne samengevouwen houding, slaat op zijne beurt met de hielen op den grond, werpt wild een been in de lucht en strekt den arm dreigend naar zijn tegenstander uit. Nu begint de tweestrijd. Selinguerra, met den luitenant in de achterhoede, valt aan en alle drie, hooger en hooger rijzende naar mate de strijdwoede klimt, hangen wonderlijk tegen elkander en slaan met de zwaarden in het wilde op en neer, terwijl zij met slingerende beenen te zamen over het tooneel zweven. Ondertusschen doet de trom zich onophoudelijk hooren. Bemoedigend is het te zien hoe 's Bultenaars zoon zich verweert. Niettegenstaande hem op het hoofd slagen worden toegebracht, die voor een gewoon *personaggio* doodelijk zouden zijn, behoudt hij zijn moed. Zijn gelaat vertoont niet de minste teekenen van uitputting of vermoeienis. Altijd dezelfde kalme, bovennatuurlijk kalme blik! Eindelijk zwicht hij — dat wil zeggen hij valt halverwege achterover Zijne beenen maken een hoek van 45 graden en tot deze zittende houding gebracht, valt hij niet neer en staat hij ook niet op; maar blijft hij zitten — op niets. Eindelijk wordt hij zoo afgemat en machteloos dat al zijne pogingen, om

geheel te gaan liggen vruchteloos zijn. Bij eene dier pogingen echter komt eene bovenmenschelijke vuist van boven hem te hulp. Door de bemiddeling dezer monsterachtige verschijning ligt hij eindelijk neer. „*Preparati a morir!*" (sterf!) zoo dondert Selinguerra en alles schijnt gedaan. Doch zie, hoe het plotseling verkeert. Daar komt *Il terribil Gobbo* zelf aan, geheel in het staal. Bij iederen stap, dien hij doet, dreunt de grond; wild zwaait hij het zwaard op en neer en, terwijl hij met onbestemde en doellooze beenvertrekkingen op Selinguerra aanzeilt, komt hij zijn zoon ter goeder ure te hulp. Selinguerra, zijn luitenant, het gansche leger — alles valt voor den *terribil Gobbo* neer. Ten laatste zweeft hij over gansche hopen van verslagenen heen en ziet met eene onmiskenbare beweging van voldoening en ijdelheid op de lijken, die het tooneel bedekken en waarvan sommige een been rechtop naar boven steken. Doch zie, daar komt een bode. Waar is des *Gobbo*'s echtgenoote? — *Oh, Dio*! en bode en *Gobbo* stooten tegen elkander en drijven onbeholpen tusschen de coulisses weg.

't Is noodeloos de intrige van dit stuk verder mede te deelen of al de merkwaardigheden op te noemen, die het theatro Emiliano bevat en vertoont. Er is een slang-mensch met een groenen staart en een vervaarlijk hoofd, gewoon als *Deus ex machina* op te treden, wanneer de eene of andere held, die niet sneuvelen mag. in nood is.

De *fantoccini* bepalen zich in Rome niet tot het opvoeren van wereldsche tooneelspelen Zij worden ook gebezigd voor de kerkelijke mysterie- of zinnespelen, waarbij zij bijbelsche tafereelen vertoonen. Niet dat hiertoe altijd poppen gebruikt worden, integendeel, soms worden zij ook door menschen uitgevoerd, zooals bij die spelen, welke *Giostre* (kluchten) en *Maggi* (Mei-vertooningen) genoemd worden. In het Toscaansche worden zij door boeren opgevoerd. De geschiedenis van Josef, het offer van Abraham, het lijden des Heeren, deze en dergelijke onderwerpen leveren de stof. Wenscht men zich niet tot bijbelsch gebied te bepalen, dan liggen de geschiedenissen van Arbino en Micrene, van keizerin Flavia, van Rosana of van Sant'Alessio voor de hand. Ook maken de inneming van Jeruzalem, het martelaarschap van Sta Filomena en de dood van Lodewijk XVI geliefkoosde onderworpen uit. Het theater is in de open lucht, op een hoofdplein in de eene of andere stad of onder de lommerrijke boomen eener vallei. Op den dag der voorstelling komen, na de Vesper, allerlei lieden uit de omliggende plaatsen bijeen en vormen om de schouwplaats

een wijden kring. Voordat het spel begint verschijnt er een bode of verklaarder, die als een engel gekleed, met eene bloem in de hand, eene soort van proloog of voorrede houdt en die terwijl hij het publiek zijn groet brengt, tevens de welwillendheid en toegeeflijkheid der hoorders inroept. Dan verschijnen de helden van het stuk met een nar, die naar de wijze der Ouden de treurige en sombere indrukken van het spel moet uitwisschen. De vrouwen-rollen worden door mannen vervuld. Zonder eenige verdeeling van bedrijven of tooneelen, weven zij de eene samenspraak aan de andere. Zij dreunen hunne rollen op eene eentonige zangwijs, bij achtregelige coupletten, op. De actie is allereenvoudigst. Terwijl zij van de eene zijde van den cirkel naar de andere loopen, denken zij er niet aan, om de aandacht hunner hoorders te spannen. Trouwens, de verklaarder heeft deze reeds met den inhoud bekend gemaakt en daarmede is den spelers voor goed de gelegenheid ontnomen, om hun gehoor door de eene of andere treffende daad te verrassen. Soms wordt het spel afgewisseld door koren, die door eene viool begeleid worden. Nooit zijn de stukken onzedelijk van inhoud of strekking. Zij houden een zeker ridderlijk gevoel, eene zekere voorliefde in stand voor goede en edele daden.

Gewoonlijk echter worden deze spelen door middel van poppen uitgevoerd, die meer waardigheid hebben en minder kostbaar zijn dan levende *personaggi*. Eens woonde ik zulk eene voorstelling in eene kleine provinciestad bij. Men vertoonde de historie van Judas Iskarioth. Wij hadden juist onze *vettura* (rijtuig) verlaten en dwaalden tegen zonsondergang door de straten. Spoedig bemerkten wij eene groote kraam, waarvóór groote en leelijke afbeeldingen hingen van de geschiedenis van Judas, met aanplakbiljetten daaronder, vermeldende dat het welbekende en vermaarde gezelschap poppen, zoo hoogelijk en zoo welverdiend door gansch Italië geroemd, dien avond het groote Bijbelsche stuk zou vertoonen van Judas Iskarioth, voor den geringen prijs van twee *baiocci*. Vóór het spel stond een man met een zwaren zwarten baard, die met eene rechte stentorsstem het volk toeriep, dat het spoedig moest binnengaan, want dat het anders de kans, om dit vermaarde en verwonderlijk schoone stuk te zien, tot zijn eigen nadeel zoude verliezen. Door nieuwsgierigheid gedreven betaalden wij onze *baiocci* en gingen naar binnen. Reeds was de vertooning begonnen, ten aanschouwe van een twintigtal lieden uit de lagere volksklasse. Toen wij binnenkwamen, werd de voor-

stelling gestaakt en ging het scherm naar de laagte, terwijl de *padrone* (de baas) op ons toeliep, de beste plaatsen voor ons liet inruimen en aan de overige toeschouwers aankondigde dat hij, ter wille van dit aanzienlijk en beschaafd gezelschap, het spel weder van voren af zou laten beginnen. Dit geschiedde dan ook en iets ongelukkigers dan deze vertooning laat zich niet denken. Een onheilig spotter zou moeielijk profaner kunnen zijn dan dit zoogenaamd ernstig en godsdienstig poppenspel inderdaad was. Het ging natuurlijk op dezelfde dwaze manier, waarop *Il terribil Gobbo* vertoond werd. Doch even als dat heldendrama met ernst werd gevolgd, zoo ook werd hier het kleine gehoor blijkbaar gesticht. Zij mochten nu en dan eens hunne aandacht wijden aan ons, in plaats dat zij naar de vertooning keken: doch dit was ook de uiterste grens hunner oneerbiedigheid. Dat er iets belachelijks was in dit marionnettenspel vermoedden zij niet.

In geen ding hebben de Italiaansche poppen het verder gebracht dan in het ballet. Is de pantomime reeds merkwaardig zooals menschelijke *personaggi* die uitvoeren, verbeeld u dan wat zij kan worden, wanneer zij wordt uitgevoerd door poppen, wier bewegingen door onfeilbare, alvermogende draden worden geleid en die de gebaren der wanhoop nabootsen met handen, die niet sluiten of verkeerd tegen elkander slaan. En dan de dans der *fantoccini!* Als het houten-hoofdige hof zich gezet heeft, bijna zoo stijf en waardig, alsof het door *personaggi* werd voorgesteld, en het *corps de ballet* naar voren gekomen en naar achter geweken is en ten laatste zich ter zijde terug getrokken heeft, dan komt de *prima ballerina* met een geduchten sprong te voorschijn, zakt bevallig ineen en gooit haar hoofd geweldig heen en weer, terwijl zij het publiek groet met een lach, even gekunsteld als wij dat van hare vleeschelijke mededingsters gewoon zijn. Daarop beschrijft zij met eene wonderlijke gemakkelijkheid de stoutste cirkels in de lucht en poseert in onmogelijke standen of zij vliegt met ongeloofelijke vlugheid vooruit en volbrengt wonderen van danskunst, die de eersten in het vak tot wanhoop zouden drijven. Zonder dat hare teenen den grond raken, maakt zij eindelooze *pirouettes* in het ijle niet, totdat zij de houten handen vooruitstekende op eens stokstijf staan blijft om de toejuichingen te ontvangen der toeschouwers. Dit is de ware apotheose van de danskunst, dit is de volkomenheid zelve. Niet belemmerd door de moeielijkheden, die hare sterfelijke zusters te overwinnen hebben, volbrengt zij, wat het levende schepsel slechts beproeven kan

en overtreft zij dit, zooals het ideaal de werkelijkheid overtreft. Zien wij haar met haar altijddurenden lach, met hare nimmer hijgende borst, dan worden wij niet gekweld door die gedachte aan lijden en vermoeienis, die zoo dikwijls ons het ware genot ontneemt of verbittert. Zij heeft die uren van inspanning niet, zij kent het kruis dier langdurige oefeningen niet, waaronder zoo menige *danseuse* gebukt gaat Neen, de *fantoccino* komt volmaakt uit de handen van haar maker te voorschijn en lacht in de tooneelkist even smakelijk als op het tooneel. Hare dagen droomt zij weg. Gebrek kent zij niet. Zorgen voor een gezin heeft zij niet. Zij behoeft niet op oneerbare wijze aan de kost te komen, zij heeft geene jaloezie, geene ijdelheid, zij wordt niet door ééne enkele dansfout in het verderf gestort, zij heeft geene oogenblikken van bitter berouw; maar zonder ijverzucht, droefheid of honger, zonder vreeze voor den ouden dag, behoudt zij eene eeuwige jeugd en een onveranderlijken lach. Hoe veel beter is het toch een houten *fantoccino* te zijn dan eene levende *ballerina!*

HOOFDSTUK XIII.

BUITENLEVEN, HERFST EN WIJNOOGST.

Als de warme lentedagen in het land komen, als de violen de lucht van geuren doortrekken, de aardbeziënbloesems als sneeuwvlokken op het land liggen en de breede pijnboomen een warmen geur van zich geven onder de stralen der zon, dan beginnen de Romeinen naar buiten te gaan. De rijke families, die groote *villa*'s hebben op korten afstand van de stad, gaan daar een paar weken doorbrengen en ieder, die eene eigene *vigna* (wijngaard) of *podere* (optrek) bezit, is daar ten minste op alle feestdagen en koestert er zich in het zonnetje of zit er onder de schaduw van zijne *pergola* (prieel) of *loggia* (warande). Doch dit een en ander is slechts de inleiding tot de ware *villeggiatura* (buitenleven), die op het einde van Juni of in het begin van Juli aanvangt, wanneer de hitte van den middag in Rome drukkend wordt. Dan neemt de hooge adel van Rome letterlijk de vlucht naar zijne *villa*'s en kasteelen bij Ancona of in de Albaansche en Sabijnsche bergen. Degenen, die in een zouten dampkring moeten leven, gaan naar de kuststeden en blijven daar niet langer dan de laatste dagen van Juli. Na dien tijd wordt het geheele Romeinsche strand, voor zoover het onder Civita Vecchia ligt, door den kwaden koortsgeest bezocht. Zelfs Porto d'Anzio is niet te vertrouwen. Zoo blijft er voor degenen, die baden gebruiken willen, niet anders over dan Civita Vecchia, waar de baden goed — de prijzen buitensporig hoog — de lieden vuil, ontaard en onbeleefd — de

forten prachtig — de bedelaars legio — de muskieten ontelbaar — de zee en het strand overheerlijk zijn. De gegoede reizigers gaan Civita Vecchia voorbij en trekken naar het Toscaansche, waar de badgelegenheden goed zijn. Noch aan de Adriatische zee, noch in Ardea, Ostia of Nettuno vindt men iets meer dan eene slechte herberg en slecht eten.

Te Frascati en Albano huurt men goede buitenverblijven, oude *villa*'s, met verwaarloosde tuinen, fonteinen en waterpartijen, schaduwrijke lanen en schilderachtige wildernissen, bloemen, nachtegalen en heerlijke vergezichten over de golvende Campagna, de blauwe Middellandsche zee en St. Pieter's koepel. Ook het meer van Nemi bij Genzano is eene plaats, die velen lokt; maar wat boven alles gaat is het Sabijnsche gebergte. De lucht is er gezonder dan elders en de natuurtooneelen zijn er niet minder schoon. Toch kan men er geen buitenverblijf of *villa* huren. Op sommige plaatsen vindt de reiziger zelfs geene herberg, zoodat hij zijn intrek moet nemen bij de eene of andere familie, die de goedheid heeft zich over hem te ontfermen. Gelukkig kan men altijd zulke gastvrije aanbiedingen verwachten, doch het is lastig en door geene optrekjes of logementen te bouwen doen de bewoners dier streek zich veel nadeel. Er is geen twijfel aan of alle huizen en alle kamers zouden gedurende de zomermaanden verhuurd worden. Te Subiaco, Palestrina en Olevano zou men eene heerlijke *villeggiatura* doorbrengen, tegelijk in de nabijheid van Rome en te midden van prachtige natuurtafereelen; maar — er is geen huis te krijgen. Aardige ontmoetingen kan men er hebben. Hoe gaarne herinner ik mij eene oude vrouw te Palestrina, die ons een kuiken zou schaffen (eene herberg was er niet) en die er maar niet toe besluiten kon om de lieve dieren te dooden. Eén voor één nam zij de ongelukkige beesten uit de korf, waarin zij bewaard werden en streek de veeren glad en drukte hen aan het hart en mompelde eene bijna onhoorbare alleenspraak, waarvan wij slechts eenige onsamenhangende woorden konden opvangen; doch die blijkbaar in eene aandoenlijke en kwellende overdenking bestond.

„Wat voer je toch uit?" vraagden wij.

„O! *Signorini miei*," ('t is jaren geleden en wij waren toen nog in onzen schik als wij *signorini*, jonge heeren, genoemd werden) „ik bedenk mij welk ik voor uw maal zal slachten — maar ik kan geene keuze doen — ik kan 't niet — ze zijn zoo mooi — zoo lief!"

„In 's hemelsnaam! dood er geen om ons!" riepen wij uit.

Welk een blijde lach van voldoening en geluk kwam er toen over haar gelaat.

„Hebt gij ze waarlijk niet noodig? Waarachtig, ik kon ze niet slachten, ze zijn zoo mooi — zoo lief!" herhaalde zij, terwijl zij uit het nevenvertrek naar ons toe kwam en zich bij ons nederzette om hare geschiedenis te verhalen.

„Ik heb dertien kinderen gehad," zoo begon zij „dertien, meest allen zoons, sterke breedgeschouderde klanten, *di buona pasta* (van goed deeg) zooals ik," — en zij sloeg, terwijl zij sprak, met de hand op de breede borst. „Ik heb er verleden jaar een verloren, 't was de oudste, wat een kerel was hij! Daar staat zijn portret op den muur. Een heer, die eens hier aanlandde, heeft het daar voor me uitgeschilderd. Wat een mooie jongen was hij! Maar hij is dood — *Dio mio!* (mijn God!) hij is dood," en zij veegde de tranen met haren rok af. „Zoo schoon, zoo goed, een engel, zoo sterk, zoo breed in de schouders — en nu dood!" Zij gaf zich een tijd lang aan hare droefheid over en herhaalde meer dan eens, terwijl zij peinzend op het portret zag: „zoo goed, zoo schoon!" Doch, te midden dezer overpeinzing, bij toeval door de open deur in de keuken starende, waar eene *donna di faccenda* (keukenmeid) ons maal in gereedheid bracht, werd zij oogenblikkelijk van hare droefheid afgeleid en riep: „Keer dat stuk vleesch toch om, malle meid, je bederft het zoo! Wat is dat volk dom! — Och hij was zoo goed, zoo schoon en stierf *tutto all' improvviso* (zoo geheel onverwacht) — kijk dat water eens overkoken, is dat eene manier van doen? — Den dag vóórdat hij stierf was hij nog heel wel; maar tegen twaalf ure te huis komende zei hij — Ben je nu heelemaal mal, kan je nu geen aardappelen bakken, moet ik zelve komen? — en hij zei dat hij niet goed was, hij had *una costipazione* (eene verstopping) en ging naar bed. Den volgenden dag stierf hij ten twaalf ure en de dokter zei: — zie zoo, nu is 't genoeg, breng het nu maar binnen; de *Signorini* zullen wel wat lusten — en de dokter zei — Er moet nog wijn wezen, meid, breng dan toch wijn! — en de dokter zei, hij dacht dat het eene *costipazione di cuore* (eene hartverstopping) was — Hoe kunnen de *Signorini* nu eten zonder vorken? — de anderen leven allen; maar hij is dood. „Kijk mij maar aan, *Sono anch' io di buona pasta, ma forte, forte!* (Ik ben ook van goed deeg, sterk, hoor! sterk.)" en ter bevestiging hiervan zwaaide zij met hare vuist in de lucht, „*ho fatto tredici figli* (ik heb dertien kinderen gehad),

zij leven nog allen, behalve één, en ik krijg voor de twaalf jaarlijks van den Paus een pensioen van zestig *scudi.*" — 't Was een kras, trouwhartig wijf, eene goede ziel, die lachen en weenen kon te gelijk, een aardig samenstel van kracht en teederheid. Zij ging bij ons aan tafel zitten — zette ons aan te eten — en behandelde ons als hare kinderen. „Daar", zei ze, toen zij ons eene kamer aanwees voor ons beiden „ik heb jelui maar bij elkaar geleid — dan kan je zoo veel praten als je wilt. O! ik weet het wel, *Signorini*, dat jelui zoo'n heelen nacht door kunt *chiacchierare* (babbelen.) Nu! *buona notte e riposino bene*" (goede nacht en wel te rusten.)"

Enkele malen treft men in of bij deze kleine plaatsen adelijke kasteelen aan, waarin de familie eenige weken in het jaar doorbrengt. Zoo is er te Palestrina een fraai paleis van het geslacht Barberini. De tegenwoordige eigenaar vertoeft er gaarne en hield zich eens op een zomer bezig met het opdelven van eenige Etruscische graven, daar in den omtrek. Bij het openen van een dezer graven, dat gedurende duizende jaren onopgemerkt en ongeschonden was gebleven, vond hij eene steenen kist. Het deksel werd voorzichtig weggenomen en een dun *basso relievo* (bas-relief) van het fijnste stof vertoonde zich op den bodem. Zoo juist stonden de omtrek en de vorm van het lichaam daarop afgeteekend dat zelfs de holten der oogkasten en de geledingen duidelijk te zien waren. 't Vertoonde de vormen eener vrouw, waarschijnlijk van eene aanzienlijke en op den nek van dit beeld van stof lag eene gouden halsketen van het fijnste Etruscische fabrikaat. 't Was eene bijzonder fijn bewerkte keten met eene *bolla* (slot) waarop een gebaard masker stond. Daar lag het kunstwerk ongeschonden, juist zooals het uit de handen des werkmeesters gekomen was, terwijl de menschelijke vormen, waarop het had geprijkt, verzwonden waren en tot stof waren wedergekeerd, met de hand, die het maakte en met allen, die het voor duizende jaren bewonderden. De prinses Barberini nam het hare Etruscische zuster af en had het den volgenden avond op eene *conversazione* (gezelschap) om. Signor Castellani, een man, beroemd door zijne nabootsingen van den Etruscischen stijl, een oudheidkenner van beroep en een kunstenaar in zijn vak, verklaarde dat hij niet in staat zou zijn dit sieraad na te maken. Evenwel, hij toonde meer te vermogen dan hij in het eerst dacht. Na vele vergeefsche pogingen, slaagde hij er in eene gelijke keten te vervaardigen. Doch is het niet vreemd dat wij met al onze vorderingen, al onze zoo hooggeroemde kunstvaar-

digheid, al onze wetenschappelijke ontdekkingen en al onze hulpmiddelen, toch in menig opzicht de leerlingen zijn van het Etruscische ras?

Het buitenleven der Romeinen verschilt oneindig veel van het onze. Wij leven gewoonlijk in zekere afzondering, als wij buiten zijn; ten minste wij stellen ons huis niet open voor een elk. Maar in het Romeinsche gebied is er nimmer gebrek aan gezelschap, noch ook aan ongedwongen gezelligheid. Behoort de *villa* bij een prinselijk huis of bij het eerste *palazzo* (paleis) eener provinciestad, dan komen de voornaamste lieden van het stadje of het dorp iederen avond in de salons bijeen — zooals de bisschop, de geneesheer, de pastoor, de burgemeester, de rechterlijke macht — om de belangen der plaats te bespreken, de vooruitzichten van den oogst te behandelen en kaart te spelen. Met de naburige families heeft men een gedurigen omgang. Er worden over en weer bezoeken gebracht, er worden uitstapjes met elkander gemaakt, hier heen en daar heen en soms worden er ook boeren-danspartijen gehouden, waartoe de *contadini* worden uitgenoodigd en waaraan de voorname heeren met eene naïve gemeenzaamheid deel nemen. Bij die gelegenheid wordt de steenen vloer van het voorplein duchtig schoon geschrobd en komen de aardigste meisjes van het land met hare minnaars dansen, allen in hare schilderachtige kleedjes en met hare beste oorhangers en halssnoeren. Een vat wijn staat in een hoek, een groote bak met *ciambelle* en glazen gevuld staat daarnevens, en iedereen voorziet zich van hetgeen hij noodig heeft. Ook de voornaamste families van den omtrek zijn tegenwoordig; doch alle voornaamheid wordt hier afgelegd en niet zelden verschijnen zij in boersche kleeding. Eene landelijke muziek begeleidt de gebruikelijke polka's, walsen en quadrilles, ook ontbreekt de *saltarello* niet. Wat de *tarantella* is in het Napelsche en de *montferrino* in het Piëmonteesche, dat is *saltarello* in Rome. 't Is een bij uitstek vermoeiende dans. Terwijl de dansers rondom elkaar allerlei cirkelvormige banen beschrijven, zwaaien zij de handen boven het hoofd, klappen ze met luid geroep tegen elkander of zetten de armen in de zijde en wenden en keeren en zwaaien en vliegen op en neer. Soms maken de dansers zelven de muziek en schudden boven hunne hoofden de klinkende bellen der tamboerijn of zingen met de guitaar in de hand een levendig danslied, totdat hun de adem begeeft. Het gelaat gloeit van inspanning, 't is hunne eerzucht om elkander zoo veel mogelijk af te dansen.

Altijd staat er een kring van liefhebbers om de dansers heen en telkens, wanneer een meisje of jonkman zich moet terugtrekken uit den dans, wordt de openvallende plaats door een van de omstanders ingenomen, die in de handen klappen en schreeuwen en deelnemen aan het danslied. De mannen worden bijna altijd uit het perk gedanst, terwijl de vrouwen eene verwonderlijke volharding aan den dag leggen. Is de dans naar den eisch volvoerd, dan eindigt deze met den triomf van het meisje over haar minnaar, die voor haar nederknielt, terwijl zij zegepralend om hem heen zweeft en luid de tamboerijn laat klinken. Over het algemeen zijn de boeren en landlieden groote liefhebbers van dansen. Gedurende de zomeravonden kunt gij overal op het land het getjingel en gedreun van de *tamburello* (tamboerijn) hooren, terwijl binnen een wijden kring van toeschouwers de *saltarello* wordt uitgevoerd en hier en daar een stoute knaap of eene frissche deerne hijgend staat uit te rusten, bij het gebruik van een sappig stuk meloen.

De zomertijd, gedurende welken deze landelijke danspartijen plaats vinden, heeft voor vele vreemdelingen, vooral in Rome, iets drukkends. Niet dat het zoo snikheet is. De thermometer rijst zelden boven tachtig graden Fahrenheit. Maar de qualiteit der warmte is zoo eigenaardig en deze duurt zoo onafgebroken voort. De dampkring weegt als lood op onze noordsche gestellen. Zelden wordt hij afgekoeld door verfrisschende regenbuien. Drie maanden lang kan het dag aan dag even zonnig wezen, zonder dat er wolken te zien zijn. Daarentegen valt er 's avonds een zware dauw en zijn de avonden koel. Ook komt er, bij westen wind, omstreeks den middag eene frissche koelte op uit de Middellandsche zee. Maar waait er een *sirocco* (zuidewind), dan worden de levensgeesten geweldig neergedrukt. Noch die hitte, noch die dauw, noch die avondkoelte zijn gezond. Slechts de zeewind werkt weldadig. Bij zoo vele kansen van gevaar tegen eene enkele kans van veiligheid, is het geen wonder dat de gegoede Romeinen en de vreemdelingen Rome gedurende dit saisoen ontvluchten en hun heil zoeken in de bergen en op het hoogland, met zijne schoone natuurtooneelen en gezellige vermaken.

Doch niet ieder kan of wil Rome verlaten en de stedelingen richten dus hunne levenswijs in naar de eigenaardigheden van het saisoen. Zij slapen nooit met geopende vensters. Omstreeks den tijd van het Ave Maria gaat men niet uit en neemt men ten minste geene verhittende lichaamsbeweging. Gedurende den

nacht staan in alle kamers, die niet als slaapkamers gebruikt worden, de ramen open. Als de zon weder opkomt, worden de ramen gesloten en de zonneblinden neergelaten om de frissche lucht binnen te houden, terwijl van tijd tot tijd de steenen vloeren met water besproeid worden. Zoo blijft het koel in huis. De Romeinen staan in den regel vroeg op en nemen dan de noodige beweging. Ten twaalf ure worden alle winkels gesloten en houdt geheel Rome *siesta.* 't Is dan in de straten zoo stil als in de bouwvallen van Pompeji. Het zonlicht blinkt en glinstert op de witte muren en weerkaast van de straat, maar alles schijnt in slaap. Zelfs de *cicale* (krekel) die den ganschen dag door zich hooren laat, zit zwijgend op olm of eik. De stemmen der *contadini* worden niet meer vernomen in den wijngaard en de karren ratelen niet meer voorbij. Als de zon zich naar den horizon begint te nijgen, dan komt het volk buiten. Alle banken en stoelen, die voor het *caffè* staan, zijn bezet, de straten zijn vol van wandelaars, iedere stoep heeft hare groep, de doode stad is ontwaakt en levend geworden. Door de groene gangen der *gallerie* (galerij) die van Albano of Castel Gandalfo naar Genzano leidt, wandelen vrienden en bekenden met elkander voort en zien, tusschen de stammen der statige boomen door, naar het purper van den avondstond, dat steeds donkerder boven de Campagna hangt. Nu begint het krekeltje weer te zingen. Nu komen de *contadini* uit de wijngaarden en boomgaarden, met welgevulde manden op het hoofd. Bij de fonteinen staan de vrouwen hare koperen kannen met water te vullen — en praten druk. Ossen, geiten, schapen, karren betwisten aan de wandelaars den weg. De nachtegalen zingen in de eikenboomen. Hier en daar klinkt de muziek van den *Saltarello.* De maan schijnt helder naar beneden en teekent de schaduwen der huizen in scherpe omtrekken op de pleinen af, als waren er zwarte marmeren platen in de *piazza* ingelegd. De lucht is helder, de hemel zacht en teeder van kleur. Groote flikkerende sterren schijnen van nabij op u neer met een heerlijken topaas- en smaragdglans. De Melkweg spreidt zich als een gazen sluier over de hemelen uit. De gevels der *villa*'s steken in het maanlicht helder af tegen het groene geboomte. De wingerdranken dalen uit oude torens en muren neder en in hunne schaduw galmt eene tenorstem door eene guitaar begeleid: *Non ti scordar, non ti scordar di me* (mij uw hart, mij uw hart niet te weigren). — Niets verrukkelijker, niets heerlijker dan zulke schoone zomeravonden.

De hemel zelf gelijkt niet op een gewonen hemel en is doorschijnender dan elders.

Als de herfst komt, keeren de landlieden, die in April of in Mei op de Campagna geploegd en gezaaid hebben, uit de bergen naar Rome terug om den oogst binnen te halen. Overal langs de wegen kunt gij hen ontmoeten. Zij loopen bij troepjes voort, met een pak kleeren op het hoofd. Niet zelden dragen de vrouwen hare kinderen op diezelfde, schijnbaar onveilige, manier in eene mand met zich mee. De gewoonte stelt haar in staat om dit zonder eenig gevaar te doen en de kleinen, in slaap gewiegd door de lichte deining van moeders hoofd, slapen daar boven in hunne mand zoo veilig, als in eene wieg. Groote troepen arbeiders hebben dikwijls een wagen bij zich, die door ossen getrokken wordt en waarin zij hun huisraad, hun keukengereedschap, hunne bezittingen en huisgoden meevoeren. Zij komen gemeenlijk op de piazza Montanara te zamen, waar zij door de *fattori* (rentmeesters) der groote boerderijen gehuurd worden. Als de tijd daar is, waarop zij zullen beginnen, komen zij hier vóór dag en dauw weer samen en vormen zij zich tot vaste afdeelingen. 't Is bij die gelegenheid louter leven en vroolijkheid. Iedere partij heeft een wagen, die met kleurige lappen, met laurierbladen en klimop versierd is. Een paar witte ossen met bloemen, rozetten en fladderende linten opgetooid buigen den nek onder de bladeren van een groenen boomtak, die het juk vervangt, en waarmede zij den wagen trekken. Sommigen springen in den wagen, anderen wandelen op zij of volgen met tamboerijns en fluiten en doedelzakken. Dansend, lachend, zingend trekken deze feestelijke optochten door de stad, totdat zij de verschillende poorten uitgaan en zich teekenachtig slingeren over de wegen, waarlangs zij hun gouden buit te gemoet trekken.

Gedurende den oogsttijd werken deze arbeiders den ganschen dag door, van den opgang tot den ondergang der zon. Alleen houden zij, na het gebruik van den maaltijd, eene *siesta* van een paar uren. Niettegenstaande het zware werk is de oogsttijd eene voortdurende feestelijkheid. De geringste pachter spaart wat geld om de arbeiders van wijn en goed voedsel te voorzien. Eten deze gewoonlijk maar eenmaal 's weeks vleesch, nu gebruiken zij het wel driemaal 's daags. De rijke pachters laten het hun nooit ontbreken aan allerlei verfrisschingen en opwekkingen. Terwijl de arbeiders onder de leiding van vaste opzichters voortwerken, gaat de rentmeester rond en deelt aan de werklieden

uit, wat zij noodig hebben. Zij blijven den ganschen dag op het veld, waar hun het voedsel gebracht wordt, dat zij te zamen gebruiken. Allerlei drachten ziet gij onder deze lieden, van de prachtige dracht der *ciociari*, die uit het Napelsche komen, tot de onaanzienlijke Toscaansche kleeding toe. Mannen, vrouwen en kinderen werken te zamen en maken tusschen het graan gewoonlijk een teekenachtig effect. Zoodra het dagwerk afgeloopen is, beginnen zij voor hun vermaak te zorgen. De doedelzak laat zijne doffe tonen dreunen en de zenuwachtige kleine pijpjes borduren daarin allerlei grillige figuren. De tamboerijn houdt hun gezelschap. Hier zit een groepje zijne landsliederen te zingen, daar luistert men naar een liedjeszanger, die met zijne guitaar gewapend uit Napels is gekomen, elders wordt de *Tarantella* of *Saltarello* gedanst, terwijl de groote wagens en de witte trekossen tusschen de gele schoven en de landbouw-gereedschappen zichtbaar zijn en op den achtergrond de nevelachtige bergen tegen den zachten hemel oprijzen.

Op vele pachthoeven staat eene geweldig groote *Caserma* (schuur) van steen, waar de arbeiders des nachts slapen. Is er zoodanig gebouw niet, dan worden er tijdelijk eenige *capanne* (hutten) opgeslagen. Deze hutten zijn met riet gedekt en staan bij het bouwland, waar de arbeiders werken Er wordt in gekookt en de werklieden slapen er in op stroo. Soms, als de plaats, waar zij zijn, bijzonder vochtig is, plaatsen zij hunne hutten op palen en brengen zij den nacht door in de lucht. De arme drommels, die zulk een weelderig nachtverblijf niet krijgen en op vochtige plaatsen op den grond moeten slapen, worden niet zelden aangetast door eene koorts, die hen vermagerd, afgevallen en verzwakt naar hun land terugzendt. In de nabijheid van Rome kan een werkman, die de noodige voorzorgen neemt, zonder gevaar den nacht op die manier doorbrengen; maar in lagere streken en vooral in de nabijheid der Pontijnsche moerassen sleept de koorts geregeld een aantal offers weg.

Gedurende den oogst is er geen tijd te verliezen en mogen de arbeiders zelfs op Zondag en op feestdagen werken. Doch elke ploeg arbeiders heeft zijn altaar, dat met bloemen versierd is en waar de mis wordt bediend, terwijl de werklieden nederknielen op het gras.

Soms wordt dezelfde ploeg door twee pachters gehuurd en moet deze van den een naar den ander overkomen. Niet zelden wonen de pachters aan twee tegenovergestelde zijden van de stad,

zoodat zij deze moeten doortrekken. Ook hiervan wordt een feestelijke optocht gemaakt, die tegen middernacht of later plaats heeft. De poorten van Rome staan open om de processie door te laten en als deze met fakkels, muziek en gezang voorbijgaat, wekt zij menigeen uit den slaap en lokt zij menige slaapmuts naar het raam.

Als de oogst ingezameld en alles afgedaan is, wordt er een groot oogstfeest gevierd. De arbeiders dansen al zingend rondom de volgeladen kar, die met hare laatste vracht over den oneffen grond voortgaat. Te huis gekomen wordt het graan, gereed om gedorscht te worden, in de ruime, steenen schuur opgetast of in stapels neergelegd. Doch er is ook eene vrij groote hoeveelheid op den akker blijven liggen voor de arme lieden, die er de nalezing houden van den oogst. Zoodra de vreemde werklieden vertrokken zijn, zenden de voornaamste pachters een bode rond, die onder het slaan der trom of het steken der trompet afkondigt dat, op een bepaalden dag en tegen betaling van een *baiocco*, elk arm mensch dit of dat land mag komen nalezen en daarvan mag oprapen, wat hij wil. Van de ingezamelde *baiocci* wordt de bode betaald. Van alle kanten komen de armen op den bepaalden dag te zamen en op het veld vinden zij hunne moeite ruimschoots beloond, daar de rijke eigenaars soms aanzienlijke hoeveelheden liggen laten.

Het opgetaste graan wordt op den grooten steenen dorschvloer, die in de open lucht ligt, uitgespreid en dan gedorscht, soms met den vlegel; maar niet zelden ook door middel van paarden of ossen, die in een cirkel over het koren heenloopen en de korrels er uit treden. Een paar mannen staan in het midden om de dieren voort te jagen, die tot de knieën in het stroo loopen. Weken lang wordt de stem dezer drijvers of het geklop der vlegels gehoord en iederen nacht na twaalf uur liggen de dorschers in het stroo hunne liedjes te zingen. Als alles gedorscht is, wordt er een landelijk bal gegeven op den dorschvloer, onder begeleiding eener even landelijke muziek. Aan leven en vroolijkheid ontbreekt het bij die gelegenheid niet.

In de laatste dagen van September heeft het feest voor den wijnoogst plaats, het oudste en schilderachtigste feest, dat er is. 't Is het oude Dionysus-feest, gezuiverd van de oude vlekken; maar nog duidelijk herkenbaar. Bacchus is de eenige godheid van Rome, die is blijven voortleven. In sommige plaatsen aan de grenzen van het Napelsche, ziet men zijn welbekend *oscilla*

of masker in den wijngaard hangen, opdat hij een goeden oogst moge geven. Er worden liederen ter zijner eere gezongen en als van ouds wordt zijn masker op het oogstfeest in den optocht meegedragen. Ook in de taal leeft hij voort: *Per Bacco!* — *Per Dingi!* of *Dinci Bacco* zijn nog zeer alledaagsche vloeken. Over het algemeen draagt het zweren en vloeken der Italianen een eigenaardig karakter. Elke aandoening heeft hare bijzondere uitdrukking. *Dio mio!* (mijn God!) is een loutere uitroep van verbazing en verwondering, *Madonna mia* (Lieve Vrouwe!) duidt iets droevigs en spijtigs aan, en *Per Cristo* is eene uitdrukking van haat en wraakzucht. De Italiaan vervloekt, verwenscht en verdoemt zijn naaste niet, zooals wij, in den naam Gods; maar in dien van Christus, om de zeer eenvoudige reden dat hij zich dezen als den grooten Rechter voorstelt. Op iedere afbeelding, van Michel Angelo's „Laatste oordeel," tot op het minste prentje, ziet hij den Christus in dit karakter optreden. Ook bij mindere goden dan die van Heidendom en Christendom zweert hij. Niet zelden roept hij de eene of andere plant aan: als *capperi* (kapper-vruchten), *corbezzoli* (haagappels), of *cavolo* (kool). Doch de meest algemeene vervloeking is *accidente* (toeval, beroerte). Dezen vloek hoort men overal. Hij wordt meestal als een loutere uitroep gebezigd en in dat geval is hij even karakterloos, als elke andere vloek van het dagelijksche leven; maar wordt hij voluit, in toorn en als eene wezenlijke verwensching gebezigd: *Ch' un accidente ti piglia!* (krijg eene beroerte!), dan is hij de bitterste, die van de lippen eens Catholieks komen kan, want dan is zijne bedoeling: „moge zulk een plotselinge dood u treffen dat gij zonder absolutie sterven moet." — Zelden duidt men den Duivel in Italië onder zijn eigen naam, *Diavolo*, aan en ons „loop naar den Duivel!" is den Italiaan eene ergernis; doch hij verzacht deze uitdrukking tot een *diamine* of *diascane* en behoedt zoodoende zijne tong en zijn geweten voor uitdrukkingen, waarmede hij anderen kwetsen zou.

Veel vroolijkheid en vrijheid heerscht er gedurende het saisoen der *vendemmia* (wijnoogst). Als *Liber Pater* ons goeden wijn geeft, *Per Bacco!* waarom zouden wij dan niet blijde zijn. Het goede saisoen is daar, de druiven hebben zich gevuld met wijn, zij hebben, al den tijd door, de zonnestralen ingezogen, zij hangen in doorschijnende trossen aan den roestkleurigen wijnstok, de pitten zwemmen in het kostbare sap en de tijd voor het plukken is daar. Zij moeten niet te rijp of te zoet zijn; anders

zal de wijn zijn geur ontberen. Alzoo naar den wijngaard en *viva la vendemmia!* Gaan wij mede. Lachend en schertsend plukken de wijngaardeniers, in schilderachtige houdingen, de rijpe druiven af en hoopen ze op in diepe manden, totdat de volle trossen over den rand hangen, die rood wordt van het nat. Sommige plukkers staan op ladders om de bovenste trossen te bereiken, anderen zijn beneden bezig met de laagste. Zijn de manden vol, dan worden zij op het hoofd naar een mandenwagen gebracht, waarin zij worden leeg gestort en waarin de volle trossen weelderig liggen opgehoopt. Zelfs de ossen, die met lint versierd tusschen de wijnstokken staan, schijnen te deelen in de algemeene opgewektheid. De honden blaffen de kostbare lading tegen en de boerenmeiden zoeken lachend te ontkomen aan de armen der knechten, die haar dreigen met een kus.

Als de druiven allen ingezameld zijn, worden zij opgehoopt in groote steenen vaten en bedekt met wijngaardbladeren. De boeren springen met bloote beenen in de vaten en treden al zingend en lachend de druiven neder, wier nat onder uit het vat in een grooten bak nedervalt. Terwijl zij de druiven plat treden, worden er nieuwe trossen bijgevoegd en geen kinderwerk is 't om ze onder te houden. Het nat spat hun om de ooren en kleurt hunne beenen rood. Zij hijgen van inspanning en als zij hun haar met de hand wegstrijken, dan hebben zij purperen strepen op het gelaat. Wordt er een moe, dan vervangt een ander zijne plaats en zoo gaat de dans voort, totdat het beste gedeelte van het nat is weggeperst. Dan wordt de inhoud van het vat nog eens onder eene houten pers gebracht en met water aangelengd. Hieruit verkrijgt men eene mindere soort van wijn, die de tweede qualiteit uitmaakt. Van de overblijvende druivenschillen vervaardigt men een zeer zwarten en duurzamen inkt. Het druivenvocht wordt in groote bakken gedaan en goed bedekt. Weken lang kookt en borrelt het in geweldige gisting, terwijl al het stof, alle steeltjes, alle onreinheden, die er ingevallen zijn, naar boven komen. Dit alles wordt dan zorgvuldig afgeschuimd en weggedaan. Daarom, mijne weelderige en kieskeurige vrienden, laat uw genot bij het drinken van Italiaanschen wijn niet vergald worden door de gedachte aan de bloote voeten, waarmee hij is uitgeperst. Niet alleen zijn de voeten goed gewasschen, voordat de druivendans begint, maar ook al was dat niet geschied, dan zou de kokende wijn in zijn schuim alle onreinheden samenbrengen, die er op die wijze in gekomen waren. Op Allerheiligen is

de wijn eerst tot rust gekomen; zijn smaak is dan nog wrang en *asciutto* (droog), doch in Januari wordt hij goed. Ook kan zijn geur dan eerst beoordeeld worden.

Is de wijn gemaakt, dan heeft de optocht plaats. Deze plechtigheid, waarin het oude en het nieuwe soms op vreemde wijze samentreffen, is even vermakelijk als schilderachtig. Ver van de stad, in de bergsteden, kunt gij die optochten het best in hunne oude schoonheid zien. Oude volksgebruiken sterven verwonderlijk spoedig weg langs de heirbanen van het volkenverkeer en de laatste vijftig jaren hebben meer oude gewoonten uitgewischt dan vroeger de eeuwen hebben kunnen doen.

De optocht wordt geleid door den schoonsten onder de arbeiders, die bij deze gelegenheid door zijne makkers wordt gekozen om Bacchus voor te stellen. Zijn hoofd wordt gekroond met een krans van klimop- en wingerdbladeren, waarin druiventrossen hangen. In de hand houdt hij een *thyrsus* (Bacchus-staf), omvlochten met bloemen, bladeren en klimop en die, even als weleer, een pijnappel op den top draagt. In plaats van een panter- of tijgervel, hangt hem eene met wijnvlekken bekladde schapenvacht om de schouders. Achter hem loopen eenige vrouwen, in hare rijkste kleeding en met manden vol druiven op het hoofd. Jongens met trossen druiven in de hand volgen. *Bacchantes* met rietstaven, waarom wingerdranken gewonden zijn, loopen om Bacchus heen en slaan op de rinkelende tamboerijnen of bespelen guitaren en mandolines. Daarop volgen groote wagens, rijk versierd met allerlei kleuren, bladeren en bloemen, voortgetrokken door roomkleurige ossen, die met druivennat zijn bevlekt. De optocht wordt besloten door een Silenus met een aangevulden buik, die op een ezel gezeten en op de eene of andere dwaze manier toegetakeld, met druiventrossen langs het gelaat, op zijn langoor allerlei grimassen maakt en zingt en schreeuwt alsof hij dronken is. Deze persoon is gewoonlijk de potsenmaker van het dorp en heeft bij deze gelegenheid het recht ongehinderd elkeen uit te lachen en zijne hatelijkheden rechts en links rond te strooien. Ter zijde van den optocht loopen *contadini* met brandende toortsen, die zij heen en weder zwaaien. Zij hebben mandolines, guitaren en tamboerijnen, zij blazen op hoorns en zingen wilde campagna-liederen, zij roepen *viva Bacco!* (het oude *Evoe Bacchus!*) *viva la Vendemmia!* zij dansen en maken allerlei lichaamsbewegingen en gebaren en trekken zoo door stad en land. De *parroco* (parochiepriester) zelfs acht zich niet te voor-

naam om met hart en ziel aan de feestelijkheid deel te nemen en den optocht te volgen.

De wingerd groeit in de Romeinsche Staten aan stokken, die in lange rijen, op gelijken afstand van elkander geplaatst en soms tot een begroeid hekwerk verbonden zijn. Het huis, dat bij den wijngaard behoort, heeft meest altijd een groot priëel of eene warande, waarover een wingerd geleid wordt en waaronder men, hoe hoog de zon ook staat, koel en welbeschut nederzitten kan. Als de rijpe druiven daar in verleidelijke bundels boven uw hoofd nederhangen en de Romeinsche meisjes over het hek leunen of onder het wingerdpriëel den *saltarello* dansen, dan hebt gij een recht bevallig tafereel vóór u. Over het algemeen geven die warandes aan de huizen der Campagna en aan de *osteria*'s langs den weg een verrukkelijk aanzien en gewoonlijk is er eene steenen bank onder geplaatst, waarop het gezin zich vergadert of waarop de bezoekers der *osteria* plaats nemen om hun wijn of hun maal te gebruiken.

De wijngaarden worden goed bebouwd en dragen overheerlijke druiven; maar in het bereiden van den wijn zijn de Italianen bij andere volkeren zeer ten achter. De druiven worden volstrekt niet uitgezocht, ten einde verschillende qualiteiten van wijn te verkrijgen; maar goede en slechte druiven worden, met de stengels en al wat er aan is, onder elkander in een groot vat geworpen, waardoor natuurlijk de wijn veel minder goed is dan hij zou kunnen zijn. Waren de Romeinen zoo zorgvuldig en behendig als de Franschen in het bereiden hunner wijnen, dan zouden zij, zoo niet beteren dan toch even goeden wijn leveren als de beste Bourgonje. Waar een weinig meer zorg gedragen wordt voor eene goede bereiding, daar is de wijn dan ook zeer geurig en krachtig. De zwaarste wijn komt van Genzano en Velletri, de lichtste van Orvieto. In de noordelijke deelen van den Romeinschen staat nabij Montefiascone groeit de bekende *Est.* Deze wijn dankt zijn naam aan den bisschop Johan Fugger die, als hij reisde, zijn knecht voor zich uit placht te zenden om te onderzoeken waar de beste wijn te verkrijgen was, opdat hij die plaatsen niet voorbij mocht trekken, waar zijn verhemelte het meest zou genieten. Had de knecht ergens goeden wijn gevonden, dan schreef hij op den muur het Latijnsche woord *est* (is, of 't is). Toen hij nu te Montefiascone kwam, vond hij den wijn daar zóó goed dat hij in verrukking op den muur schreef: *est*, *est*, *est.* De bisschop bezegelde deze meening van zijn dienaar

op krachtige wijze, doch ongelukkig wat al te krachtig — ten minste men zegt dat hij te Montefiascone aan het bovenmatig gebruik van wijn overleden is. Wie twijfelen mocht aan dit verhaal, kan in de Cathedraal zijn grafschrift lezen, vervaardigd door zijn knecht: *Est-est-est. Propter nimium est Joannes de Foucris, dominus meus mortuus est.* (Est-est-est. Door al te veel Est is Johan Fugger, mijn meester, omgekomen.)

Op sommige plaatsen wordt de wijn nog op de wijze der Ouden in lederzakken bewaard, doch gewoonlijk wordt hij in groote vaten opgelegd en in kleine tonnetjes naar Rome vervoerd. De groote karren op twee wielen, waarop deze tonnetjes in regelmatige rijen geladen worden, zijn allerschilderachtigst. Eene driehoekige huif van onbereid schaapsleder wordt door stokken gestut en beschermt den voerman tegen de zon, terwijl hij slapend of wakend over den weg wordt voortgetrokken. Er loopt maar één paard voor, welks hoofdstel versierd is met een grooten pompoen of eene pluim, die tusschen de ooren oprijst. Het zadel heeft twee handvatsels of hoorns, die rijkelijk beslagen zijn met koperen spijkers en daartusschen hangt een dun cirkelvormig of halvemaan-vormig koperen plaatje, dat om zijne assen draait bij iedere beweging van het paard. Onder den buik en dicht bij den kop draagt het paard ook nog een riem met bellen, die tjingelen, terwijl het voortstapt. Altijd bevindt zich op de kar een klein hondje, dat er woont, slaapt en eet, dat de kar trouw bewaakt en vinnig de tanden laat zien aan ieder, die nadert. De *carrettieri* (voerlui), die alleen voerlieden en geenszins eigenaren zijn van de vracht, gaan gewoonlijk laat in den namiddag van huis en reizen, zoo zij een langen tocht moeten maken, den ganschen avond en den ganschen nacht door. Een goeden naam van eerlijkheid hebben deze lieden niet. Niet alleen heffen zij ten eigen nutte zeer willekeurige belastingen van hunne vracht; maar zij verkoopen er ook van langs den weg en vullen het ledig, dat hierdoor onstaat, met zeer gezond en zuiver welwater aan, zoodat de krachtige Velletriwijn dikwijls vrij licht en zwak is geworden, voordat hij in Rome zijne bestemming bereikt. Wel wordt den voerman een klein vat met besten wijn voor eigen gebruik meegegeven, opdat hij de andere vaten sparen zou; doch hij is wijs genoeg om van dit zijn bijzonder eigendom niets te gebruiken. Hij kan zijn dorst ruimschoots verzadigen door de houten koe zijns meesters te melken, terwijl hij voor zijn eigen vat met onversneden wijn geregeld een goeden prijs maakt.

Met den wijnoogst wordt de zomer besloten. Na de feesten van *Bacco* volgt er nog wel een ander feest onder de burgers van Rome, *ottobrate* (octoberfeesten) genaamd, dat door menig rijtoertje gevierd wordt, in versierde rijtuigen met opgeschikte paarden, en waarbij gezongen, muziek gemaakt, *pallone* gespeeld en gedanst wordt; doch spoedig beginnen de regens te vallen en dan is de *villeggiatura* afgeloopen. 't Wordt in Rome weer gezond en de adel en de rijken keeren naar de stad terug. Nu begint echter de najaars-*velleggiatura* met haar jacht- en vischvermaak. Menigeen, die den zomer in de stad doorbracht, gaat nu naar de bergen om er te jagen en te visschen. In sommige streken van Italië, zooals in Siena, hebben de voorname families de gewoonte om alleen in het najaar naar hare buitenverblijven te gaan, terwijl deze in de maanden Juli en Augustus ledig staan. Te vergeefs heb ik naar de reden hiervan gezocht. *È il costume* ('t is het gebruik zoo), werd mij steeds geantwoord. Zeker is het een gebruik, welks overtreding ons eervoller voorkomt dan zijne trouwe naleving; *Ma che volete?* (doch wat wilt gij?) *è il costume.*

HOOFDSTUK XII.

DE CAMPAGNA.

De Campagna van Rome is eene groote golvende vlakte, die zich langs de kust, van Civita Vecchia tot Terracine, dat is over een afstand van ongeveer 100 mijlen, uitstrekt. Van de zee af tot de bergen, die haar omgorden, beslaat zij veertig mijlen. Even ver van Civita Vecchia en Terracina als van deze bergen verwijderd, ligt Rome op zijne zeven heuvelen. Van den hoogen toren van het Capitool ziet gij in het Westen het lange, lage strand van de Middellandsche zee en de kleine steden Pratica, Ostia en Ardea, die in donkere silhouetten op de zee, als op een bleek gekleurd lint, afgeteekend staan. In het Zuiden rijst in lange prachtige golvingen de Monte Albano uit de vlakte op, totdat hij zijn hoogste punt bereikt in den Monte Cavi. Langs de lagere hellingen glinsteren de steden Albano, Marino, Castel Gandolfo en Frascati. *Villa*'s, tuinen en olijvengaarden strekken zich over de heuvels uit. Hooger op en rustend op een kleinen, vooruitspringenden bergrand, als op eene rotslaag, die bij haar nederdalen gegrepen en tegengehouden is, ligt het kleine, grijze stadje Rocca di Papa. Groene bosschen omgorden het en dekken de vulkanische holen rondom het Albaansche meer. Boven de boomen uit rijst het klooster van Monte Cavi omhoog, op dezelfde plaats, waar eens de tempel van Jupiter Latialis stond. Waar de Monte Albano in de vlakte nederdaalt, hebt gij een vergezicht naar het Napelsche en kunt gij de flauwe, nevel-

achtige hoogten van Ischia zien. In stoute lijnen rijst uit de vlakte het Sabijnsche gebergte op, met zijne klippen van kalksteen, zijne kloven en kluchten, waarin den ganschen dag doorschijnende purperen schaduwen slapen. De doorluchtige spitsen omringen als een bochtig amphitheater de Campagna ten Oosten en ten Noorden. Terwijl uw oog het Sabijnsche gebergte doorloopt, ontdekt gij Palestrina en Tivoli, waar de Anio zich in schuim verliest, met nog andere bergsteden, die zich nestelen in de kloven. Op drie heuvels, die als voorposten vóór het gebergte staan, liggen de bouwvallige dorpen Colonna, Zagarola en Gallicano, die hunne namen geven aan drie vorstelijke families van onzen tijd. Verder op stijgt de hooge rots van Monte Gennaro, met haar hermelijnen kleed, als een toren in de lucht en strekken zich de lange lijnen uit der Leonessa, waarop tot in het laatst van April de rozenroode sneeuw ligt te tintelen tegen den blauwen hemel. Uit de deinende golvingen der Campagna verrijst eenzaam en verlaten de schilderachtige hoogte van Soracte, zelve eene golf, die dreigt te breken en op de lagere golven neder te storten. Als gij den blik langs Rieti, Civita Castellana en de bergen van Viterbo laat glijden, dan komt gij weder op Civita Vecchia terug. Binnen deze heerlijke omgeving ligt de Campagna van Rome, nu eens als eene Amerikaansche prairie, mijlen ver met riet of gras begroeid — dan als een bosch van groote, goudstammige pijnboomen, die hunne groene zonneschermen hoog in de lucht tillen en een murmelend geruisch doen hooren — of als eene dorre, geheimzinnige, sombere woestenij, met eenzame holen en heuvels zonder woningen, waar de wind over kale hellingen waait en het stilzwijgen zijne tenten heeft opgeslagen — of ook als een woelig meer, welks golven op eens zijn verstijfd en dat nu groen is van gras en goudgeel van graan en kleurig van allerlei wilde bloemen: een golvende tuin, waar de papavers staan te vlammen en de aardebeiënbloesems staan te schitteren en neerhangende wijngaardranken de teekenachtige bouwvallen bedekken van oude *villa*'s, waterleidingen en graven, of nederdalen uit middeleeuwsche torens en forten.

Zoo ziet de Argo Romano er uit, die zich over het zuidelijk gedeelte van de Campagna, van Rome tot Albano, uitstrekt. De grond, die uit diepe, rijke kleiaarde bestaat en die den minsten arbeid duizendvoud beloont, wacht niet op de werkende menschenhand; maar breekt van zelf in planten en bloemen los. Hier zijn weiden voor millioenen runderen en graanvelden voor

een werelddeel; en weiden en velden roepen in onbeschaafde en ongerepte schoonheid schande over hare onachtzame eigenaars. Over deze hellingen rijdt gij te paard mijlen ver in het rond, zonder eenige hindernis te ontmoeten. Gij rijdt over beemden en heuvels en langs bouwvallen, die u dwingen gij hen uitteekent met hun bergachtigen achtergrond. Gij rijdt door dalen vol herderlijke rust, waar groote *tufa*-(tufsteen)kelders toegang verleenen tot onderaardsche gangen, die u verre van 'de menschen wegleiden. Gij verwijlt in liefelijke boschjes van pijnboomen en eiken of volgt den stroom, die hier en daar onder oude begroeide bruggen doorloopt. Overal zijn diepe, bruine lagen van *pozzolano*- (zavel) aarde, die het sterke Romeinsche cement vormt en steengroeven van *tufa* en *travertino* (eene soort van steen) met ondoorzochtte gangen en Catacomben, die mijlen ver de Campagna ondermijnen. Gestorven menschengeslachten liggen onder uwe voeten, waar gij ook gaat. Er spoken hier tien duizend maal meer geesten dan er levenden in Rome zijn. Gij raapt overal marmerbrokjes op, die eens behoorden tot de prachtigste *villa*'s. De *contadino* of de schaapherder biedt u een oud verweerd muntje aan, waarop gij den naam van een der Caesars leest, of den ring die eens den vinger versierde van een Etruscischen koning, of een afgebroken kop van eene oude vaas in marmer of terra cotta, of een *lacrimatorium* (tranenurn) van een Christenmartelaar, of eene vaas met het Etruscisch rood, dat nu verloren is gegaan, of een *intaglio* (gesneden steen), waarmee misschien voor duizend jaren een minnebrief is gezegeld. Zulke kleinigheden spannen de verbeelding. Eens gebruikte een *Contadino* eene *pietra dura* (een edelgesteente), met een *intaglio* (uitsnijdsel) er op, voor een vuursteen. 't Was een van de grootste antieke steenen, die er zijn en hij moet tot schouderknoop gediend hebben voor een keizerlijken mantel. De onnoozele boer verkocht hem voor twee pauls — hij was eene fortuin waard. Het Rome onder den grond is grooter dan het Rome, dat er boven is. Bijna ieder heuveltje heeft zijn *pozzolano*-kelder, die uwe nieuwsgierigheid prikkelt. Gij gaat er in, gij kruipt een kleinen afstand door en dan bevangt u eene huivering, eene rilling, die u spoedig doet terugkeeren, of gij stuit op een bolwerk van ingestorten grond. Sommige dier ingangen leiden tot de zanderijen der Ouden, de *arenariae*, die diep in den grond zijn uitgegraven. Hier verscholen zich vervolgde Christenen, roovers en moordenaars en vluchtende vorsten. Hierin ried men Nero de wijk te nemen, toen hij met den dood op de hielen uit Rome

vlood. Doch merkwaardiger dan deze *arenariae* zijn de Catacomben, die van alle zijden de Campagna onder den grond doorsnijden. In de zwarte tunnels en gangen dezer onderaardsche stad woont eene gansche bevolking van dooden. Rij aan rij, verdieping op verdieping staan hier, in mijlenlange gangen, de smalle huizen, waarin de geraamten liggen van gemartelde en vervolgde Christenen, elk met zijn *lacrimatorium* en zijne kleine lamp, die vijftien eeuwen geleden in duisternis uitging. Men heeft uitgerekend dat al de straten in deze groote doodenstad te zamen eene lengte van negen honderd mijlen hebben. Aan beide zijden der straat zijn de graven in den steenen wand uitgehouwen en op elke zeven voet lengte zijn ongeveer tien grafkamers, elk met haar dooden bewoner. Is dit waar, dan moeten de Romeinsche Catacomben ongeveer zeven millioen graven bevatten.

De Catacomben maken echter niet de oudste merkwaardigheid der Campagna uit. Lang voordat de Romeinsche Staat werd gegrondvest, hebben hier volken gewoond, die hunne beschaving hadden en hunne kunsten. Rome zelf is op een bouwval gesticht, waarvan zelfs de naam is verdwenen. Doch nog wijzen de *Cloacae* (waterafleidingen) op het bestaan der aloude stad, voor welke zij eens hebben gediend, voordat Rome gebouwd werd. Zij liggen daar nog ongeschonden en zoo goed bewaard alsof zij moesten dienen om het moderne Rome der Pausen te draineeren. Onder den heuvelachtigen grond der Campagna liggen ook de galerijen en grondslagen van oude *villa*'s en oude grafkelders, met vroolijk beschilderde sarcophagen. Hier vond men eene oude kerk, aan St. Stephanus gewijd en ten tijde van Leo den groote in de jaren 440 tot 460 gebouwd. Nu ligt zij met hare prachtige kolommen in het stof. Hier werd ook de oude bestrating ontdekt van de Via Latina, met wandelpaden voor de voetgangers er langs. Soms geschieden die ontdekkingen geheel bij toeval. Zoo vernam men eens plotseling in Rome dat er eene nieuwe Venus ontdekt was in een wijngaard op de Campagna, ongeveer eene mijl buiten de Porta Borghese. De vreemdelingen, wier nieuwsgierigheid door dit gerucht geprikkeld werd, verdrongen zich om de nieuwe vondst te zien. 't Was een beeld zonder hoofd of armen, ten minste deze lichaamsdeelen waren er niet meer aan verbonden, maar lagen er naast. Het had een fraai *torso* en de omtrekken waren zuiver. De eigenaar van de kleine *osteria*, op wiens bevel en in wiens *vigna* de uitgraving had plaats gehad, stond er bij en lachte vroolijk tegen ons en tegen zijne Venus. Toen wij

hem gelukwenschten met zijne ontdekking straalde zijn gelaat, dat de sporen droeg van menig plengoffer aan Bacchus, van de grootste zelfvoldoening. Met welwillendheid beantwoordde hij onze vragen. „Och, ja! zij hadden wel altijd gedacht dat hier eene oude villa wezen zou! Doch zij hadden het nooit de moeite waard geacht er naar te onderzoeken, *Si vede*, *che costa denaro* ('t verstaat zich dat dit geld kost). Doch zijne zaak was gaan bloeien, *grazie a Dio*, en hij had een kelder noodig, waarin hij zijn wijn kon opleggen; zoo was hij er aan gaan denken om den kelder in dezen grond te laten maken. Misschien *chi sa?* (wie weet?) zou hij hier nog iets vinden waarmee hij de onkosten kon goedmaken. Evenwel, ter kwader ure had een vriend hem voorgesteld om een deel van de onkosten des kelders te dragen, op voorwaarde dat hij voor zich zou mogen houden alles, wat er bij de uitgraving gevonden werd. Eén vogel in de hand, zoo had hij toen gedacht, is beter dan tien in de lucht — en zoo had hij het voorstel aangenomen. Doch hij had spoedig berouw gekregen, want nauwelijks was de eerste stoot met het houweel gegeven of de fondamenten der oude villa kwamen te zien en voortgaande stuitten de werklieden spoedig op eene kleine kamer, waarvan de zijmuren nog tot de borst reikten en in het midden waarvan de Venus lag, die wij bewonderden. Men was nu bezig eene badkamer te voorschijn te brengen. Onze vriend de herbergier had zich spoedig geschikt in de nadeelige gevolgen van zijne voorbarige overeenkomst De vreemdelingen kwamen nu ter wille van de Venus zijne *osteria* bezoeken en dronken er braaf wijn. Hiermede troostte hij zich. Ook verstond hij deze manier van geld verdienen beter; *per Bacco!* wat wist hij ook van oude beelden af? Neen, daarmee geld te maken lag niet op zijn weg! Als hij goedkoop een mooien kelder had om zijn wijn te bergen en gasten om zijn wijn op te drinken, dan was hij tevreden. Het deed ons dus goed onder de *pergola* der *osteria* een aantal langharige Duitschers te zien, die daar dronken en rookten, alsof zij in hun *Vaterland* waren en die alles *ausserordentlich gut* vonden.

Dergelijke ontdekkingen hebben in den laatsten tijd meer plaats gehad. Merkwaardig was de opdelving van een beeld van Augustus in de villa Livia Augusta, een beeld van acht voeten hoogte en waaraan niets ontbreekt dan alleen de vingers van éene hand. Maar belangrijker is de opgraving der stad Ostia Hier komt niet een landhuis, maar eene gansche stad te voorschijn.

Sommige straten zijn reeds geheel voor den dag gekomen met de diepe sporen der oude *biga* (tweespan) er in en hooge trottoirs ter zijde. In menig opzicht is Ostia belangrijker dan Pompeji, waar alles op zoo kleine schaal is ingericht dat het eene verzameling van kinderhuisjes gelijkt. Te Ostia krijgt men een veel grootscher indruk. Het paleis, dat daar voor den dag gekomen is, voldoet geheel en al aan de weidsche voorstellingen, die wij ons van het Romeinsche leven maken. Wijde gangen en galerijen, met kolommen en beelden, leiden naar een ruim *atrium* (hoogvertrek) met een mozaieken vloer van schoone teekening. De vertrekken zijn ruim, en brokken van het zeldzame marmer, dat eens de wanden versierde, liggen hier en daar verspreid. De badkamer is prachtig. Zij bestaat uit een diep bekken van ruim dertig voet lengte en rondom zijn nissen, waarin nog enkele beelden staan. In eene aangrenzende kamer bevinden zich de buizen, die het water moesten aanvoeren en de werktuigen, waarmee het verwarmd werd. Hier, onder de lange schaduwrijke *portico*'s kon men in warme zomerdagen heerlijk rondwandelen en door de marmeren zuilen de Middellandsche zee beschouwen — en hier kunnen wij ons verbeelden een achtbaren Senator te zien, die zijne toga over den vloer laat sleepen en met zijne vrienden praat of nederligt aan den maaltijd en zijn koelen Falerner drinkt.

Wetende dat er zulke schatten in de Campagna verborgen liggen en dat gij daar over een ondergegaan menschengeslacht, eene onderaardsche en begraven wereld treedt, moet gij wel door eene machtige aandoening aangegrepen worden. Een stil, weemoedig gepeins sluipt uwe ziel binnen, gij zijt in eene wereld van droomen op dezen grond, getuige van zoo veel grootheid, van zoo veel macht, die gij, hoe lang zij ook voorbij zijn gegaan, telkens voelen en tasten kunt in hare trotsche overblijfselen. En dan die eindelooze verscheidenheid van kleur en tint op de Campagna, hetzij het volle zonlicht trillend over de heuvels glijdt, hetzij bij zonsondergang het gansche landschap in gloed staat of de late avondschaduw haar sluier over de vlakte trekt — altijd stil en plechtig, en vol gepeinzen. In mijne oogen is de Campagna van Rome de schoonste en de aangrijpendste plek der wereld. Er zijn evenwel, die met andere oogen zien. Een Franschman, wien op zijn terugkeer uit Napels gevraagd werd of hij de groote, oude tempels van Paestum gezien had, antwoordde eens: *Oui Monsieur, j'ai vu le Peste, c'est un pays détestable, c'est comme la Campagne de Rome.* Doch de Franschen vinden niets goed, wat

niet Fransch is en voor hen is de Campagna te onbeschaafd, te ongekunsteld, te weinig gemaakt, evenals de Italiaan zelf. Hij doet dan ook zijn best om in dit opzicht het een en ander te veranderen en andere vreemdelingen doen hierin ijverig mee. De eigenaardigheden van het land gaan van lieverlede weg. Rome is eene groote badplaats geworden en de stroom van vreemdelingen, die jaarlijks in de hôtels nederstort, de straten vult en de huizen bezet, heeft veel van het eigenaardig karakter der stad weggespoeld. Het zuiver Italiaansche wordt in de steden door vreemde gewoonten en gebruiken verbasterd. Op de bergen, verre van de stoffige heirbanen der reizigers, behoudt de Italiaan de erfelijke gewoonten zijner vaderen en zijne oude kleederdracht. Doch in de stad heeft de Fransche bezetting de zeden bedorven en den Franschen hoed met de crinoline, twee vloeken, ingevoerd. Nauwelijks wordt het Rome van voor vijftig jaren zelfs in Trastevere teruggevonden. Dag aan dag verflauwen de echt Romeinsche trekken en worden de scherpe hoeken van het volkskarakter afgerond.

Het stelsel van landbouw is niet in alle deelen van het Romeinsche gebied hetzelfde. Het lage en lange district der Maremma, dat zich van het Toscaansche tot het Napelsche uitstrekt, de lage landen rondom Ferrara en Ravenna, benevens dat deel van de Campagna, dat in de onmiddellijke nabijheid van Rome ligt en dat de *Agro Romano* genaamd wordt, dit alles is verdeeld in uitgesterkte landhoeven, die aan groote grondbezitters toebehooren, Het overige gedeelte van het Romeinsche gebied is gewoonlijk in kleine hoeven verdeeld en wordt bebouwd volgens een eigenaardig stelsel, waarbij de landheer het land, het kapitaal en de boerderij verschaft en de noodige herstellingen maken laat, terwijl de gebruiker zijn arbeid geeft en alle werktuigen aanschaft. Ook het rundvee behoort den landheer; de prijs voor het zaad, dat gezaaid moet worden, wordt door beiden betaald en voor al het extra-werk, als: het opwerpen van dijken, het maken van kanalen en het ontginnen van woest land, ontvangt de gebruiker zijn loon. De netto opbrengst van de landhoeve wordt gelijkelijk tusschen beiden verdeeld. Dit oude stelsel maakt allen vooruitgang in den landbouw onmogelijk. De gebruiker leeft van dag tot dag, van jaargetij tot jaargetij, en doet niet het minste voor de toekomst. Zijn eenig doel is om er uit te halen, wat er uit te halen is. Daar hij geen kapitaal bezit; maar geheel afhankelijk is van de opbrengst van het saisoen, kan hij geene

proefnemingen doen met hoop op winst voor het vervolg, of geld uitgeven voor verbeteringen, al is het ook dat deze later de opbrengst zouden verdubbelen. Elk saisoen moet het noodige opleveren. De gebruiker van den grond wantrouwt dus alle nieuwigheden en is aan de oude sleur gebonden. Hij volgt eene wijze van landbouw, die reeds vóór duizend jaren in zwang was. Natuurlijk wreekt de grond zich op den bebouwer door betrekkelijk maar weinig te geven. Niet in staat zich zelven te onderhouden van datgene, wat hem toekomt, moet hij zich in schulden steken of oneerlijk worden. Het nadeel van dit stelsel is zoo groot dat het land, hetwelk in huur en niet volgens zulk een *mezzeria*-(boerderij) contract wordt afgestaan, gewoonlijk eens zoo veel rendeert, terwijl het tevens veel beter en vruchtbaarder blijft. Door het gewone Romeinsche stelsel wordt de grond uitgemergeld en uitgeput.

De landerijen van den *Agro Romano* worden tegen vaste prijzen verhuurd, doch de voordeelen, welke de gebruikers daardoor konden behalen gaan ongelukkigerwijze verloren door de omstandigheid, dat de pachthoeven te groot zijn en alleen zeer rijke landbouwers die huren kunnen. De landhoeve van Campa Morto heeft niet minder dan 20,000 morgen land en moet jaarlijks ongeveer 25,000 francs opbrengen. Natuurlijk kunnen alleen vermogende lieden zich aan zulke huurprijzen wagen, zoodat dan ook de gansche *Agro Romano*, die 550,000 morgen groot is door 40 pachters wordt gehuurd. Onder den naam van *Mercanti di Campagna* (handelaars der Campagna) vormen dezen te zamen één lichaam, dat door den Staat beschermd, met het monopolie der opbrengst bedeeld en met allerlei voorrechten begunstigd wordt. Zij huren het land van de Kerk en de grooten. De Kerk drijft natuurlijk geen landbouw. De sterke, forsche, gezonde en welgemaakte *frati*, die in den Romeinschen Staat niet minder dan 21,415 in getal zijn, vormen eene bende leegloopers, geene arbeiders. Zij spitten niet en graven niet, „zij arbeiden niet en spinnen niet" en Salomo was waarschijnlijk ook niet gekleed als een van dezen; maar zij dragen het bedelmandje naar de landhoeven of slenteren er mee langs den wijngaard en vullen het ten koste van den eigenaar. Zij verleenen aan de arbeiders den zedelijken bijstand hunner tegenwoordigheid en presenteeren een snuifje aan de werklieden, die hun brood verdienen in het zweet huns aanschijns. Zij staan deze arbeiders bij, op de manier van dien kustopzichter van den groothertog van Toscane,

die in een geschreven rapport omtrent eene schipbreuk verzekerde dat hij met zijne spreektrompet alle mogelijke hulp aan het schip had verleend; doch dat er, in weerwil hiervan, dooden aan het strand gevonden waren. Met de fierheid, waarmee eens een Engelsch regement ruiterij zeide: „het Tiende danst niet", heet het in Rome „de Kerk werkt niet", zij laat anderen werken. De kloostertuinen zelfs worden niet door de monnikken bebouwd. Gehuurde arbeiders doen het werk, de monniken kijken er naar. Daar de zaken zoo staan, spreekt het wel van zelf dat de Kerk zich niet wijdt aan de bebouwing harer groote landbezittingen. De Adel is in deze de Kerk een weinig vooruit. Sommige voorname grondbezitters koopen runderen, telen paarden en houden schapen op een deel hunner goederen. Doch het grootste gedeelte wordt overgegeven aan de *mercanti di Campagna*, die de hoeven voor langen tijd in huur nemen, goede rente betalen, *Contadini* aannemen om te ploegen, te zaaien en te plukken, en niettegenstaande hunne hooge huurprijzen goede zaken maken, ja, groote fortuinen bijeen brengen. Is de huur voor langen tijd bepaald, dan kan de *Mercante* er toe komen om tot eene zekere hoogte enkele verbeteringen in het werk te stellen. Soms bezoekt hij zijne pachthoeve, maar nimmer woont hij er op. Dit doet de rentmeester of *fattore*, die het opzicht heeft over alles, rekening houdt, werklieden aanneemt en de gansche boerderij drijft. Hij is het *imperium in imperio* en zijn woord is wet. Soms bewoont hij het groote, eenzame, ongezellige *casale* (dorp) met den opperste der herders, die het toezicht heeft over het rundvee, de paarden en de kudden. Deze beide lieden zitten bijna altijd in den zadel. In de stallen staan geregeld eenige slecht geroskamde; maar zeer sterke en goed geharde rijpaarden tot hun dienst gereed. Met een geweer of lange piek gewapend en gezeten op een hoog en ouderwetsch zadel, rijdt de *buttero* (paardenhoeder) met den *fattore* daar heen over de vlakte, een mantel om de schouders, een zwarten, puntigen, vilten hoed op het hoofd, lederen slopkousen aan de voeten en lange sporen aan de met ijzeren spijkers beslagen laarzen. Aan zich zelven overgelaten en met de zorg voor alles belast, hebben deze lieden groote vrijheid van handelen, en het oog van den *Mercante* moet al bijzonder scherp of de *fattore* al zeer onnoozel en onbehendig zijn, als het uit zal komen hoe grof de opbrengst tot eigen voordeel op allerlei wijzen wordt besnoeid. De Kerk nu volgt dezelfde wijze van handelen. De *Mercante* krijgt het land, zooals het daar ligt en zorgt voor vee, voor gereed-

schap en voor arbeiders, in één woord voor alles. Doch de Kerk is achterdochtig en gehecht aan de gevestigde orde van zaken. Zij gedoogt niet dat de weide in bouwland herschapen wordt uit vreeze voor verarming. Zoo wordt de grond altijd en onveranderlijk op dezelfde wijze behandeld. Er is nog een ander nadeel. Volgens het Canonieke Recht mogen de kerkelijke goederen nooit voor langer tijd dan voor drie jaren worden verhuurd. De *mercante*, die onder andere omstandigheden gaarne eenige verbeteringen en herstellingen zou doen, zoo hij verzekerd was dat hij er ook de voordeelen van genieten zou, moet dit nu nalaten. Hij kan zoo veel geld in zoo korten tijd niet van de zaak afzonderen. De meeste kerkelijke landhoeven zijn dan ook zonder schuren en kooien, voor berging van vee of graan. De *mercante* kan die voor een jaar of drie niet zetten. In zoo korten tijd kan hij zijne onkosten er onmogelijk uithalen. De goede *frate*, die op de penning zijn, weigeren op hunne beurt er iets aan te doen. Zij moeten voor zich zelven zorgen. Kinderen, die van ons erven moeten, hebben wij niet, zoo spreken zij. Wij zijn maar ongehuwde priesters. Zoo lang de opbrengst voldoende is voor ons, is het ons goed — na ons kome er, wat er komen wil. Door dit gebrek aan goede stallingen gaat er veel vee door koude en hitte verloren en is het overige, dat leven blijft, veel schraler dan het behoefde te zijn. De beesten worden ziek en mager, zij geven weinig en daarbij slechte melk, terwijl het vleesch zoo goed als geene waarde heeft. Het hooi, dat zij 's winters eten, wordt op het land neergeworpen en dus voor een groot gedeelte vertreden. Zulke handelwijzen zijn verderfelijk voor een veestapel. Het is water dragen in een lek vat. Niets wordt met verstandige heldere en ruime inzichten gedaan; alles wordt geschikt door tijdelijke hulpmiddelen en opgelapt naar de behoeften van het oogenblik. Geene flinke maatregelen, geene nieuwe uitvindingen, geene proefnemingen — alles gaat den ouden weg. De priesters zijn zoo dwaas gehecht aan het oude dat het onmogelijk is daarin iets veranderd te krijgen en zij zijn bij deze hunne onverzettelijkheid ook nog zoo dom bijgeloovig dat er geen praten met hen is. Als de bebouwer eén kanaal wil openen om het land van water te voorzien, dan oordeelt de priester dat zulk een treden in de wegen des Heeren ten hemel schreeuwt, en als dan ten gevolge van de droogte en door de stijfhoofdigheid der geestelijkheid de oogst geheel en al mislukt, dan is het eene straf des Hemels, waarover men zich niet mag beklagen.

Niets oorspronkelijker, ruwer en meer ouderwetsch dan de landbouwwerktuigen, waarvan zich de Romein bedient. De ploeg bestaat uit een groot, driehoekig, houten blok, aan het vooreinde wat puntiger dan aan de andere hoeken. Soms heeft het van voren ook eene ijzeren punt; doch dit is niet altijd het geval. Dit werktuig te vergelijken met de ploeg der tijdgenooten van Virgilius zou voor deze laatsten iets beleedigends hebben. Het staat er bepaald onder en behoort tot een nog ouder tijdperk. Twee groote ossen loopen er vóór en aan het juk hangt een zware steen om zekere gelijkheid aan de bewegingen te geven. Traag wordt de ploeg over de mulle aarde getrokken; nauwelijks wordt de grond er door omgehaald. Ondertusschen hangt de boer in het zweet zijns aanschijns op den ploegstaart, waarmee hij nu eens diep in kuilen neerzinkt, dan weder over hoogten en steenen heen naar boven springt. Langzaam gaat het voort en maar zeer armelijk zijn de vruchten van dit werk Een enkel paard vóór eene Amerikaansche ploeg doet in één uur meer af dan zulk een werktuig in drie uren. Van eene ploeg, die onder den bovengrond doorgaat, weten de Romeinsche boeren even weinig af als van de landbouwwerktuigen, die op de planeet Jupiter gebruikt worden. Al hunne gereedschappen zijn even slecht. Hunne spa is een driehoekig blad ijzer dat van een rechten stok zonder handvatsel voorzien is en maar even in den grond doordringt. Wanneer zij diep moeten graven, gebruiken zij een zwaar houweel, in den vorm van een grooten stompen dissel, dien zij over het hoofd zwaaien en dan met kracht doen nederkomen. Met dit werktuig verbruiken zij noodeloos drie vierden van hunne kracht en hun tijd. Het is een even weemoedig als bespottelijk gezicht hen met deze onbeholpen werktuigen te zien arbeiden, terwijl zij met ander gereedschap zoo veel tijd, geld en arbeid konden uitwinnen. Ik geloof dat er in Rome geen enkel stuk gereedschap is, dat niet de lachlust van den domsten Amerikaanschen boer zou opwekken. Met zaai- en maaimachines heeft de Romein nog geene kennis gemaakt en in het algemeen is de landbouw in Rome sedert den tijd van den Georgicon geene schrede vooruitgegaan. Dat de *contadini* zelven, die nooit verder kijken dan hun neus lang is, geen werk maken van verbeteringen en hervormingen is geen wonder, maar wel bevreemdt ons dit van de *mercanti*, die wakkere en kloeke ondernemers zijn. Toch is er een stap tot verbetering gedaan. Gedreven door een goeden geest van vooruitgang hebben enkele gegoede

grondbezitters aan het gouvernement vergunning gevraagd tot het oprichten van eene „Maatschappij voor landbouw"; doch dit verzoek is afgeslagen. Het eenige, wat hun overbleef was nu om zich aan te sluiten bij eene reeds bestaande maatschappij voor tuinbouw. Als eene afdeeling van deze houden zij eene jaarlijksche tentoonstelling van vee en paarden in de Villa Borghese, waarbij zij voor de beste inzendingen gouden en zilveren medaljes uitloven.

De voornaamste voortbrengselen van de Campagna zijn: hennep, graan, olie, wijn, zijde en rundvee. De wijngaard wordt er met zorg onderhouden doch de oogst is onzeker en de wijn is middelmatig. Ook heeft zich in de laatste jaren eene ziekte onder de druiven vertoond, die menigeen geducht getroffen of geheel verarmd heeft. Doch merk op hoe deze vaderlijke regeering voor de haar toevertrouwde kinderen zorgt. Terwijl het volk onder deze ramp gebukt gaat, maakt Cardinaal Antonelli van de gelegenheid gebruik om eene zware belasting op de druiven te leggen, die door den verbouwer of, wanneer deze in gebreke blijft, door de gemeente moet betaald worden. Daar de wol kort was, schoor de herder de schapen in de huid. Zoo moet men van het geoogste graan 22 percent der waarde afstaan. Bij elken verkoop van een paard betaalt de kooper 5 percent van den prijs en voor elk beest, dat ter markt gebracht wordt, moet de verkooper 28 *lires* (ruim elf gulden) offeren. Al de paarden in de stad betalen een halven *scudo* (*f* 1.28) belasting per maand. 't Is vreemd dat de landbouw, waarbij een derde der bevolking onmiddellijk belang heeft, door de regeering zoo slecht wordt bestuurd. Zij schijnt den landbouwer stelselmatig te willen onderdrukken door monopolies en voorrechten te schenken, zware lasten te eischen, korte huurtermijnen te stellen en alle verbeteringen tegen te werken. Ook doet zij ten laatste zich zelve schade en werken hare fouten op haar zelve terug. Het meest echter wordt de arme door dit onwijs bestuur gedrukt. Werd er een stoot gegeven aan den vooruitgang en werd de Campagna geheel in bearbeiding gebracht, dan zouden de loonen stijgen, dan werd het volk welvarend en rijk, dàn zouden de inkomsten van den Staat vermeerderen en zijne schulden afnemen. Doch zou de Roomsche geestelijkheid het hoofd kunnen bieden en den strijd kunnen uithouden tegen eene ontwikkelde, beschaafde, welvarende bevolking? Dat is de vraag — en voor de regeering is dit eene levensvraag.

Terwijl de runderen op sommige hoeven, waar zij verwaarloosd worden, slecht gedijen, leveren die, welke op de Campagna geweid worden, een prachtig gezicht op. 't Zijn schoone dieren met eene zachte, grijsachtig witte huid die, goed verzorgd, naar zijde zweemt. Zij hebben breede hoorns en groote, zachte oogen. Even lijdzaam en gehoorzaam als statig en krachtig zijn zij. Als zij, versierd met scharlaken lint, den zwaren wagen trekken, boeit hunne schoonheid uwe aandacht. De *contadini* zijn trotsch op hen en behandelen hen met zekere beleefdheid. In hunne eigenaardige voorliefde voor kleuren en sieraden winden zij hun wilde bloemen om de hoorns, en versieren zij hen op feestdagen met de meeste zorg. De koeien geven, zoo zij goede stallen hebben en tegen het slechte weder beveiligd worden, overvloed van goede melk en de stieren met hunne breede schoften en knoestige knieën zouden een Spaansch stierengevecht eere aandoen. Hunne hoorns worden, na goed gepolijst te zijn, in Rome als sieraden verkocht en als een behoedmiddel tegen het „kwade oog" boven de deurposten geplaatst. Ook ziet men troepen buffels op de Campagna. Met hunne echt dierlijke koppen, hunne korte pooten, hun vuil en verward huidhaar en hunne schilferige hoorns, die in een halven cirkel omhoog steken, zien zij er woest uit. Ook laten zij zich, niet zonder tegenstreven onder het juk brengen. Zij zijn buitengemeen slim en trekken geduchte vrachten. Zij hebben iets wonderlijk melancholieks over zich en kijken, alsof zij treurden over hun ongelukkig lot of hun leelijk voorkomen. In de Pontijnsche moerassen worden zij gebruikt om de kanalen te zuiveren van het riet en de waterplanten, die daarin groeien. In het water gejaagd en aangezet door de drijvers die aan beide zijden van het kanaal gaan, strompelen zij voorwaarts door dik en dun en vernielen de planten met borst en hoeven. Zij hebben soms alleen den kop boven water en voeren zoo hun buit met zich mee en achter zich aan, terwijl zij snuiven en blazen als nijlpaarden. Soms breekt hunne natuurlijke woestheid geweldig los en trappen zij onder zich dood, wat zij bereiken kunnen. Van daar dat er rondom de wallen van Rome, op gelijke afstanden, kleine plaatsen van toevlucht gevonden worden, waarop de wandelaar, als hij eene kudde buffels ontmoet, veilig is.

De schapen der Campagna maken een getal uit van 600,000 stuks. Zij worden gehoed door herders. Met hunne puntige en rijk versierde hoeden, hunne kleine jakjes van onbereid schaapsvel, hunne roode vesten, hunne broeken van langharig geitenleer,

hunne lederen zolen en hunne beenriemen kruiselings rondgeslagen om de lappen, die hun tot kousen dienen, — met dit alles aan en om zich zien die herders er echt antiek uit. Een leder waterkruikje hangt aan hunne zijde en een korst brood met een ui hebben zij op zak. Den ganschen dag door, staan zij de wacht te houden over de kudde, en terwijl zij de beenen wijd van elkander zetten, en den staf, waarop zij leunen, schuin voor zich houden, om zóó een drievoet te vormen, kijken zij in de lucht of vallen in een vasten slaap. Een groote St. Bernard-hond vergezelt hen. Deze is even gevat en kundig in zijn vak als zijn meester, vooral niet minder ijverig dan deze. Hij houdt de kudde bij elkander, hij brengt haar, waar zij wezen moet; maar hij is ook zoo woest dat hij ieder aanvalt, die haar nadert. De schapen loopen niet vóór den herder uit; maar zij volgen hem en des avonds, als de hond ze bijeen heeft gebracht, leidt hij ze naar de kooi, terwijl hij zelf met zekere waardigheid hun vóórgaat. De schaapskooi kan gemakkelijk van de eene plek naar de andere verplaatst worden en bestaat uit een netwerk van twijgen — evenals in de dagen van Caesar. Zijne slaapplaats heeft de herder in eene armoedige hut of *capanna*, van stokken met stroo, en juist zoo hoog dat hij er op handen en voeten kan inkruipen. Soms zijn er meer herders bij de kudde, die rondom hunne *capanne* hun eten koken en samen wonen op eene wijze, die zeker minder beschaafd is dan de levenswijze van Amerikaansche wilden. Bezoekt gij hen op deze hunne wachtposten, dan zijn zij gastvrij en openbaren zij eene natuurlijke beleefdheid en fatsoenlijkheid, maar ook de aangeboren onafhankelijkheid van karakter, die de onderdrukking hun nog niet heeft kunnen ontnemen. Zij zijn bij uitstek dom; maar leeren gaarne wat en verwonderen zich over alles, wat gij zegt. Cicero kennen zij en wie Julius Caesar is weten zij; met St. Ovidius zijn zij bekend en zij zweren bij Bacchus; maar Frankrijk, Engeland en Amerika bestaan voor hen in 't geheel niet of rijzen voor hunne verbeelding als nevelachtige fabelrijken op. Hunne wereld is Rome en Rome is voor hen de wereld. De Tiber is de koning der rivieren en de Gran Sasso d'Italia (de groote rots van Italië) is hunne Himalaja. Evenwel, 't doet hun genoegen te vernemen dat er in Engeland en Amerika ook steden zijn en zij vragen gewoonlijk op zekeren beschermenden toon, of er bij u ook bergen zijn en rivieren. Toch hebben zij van de buitenwereld eenige indrukken ontvangen, die zij getrouw bewaren. Zij hebben de schoonheid van hun eigen Italië boven

alles lief; ook weten zij die te waardeeren. Zij wijzen u de fraaiste gezichten aan. Zij maken, zoo gij schilder zijt, met de meeste vrijmoedigheid aanmerkingen op uw werk en bezigen, terwijl zij over de natuur spreken, dichterlijke uitdrukkingen en beelden, waardoor zij hunne vatbaarheid toonen voor teedere indrukken. De oude Romeinsche trots, met bijgeloovigheden begroeid en gevat in de ranken der onwetenheid, komt soms aardig te voorschijn, gelijk de kroonlijsten van oude tempels, die hier en daar boven gras en struiken uisteken. Zij zouden hun land voor geen ander land ter wereld willen ruilen en zien op ons neder als op barbaren of ten minste als op lieden, die uit eene barbaarsche en lagere wereld komen. Twee *contadini*, die een artist bezig zagen met het schilderen van eene rots, kwamen eens nieuwsgierig nader. Ziende dat de schilder een vreemdeling was zeide de een: *Non ci hanno sassi in paesaccio loro*? (hebben zij daar geene rotsen in dat beroerde land?); waarop de ander verachtelijk antwoordde: *Sassi ci sono, ma non c'è il sole* (rotsen zijn er; maar er is geen zon).

De herders, die van de bergen komen, zijn een goed en schoon ras van menschen. Zij zijn uitstekende soldaten en onovertroffen bandieten. Napoleon had hen onder zijne beste regementen en zij waren dapper, trouw en gehard. Zoo ook was Marco Sciarra, een van de meest beruchte roover-kapiteins, een herder van de Abruzzen, even als de welbekende Fra Diavolo.

Er wordt op de Campagna een groot aantal paarden gefokt. Soms zijn er niet minder dan driehonderd op eene plaats bijeen. Ook heeft men beproefd het Romeinsche ras door kruising te verbeteren; doch de uitkomsten dier pogingen hebben niet aan de verwachting voldaan. De Romeinsche paarden zijn groot, stout en grof, zij zijn niet spoedig vermoeid en kunnen de hette veel beter wederstaan dan de Engelsche paarden, die in Rome worden ingevoerd. Met deze gekruist verkrijgt men een lichter en meer tenger ras, dat goed is om onder den man gebruikt te worden; maar in het tuig de beste eigenschappen van het oorspronkelijke Romeinsche paard mist. Het wordt kieskeurig in zijn voer, het wordt te lang en te veel gerekt in de lendenen en verliest die ijzerharde hoeven, die de onwaardeerbare eigenaardigheid uitmaken van het oprechte Romeinsche paard. Zoo hard zijn deze hoeven dat de achterpooten niet beslagen worden en de voorpooten slechts van zoogenaamde *demi-lunes* voorzien zijn. Daar de straten van Rome gemaakt zijn van zeer harden steen, die gemak-

kelijk glad wordt er daar voorts de stad op heuvels en hellingen gebouwd is, moet een paard, dat aan alle pooten beslagen is, gedurig uitglijden en vallen, terwijl het op de stroeve hoeven der achterpooten vastigheid heeft en kracht kan zetten. Hierom alleen zijn de Engelsche paarden in Rome minder waard dan het oorspronkelijke ras en zal iemand, die ongaarne valt, van geen Engelsch rijpaard gebruik maken.

De paarden, die bij gansche troepen op de Campagna gezien worden, zijn voor het grootste gedeelte jonge merries — veulens of *poledri*, zooals zij genoemd worden. Zij dwalen den ganschen zomer en winter over de Campagna, zonder andere schuilplaats dan het geboomte. Een *pilone* (vergaarbak) voorziet hen van water en soms, als de regen of de koude het gras geheel heeft verwoest, wordt hier en daar wat hooi neergelegd, waarvan zij nog de helft vertreden. Zoo in het wild loopende zien zij niemand dan den *buttero* met zijn langen stok. Als zij drie jaren oud zijn, worden zij als wilde dieren gevangen. Zoo nabij mogelijk komende, gewoonlijk met een ander paard als lokmiddel bij zich, beproeft de *buttero* of hij hun een hoofdstel over den kop kan werpen, dat hij aan een stok houdt en dat dadelijk van zelf sluit. Evenwel, deze poging om het paard te vangen wordt dikwijls verijdeld, en daarom neemt de *buttero* veelal zijne toevlucht tot den *lasso* (strik), dien hij het met groote behendigheid om den nek weet te werpen. Het jonge paard wordt nu aan een stevigen paal te midden van een weiland vastgemaakt en daar gedresseerd of anders naar de stad gebracht en daar getemd. Nergens zag ik beter gedresseerde paarden dan in Rome en toch — bijna nooit zag ik dat zij hard behandeld werden. Ik ken geen land, waar de paarden het zoo goed hebben. Het wreede en lage ranselen en slaan, dat men elders ziet, is hier zoo goed als onbekend. Zij worden des nachts door een *mozzo* (stalknecht) bewaakt. De stallen zijn ruim en luchtig. Te veel en te ver laten de Romeinen hunne paarden niet loopen en zij zijn tevreden met een ordentelijk drafje.

Ook de geiten behooren bij het landschap der Campagna. Deze schoone dieren, met hun lang zijdachtig haar en hunne sneeuwwitte baarden, springen overal rond over bouwvallen en hoogten of staan boven op de muren te kijken. Iederen morgen worden gansche kudden van geiten door de straten van Rome gedreven, waar de geitenhoeder zijne klanten de melk versch uit de uiers levert. Ten tien ure worden zij naar de Campagna terug-

gedreven, waar zij veel schilderachtigs aan het landschap bijzetten.

Hoe schoon de Campagna in menig opzicht nog wezen moge, toch wekt het gemis van veel, wat er eens werd gezien en thans verdwenen is, een diep gevoel van weemoed op. De steden, die eens als hare kinderen de groote moederstad omgaven, zijn niet meer. Waar eens steden, dorpen en *villa*'s stonden, worden thans paarden en runderen, geiten en schapen gehoed. Waar eens eene onafzienbare voorstad lag, groeit nu het graan. Eene enkele brug wijst nog de plaats aan, waar de burgers der voorstad elkander verdrongen; doch van het geheel is niets meer te zien; het is tot op den grond afgemaaid. Wat heeft Rome ook niet ondergaan na die dagen van bloei, toen het vier millioen inwoners telde en heeten mocht:

> Terrarum dea et Gentium Roma,
> Cui par est nihil et nihil secundum. [1])

Wat heeft het niet geleden gedurende die eeuwen, waarin het verscheurd werd door vijanden van buiten en roovers van binnen? Doch niet alleen het gemis van zoo veel grootheid beweegt ons tot droefheid. Voor het afgebrokene en verstoorde is iets in de plaats gekomen, dat veel treuriger is dan het somber ledig. De *malaria* is langs de bouwvallen heengeslopen en als een spooksel opgestegen uit de graven. Eens was deze landplaag hier niet bekend. Hoe zouden hier dan die prachtige *villa*'s gestaan hebben? De oude Romeinen zullen er toch niet in die mate op gesteld geweest zijn hier te wonen, dat zij er hun leven aan waagden. De Ouden zelven verzekeren ons dan ook duidelijk genoeg dat de Campagna niet ongezond was. „Zoo schoon en liefelijk en aangenaam", zegt Plinius, „is de Campagna, dat zij een lievelingsarbeid schijnt te zijn der natuur. Een pronkstuk mag zij heeten, met de onveranderlijke gezondheid van haar dampkring, de vruchtbaarheid harer velden, het zonlicht harer heuvelen . . . .," enz. Op de plaats, waar thans de ongezonde en onbewoonbare bosschen van Castel Fusano zich uitstrekken, liet Plinius zijne beroemde en uitgezocht heerlijke Villa Laurentina bouwen. Hier placht ook het strand vol *villa*'s te zijn en hierheen begaf men zich voor zijne gezondheid, wanneer in de stad de pest woedde. Alsium, thans onder

---

[1]) Rome, aller landen en volken koningin, waaraan niets gelijk is en waarvan geene wedergade bestaat.

den naam van Palo zoo ongezond dat de reiziger er zelfs niet één enkelen nacht vertoeft, was eens de geliefkoosde plaats, waar Cæsar, Pompejus en Marcus Aurelius op hunne *villa's* den zomer doorbrachten. Zoo is er een tijd geweest, waarin de groote geesel der Campagna, de *malaria*, niet bestond en deze moet dus langzamerhand zich over haar uitgespreid hebben. Zoo is 't ook zeker dat het klimaat van Rome geducht veranderd is. De sneeuw, die thans in Rome zeer zelden gezien wordt, die nooit bij groote hoeveelheden valt en nooit langer dan een paar uren liggen blijft, viel vroeger tot eene aanmerkelijke diepte en bleef lang liggen. Plinius zegt dat het goed is voor den oogst als de sneeuw lang op het land blijft en Horatius spreekt, even als Virgilius en Livius, van het dichtvriezen der rivieren; iets ongehoords in onzen tijd. De laurierboom moest goed verzorgd worden om 's winters in het leven te blijven en olijfboomen heeft Rome weleer niet gekend. Die beide boomen ziet gij nu overal, ja de rozen bloeien er in de open lucht, het gansche jaar door. Wat nu de *malaria* betreft — er zijn natuurlijk allerlei onderstellingen gemaakt omtrent hare oorzaak, soms zeer verkeerde. „De luchtverversching", zegt men, „wordt benadeeld door de Noordelijke bergen"; doch dit was nooit anders, — of „de grond geeft schadelijke dampen op"; maar de grond is droog en heuvelachtig, zooals ieder zien kan. Anderen beweren dat de dampen der Pontijnsche moerassen, die weleer door heilige bosschen tegengehouden werden, maar thans vrijen toegang hebben tot de Campagna, daarheen hunne koortsen overzenden. Doch zelfs die moerassen waren toen niet ongezond. Er lagen drie en twintig steden in, en als er schaarschte in Rome was, dan was daar de voorraadschuur, die de stad redde. Camillus sloeg er zijne tenten op. Thans zou een dag genoeg zijn om er een gansch leger te vernielen. In die oude dagen werden de Pontijnsche moerassen bewoond en bebouwd, nu liggen zij te rotten. Dit verschil brengt ons juist op den weg om de zaak te verklaren. Juist deze omstandigheid, dat zij bebouwd en bewoond werden, maakte dat zij niet ongezond waren. Tegenwoordig wordt nog de *malaria* dáár buitengesloten, waar eene dichte bevolking woont. De lage, vuile, vochtige Jodenwijk, waar het water van den Tiber bij de geringste rijzing binnenloopt, heeft het minst van de koortsen te lijden. Groote graanvelden eten de slechte dampen op. Door bebouwing wordt de opdrachtige grond gezuiverd en alleen een onbebouwde grond, die telkens opnieuw wordt bevracht met verrottende planten en die jaar aan jaar op zijn

bederf ligt, wordt een bron van besmetting. Dat is thans het Pontijnsche moeras, schoon haar aanzien zoo vriendelijk is als een paradijs en haar lucht zoo aangenaam alsof zij het gezondheidselixir bevatte.

De ontvolking en verwaarloozing dan maakt dit land en de Campagna ongezond. Een leger van 100,000 arbeiders, eene voldoende bevolking, eene goede draineering en eene volledige bebouwing — deze zijn de middelen, waardoor de *malaria* kan geweerd worden en waardoor dit land kan worden, wat het eens is geweest. Ook is de Kerk er dikwijls op bedacht geweest om dit reusachtig, maar eenig geneesmiddel aan te wenden. Reeds in de dertiende eeuw is Bonifacius VIII met het droogleggen der Pontijnsche moerassen begonnen, doch eerst Pius VI verkreeg eenige vruchten van deze weldadige ondernemingen. Hij besteedde er 1,622,000 *scudi* aan en heeft zeker veel bijgedragen tot de verbetering van het omliggende gebied. Ook de Campagna ondervond den zegen van deze maatregelen; de koortsen namen er aanmerkelijk af. Pius VI niet tevreden met hetgeen hij reeds gedaan had, gebood verder dat er jaarlijks 20,000 *rubbie* (circa 37,000 bunders) van den *Agro Romano* zouden verbouwd worden, en wilde dat dit langzamerhand over het geheele landschap zou geschieden. In deze had hij een waardig opvolger aan Pius VII. Deze paus trok om Rome een cirkel van een kilometer breedte, welken hij door de eigenaars bebouwen liet. Was deze cirkel bearbeid, dan zou er een tweede volgen en dan weder een, totdat de gansche Campagna „als een roos zou bloeien”. Ongelukkig stierf hij, voordat de tweede cirkelomtrek getrokken was — en verder is er niets of bijna niets aan de Campagna gedaan. Er moest eerst een ander moeras worden droog gelegd, het moeras der dweeperij en der onkunde. Dit nu is nog niet geschied, weshalve de toestand der Campagna voor een groot gedeelte is verslecht en de *malaria* goede zaken maakt.

Evenwel vindt de tegenwoordige staat der Campagna genade in de oogen van sommige Catholieken. De abt Gerbet troost zich in zijne „Esquisse de Rome Chrétienne” over de mislukte plannen van Pius VI en zijne geestverwanten met de volgende redeneering: „Ik geloof dat er zich om de poorten van Rome geene nieuwe bevolking moet nederzetten..... Men moet over Rome niet spreken, zooals men over eene andere stad zou doen. De groote stad der stille godgeleerdheid heeft, even als een klooster, eene rustige omgeving noodig. De gastvrije stad, die aan

alle ongelukkigen, aan alle zielelijders en alle onttroonde grooten eene wijkplaats wil aanbieden vol teederheid en waardigheid, de stad der bouwvallen, die niet alleen hare museums heeft; maar die zelve een reusachtig museum is, zou maar te zeer misplaatst zijn in den woeligen en berookten dampkring van eene stad als Birmingham of Manchester. Men moet niet alles naar het nuttigheidsbeginsel afmeten, zelfs niet bij de behandeling van stoffelijke zaken. De nijverheid, die de gansche aarde vóór zich heeft, behoeft het schoone park van Rome niet te bederven. De wereld is groot — en Rome is eenig."

Zoo maken geleerde *abbés* zich van het vraagstuk der Nijverheid af.

HOOFDSTUK XIII.

DE MARKT.

De voornaamste markt van Rome wordt gehouden in de schaduw van het Pantheon, in de open straten, die van de piazza della Rotonda naar de piazza St. Eustachio leiden. Hier worden alle soorten van vleesch in kleine kramen ten toon gesteld en ter verkoop aangeboden. Deze koopwaar hangt aan ijzeren haken van de zoldering of ligt op hellende rechtbanken uitgespreid. De tafels zijn gewoonlijk van hout, ofschoon het marmer hier langzaam wordt ingevoerd. De geheele inrichting heeft iets smerigs en vuils, zonder het schilderachtige dat zoo menigmaal het gemis aan reinheid vergoedt. Wel worden de aanrechttafels met water overgoten en zijn zij diensvolgens van boven rein en zindelijk, maar beneden zijn zij als met een koek van stof en nat overdekt, terwijl afval en veeren, door den wind over de markt gejaagd, daar eene schuilplaats vinden en in de hoeken opgehoopt liggen. Onder deze weinig aanlokkelijke banken leggen zich bedelaars te slapen, ja dit veeren bed was eens de rustplaats van een heilig man, die nog niet lang geleden de eer heeft genoten van door de Kerk zalig gesproken te worden en tot wiens goddelijke verdiensten het behoorde dat hij sliep onder de „banken der markt”.

Vóór eenige jaren was er in Rome nog geene afzonderlijke vleeschhal of slachtplaats. De beesten werden bij driften door de stad geleid en door de slagers in hunne eigene winkels geslacht. De ossen en buffels zijn geene beleefde dieren. Voortgedreven door de *butteri,* die hen met puntige stokken achtervolgden

werden zij niet zelden woedend en deden geweldige aanvallen op de voorbijgaande personen. In de stad nam ieder in een winkel of onder een *portone* de wijk, wanneer hij de schel van den *bufalaro* vernam, en buiten de stad werden voldoende wijkplaatsen aangebracht. Thans wordt het vee niet meer levend in de stad geleid, maar buiten de stad geslacht en zoo binnengevoerd, op onoogelijke karren en begeleid door den slachter, die akelig bevlekt is met de kleur van zijn bedrijf. Op de markt ziet gij allerlei brokken van zwijnen, kalveren, geiten en schapen in afschuwelijke vormen, binnen de slagerswinkels ten toon gesteld. De tafels buiten 's huis zijn alleen voor het rundvleesch. Kleiner gedierte wordt zoo goed als onder de oogen der voorbijgangers in de winkels afgemaakt.

Er wordt op de markt niet de minste poging in het werk gesteld om de minder oogelijke gedeelten achterwege of verborgen te houden. De Italiaan vindt geen enkel deel van het geslachte dier stuitend voor het oog. Akelige bloederige stukken, zoo walgelijk dat zij uw eetlust voor eene week zouden bederven, liggen voor ieders oog ten toon en de ingewanden hangen overal op de markt te kijk of worden, als waren zij de meest aanlokkelijke voorwerpen, bij hoopen op de tafels geschikt. Niets wordt verworpen. Alles wordt bewaard en vindt zijn kooper. Zelfs van het gevogelte worden de verschillende deelen afzonderlijk verkocht. Gij behoeft geen geheel kuiken te koopen, maar naar verkiezing kunt gij lever, maag, borst, vleugel, poot of kop krijgen. De kammen zelfs worden afzonderlijk verkocht en maken in haar geheel of in stukjes gekookt een niet ongewonen schotel uit op de tafel der Romeinen. Over de gansche markt hoort gij het gekakel, gekraai en geschreeuw van kippen, hanen, kalkoenen, eenden en ganzen. Sommige worden in kippenloopen, anderen in manden bewaard, weder anderen loopen op de markt rond en drinken uit de greppels of pikken op, wat zij vinden. Naast de uitstallingen zitten mannen en vrouwen, die bezig zijn deze dieren te plukken en de veeren in een mand werpen, die nevens hen staat. Zijn zij geheel geplukt, dan worden zij opgeblazen, zoodat zij bij uitstek vet schijnen en voor den trouwhartigen marktbezoeker een zeer verleidelijk voorkomen hebben. Ook is de markt rijk aan wild. Gij ziet er de ruwe, bruine huid van den beer, het zachte vel van meer fijn gedierte en de wit en zwart geteekende pennen van het vinnig stekelvarken. Fazanten, eendvogels, patrijzen, snippen, kwar-

tels, leeuwerikken, musschen, ortolanen, *beccafichi* (eene soort van vogels) en alle gevleugelde dieren van allerlei grootte en gedaante vindt gij hier, want er is niets van dien aard, dat de Italiaan het niet schiet en eet. In zijn eten is hij zoo weinig kieskeurig dat hij niet alleen van musschen kan smullen, maar ook katten, kikvorschen, ratten en zulk gedierte eet. De katten worden onder de lagere standen zelfs voor eene lekkernij gehouden en als iemand eene groote en vette kat bezit, dan mag hij wel degelijk toezien, of hij raakt haar spoedig kwijt. Eens vond ik in de werkplaats van een mijner vrienden eenige mannen rondom het lijk eener kat, die hare nieuwsgierigheid om het inwendige van eens beeldhouwers atelier te zien met den dood had bekocht. Er werd een zeer levendig pleidooi tusschen de werklieden gehouden over de vraag, wie het dier, als het gevild zou zijn, hebben zou. „Maar wat wilt gij daar toch mede doen?" vraagde ik in mijne onnoozelheid. „*A mangiarlo, sicuro*" (opeten natuurlijk) was het antwoord „*è un cibo eccellente*" ('t is eene beste kost).

Dicht bij de vleeschmarkt, en wel rondom de fontein van de piazza della Rotonda, staat een aantal liefhebbers te kijken naar allerlei vogels, in kooien, die daar te koop worden geboden. Hier vindt gij papegaaien, nachtegalen, roodborstjes, duiven en kanaries, die allen tegen de plassende fontein in schreeuwen en fluiten en zingen. Daaronder ziet gij ook alle soorten van uilen, die op krukken gezeten zeer diepzinnig uit hunne gele oogen vóór zich kijken. Gij vindt er den grooten statigen *barbagianni*-uil, met zijne witte veeren, de kleine *civetta* (katuil) en de *aziola*, die eens door Shelley bezongen werd.

De voornaamste groenmarkt wordt te Rome gehouden des Woendags en Zaterdags op de piazza Navona en bij die gelegenheid heeft het plein een levendig, schilderachtig en eigenaardig aanzien. Honderde kramen en stellingen staan er opgericht en daarop storten de Campagna en de moestuinen hunne schatten uit. Overal is de weg versperd. Hopen salade en selderie, geduchte kolen, pompoenen, bloemkolen, artisjokken, knoflook, uien, roode appelen, monsterachtig groote vingers van wortelen en bieten — dit alles ligt hier opgestapeld. Groote manden, waar de aardappelen uitrollen, gele *cucuzzi* (citroen) en kleine pompoentjes of *zucchette* ontbreken niet. In sommige manden liggen paddestoelen, waarvan de Italianen in den winter veel gebruik maken, en overheerlijke truffels, die een epicuristischen

mond doen watertanden. Zij groeien bij Spoleto en waren bij uitstek goedkoop, zoolang de Franschen hen nog niet opkochten voor de Parijsche markt. Hier en daar staan groote ketels, waarin groenten gekookt worden en daar naast worden zij gekookt te koop gelegd. Soms kookt men olie in deze ketels en schoon gemaakte groenten worden daarin gedoopt om er verguld weder uitgehaald te worden en dan op blinkende schotels te prijken. Hier ziet gij ook groote zakken staan, die, terwijl zij gapen met wijden mond, van binnen groote, bruine Romeinsche kastanjes vertoonen. Den ganschen winter door rooken er kleine, draagbare fornuizen, waarin zij gebraden worden. Eene oude vrouw verkoopt ze tegen een *baiocco* de twintig kastanjes. Wilt gij weten hoe goed zij smaken, zoo koop ze, pel ze en eet ze met wat zout en wat boter. Des zomers loopt gij telkens op tegen groote manden met paddestoelen. Hierin liggen de grijze *porcini*, de gebladerde *alberetti* en de oranjekleurige *ovole*. Onder de laatste soort ziet gij er soms bijzonder groote, die breed genoeg zijn om een duizendtal feeën onder hunne gekleurde koepels te bedekken. In elke mand is een stok gestoken, met een kaart, waarbij de opzichter der markt vergunning geeft tot den verkoop. De paddestoelen toch zijn dikwijls zoo gevaarlijk geweest voor Cardinalen en zelfs voor Pausen, dat zij altijd onder verdenking liggen en streng worden gekeurd. De Italianen zijn in het eten moediger dan wij en houden de paddestoelen voor een van de smakelijkste en verleidelijkste gerechten.

De vruchten zijn niet minder overvloedig dan de groenten. De markt is vol van appelen, peren, pruimen, perziken, abrikozen, citroenen en oranjes. In het voorjaar vindt gij er manden vol jonge amandelen, die met schil en al worden opgegeten. Ook zijn er dan aardbeziën te koop voor vijf of zes *baiocci* het pond en in het begin van den winter komen de volle druiven, die over den rand der manden hangen, uwe begeerlijkheid opwekken. Doch de meest geliefkoosde vrucht der Romeinen is de watermeloen. Zijn hoofdkwartier heeft hij op de piazza Navona. Bij hoopen liggen zij, als waren het bommen, opgestapeld en nevens deze stapels bevindt zich een tafeltje, waarbij een man staat, die al zwaaiende met een lang scherp mes *Belli cocomeri — cocomeri belli, chi vuole?* (mooie meloenen, wie wil?) roept. Hij werpt de meloenen omhoog, vangt ze op met zijn mes, snijdt ze in gelijke sneden en legt deze voor zich neer. Wie kan de verleidelijke uitnoodiging weerstaan, die zij zelven tot u richten,

wanneer zij daar nederliggen, frisch en sappig, met de witte pitten op het teedere, zachtroode vleesch? Vliegen, bijen en wespen azen er op met nimmer rustende begeerlijkheid en de *bagarino* (venter) heeft druk werk met het verjagen dezer ongenoodigde gasten. Vóór zijne uitstalling staan altijd nieuwe koopers, dorstige lieden, die zich het zweet van het voorhoofd vegen, en naar de rozekleurige sneden grijpen en hunne tanden daarin slaan, zoodat het nat op de straat drupt. Terwijl hij het overblijvende stuk wegwerpt, neemt hij een ander. Ondertusschen maakt een vuile straatjongen zich van den weggeworpen buitenrand meester en bijt er het kleine eetbare hoekje uit, dat zijn voorganger er inliet. Het volk is op deze vrucht verzot en geeft er meer om dan om druiven. Het kan de meloenen niet zien, zonder er van te proeven. Ten tijde dat de cholera in Rome was, werd de invoer van meloen door de regeering verboden. Het volk was daarover meer ontevreden dan het geval zou geweest zijn, wanneer het eene nieuwe belasting had moeten opbrengen. Slechts één middel was er om toch meloen te eten; het was buiten de stad te gaan, waar zij bij menigten te krijgen waren. Van dit middel werd dan ook ruimschoots gebruik gemaakt en gansche gezelschappen verlieten met dat doel de stad. Geen wonder dat er bij zulk eene voorliefde voor de verboden vrucht menig slachtoffer viel.

Na de meloenen zijn de vijgen de lievelingsvruchten van den Romein. In deze vruchten, die rondom Rome groeien, is eene groote verscheidenheid. Er zijn groene, gele, purpere en zwarte. Zij worden bij manden vol op de markt gebracht en op tafels uitgestald en verkocht. Daar ziet gij alle soorten bij elkaar. De beste vijgen zijn de *brogiotti*, groote purperen vijgen, de *dottati*, lange groene, de *zuccherini*, kleine en zeer geurige en de *verdini*, die laat in den tijd komen. Van iederen boom heeft men twee malen vrucht, de eerste vruchten die in Juli komen en *fichi fiori* (bloemvijgen) heeten, zijn minder in tel en zijn ook minder geurig dan die van September. Zijn deze laatste vijgen rijp, dan heeft er een vijgenfeest plaats op de piazza Navona. Men maakt partij met zijn vijven en zessen, men koopt te zamen eene groote mand met vijgen, gaat daar omheen zitten en eet, beginnende met de rijpste en eindigende met de harde jonge vruchten, de gansche mand ledig. Dan wordt er een glas *aqua vitae* (brandewijn) of een *fiasco* wijn gebruikt, voor de maag. Verwonderlijk veel vijgen kunnen er op zulk eene feeste-

lijke zitting gebruikt worden; gelukkig zonder eenige schade, want de vijgen zijn gemakkelijk te verteren en men kan er op de *Magnata de' fichi* ('t vijgenfeest) zoo veel van eten als men wil, zonder vreeze voor buik- of maagpijn.

Zoo levert de markt op, wat men noodig heeft, ook visch, zoo gij wilt. Gij behoeft niet verlegen te zijn, wat te eten noch uit verlegenheid uwe toevlucht te nemen tot de schotels van de gaarkeuken. In 't begin mogen deze goed zijn, langzamerhand beginnen zij minder te worden en eindelijk wordt uwe maag er glad door bedorven. Neen, wilt gij uw levenslust en gezondheid behouden en goed eten, laat uwe spijzen dan rauw van de markt halen en ze in uw huis gereed maken.

Behalve de uitstallingen voor groenten, vruchten, visch en vleesch, vindt gij op de piazza Navona tafeltjes met oude boeken, den afval van opgeredderde winkels en boekverkoopingen. Gij vindt er oude theologische boeken met perkamenten omslag, in folio en quarto, leelijke onvolledige werken, beduimelde schoolboeken, pamfletten, uitgediende geschriftjes over wetenschappelijke vraagpunten, oude prenten, waarop de daden van Napoleon of geschiedenissen uit het oude Rome zijn afgebeeld. Vaders en priesters staan er bij te kijken. Als er bij toeval een merkwaardig of zeldzaam boek bij zulk eene uitstalling voorkomt, dan wordt het s morgens door een priester, een boekverkooper of een oudheidkenner weggekaapt — voor geld natuurlijk.

In andere kramen vindt gij wollen en katoenen stoffen te koop, waarbij Romeinsche vrouwen met een Jood staan te schacheren en te dingen. 's Winters dragen alle vrouwen op de markt een *scaldino*, eene test met houtskool, en aardig is het haar met de eene hand die test met kolen te zien houden, terwijl zij met de andere hand al hare gesticulaties moeten maken. Ook zijn er allerlei hoeden op de markt te koop en prachtige gedrukte zakdoeken en de *contadino*, die zich hier met zijne vrouw nieuwe kleeren komt aanschaffen, wandelt statig daarheen met den nieuwen hoed boven op den ouden, terwijl zijne vrouw den splinternieuwen doek in den vorm van een boezelaar pronken laat.

Aardiger dan deze manufactuur-kramen zijn die oude waggelende tafeltjes, waarop een rommelzoo van allerlei dingen ligt uitgespreid en waarbij een zwak oud mannetje staat, die niet anders uitricht dan dat hij zijne wonderlijke verzameling telkens in nieuwe groepen schikt, om door de rusteloosheid en het verrassende dier verschikkingen de aandacht te trekken der markt-

bezoekers. Hij verkoopt allerlei oude dingen en allerlei stukken en brokken van oude dingen, oude knopen, gebroken heften van zakmessen, scharen, die tot zonderlinge ondingen af- en weggesleepen zijn, oude vorken, kralen, stukjes geslepen glas, roestige spijkers, sleutels, oude tandenborstels en eene gansche voddenkraam van dingen, die als van onnut en geener waarde zijn weggegooid. Gij kunt er altijd een schotel bij vinden, waarop eene menigte kralen en brokjes van kralen liggen. Zie goed toe, want hier vindt gij misschien een *intaglio* (gesneden steen) van groote waarde. Als gij elken morgen vroeg deze tafeltjes rondgaat, zooals de oudheidkenners doen, dan zijt gij bijna zeker eindelijk iets van waarde te vinden. Het oude bevende mannetje kent de waarde niet van de dingen, die hij op zijn tafeltje heeft. Hij koopt deze kralen en steentjes voor een spotprijsje van den *contadino*, die ze vindt en hij verkoopt ze, met een winstje, voor een heelen of een halven *paul*. Voor eenige jaren kocht een priester zulk eene geslepene kraal en plaatste die onder andere onbeduidende snuisterijen op zijn schoorsteen. Hij had er eenige *baiocci* voor gegeven en de waarde naar den prijs afgemeten. Een vriend, die hem bezocht en die zijn oog op den schoorsteen vallen liet, merkte de kraal op.

„Och”, zeide de priester, „'t is eene glazen kraal, die mij beviel en die ik daarom op de piazza Navona kocht. 't Behoorde zeker bij een ouderwetschen kandelaar of zoo iets; maar 't is aardig, niet waar?”

„Eene glazen kraal, een kandelaar! wat praat je toch?” zeide de vriend, „'t is een diamant.”

't Was waar — en 't was niet alleen een diamant; maar 't was er ook een van groote waarde. Als gij hem zien wilt, dan moet gij hem maar aan den keizer van Rusland ter bezichtiging vragen, want deze heeft hem thans in bezit. Wat er van den priester werd? Daar hij geestelijke was, kon hij 's keizers dochter niet trouwen — anders ware dat wel het natuurlijkste einde van het geval geweest. Doch wat er van hem werd, is niet bekend.

De tijd is voorbij, waarin men voor eene kleinigheid Titiaans en Rafaëls, fraaie steenen en *intagli* kocht. De wereld heeft de oogen geopend. Het krielt van opkoopers, liefhebbers en verzamelaars en zelfs het kleinste winkeltje in de donkerste straat is niet meer veilig voor hunne onderzoekingen. Het moet vroeger of later zijn rijkdom aan deze vrijbuiters afstaan. Op feestdagen loopen deze opkoopers te midden van de boeren der Campagna en vragen naa

de steenen, die zij gevonden hebben. De *contadino* moet wel goed uitgeslapen zijn tegenover deze slimme kooplieden. Tien tegen één dat hij wat betaalt voor het geluk van zijn vondst te kunnen verkoopen. Ook wordt van alles wat gemaakt. Het minste voorwerp krijgt zijne waarde door de daaraan verbonden geschiedenis. Door dit glas heeft Nero naar den brand van Rome gekeken, uit dit pijpje heeft een Etrusciër zijne sigaar gerookt, enz.

Wil iemand wat koopen, eene antiquiteit of schilderij, hij doe het zelf en drage het niet op aan zijn gids.

„Kijk, dat is een mooi schilderij, die sybille daar!" zegt vriend Reiziger tot zijn gids François! „vraag dien man eens van wien het is."

„Hij zegt dat het een Domenichino is. Op het Palazzo Borghese is er een, die juist zoo is; maar dat is de copie en deze hier is het origineel."

„'t Is een mooi schilderij, vraag hem eens naar den prijs François!"

François wendt zich nu tot den verkooper en praat wat langer met hem dan noodig schijnt. De inhoud van dit gesprek is ongeveer als volgt:

„Mijnheer wil den prijs weten."

„De prijs? zeg hem dat het een zeldzaam stuk is."

„Wat, wat! zeldzaam stuk! — de prijs!"

„Nu, ja! zie je, 'k mocht er wel een vier honderd dollars voor hebben, op zijn minst."

„Vier honderd dollars! wat denk je wel? Dat vertel ik hem niet, hoor! Kom, kom, zeg maar waarvoor je 't geeft. Verkoop mij geene dwaasheden. Ik ken den schilder heel goed en ik weet er alles van."

„Welnu, als je dan maken kan dat hij het voor 300 kronen neemt, dan laat ik het er voor."

„En wat krijg ik?"

„20 *scudi* voor jou!"

Nu wendt François zich weder tot zijn tijdelijken meester en zegt:

„Hij is een vriend van me en daarom wil hij het stuk voor 400 *scudi* aan u laten; maar ziet ge, 't is een spotprijs."

„Een geduchte hooge spotprijs, zou ik meenen."

„Ja, mijnheer heeft wel een weinig gelijk; maar 't is ook een prachtig schilderij, een origineel stuk. Wil ik eens beproeven of hij het voor 350 kronen geven wil?"

„Ja, ja! François, zeg hem dat hij 350 kronen krijgen kan; maar niet meer, zie je!"

Hierop wendt François zich tot den verkooper en zegt:

„Hij wil niet meer geven dan 250 kronen en hij vindt het duur genoeg."

„*Troppo-poco*" (te weinig) zegt de verkooper hoofdschuddend en zuchtend.

„Nonsens, 't is geen 100 waard. Geef het er maar voor. Je krijgt nooit weer zoo'n bod."

„*Bene* (goed dan); maar 't is weinig. De 20 *scudi* voor jou gaan er ook nog af en dan houd ik maar 230 *scudi* over."

„Dat is altijd nog 130 *scudi* meer dan het waard is."

Weder wendt François zich tot zijn meester:

„Zie zoo! Meneer, ik heb hem afgedongen tot 350 *scudi*, hij wil het daarvoor laten."

„Zeg hem dan maar dat ik het neem en dat hij het bij mij brengt. Zal ik nu maar met één betalen?"

„Neen, dat zou ik niet doen, Meneer, ik zal hem wel betalen als hij het schilderij brengt."

Zoo weet François van beide partijen te zamen 120 *scudi* te trekken. Ondertusschen is de kooper zeer in zijn schik met zijn echten Domenichino, dien hij in het vaderland aan ieder laat zien; doch die voor een jaar geleden door een ondernemend jong man met talent geschilderd, vervolgens in den schoorsteen gehangen en daarna voor een prikje aan een oplichter, zooals de hierboven geschetste, verkocht is. Misschien heeft de welwillende gids er nog het meeste profijt van gehad.

Voordat wij de markt verlaten, waar wij telkens dreigen te vallen over oud ijzerwerk, dat op de straat verspreid ligt en waar wij genoeg knoflook geroken hebben om er eene week lang de lucht van te behouden, moet ik u nog bekend maken met een eigenaardig gebruik dat *Il possesso di piazza Navona* (de inbezitneming van het plein) heet.

Wie toegelaten wil worden tot de markt, om er zijne waren te verkoopen, moet allereerst zich zoo onderscheiden hebben in de edele kunst van handeldrijven dat hij *dottore di piazza Navona* (doctor) geworden is. In Rome wordt deze titel gegund aan ieder, die eenige bijzondere leepheid aan den dag legt. Heeft hij dien titel gekregen dan moet hij, voordat hij als *bagarino* op de markt mag handelen den *possesso* of vrijdom verkrijgen op de *piazza*. De aan-

vaarding van dit recht gaat gepaard met eene indrukwekkende plechtigheid. Vooreerst moet de nieuweling zijn waren naam afstaan voor een bijnaam, die hem toegekend wordt door de *sensali e capoci di piazza* (makelaars en hoofden). Deze namen worden aan zekere eigenaardigheden van den aankomeling ontleend. Een lange, uitgedroogde kerel b. v. zal den bijnaam van *Baccala* (zoutevisch) krijgen, een ander zal, omdat hij een ruwen baard heeft, *Orso* (beer) heeten, een derde *Cinghiale* (wilde beer), *Cocomero* (meloen) of *Gobbetto* (bocheltje). Ook de vrouwen krijgen bijnamen. Men heeft er eene *Bianca* (blanke), *Rossa* (roode), *Sermolina* (citroen-verkoopster), *Fringuella* (andijvie-verkoopster) en *Ciliegia* (die boonen, aardappelen en artisjokken verkoopt). De inhuldiging van den *bagarino* heeft op feestdagen plaats. Wanneer het plein goed bezet is, wordt de nieuwe gast door eenige sterke mannen omhoog geheven en met luid gelach, geschreeuw en gegroet voortgedragen. Daarna springen een paar mannen op den rand der fontein, nemen den doctor bij de schouders en de beenen en dompelen hem drie malen in het water, terwijl zij *Cavaliere bagnato!* (de ridder gedoopt!) roepen en de menigte een vervaarlijk gedruis maakt. Dan wordt de candidaat weder opgenomen en naar de trappen van de St. Agnese gebracht, waar de Senaat van de piazza Navone zitting houdt. De voorzitter houdt eene deftige toespraak, terwijl de nieuweling in een kring van hoorders vóór hem staat. Eindelijk laat hij zich aldus hooren: „De achtbare orde der *sensali*, kramers, vruchten- en groentenverkoopers, voddenkoopers, graanhandelaars, ketellappers, aardewerk-verkoopers, enz. enz. begroeten, in hunne grenzenlooze edelmoedigheid, u als hun medeburger en hebben besloten en goedgevonden u den verheven en loffelijken naam te geven van „de Zoutevisch". Zij het daarom bekend en openbaar gemaakt dat gij bij de gansche orde van de piazza niet meer Alessandro heet; maar Zoutevisch. Bij iederen ruil zult gij Zoutevisch zijn, bij iederen koop Zoutevisch, in allen handel Zoutevisch en nu: *Viva* Zoutevisch!" Als hij eindigt, wordt de kreet door de omstanders overgenomen, die nu ook het „*Viva*, Zoutevisch!" over het plein doen weerklinken.

Op deze wijding of doop volgt de eigenlijke huldiging. Eén voor één komen de *sensali* den *bagarinato* (den tot *bagarino* gemaakte) begroeten. Elk biedt hem wat groente, kool, bloemkool, andijvie, salade, selderie, bieten en wortelen, kastan-

jes, boonen, peren, appelen, pruimen, druiven, oranje-appelen en vijgen, terwijl de omstanders eene hageljacht van graankorrels en kleine zaden en eene sneeuwbui van meel en gerst op hem afzenden.

Ten laatste verkondigen twee herauten met stentorsstemmen dat Zoutevisch bezit neemt van de piazza Navona. Er wordt even „uit den weg!" geroepen en in een oogenblik zit de Zoutevisch op den allerhoogsten trap van de St. Agnese. Nu wordt hij bij de voeten langs de trappen naar beneden gesleurd, totdat hij vol builen en pijnen op het plein te land komt. Dan staat hij op; maakt een langen groet, die met een luid *Viva!* beantwoord wordt, en noodigt in zijne waardigheid van *Bagarino, Dottore di piazza Navona* al zijne vrienden uit om met hem te drinken in de Osteria del Pellegrino.

HOOFDSTUK XIV.

HET GHETTO.

Waar gij ook te Rome uw intrek moogt nemen, nauwelijks zult gij uwe koffers ontpakt hebben of uwe ooren zullen getroffen worden door een eigenaardig geroep, niet vrij en open en uit de volle borst, zooals elk ander zuidelijk straatgeroep, maar onderdrukt, weemoedig en als kwam het van iemand, die pijn heeft. 't Is eene menschelijke stem, die eenige onduidelijke woorden uitbrengt in een hoogen, maar gedempten toon. Op het einde wordt die een tijd lang aangehouden en dan daalt de stem langs eene reeks van sombere halve tonen naar beneden om ten laatste weg te sterven in een gil of een zucht. Te vergeefs zoekt gij iets te verstaan van dien hartverscheurenden kreet. Uw boekje met Italiaansche spreekwijzen en samenspraken, dat gij van huis af bestudeerd hebt, laat u geheel in de steek. Soms schijnt de stem met haar weemoedig geluid eene poging te doen om *Roma Vecch....* te roepen, zoo duidelijk als dat mogelijk is met eene geduchte verkoudheid in het hoofd en eene onmiskenbare belemmering in de uitspraak.

„Wat is dat?" vraagt gij „het schijnt dat daar iemand „Rome" roept. 't Is zeker eene poëtische manier om Romeinsche oudheden [1]) te koop te bieden." Immers gij hebt gehoord dat de Italianen zeer dichterlijk in hunne uitdrukkingen kunnen zijn. Gij snelt naar het raam om te zien of uwe onderstelling juist is. Ach! hoe alledaagsch — alles lost zich op in een plat proza. Het karak-

---

[1]) *Roma Vecchia* Oud Rome.

teristiek en merkwaardig geval, dat zulk een aardig onderwerpje was geweest voor het reisjournaal, wordt eene zaak, die der vermelding niet waard is. Want wat ziet gij? een zeer vuil, slecht gekleed en prozaïsch wezen, soms met een overvloed hoeden bij zich, altijd met een grijzen zak op den schouder. Langzaam sloft hij langs de straat, met een vragenden blik naar ieder raam opkijkende. Nu en dan staat hij stil om met uitgerekten hals zijn klagend geluid voort te brengen, en als er geen *pst!* tot antwoord uit eenig raam wordt gehoord en er geene mogelijkheid is om een zaakje te doen, dan werpt hij den zak wat hooger op den schouder en schuift weer sloffend verder. — 't Is maar een oude Jood, zooals gij die dagelijks te huis kunt zien. Meen niet dat hij u niet zag achter uw gordijn, kijk maar! daar ligt hij, met een vragend gebaar, den vinger op en met zijne zachte, schorre, onderdanige stem lost hij het raadsel voor u op, door u dadelijk met zijn bedrijf bekend te maken en duidelijker dan straks, ja, ietwat vertrouwelijk te zeggen: *Roba Vecchia!* (Ouw'kleer'!)

Wij willen hem volgen naar het Ghetto, waar hij al het *roba vecchia* zal uitpakken, en waar hij de stoffen vegen, schoonmaken, lappen, keeren, naaien, tornen, persen, schuieren en vermaken zal. Daarna zal hij ze te koop hangen voor honderdmaal den inkoopsprijs en twintig maal de waarde. 't Is eene merkwaardige wijk, dat verzeker ik u, en zij is de moeite van een kijkje wel waard. Doch in Rome kan een vreemdeling nooit regelrecht afgaan op zijn doel. Hij wordt altijd even opgehouden. Zoo moeten wij even vertoeven op de grens van het Ghetto en daar de piazza Montanara bezien. Iederen Zondag vindt gij daar eene menigte boeren uit de bergen, die hunne haardsteden verlaten om op de Campagna te werken. Daar zij gewoonlijk bij de week gehuurd worden, komen zij des Zondags naar de stad terug om in hun oude diensten terug te keeren of nieuwe diensten in te treden. Het plein is eene van hunne voornaamste verzamelplaatsen en de Zondag is de dag, waarop zij zich verhuren. Hier doen zij hunne kleine aankoopen en hunne overige zaken, vermaken zich met elkaar in de kleine pothuizen of loopen over de straat of gaan naar het marionnetten-theater, waar iederen dag ten minste twee voorstellingen gegeven worden. Mannen en vrouwen en kinderen vindt gij hier, in allerlei kleederdracht, sommigen met hunne ruwe huishoudelijke gereedschappen bij zich, anderen met hun familiëezel, waarmede zij 's avonds zeer schilderachtig de

„Vlucht naar Egypte” voorstellen, weder anderen met al hun goed en eigendom op het hoofd geladen. De meesten zijn breede, kloeke mannen, een enkelen kunt gij aanzien dat hij aan de moeraskoorts geleden heeft. De vrouwen in hare kleurige keurslijven en hare wit linnen muts als een zonnescherm op het hoofd zien er krachtig uit. Zij schijnen er op gemaakt om wat te kunnen dragen en verduren. Haar gelaat glanst van gezondheid, als bruin-roode appels in den zonneschijn, en zonder twijfel is hare bloedsomloop onverbeterlijk. Zoo ook de spijsverteering — ten minste wanneer men die eenigszins mag beoordeelen naar de graagte, waarmede zij rauwe uien en salade eten en de tanden zetten in de dikke sneden brood.

Hier kunt gij ook in de open lucht den een of anderen boer zien zitten die een bekken onder de kin houdt en door den straatbarbier wordt ingezeept. Elders hoort gij het getik eener schaar, waarmee het dikke kroeshaar tot op de huid wordt afgeknipt. Ginds weder staat een *contadino* van zijn stoel op, aan wien laatstgenoemde operatie juist verricht is en die met eene blijkbare zelfvoldoening de hand over het hoofd strijkt, gereed om zijn nieuwen hoed op te passen, dien hij op de *piazza* gekocht heeft.

In een hoek van het plein, met een waggelend tafeltje vóór zich, waarop zich eenige velletjes papier, een inktoker, wat zand en een paar pennen bevinden, zit de *scrivano* (briefschrijver), die contracten opstelt en brieven voor de boeren leest en schrijft. ’t Is gewoonlijk een oude man, met een ijzeren bril op den neus en met een baard. Wat al geheimen zijn dien man in het oor gefluisterd, hoevele bekentenissen van liefde zijn hem reeds gedaan, hoevele teedere woordjes zijn hem voorgezegd. Italiaansche brieven zijn meest altijd de tolken van het gevoel, de uitdrukking van teedere en hartstochtelijke aandoeningen. Zij zijn niet, zooals onze brieven, opgevuld met nieuwstijdingen en verhalen. In de schatkamers van zijn geheugen bewaart deze oude menige liefdesroman. Zie eens naar dat boerenmeisje, dat met beide handen op het tafeltje leunende den *scrivano* voorzegt, wat hij schrijven moet, terwijl er buiten het bereik van hare fluisterende stem eenige andere personen op hunne beurt staan te wachten. Zie eens hoe het bloed haar naar het weelderige, gebruinde gelaat stijgt, terwijl zij de woorden uitspreekt, die door de ooren des ouden tot het hart van haar minnaar moeten gaan, verre weg naar de bergen. De zware tressen gitzwart haar glinsteren in de zon, de groote gouden oorringen slaan tegen haar hals, haar boezem rijst op tegen

het stijve keurslijf en haar mond is half geopend, zoo is zij vervuld van de dingen, die de oude man met eene bevende hand (bevend van ouderdom, niet van hartstocht) zoo geheimzinnig aan het papier toevertrouwt. Een geopende brief, die onder hare hand op het tafeltje ligt, toont aan dat zij de liefdesbetuigingen van haar minnaar beantwoordt. Welk een schilderij! wat kleur! wat licht en schaduw! hoe veel uitdrukking in dit alles!

Of zie eens naar dien jongen man, die daar achter den *scrivano* staat met een brief in de hand. Te vergeefs poogt hij de geheimzinnige zwarte lijnen te ontcijferen, terwijl hij ze telkens bekijkt en overziet. Straks zal de oude man van die letters verrukkelijke woorden maken, die hem goed doen. 't Is een harteklop van huis, wat hij daar zoo nieuwsgierig staat te bekijken. Zie, zijn gelaat verheldert, nu de oude den brief voor het boerenmeisje gereed heeft — hij heeft den brief gevouwen en hem met een vochtigen, rooden ouwel verzegeld. Het adres staat er op en het meisje, dat hem twee of drie *baiocci* betaalt met een hartelijk *A te* (voor u), gaat blijde en tevreden heen om den brief op den post te doen.

Doch niet alleen zulke tafereelen ziet gij hier. Soms wordt er niet gelachen; maar vallen er tranen, heete, brandende tranen op dat waggelende tafeltje, als de dood een offer gemaakt heeft, als de blijde hoop en verwachting van een jong leven vernield is geworden. Dan worden de glazen van den bril beneveld en de oude legt met aandoening de hand op den schouder van den ongelukkige en zegt: „*Pazienza! Cosi vuole Iddio! Come si fa*?" (Geduld, God wil het. Hoe gaat het?) Welk eene onderhoudende tooverlantaarn zou diens mans geheugen zijn, wanneer wij er eens in konden kijken! Hoe vele kluchten en treurspelen zou men daarin te zien krijgen!

Doch wij moeten verder, naar het Ghetto. Wij komen langs het oude theater van Marcellus, eens een prachtig gebouw, thans een bouwval. De schoone zuilen, die voor de beste modellen werden gehouden, staan thans zeer slecht op hunne plaats in het Palazzo Orsini, een groot leelijk gebouw, dat grimmig over de piazza Montanara ziet en waardoor de nauwe straat, die er langs loopt, verdonkerd wordt. Het theater zelf is weggebrokkeld en in zijn bouwval ziet gij onaanzienlijke winkeltjes, waarin allerlei vodden en eene gansche rommelzoo van prullen liggen uitgestald. Gaan wij het oude geraamte van het theater voorbij, dat boven de oude, ellendige huisjes uitsteekt, dan zijn wij in het Ghetto. Wij staan

namelijk op de piazza del Pianto, de plaats des geweens, en inderdaad smart en geween is het deel geweest der kinderen Israëls sedert de dagen, toen hunne stad verwoest werd en zij zelven naar de vier windstreken werden verstrooid. Op de plaats, waar wij staan, heeft deze kolonie van Joden meer dan achttien eeuwen veracht en vernederd geleefd, als de verworpelingen van Europa en van de Kerk. In weerwil van alle wisselingen en ellenden zijn zij, met eene onbegrijpelijke volharding, zich aan deze plaats blijven vastklemmen. De wreedste vervolging heeft hen niet kunnen verjagen van de plaats, waar zij toch het bitterst leden. Als slaven behandeld, ten vermake van het volk voor de wilde beesten geworpen, buiten de bescherming der wet gesteld, afgesloten van allen omgang met de Christenen, gebrandmerkt met eerloosheid, onderdrukt door harde wetten, getergd door onophoudelijke beleedigingen, verbannen uit de stad en opgesloten in bouwvallige krotten, zijn zij als motten blijven zweven om het licht, dat hen zengde of verbrandde. Thans vormen zij de oudste Joden-kolonie, die in Europa gevonden wordt. Naast de Pauselijke Kerk, die zich gesticht acht door den Christus zelven, staat de Joodsche Kerk, die aan Jehova gewijd is en die de wetten van Mozes in eere houdt, met onbezweken trouw. Overreding en dreiging is hier te vergeefs aangewend. Bukkend onder een nooit verminderenden last van wee en ellende, hebben zij steeds weerstand geboden aan alle pogingen tot bekeering. Zoo staan op de puinhopen van de Heidensche tempels en binnen de muren van Jupiter's stad, de twee Kerken van Mozes en Petrus als twee vijandige kampen opgericht. In de tempels van Jupiter en Juno hebben de Catholieke priesters eeuwen lang te vergeefs voor de ongeloovige Joden gepreekt. Er is iets verhevens in die verbondstrouw der Hebreën. Terwijl de opvolgers der arme visschers hunne gedenkcedels breed maken, vooraanzitting begeeren in prachtige tempels en de wereld de wet voorschrijven, wroeten de uitverkorenen als zwijnen om in het Ghetto. Toch, niettegenstaande de grootste verleidingen, zijn de voorbeelden van waarachtige Jodenbekeering altijd zeldzaam geweest.

Wij staan hier op eene der merkwaardigste plekken, die Europa heeft aan te wijzen. Het Ghetto, dat zijn naam aan de taal zijner bewoners ontleent en „afscheiding” of „verwijdering” beteekent, is inderdaad, wat zijn hatelijke naam aanduidt, eene afgezonderde en van de wereld als afgesnedene buurt, eene samenleving op zich zelve, door wier aanraking de trotsche Christenheid zich verontreinigt.

De piazza di Pianto verlatende komt gij dadelijk in eene nauwe straat en in het hart der wijk. De lucht, die gij er ontmoet is die van oude, vunzige, wollen stoffen, vermengd met eene sterke knoflook- en eene nog sterker menschenlucht. De straat bestaat uit eene reeks van ellendige huizen en iedere deur geeft toegang tot een donker winkeltje. Alle deuren staan wijd open en binnen en buiten, op de straat en vóór de deur, op banken en stoelen, uit ramen en op stoepen, overal wemelt het van Joden — dikke en magere, mooie en leelijke, oude en jonge — als mieren op een mierennest. De winkeldeuren zijn behangen met oude kleeden en gewaden van elke soort. Oude uniformen, vuil en onkenbaar, verkleurde zijden hofkleedingen van de vorige eeuw, met versleten borduurwerk, kale rokken met glimmende naden en verkreukte panden, afgedragen vesten en broeken, in één woord allerlei kleeren, die reeds lang het tijdperk van hun bloei achter zich hebben, hangen hier buiten. De mannen loopen op de straat, of staan tegen de deurposten te leunen, of zitten op banken vóór de winkels. De kinderen rollen in het stof, spelen met allerlei afval van groenten en houden zich met niet zeer reine verrichtingen bezig. De vrouwen zijn aan den arbeid met de naald, een wapen, waarmee zij zekere beroemdheid hebben verkregen. Zij vernieuwen oude kleedingstukken en bedekken de gapende scheuren en gaten met een kunstig netwerk van draden. Ieder is op den uitkijk naar koopers en als gij de straat langs komt, dan wordt gij van alle zijden met een aanhoudend *pst! pst!* begroet. De vrouwen wenken u en wijzen u op hare koopwaar. Soms trekken zij u bij de panden van uw jas om u tot een aankoop te verleiden. De mannen komen met meer zelfbeheersching op u af, fluisteren u vertrouwelijk in het oor en vragen u, wat gij zoekt. Is er bij mogelijkheid iets te bedenken dat gij niet hebt en dat gij des noods wel hebben wilt, wees dan niet bang voor de vuilheid, die in deze winkels u tegenblinkt en ga voor de aardigheid binnen. Vraag naar de prachtigste zaken, zoo gij wilt — als gij geduld hebt, zult gij ze vinden. Doch eens in het huis zijnde, zijt gij als de muis in de klauwen eener kat, reken daarop. Niets ziet gij dan alleen vuile kleeren. Het overige is goed geborgen en verborgen. Eerst brengt de Jood iets leelijks voor den dag, maar langzamerhand komt er wat beters te voorschijn, dat meer nabijkomt aan hetgeen gij zoekt. Doch 't is het rechte nog niet. Ten laatste, als gij, het kijken moede, u omkeert om weg te gaan, begint hij u te begrijpen.

Gij moet een prachtig kleed van brocaat hebben, met gouden borduursels, of een sierlijk *portiere* (deurbehangsel) van satijn of een rijk tapijtwerk met schriftuurlijke voorstellingen en zuchtend opent hij eene kleine kast en haalt het bedoelde te voorschijn. Eene vreemde vermenging van tegenovergestelde gevoelens heeft hem belet het u eerder te vertoonen. Hij heeft twee begeerten, die in zijn binnenste strijd voeren, de begeerte om het te verkoopen en die om het te bezitten. Eindelijk laat hij het stuk, dat gij bedoelt, aan u zien. Het is waarlijk prachtig; doch gij moet niet toonen dat gij het zoo vindt. De prinses van Este kan het gedragen hebben, het kan van Alexander VI afkomstig wezen of een pauselijk troontapijt zijn. Wilt gij het hebben, zoo wapen u, want thans vangt er een geduchte strijd aan. Hij begint zijn eisch bij het hoogste, gij uw bod bij het laagste punt en van lieverlede nadert gij elkander, terwijl hij het stuk even hoog verheft als gij het laag schat. Doch het verschil, waarop gij beiden staan blijft, is te groot — de koop kan onmogelijk gesloten worden. Gij draait u om en gaat weg. Hij loopt u na en biedt het u voor minder aan; maar het is u nog te duur en nu loopt hij op zijne beurt weg. Terwijl gij voortgaat, komt een ander lid der natie op u af. Hij loopt op eene geheimzinnige wijze met u voort. Moest gij een goud brocaat hebben? Hij heeft er ook een, maar een beter stuk. Zou uwe *Signoria* niet eens willen kijken? Gij laat u overhalen en gaat mee naar binnen. Maar hoe groot is uwe verbazing, wanneer, na eene misleidende vertooning van allerlei dingen, die gij niet noodig hebt, hetzelfde stuk, waarop gij straks geboden hebt, u weder wordt vertoond en stout weg, ja, zoo gij twijfelt, met zekere gemaakte verontwaardiging u verzekerd wordt dat het een gansch ander stuk is. Hoe het zij — er afkomen kunt gij niet en gij moogt van geluk spreken, wanneer gij het voor het dubbele van de waarde en voor het twintigste van den eerstgevraagden prijs krijgen kunt.

Alle gelaatstrekken, die gij in het Ghetto ziet, zijn onmiskenbaar Hebreeuwsch; doch de zuivere type vindt gij zelden. Gewoonlijk blijven alleen de minder aangename trekken over: dikke lippen, smalle oogen, die dicht bij elkander staan, en een smalle langzamerhand zich welvende neus. Al die eeuwen van vernedering, die zij doorworsteld zijn, hebben het gelaat verbasterd en meest alle bewoners van het Ghetto hebben een verwaarloosd voorkomen. Hier en daar ziet gij een mooi kind, dat met eene verwonderlijke hoeveelheid zwarte krullen in het stof

kruipt of een aartsvaderlijken Abraham, met een grooten baard en een Israëlietischen neus, die over zijn knevel heengebogen is en met eene snelle, korte bocht op de wenkbrauwen inloopt. Ook ziet gij eene enkele Hagar of eene statige Rebecca, met een trotschen, minachtenden blik, boven haar stand. Overvloediger zijn de Sara's, dikke, terugstootende, luidruchtige, oude vrouwen, die den wijden stoel, waarop zij zitten, aan alle kanten vullen en van het hoofd tot de voeten trillen, als zij lachen. Doch hoeveel verscheidenheid zich ook in deze Jodenwereld voordoe en hoe verbasterd het geslacht ook zij — Joden zijn zij en blijven zij en gij herkent hen terstond.

Zooals het met hun gelaat is, zoo is het met hunne namen. De echte Hebreeuwsche namen zijn voor een groot gedeelte verdwenen of zijn aan Italiaansche namen gekoppeld. Deze vreemde bijnamen, meestal aan eene stad of aan een deftig Italiaansch stamhuis ontleend, moeten zich soms in vreemd gezelschap gevoelen nevens die echt Joodsche voornamen. Zij heeten b. v. Isaäc Volterra, Mozes Gonzaga, Jacob Ponticorvo. Zij spreken Romeinsch, ofschoon met eene eigenaardige Joodsche uitdrukking. Zelden hoort gij de Hebreeuwsche taal spreken. Toch wordt zij door allen verstaan en bij de godsdienstoefening gebruikt.

De plaats en het volk passen volmaakt bij elkander. Het Ghetto is ééne enkele uitstalling van oude kleeren, vodden en prullen. Het is de groote vergaarbak, waarin de leidingen en buizen van diefstal en roof uitloopen. Als gij een zilveren blad, een gouden horloge of eene flikkerend juweelen speld hebt verloren, zonder dat gij weet hoe, reken er dan maar op, dat dit een en ander bezig is naar het Ghetto af te zakken. Uw parapluі, uwe jas, uw zakdoek, uwe snuifdoos en, wat meer u ontstolen werd, verschuilt zich daar in verborgene hoeken, om na maanden of jaren van opsluiting weder voor het licht te treden. In dit *columbarium* (doodenkamer) worden uwe verlorene vrienden begraven. Gelukkig verrijzen zij weder.

Te zamen gehoopt in boven elkander liggende lagen, als haringen in eene ton — zoo wonen de Joden in het Ghetto. Drie nieuwe Romeinsche paleizen zouden de ruimte van het Joodsche kwartier met gemak beslaan en toch wonen binnen die wijk niet minder dan 4000 personen. Iedere el ruimte wordt ingenomen, elk kamertje wordt bewoond. Te meer opvallend is dit, daar men overigens in Rome zeer ruim woont, ja, sommige huizen in het geheel niet bewoond worden. Hoe zuinig en overleggend

zij ook zijn met de beschikbare ruimte, toch is er nauwelijks voor ieder plaats om zijn persoon of zijn eigendom te bergen. Het algemeene toevluchtsoord is dan ook de straat. Dit is het groote salon van het reusachtige gezin van het Ghetto. Hier loopen, zitten en praten zij over en weer. De huizen zijn allen op de hoogte van de tweede verdieping aan elkander verbonden, zoodat men bij overstroomingen naar de overzijde kan oversteken, zonder met de straat iets te maken te hebben. Het gansche Ghetto riekt onaangenaam — en geen wonder. Geblinddoekt er heen geleid zoudt gij het terstond aan den reuk herkennen. Gelukkig ligt deze wijk zoo laag, dat zij bij de minste rijzing van den Tiber onder water staat, wat dan ook in den herfst en in den winter geregeld het geval is. Deze omstandigheid moge lastig zijn, zij is zeker zeer nuttig. De Joden mogen er wel dankbaar voor zijn dat Vader Tiber zoo trouw hun Augiasstal zuivert. Soms rijst het water tot de tweede verdieping en in 1846 stond het tot boven in de huizen. Niettegenstaande al hare vochtigheid en al hare vuilheid is de plaats niet ongezond. De Romeinen schrijven dit aan de dichtheid harer bevolking toe.

En die bevolking vermindert niet door bekeeringen. Standvastig weigeren zij naar de stem der priesters te luisteren. Telkens, wanneer zij uit het Ghetto over de Ponte Quattro Capi gaan, moeten zij in het Hebreeuwsch en in het Latijn deze woorden van Jesaja LXV : 2 lezen, als eene teedere uitnoodiging met groote letters boven eene kerk geschreven: „Ik heb mijne handen uitgebreid (sic) den ganschen dag tot een wederstrevig volk, die wandelen op een weg, die niet goed en naar hunne eigene gedachten is.” Dit opschrift is afkomstig van een bekeerden Jood, die op deze wijze zijn ijver voor zijn nieuw geloof wilde toonen; doch tot dus verre is aan genoemde roepstem nog weinig gehoor gegeven en misschien, *chi sa?* passen de Joden het op de Christenen en niet op zich zelven toe.

Eenmaal in het jaar en wel op den Zaterdag vóór Paschen wordt er een Jood, die zijn geloof heeft afgezworen, gedoopt; doch, gelijk reeds opgemerkt is, deze bekeerling heeft gewoonlijk eene sprekende gelijkenis met dien van het vorige jaar en ’t is te vreezen dat de heilige Kerk in deze een weinig misleid wordt — of misschien ook wel niet.

Met groote plechtigheid heeft zijne inwijding in de San Giovanni plaats. Den bekeerling, die met een witten sluier bedekt is en die als een zinnebeeld der geestelijke verlichting eene brandende

waskaars in de hand houdt, wordt hoofd en nek met heilige olie gezalfd en met heilig doopwater uit de vaas van porfier besprenkeld. De Cardinaal zegent hem en houdt eene lange rede op den nieuwbekeerde en op zijne oude vrienden in het Ghetto, waarna de wedergeborene, thans uit de handen des Duivels gered, weder vertrekt.

Vroeger ontbrak het niet aan zeer aanzienlijke bekeerlingen en soms heeft een tot de Kerk toegetreden Jood zijn zoon tot hooge geestelijke waardigheden zien verheffen. Ja, wanneer hij lang genoeg heeft geleefd om het te kunnen bijwonen, dan heeft eens zulk een bekeerde zijn nakomeling op den Pauselijken zetel gezien, met de bliksems van het Vaticaan in de hand. Dit kan het geval zijn geweest met Pietro Leone, die in de elfde eeuw, tegelijk met zijn zoon, het Jodendom afzwoer. Beiden waren zeer gezien en werden grootvader en vader van Paus Anacletus II.

Voortwandelend door het Ghetto komen wij aan de piazza di Santa Maria in Pescheria en zien daar de kerk, aan welke het plein zijn naam ontleent. Dit lompe gebouw staat op de plaats van een ouden tempel van Jupiter of Juno en wordt omvat door de bouwvallen van de eens zoo prachtige Porticus Octavia, door welke de tempel omringd was. Enkele kolommen van het portiek staan nog, geschonden door brand en ontsierd door den tijd. Een paar Corinthische zuilen zijn in de muren der armoedige woningen vastgeklemd, Een ander paar staat alleen, met ijzeren stangen aan elkander verbonden en met een brok van de kroonlijst er op. Binnen de grenzen van deze ruimte staat de kerk. Een treurig gezicht leveren die bouwvallen op. Ellendige krotten van huizen omringen dit prachtig overblijfsel der oudheid. De edele kolommen liggen ter neder of zijn geschonden en vuil. De weelde en pracht van Rome hebben plaats gemaakt voor eene *pescheria* (vischmarkt). Zie daar eens die nauwe, vuile straat, daar wordt de markt gehouden. Steenen aanrechtbanken staan aan weerszijden van de straat en nemen bijna alle ruimte weg. Op marktdag zijn zij bedekt met visch. Al de bewoners van de Middellandsche zee worden er ten toon gesteld, terwijl de visscher de tafels gedurig met water begiet en luide zijne koopwaren aanbeveelt Als de markt gedaan is, wordt de straat van elk verlaten en blijven de schubben met andere overblijfsels van visch op de tafels liggen om aan de geuren van de wijk nog een nieuwen geur toe te voegen. De huizen zijn zwart van rook en vuilheid, en hier en daar steekt er een

ijzeren arm uit, met de lantaarn, die 's nachts de straat moet verlichten. In een donkeren hoek staat een Mariabeeldje met zijn brandend lampje. De Joden mogen doen, wat zij willen; doch Maria moeten zij in hunne wijk gedoogen. Achter de ledige banken zit een Jood. Hij bewaakt die, met een groenen doek om den hals en eene gouden ketting aan zijn vest. Achter hem is eene smerige vierkante deur. Kijk eens goed toe. Zij is antiek, uit de dagen van Septimius Severus en nog altijd onveranderd, behalve in haar gebruik. Overal zijn in de muren der huizen zulke overblijfselen zichtbaar: kolommen, architraven en kapiteelen — en de oude kleeren, jassen en broeken, die uit de ramen hangen te luchten, zwaaien langs deze wonderen van vroegere dagen oneerbiedig heen en weer.

Herinner u dat hier eens de Porticus Octavia stond en sluit dan voor een oogenblik de oogen. Hier op deze zelfde plek prijkte eens de Cupido van Praxiteles, de Diana van Ciphesiodorus, de Venus van Phidias. Achter ons verrees de tempel van Juno en daar ginds wandelden de Romeinen van Augustus' tijd heen en weder, tusschen de bedrijven der stukken, die op het Theater van Marcellus werden vertoond. Van hier begonnen Vespasianus en Titus hun prachtigen triumftocht na de verwoesting van Jeruzalem. Door deze zelfde kolommen, die nu naar visch stinken, trok de schitterende stoet voorwaarts, versierd met goud, edelgesteente en ivoor, en in sleepende purperkleurige gewaden, met goud gestikt. Hier over dezen grond, waar de zonen en dochteren Israëls hun ellendigen handel drijven en waar de vischmarkt hare onaangename geuren verspreidt, hier over dezen grond werd eens de prachtige buit van Palestina meegevoerd, de zilveren bazuinen, de tafels der toonbrooden, de gouden zevenarmige kandelaar en het heilig gereedschap, dat door de ongewijde handen der onbesnedenen uit den Tempel was weggeroofd. 't Is een blinkende trein; zie hem voorbij gaan — beelden, kronen, olifanten, purperkleurige gewaden, schitterende grooten, gelauwerde legioenen en eindelijk de zegewagens met de vier melk-witte paarden, naast elkander er vóór gespannen en hunne keizerlijke majesteiten Vespasianus en Titus er op, in purper en goud. En, als het laatste kleed met zijne weidsche plooien voor uw geest is voorbij gegaan en de laatste echo van de zegepraal door de dubbele rij marmeren kolommen heeft geklonken, open dan de oogen en zie het Ghetto en de Pescheria en luister naar den weerklank van dat zegelied — 't klinkt hier niet meer:

Io triumphe! (Triumf! Triumf!) maar: ouw kleer (*Roba Vecchia!*)

Doch sluit de oogen nog eens. Dertien eeuwen zijn er voorbijgegaan na de verschijning van daar even. Hier, waar wij staan, is een knaapje geboren en opgegroeid tot een man. Aan den muur van de kleine kerk van St. Angelo in Pescheria heeft hij eene zinnebeeldige schilderij opgehangen en gij hoort hem haar verklaren. 't Is de stem van Cola di Rienzi. Gij opent uwe oogen en de kerk is er; doch er staat niemand bij dan een oude Jood, die u een slecht mozaïek aanprijst. Naar den gevel van de kerk ziende ontwaart gij slechts eene stedelijke verordening, waarbij alle spelen op de *piazza* verboden worden. Uit deze kerk trok de laatste der Tribunen, in volle wapenrusting en blootshoofds op, omringd van een aanzienlijken stoet, waaronder de Pauselijke Vicaris en begeleid van zinnebeeldige standaards, die den Vrede, de Vrijheid en het Recht voorstelden. Hij ging den nieuwen staat van zaken vestigen, waarvoor hij eens het leven zou laten. Er is thans in die kerk niets te zien en, wanneer er iets te zien is, zult gij in elk jodenknaapje een goeden gids vinden. Dan zal hij u ook met één vertellen dat de Joden vroeger ééns in de week die kerk moesten bezoeken om er eene Christelijke preek te hooren over hunne verhardheid en onbekeerlijkheid. 't Was weder een bekeerde Jood, die op dezen gelukkigen inval kwam en hem aan Paus Gregorius XIII mededeelde. Deze Paus was hiermee maar al te goed gediend en beval dat de Christelijke eeredienst in het Ghetto door 100 mannen en 50 vrouwen zou bijgewoond worden. Later bracht hij het cijfer op 300. Iederen Zondag kwamen de *sbirri* (pauselijke policie) in het Ghetto en dreven de arme bewoners met zweepslagen naar de kerk, als waren zij de blank-officieren eener slavenkolonie. Bij de deur stonden wachters, die de binnengaande Joden telden en zich vergewisten dat het vereischte getal tegenwoordig was. Binnen in de kerk stonden de *sbirri* te waken tegen onoplettendheid en wee hem, die bij ongeluk in slaap viel; een slag met de zweep over de schouders bracht hem op eens tot zijn plicht. De preek werd gehouden door een Dominicaner monnik en wel over denzelfden tekst, die den vorigen dag in de synagoge behandeld was. Deze pogingen tot bekeering der arme Joden schijnen echter niet aan de verwachting voldaan te hebben. Slechts zeer weinigen werden het Christendom binnengezweept, ofschoon de slagen hard genoeg aankwamen. Twee en eene halve

eeuw hebben deze bekeerings-predicatiën geduurd. Door den tegenwoordigen Paus zijn zij afgeschaft.

De synagoge, ofschoon eenvoudiger dan eenige andere kerk in Rome, trekt den Jood tot dus verre meer aan dan de Sint Pieter of de Maria in Pescheria — en geen wonder. Gaan wij de geschiedenis na van de Joodsche kolonie in Rome, dan begrijpen wij den erfelijken weerzin, die er heerscht tegen Rome en het pauselijk kerkgezag. Van Rome hebben zij niets anders dan onderdrukking en vijandschap ondervonden.

Pompejus is de eerste Romein geweest, die den Joden eene beslissende nederlaag gaf. Hij betrad als veroveraar met ongewijden voet het heiligdom van Jehova en bracht een aantal Joden, de voorvaderen der bewoners van het Ghetto, naar Rome mee. In het keizerlijk Rome waren de Joden eenigen tijd in aanzien. Herodes, Antipas en Agrippa gingen, als leden van het keizerlijk geslacht, in vorstelijken optocht door de straten en zaten bij de spelen in de keizerlijke loge. Agrippa was een vriend van Drusus en schoon Tiberius hem voor deze vriendschap 6 maanden in de gevangenis liet boeten, haalde hij later onder Caligula, die hem tot koning der Joden maakte, zijne schade weder in. Wat het lagere volk betreft, Julius Caesar en Augustus deden het geen leed aan. Ja, de laatste vergunde het zelfs synagogen te bouwen en offergaven naar Jeruzalem te zenden. Zij bewoonden gedurende deze goede dagen een deel van het tegenwoordige Trastevere. Doch de vervolging bleef niet uit. Tiberius verbande hen naar ongezonde plaatsen en verbood hun, op straffe des doods, in Rome te wonen. Deze behandeling was slechts het voorspel van hetgeen zij onder Caligula zouden lijden. Deze keizer bezocht hen met kwellingen en wreedheden, die alleen in de hersenen van een dwaas konden opkomen. Vooral op de Joden van Jeruzalem had hij het gemunt. Verbeurdverklaring van hunne goederen, ballingschap, beleediging en moord waren de wapenen, waarmee hij hen sloeg. Hij liet zijn beeld in den Tempel plaatsen en wilde de Joden dwingen daaraan goddelijke eer te bewijzen. Getroffen door de smeekingen van het volk, dat liever wilde sterven dan het geweten met zulk eene zonde te bezoedelen, beloofde Petronius, de Joodsche landvoogd, dat hij een goed woord voor hen bij den Keizer zou doen. De bode, dien Caligula met het antwoord terugzond, had in last Petronius te dooden. Gelukkig voor dezen werd de uitvoering van dit vonnis door den dood van Caligula zelven voorkomen.

De Joden van Alexandrië ondervonden evenals die van Jeruzalem van dezen keizer weinig goeds. De wreedheden, die zij moesten verduren, werden eindelijk zoo ondragelijk dat zij besloten een gezantschap naar Rome te zenden, ten einde van den keizer eenige verlichting van hun lijden af te smeeken. Philo, die ons het verhaal dezer zending mededeelt, heeft daarin menigen trek bewaard van het hofleven van dien tijd. Het gezantschap ontmoette onder de prachtige zuilengangen van het paleis een groot, kwalijk gebouwd man, met kleine oogen, breede wenkbrauwen, wilde haren en een zwaren baard. Hij was op zulk eene vreemde manier gekleed, dat het moeilijk uit te maken was of hij een god dan wel eene godin wilde voorstellen. Hij stond tusschen een acteur en een intendant van het paleis. Dat was Caligula. Op eens buigen de Joden zich voor hem neder en roepen: *Salve Imperator et Augustus!* (Gegroet, O! doorluchtig keizer). „Zoo zijn dit dan" zeide Caligula met een woesten blik, „de lieden, die een onbekenden God aanbidden — de goddeloozen! — de vijanden van goden en menschen, die weigeren mij goddelijke eer te geven." De Joden brachten met klem hiertegen in dat zij hem ten hoogste vereerden, dat zij ter zijner eere offers hadden geslacht en dat zij, als hij ziek was, gebeden hadden gedaan voor zijn herstel. „Ja," zeide Caligula, „gij hebt geofferd, maar een anderen God dan mij. Mij hebt gij niet vereerd." Daarop ging hij, zonder iets meer te zeggen, van kamer tot kamer, wees aan, wat er veranderd moest worden en sprak over schilderijen en beelden, terwijl de arme Joden in de grootste spanning hem volgden. Op eens wendt de Keizer zich weder tot hen en vraagt: „Waarom eet gij, Joden, geen varkensvleesch?" Op deze aardigheid gaven de afgezanten zoo goed, als zij konden, antwoord, terwijl de hovelingen den Keizer zochten te vleien door luid om zijne aardigheden te lachen. Deze echter maakte spoedig een einde aan de zaak door te zeggen: „Gij hebt gelijk, 't is naar vleesch!" Daarop ging hij voort met het aanwijzen van wat hij hersteld wilde hebben. Eindelijk liet hij het gezantschap gaan met deze betuiging: „Dit volk is niet zoo slecht als het dwaas is, door mijne goddelijkheid te ontkennen." Wel mocht Agrippa, de boezemvriend van Caligula en zelf een Jood, voor zich en zijn volk beven tegenover zulk een nukkigen keizer.

Claudius ging langs denzelfden weg voort. Suetonius verhaalt dat hij de Joden, die door Chrestus tot oproer waren

aangezet, uit Rome verbande. Tot op Vespasianus bleef de toestand der Joden onveranderd dezelfde. Zij mochten slechts aan de overzijde van den Tiber wonen. Zij werden als verworpelingen behandeld en voor een Romein stond het niet, eene synagoge binnen te gaan. Nu en dan werden zij voor de wilde beesten geworpen, ten gerieve van het volk. Nog hadden zij toen een vaderland; maar onder Vespasianus en Titus werd Jeruzalem verwoest en de gansche natie, na het verduren van ijzingwekkende wreedheden, als ballingen over de aarde verspreid. Een groot aantal Joden werd naar Rome meegevoerd om de zegepraal van den overwinnaar op te luisteren. Daarna werden zij op de galeien geplaatst en gedwongen de heerlijkheden van het Colosseum te bouwen, waarin later eenigen van hen werden geslacht. Doch een nog sprekender gedenkteeken van hun val moesten zij oprichten in den zegeboog van Titus, die ter herinnering aan de overwinning op de Joden en de inneming van Jeruzalem werd opgebouwd. Tot op heden zal geen Jood onder dezen boog doorgaan.

Door den invoer van zoo vele Joodsche gevangenen, als Titus meebracht, verkreeg de Joodsche kolonie te Rome eene groote uitbreiding. Haar lot werd er niet beter op. Vespasianus vaardigde een bevelschrift uit, waarbij hij den Joden gelastte de schatting van een halven sikkel, die zij gewoon waren aan den Jeruzalemschen Tempel te offeren, voortaan aan Jupiter Capitolinus te brengen. De Joden betalen die schatting nog, niet aan den Capitolijnschen Jupiter, maar aan het Capitolijnsche staatsbureau. [1])

Domitianus, wreed tegen ieder en vindingrijk in zijne wreedheid, ontnam den Joden het voorrecht om in het Trastevere te wonen en dreef hen buiten de stad. Van toen af leidden zij om de muren van Rome het leven van paria's, als spot en voetwisch voor een ieder. Een sober bestaan verschaften zij zich met waarzeggerij, droomuitlegging, toovenarij en diefstal. Zij schijnen in menig opzicht hetzelfde leven geleid en in denzelfden toestand verkeerd te hebben als de Heidens of Zigeuners. Zij dwaalden overal rond, zij sliepen onder den blooten hemel en zoo arm waren zij dat Juvenalis van hen gewaagt als van lieden, die niets bezitten dan een mandje en wat hooi, het eerste om er het voedsel in te bergen, dat zij kochten of ontvingen, het laatste om er op te rusten, als op een bed. Die mand, schrijft Sidonius,

---

1) Een gedeelte van het Capidoglio wordt als rekenkamer gebruikt.

is het herkenningsteeken van den Jood; zij dient om het voedsel te vrijwaren tegen ongewijde aanraking, waardoor het onrein mocht worden. Zij kwamen te zamen buiten de tegenwoordige Porta San Sebastiano en moesten voor de vergunning om daar te wonen eene belasting betalen die *fiscus judaïcus* (Jodenschatting) heette. Enkele brokken van Juvenalis doen ons een blik slaan op die Jodenwijk en het leven, dat daar werd geleid. Hij verhaalt hoe zij daar nederzitten bij het bosch, waarin de heilige bron is, het bosch, waarin Numa raadpleegde met zijne bovenmenschelijke vriendin, hoe een handvol stroo en een mandje hun eenig huisraad uitmaken, hoe de Jodin, het mandje en het hooi daar latende, al bevend geheimenissen en verborgene dingen openbaart, als tolk des Hemels, hoe hare hand, karig genoeg, met een enkel koper muntje wordt gevuld, terwijl zij u alles, wat gij maar wilt, voorspelt. 't Was droevig om te zien hoe dit arme volk door de Romeinsche burgers behandeld werd.

Onder Alexander Severus mochten de Joden naar hun kwartier in het tegenwoordige Trastevere terugtrekken. Sinds dien tijd werd dit gedeelte van de stad voor hen ingeruimd en kreeg de brug, die er heen leidt, de tegenwoordige Ponte St Angelo, den naam van de Jodenbrug. 't Schijnt dat zij nu meer vrijheid en welvaart verkregen, zoodat er onder Constantinus reeds een bevel kon uitgevaardigd worden, waarbij het aan Joden verboden werd Christenen bij zich in dienst te nemen. Wel werd tusschen Christenen en Joden groot onderscheid gemaakt en werd het den Joden b v. niet vergund hun Hamansfeest te vieren, doch hun staat te verbeteren en naar aanzien te streven werd hun niet belet. Zij waren groote geneeskundigen en in het bereiden van geneesmiddelen zeer beroemd. De eerste Pausen van Rome bedienden zich vaak van hunne recepten. Ook andere vakken werden met gunstigen uitslag door hen beoefend en Paus Alexander III had zelfs een Jood, Rabbi Dehiel, onder zijne kamerheeren. Doch daarmee was voor het volk zelf weinig gewonnen. De natie, die in Rome's uithoek woonde, mocht den Pausen goede geneesheeren en lijfartsen leveren, zij werd daarom niet minder in Pauselijke bullen vervloekt en door pauselijke edicten onderdrukt. Inderdaad wedijverden de Pausen met de Keizers in wreedheid en behaalden zij in dien wedstrijd eene schitterende overwinning. De slechtste en meest onmenschelijke daden zijn in den naam van den godsdienst verricht geworden en zoo moest ook hier de godsdienst de onedelste en de laaghartigste handelingen dekken, die ooit de

geschiedenis der menschheid hebben ontsierd. De Joden moesten teekens hebben, waaraan zij onfeilbaar herkend konden worden, opdat ieder hen als melaatsen zou kunnen ontwijken. Soms werden zij van alle gemeenschap met de Christenen afgesloten. Soms ook konden zij deze vernederingen weder afkoopen — want wat is niet te koop in de *bottega di Roma* (den winkel van Rome)? Hadden de Keizers vereering en offergaven van de Joden geëischt, hunne opvolgers op den troon, de dragers van hun purper en van hun gezag hielden beide eischen, in Christelijke vormen, in stand. Als er een Paus werd gehuldigd, dan moest een gezantschap van Romeinsche Joden hem op zijn triumftocht ontmoeten en liederen ter zijner eere aanheffen. Zij hadden bij die gelegenheid ook een exemplaar van de vijf boeken van Mozes bij zich, dat op perkament geschreven, in goud gebonden en met een sluier bedekt was. Knielend boden zij het aan Zijne Heiligheid aan. De opvolger van Petrus nam het boek, las er een paar regels uit en zeide dan, terwijl hij het boek ter zijde lag: „Wij bekrachtigen deze wet; maar wij vloeken het volk der Hebreën en hunne uitleggingen er bij." Als hij op deze welwillende wijze hunne hulde aangenomen had, toog hij verder en het gezantschap keerde vol vrees en angstige verwachting naar het nederige Ghetto terug, van alle kanten begroet door het geschreeuw en gejouw eener menigte, die maar al te gaarne het voorbeeld van den Heiligen Vader navolgde. De plek, waar deze ontmoeting gewoonlijk plaats had, was de brug van Hadrianus, den tweeden verwoester van Jeruzalem. Eindelijk werden de mishandelingen, die de Joden bij deze gelegenheid te verduren hadden, zóó grof dat Innocentius VIII (1484) hen uit medelijden binnen de muren van het kasteel van St. Angelo ontving. Julius II echter stelde het oude gebruik weder in en hield op de brug eene lange rede. Leo X plaatste het gezantschap op eene prachtige met tapijten belegde tribune en liet van daar zich de gewone hulde brengen. Doch de eerlijke, vrome en strenge Paus Adriaan VI maakte een eind aan dit onwaardig spel en sedert dien tijd is het niet weder ingevoerd.

Daarmede waren de Joden echter niet van alle vernederingen ontslagen. Zij moesten b. v. met prachtig tapijtwerk een gedeelte beleggen van de straat, waarlangs de pauselijke processie zou optrekken en als eene verfijnde plagerij, een pauselijk hof waardig, moesten zij later den triumfboog van Titus, het gehate gedenkteeken hunner slavernij, met tapijtwerk en zijde behangen. Deze

kostbare kleeden en draperiën vertoonden op een gouden grond de geborduurde zinnebeelden en de Latijnsche teksten, uit het Oude en Nieuwe Testament, die de Paus hun had voorgeschreven. Zij werden door de Joden eigenhandig in het smerige Ghetto vervaardigd en er was wellicht genoeg haat in geweven en wrevel op geborduurd om den Paus, die er over zou rijden, een electrischen schok te geven. Misschien zou men er nog eenige in een donkeren schuilhoek van het Ghetto kunnen vinden. Pius VII heeft de Joden van deze vernedering verlost en niet anders geëischt dan dat zij hem een prachtig boekwerk zouden vereeren. Zulk een boek, met geschilderde zinnebeelden en versieringen, eenmaal aangeboden aan Gregorius XVI, kan men nog zien in de Cathedraal van Belluno. Het werk, dat aan Pius IX werd aangeboden, kostte 300 *scudi*.

Doch niet alleen bij deze plechtigheden werden de Joden gekweld. Soms werd hun verboden den Talmud te gebruiken. Eene andere maal werden zij uit de stad gebannen of werd hun het recht ontnomen om als getuigen te dienen voor de rechtbank. Eugenius IV, die hun dit recht ontnam, kwam ook op het gelukkige denkbeeld om den staat van vernedering, waartoe zij verlaagd waren, dienstbaar te maken aan de feestelijkheden van het Carnaval. Hiervoor ontwrong hij hun niet minder dan 1130 *scudi* per jaar. Doch hierbij bleef het niet. Het denkbeeld van Eugenius schoot wortel en droeg bittere vruchten. Van dien tijd af was het eene van de grootste vermakelijkheden van het Carnaval om de Joden te mishandelen. Deze uitspanning bleek zoo aantrekkelijk te zijn dat Cardinalen en *Monsignori* er vrijelijk aan deelnamen. Paus Paulus II voerde het eerst (in 1468) de wedrennen in, die dit arme volk op het Corso moest houden en stelde de willekeurige wreedheden van de Christen-burgerij onder de bescherming der wet. Een troep Joodsche oudsten ging, met een enkel hemd gekleed vóór den stoet senatoren uit, die het Carnaval openden. Elken dag moesten zij loopen, en, om hun kracht te geven tot dit afmattende werk, werd hun vooraf een goed en voedzaam maal verschaft. Er waren twee soorten van wedrennen. De eerste klasse bestond uit oude lieden, jonge mannen en kinderen, zonder onderscheid van nationaliteit, de tweede klasse uit paarden, ezels, buffels en Joden. Terwijl de hardloopers der eerste klasse zich vrijwillig tot deze vermakelijkheid leenden, werden de arme Joden er met geweld toe genoodzaakt en op dezelfde wijze behandeld als waarop men met de ezels omging. De loop

werd uitgestrekt van Domitianus'graf bij de porta del Popolo, tot de kerk van San Marco op de piazza de Venezia. Te midden van het gehuil en geschreeuw der menigte, die hen met de onbeschaamdste beleedigingen overlaadde, strompelden de ongelukkige, oude Joden daar voort langs hun baan, bevangen van den wijn, waarmede zij op het hun aangeboden maal getracht hadden het besef hunner vernedering en verlaging uit te wisschen. Jonkvrouwen, Cardinalen en *Monsignori* juichten dit schaamteloos en onwaardig spel met geestdrift toe; de Paus zelf zag van zijne prachtig versierde tribune er met welgevallen op neder en schudde van het lachen. Doch er was spoedig een nieuwe prikkel noodig, zou dit spel aan de klimmende eischen van het Romeinsche publiek blijven voldoen. Die prikkel was weldra gevonden. De arme hardloopers werden nu bijna naakt in het renperk gejaagd, met een touw om den nek. Dit laaghartig spel, vernederender voor den Paus dan voor die Joden zelven, werd 200 jaren lang te Rome vertoond, totdat Clemens IX, hen tegen eene schadeloosstelling van 300 *scudi* van deze vernedering bevrijdde. Tevens ontsloeg hij hen van de verplichting om den openingstrein van het Carnaval te begeleiden, op voorwaarde dat zij de prijzen zouden verschaffen voor den paarden-wedren. De Kerk gaf niets ten geschenke, zij verkocht hare gunsten, — en welke gunsten!

Daarenboven waren de Joden verplicht om op den eersten Zondag van het Carnaval een gezantschap van hoofden en oudsten naar het Capitool te zenden, waar de Opzieners van den Romeinschen Senaat zitting hielden. Hier wierpen de afgevaardigden zich op de knieën en boden der overheid eenige bloemruikers met twintig *scudi* aan. Als eene gunst kwamen zij vragen of deze giften mochten dienen ter versiering van het balkon van den Senaat op de piazza del Popolo. Dan gingen zij naar den Senator en smeekten op de knieën dat hun vergund mocht worden, gedurende het volgende jaar in het Ghetto te blijven wonen. De Senator plaatste den voet op hun hoofd en beval hen vervolgens op te staan. Naar eene geijkte formule, moest hij hun aanzeggen dat hij uit mededoogen hen in de stad zou laten wonen, ofschoon zij eigenlijk geen volk waren om in zulk eene heilige plaats te verkeeren. Gelukkig heeft ook die vernedering opgehouden.

Ondertusschen werd deze mishandelde volkplanting van het Ghetto nog op allerlei andere wijzen vertrapt en verguisd. Soms werden de weinige vrijheden, die zij verkregen hadden, hun op eens ont-

zegd, zoo ontnam de dweepzieke Napolitaan, Paulus IV, hun het recht om als geneesheeren over Christenen te praktizeeren. Zij mochten geen enkel handwerk uitoefenen, noch eenige koopmanschap drijven. Zware belastingen werden hun opgelegd. Allen omgang met de Christenen werd hun ontzegd. De titel van Don, dien enkele voorname Spaansche Joden droegen, werd dezen ontnomen. Zij mochten hunne wijk niet verlaten zonder een herkenningsteeken, voor de mannen een gele hoed, voor de vrouwen een gele sluier; want, zoo beweerde deze verlichte man, 't was inderdaad al te onbehoorlijk dat Joden, die door hunne zonde tot eeuwige slavernij waren gedoemd, op grond van zeker dwaas medelijden, onder Christenen zouden wonen en Christelijke bedienden zouden hebben en huizen zouden koopen en zich vertoonen zouden zonder eenig kenteeken. Tot dus verre hadden sommige Joden in de stad gewoond, ofschoon de meesten zich in den *vicus Judaeorum* (Jodenwijk) terugtrokken. Maar Paulus IV maakte hieraan een einde en deed hen allen in die eene wijk (het Ghetto, de plaats van ballingschap en verwerping), opsluiten als beesten in een hok. Van dien tijd af tot nu toe, langer dan drie eeuwen, hebben zij daar geleefd, op elkaar gedrongen in hun eng verblijf en soms half overstroomd van het Tiber-water. Eens verzochten zij of zij tijdelijk het Ghetto mochten verlaten, daar het geheel onder water stond; maar het antwoord luidde dat het water hun niet schaden zou. Daarbij kwamen de jammeren der Inquisitie. Menig Jood is op het Campo dei fiori en op de Piazza di Minerva verbrand. Doch de regeering van Paulus IV duurde kort. Kort ook was die van Paulus V, die de poorten van het Ghetto bij het Ave Maria liet sluiten. Na dit uur mocht geen Jood in of uit. Ieder Jood, die zich dan nog op de straten van Rome mocht bevinden, was genoodzaakt den nacht onder den blooten hemel door te brengen en aan de andere zijde van zijn kerkermuur te blijven, tenzij hij dien zilveren sleutel gebruikte, waardoor meer wetten zijn verbroken dan deze. Onder Sextus V waren de Joden gelukkiger dan ooit. Deze Paus, die op zoo menig monument zijn naam zoo dwaas heeft vereeuwigd, vaardigde in 1586 eene bul uit, die in ernst een monument van Christelijke barmhartigheid en van menschelijkheid heeten mag. Hij sloeg de deuren der gevangenis open, waarin de Joden door Paulus IV waren samengedrongen en vergunde hun niet alleen in iedere wijk en in ieder paleis hun intrek te nemen, maar gaf hun ook het recht om elken handel te drijven, behalve dien

in wijn, graan en vleesch. Joden mochten weer met Christenen omgaan en wel niet hunne meesters; maar toch wel hunne bedienden worden. Hij ging zelfs zoo ver dat hij hunne woningen liet herstellen, dat hij scholen en synagogen voor hen stichtte en dat hij hun vergunde eene Hebreeuwsche bibliotheek te verzamelen. Zij mochten op Sabbath niet worden bemoeielijkt, zij mochten niet met geweld ten doop gevoerd worden, zij hadden veel minder schatting te betalen. Alles zonneschijn! Nooit hadden zij het zoo goed gehad. Doch de fortuin is een wentelend rad en de Joden waren bestemd op dit rad gefolterd te worden. Tien jaren later was het geheel omgewend. Clemens VIII kwam op den zetel en zij werden op nieuw in hunne gevangenis gebracht en van al hunne privilegiën beroofd. Onder Clemens XI en Innocentius XIII (de namen dezer mannen zijn bittere satiren op hunne daden) werd hun geen andere handel toegestaan dan die in oud roest en oude kleeren. Wat deden zij dan toch, als zij tot zulke uitersten gedreven werden? De groote massa zocht, als in de dagen van Juvenalis, den kost met waarzeggen en dergelijke tooverkunsten. Daarenboven leenden zij het geld, dat zij bij elkaar hadden geschraapt, met woeker uit. Hunne voorvaders hadden de wisselbrieven uitgevonden en zelven maakten zij zeker van die uitvinding een goed gebruik. Dwongen de Christenen hen tot de laagste broodwinning, zij van hun kant wisten tamelijk wel die vernedering te wreken, door bij iedere geldleening, die de Christen bij hen doen moest, een hoogen interest te eischen en onverbiddelijk te zijn.

De Kerk had door hare onderdrukkingen de Joden geheel ontaard. Zij had hun geene gelegenheid gegeven om zich langs eerlijken weg te onderhouden. Die vloek werkte op de Christenen zelven terug. Niet alleen brachten de Joden door hun woeker menigeen ten verderve; maar zij verborgen in hunne ontoegankelijke schuilhoeken dieven en roovers en kochten gestolene waren op. Zelfs schijnen zij de hand gehad te hebben in de schandalen der prostitutie en door hunne voorzeggingen en toovenarijen menig goedgeloovige in het verderf te hebben gestort. Zonder twijfel verrichten zij nog, voor een deel, diezelfde bezigheden; doch hunne hoofdzaak is het opkoopen en herstellen van oude kleederen. Bij iedere openbare veiling zijn zij tegenwoordig en 's nachts gaan zij met een lantaarntje in de hand en eene mand op den rug de straten door om vodden, stukjes glas, papier, of misschien ook iets

beters op te rapen en in de mand te bergen, die als een hoorn des overvloeds in het Ghetto wordt leeggestort.

De komst van Pius IX op den pauselijken stoel was voor de Joden eene blijde gebeurtenis. Op aanraden van Don Michele Caetani, Prins van Teano, een warm pleitbezorger voor Rome's ongelukkige Jodenkolonie, liet Pius door eene commissie hunne billijke eischen onderzoeken. Allereerst ontsloeg hij hen van de verplichting om iederen Zondag eene preek aan te hooren in de kerk van St. Angelo in Pescheria. Voorts werden de muren van het Ghetto omvergehaald en mochten de Joden in de aangrenzende wijken gaan wonen, terwijl het hun vergund werd sommige middelen van bestaan ter hand te nemen, die hun tot dus verre ontzegd waren. Sommigen maakten van deze vergunning gretig gebruik en huurden huizen en dreven zaken buiten de grenzen van het Ghetto. Doch bij den terugkeer van Pius uit Gaeta, onder begeleiding van de Fransche bajonetten, werden al de schoone vooruitzichten voor de arme Jodenkolonie op eens vernietigd. Het oude stelsel van dwang en onderdrukking werd weer in werking gebracht en ofschoon de rechten der Joden niet bepaald werden ingetrokken, moesten zij toch ondervinden dat zij die feitelijk verloren hadden. Daarop gingen de rijke Joden uit Rome weg. In 1853 was reeds een vierde gedeelte van de gewone bevolking vertrokken.

Welke dan is de tegenwoordige toestand van de Joden in Rome? Met één woord is deze beschamend droevig en getuigt hij van onverdraagzaamheid en onmenschelijkheid. Er ligt een vloek op de kinderen Israëls, die hen langzamerhand doet ontaarden en die der Kerk en onzer eeuw onwaardig is. Zij zijn gebrandmerkt met eerloosheid, zij worden gedrukt door lasten, zij worden uitgesloten van eerlijke betrekkingen en bedrijven en tot armoede veroordeeld door wetten, die haar bestaan aan een tijd van ruwheid en onbeschaafdheid te danken hebben. Opgesloten in hun Ghetto leiden zij een ellendig leven en worden zij met den vinger nagewezen als een vuil en oneerlijk volk. De Kerk heeft hen onder hare hoogwijze besluiten als vertreden en lacht hen uit, terwijl zij zwoegen onder hunne vele en veelsoortige lasten. De gunsten, hun verleend, zijn gehuicheld en alleen de beleedigingen, hun aangedaan, zijn welgemeend.

Dat is geene overdrijving. Zij mogen geene burgerlijke ambten bekleeden, noch ook in het staatsbestuur of bij het leger eenige

betrekking waarnemen. Geene zaak, waarbij iemand algemeen vertrouwen moet genieten, mogen zij uitoefenen. Advocaat, notaris, procureur, boekhandelaar, goudsmid, manufacturier, steenhouwer, enz. mogen zij niet zijn, ofschoon het hun in den laatsten tijd wel vergund is geweest om — vreemde uitzondering — timmerman, wèver en kastenmaker te zijn. Geen handel mag door hen uitgeoefend worden, waartoe zij niet in vroegere tijden de vergunning gehad hebben en die niet door het gebruik gewettigd is. Terwijl zij geweerd worden van die werken van algemeen welzijn, die dienen moeten om de armen te onderhouden, terwijl het gebied der fraaie kunsten en vrije wetenschappen voor hen gesloten is, mogen zij wel de betrekkingen waarnemen van dokter, heelmeester of apotheker. Doch zelfs in het uitoefenen dezer vakken worden zij door groote hinderpalen en beperkingen bemoeielijkt. De openbare scholen en gymnasiën zijn voor hen gesloten en uit eigene middelen moeten zij zich al de voorbereidende kundigheden eigen maken, die den weg tot zulk eene betrekking openen. Slechts bij eene bepaalde vergunning, die men bij den Cardinaal Vicaris in een nederig smeekschrift aanvraagt, kan het een Jood vergund worden eene hoogeschool te bezoeken. Heeft hij zijn graad als doctor bekomen, dan moet hij met eede beloven dat hij zijne verkregene kennis alleen op zijne volksgenooten in toepassing zal brengen. In vroegere dagen schreven de Joodsche geneesheeren recepten voor Pausen, thans zijn zij slechts goed genoeg om in het Ghetto te praktizeeren. Willen zij apotheker of drogist worden en hebben zij daarvoor jaren lang gestudeerd, zoodat zij aan de eischen der wet voldoende beantwoord hebben, dan wordt hun soms, in plaats van de verwachte aanstelling, een louter getuigschrift van bekwaamheid gegeven, waarmede zij niets kunnen uitrichten.

Niet alleen van alle scholen en inrichtingen van onderwijs zijn de Joden uitgesloten; maar ook van alle liefdadige instellingen, zooals de hospitalen en de huizen van toevlucht voor armen en hulpbehoevenden, ofschoon sommige dier instellingen door het stadsbestuur onderhouden worden en de Joden met hunne belastingen er niet weinig voor opbrengen.

Voorts is het den Joden niet vergund om eene pachthoeve te huren of ook maar als boeren-arbeider op het land te werken. Huurt soms een Jood land, dan gaat het op naam van een of ander Catholiek, die voor de leus de pachter heet, en wordt deze

ontduiking der wet ontdekt, dan wordt de Israëlietische eigenaar met verbeurte gestraft.

Verhinderd in de uitoefening van een eerlijk bedrijf of beroep, uitgesloten van school en hospitaal, gedrukt door de algemeene minachting, die als een last op hen weegt, moeten zij wel in zedelijken en stoffelijken zin achteruit gaan. Heeft een Jood door de inspanning van zijn vernuft zich een fortuintje verzameld, dan mag hij zijn geld niet anders beleggen dan in de huizen van het armoedige Ghetto, en daar het grootste gedeelte van deze wijk aan Catholieken en geestelijke broederschappen toebehoort, is ook die vergunning eene loutere bespotting.

Ook in de gerechtszaal zuchten zij onder vernederende verboden. Door al, wat wij opsomden wordt echter hun gevoel van eigenwaarde nog niet genoeg gedrukt, zij moeten ook nog deze vernedering ondergaan dat zij in civiele zaken geene getuigen kunnen zijn en alle notariëele stukken en papieren, die door hen zijn geteekend, voor ongeldig worden gehouden. Volgens eene wonderlijke beginselloosheid worden zij wel als getuigen toegelaten in crimineele zaken. De billijkheid vordert evenwel te vermelden dat ook hierbij het getuigenis van den rijksten, braafsten, knapsten Jood nooit opwegen kan tegen dat van den laagsten Catholiek, en dat de Kerk dus in deze zaak minder inconsequent is dan zij schijnt. De handhaving der beperkende wetten, die tegen de Joden gemaakt zijn, en de beslissing hunner godsdienstige twistpunten is opgedragen aan eene afzonderlijke rechtbank, die tot de zaken der Heilige Inquisitie behoort en een onderdeel uitmaakt van de rechtbank voor crimineele zaken van den Cardinaal Vicaris. Welk recht hun daar bedeeld wordt, laat zich gemakkelijk begrijpen. 't Is louter willekeur.

't Is nog niet lang geleden dat de Joden aan den Cardinaal Vicaris vergunning moesten vragen om te gaan reizen door de Romeinsche staten. Pius IX heeft hun van deze verplichting ontslagen. Welk eene weldaad! Doch laat ons die niet te hoog aanslaan. Ieder bisschop of inquisiteur heeft het recht om den armen reiziger buiten zijn gebied te zetten of diens verblijf in de stad tot drie of twee dagen, al naar het hem lust, te beperken. Wil hij, dan mag hij een inkomend recht van hem vergen. Ook loopt hij kans van opgebracht te worden, wanneer hij uit nooddwang maar een uur langer, dan hem vergund was, binnen de poorten blijft.

De Joden, die in Rome zoo vele middelen van vooruitgang missen moeten, zoo vele betrekkingen niet bekleeden mogen en door zoo vele beperkende rechten gedrukt worden, moeten in weerwil hiervan nog zware geldelijke lasten dragen. Wel zijn zij van vele onteerende belastingen ontheven; maar er is genoeg gebleven en genoeg ook voor het afgeschafte in de plaats gekomen. Verbeeld u dat de Joden onder Urbanus VIII eene rente van 600 *scudi* moesten betalen aan zekeren Massarano da Mantova, een afgevallen Jood, die tegen den Israëlietischen godsdienst geschreven had. Later moest die som voldaan worden aan de *Casa dei Catecumeni* (huis der geloofsleerlingen). Als zich ergens op de wereld een arme Jood bekeert en het Christendom (het Catholieke natuurlijk,) omhelst; maar vóór zijn doop zich terugtrekt, dan moeten de Joden van het Ghetto aan de Kerk de onkosten vergoeden, die zij in haar bekeeringsijver gemaakt heeft. De Secretaris van den Cardinaal Vicaris ontvangt van hen 73 *scudi* als eene schadeloosstelling voor het hem ontnomen genoegen om hen, met begeleiding van de noodige manschappen, naar de preeken van de St Angelo in Pescheria te drijven, waar zij hun godsdienst mochten hooren verguizen. Waarvoor moet men al geene vergoeding betalen! Eene som van 113 *scudi* moeten zij aan de omliggende parochiën geven, die geacht worden door de Joodsche kolonie uit de eeuwige stad verdrongen te zijn en die dus mede op schadeloosstelling aanspraak mogen maken. Aan geschenken offeren zij 205 *scudi*. Bij het Carnaval leveren zij de zitplaatsen voor de verschillende staatcommissiën, welke levering hun op 100 *scudi* te staan komt. Daarbij komen nog andere belastingen — lasten in den waren zin des woords — waarvoor zij zoo goed als niets terug ontvangen. Zij worden aan zich zelven overgelaten. Van de 4000 bewoners van het Ghetto is meer dan de helft dood arm. Toch moeten zij zelven voor het onderwijs der kinderen en de genezing hunner kranken zorgen. Zoo vervalt de halve bevolking van het Ghetto, in geval van ongesteldheid, aan de hoede en verzorging van hare meer gegoede, maar zwaar belaste geloofsgenooten. Toch hebben de Joden in het Ghetto eene synagoge, eene universiteit en goede scholen, terwijl zij 300 *scudi* voor hunne armen afzonderen. De universiteit staat onder het bestuur eener Commissie van Catholieken, waarin de Minister van Financiën het voorzitterschap bekleedt en welker leden alweder door het Ghetto worden bezoldigd. Er moet levenskracht, moed en volharding zitten in eene natie, die onder zoo veel druk nog niet

heeft opgehouden te bestaan. In weerwil van de meest ontmoedigende omstandigheden zijn er onder de bewoners van het Ghetto nog menschen te vinden van goede opvoeding, uitmuntend doorzicht en volmaakte eerlijkheid. Dat een groot gedeelte ontaard en bedorven daarheen leeft, is minder hunne schuld dan wel hun ongeluk.

Nog altijd wordt de verordening van Sixtus V gehandhaafd, dat Christenen niet bij Joden mogen dienen; doch wel mogen Joden bij Christenen in dienst gaan.

Niet alleen in massa en als natie worden de Joden gekweld; ook de alom heilig geachte rechten van het gezin worden hier in het Ghetto verkracht. Een kind, dat gedoopt is geworden, voordat het eenige belijdenis doen kon of ook maar eenige bewustheid had, behoort aan de Kerk toe en wordt aan zijne ouders ontnomen om hen misschien nimmer weder te zien en in de heilleer der Kerk te worden opgevoerd. De welbekende geschiedenis van Mortara is er het sprekendste voorbeeld van. Doch de logica der Kerk is zeer eenvoudig en hare gevolgtrekkingen zijn onfeibaar juist. Door dat het kind, hoe dan ook, eenmaal gedoopt is, rust op de Kerk de dure verplichting om het onder hare hoede te nemen. Het eeuwig heil van dat kind moet haar meer ter harte gaan dan de oudervreugde der Joodsche moeder. 't Is de plicht der Kerk zoo te handelen als zij doet. Maar is er aan den anderen kant een weemoediger schouwspel dan dat van die moeder, die van stad tot stad gaat om in den angst van haar hart het kind te zoeken, dat haar ontscheurd is en die óf de deuren gesloten óf de ooren doof vindt en te vergeefs zich op hare moederrechten beroept? Juist dit, dat de Kerk verplicht is de banden der natuur te breken, juist dit, dat zij zulke ongelukkigen maken moet, is haar oordeel. Want zij kan inderdaad niet anders. Met tegenzin komt zij in gevallen, zooals dat van Mortara, tusschen beiden. Het is er verre van af dat zij de herhaling van zulke maatregelen wenschen zou; maar komen zulke gevallen voor, dan is zij aan hare beginselen gebonden en zij moet tusschen beiden komen en wreed zijn.

Ook op andere wijzen worden de rechten der familie geschonden. Een Joodsch man en vader, die besloten heeft zijn geloof vaarwel te zeggen en zich bij de Kerk aan te sluiten, heeft het recht om bij zijn overgang vrouw en kinderen aan de Kerk aan te bieden; maar valt hij tot zijn oud geloof terug, dan mag hij niet langer met hen samenwonen. Hetzij de vrouw en de

kinderen al dan niet zijn terugkeer misprijzen, zij worden hem niet wedergegeven. De kerkelijke wetten gebieden aan elken bekeerling dat hij zijne betrekkingen aan de Kerk, ter bekeering, zal aanbieden en wanneer deze lieden in 40 dagen niet mede tot den afval zijn overgehaald, worden zij naar hunne geloofsgenooten teruggezonden en moeten deze de onkosten betalen, welke de Kerk gedurende die 40 dagen voor hen gemaakt heeft.

Doch de lucht wordt te zwaar, te drukkend en te onaangenaam in het Jodenkwartier van Rome. Laat ons maar verder gaan. Een paar schreden slechts en wij zijn buiten de grenzen dezer afschuwelijke wijk en staan aan den oever van den Tiber. Het gele rivierwater komt langs eene bocht langzaam aanrollen en wentelt de raderen der molens om. De lucht is weer frisch en verkwikkend. Schilderachtig staan de torens, de koepels, de bruggen en de bouwvallen van Rome daar vóór ons in een zacht en kwijnend licht. De zon verguldt ieder voorwerp, dat wij zien. De roode, gebrokene, begroeide muren van Nero's Gouden Paleis schijnen werkelijk van goud te zijn, aan de groote donkere cipressen hangen gouden vruchten. De middeleeuwsche toren van Sta Maria in Cosmedin is belegd met stralende en flikkerende gouden platen. Ook de ramen van het Ghetto, voor zooverre zij op het ondergaande licht uitzien, zijn van flikkerend goud, dat u de oogen verblindt. De natuur is even mild jegens de nederige vervallen huizen van de Jodenwijk als jegens den koepel van de Sint Pieter, die zich statig tegen de avondlucht verheft. Zij verguldt de daken en kleurt de ramen met tinten, prachtiger dan de tiara's der Pausen of de plechtgewaden der Cardinalen. Zij kent geen onderscheid tusschen Christenen en Joden. Trillend achter zijn doorschijnend en bewegelijk luchtgordijn, rijst de Albaansche heuvel met rozerooden blos omhoog *Villa*'s en steden glinsteren op de dommelende hellingen, eene heerlijke, fijne lucht waait u van de Campagna te gemoet. Zij ruischt door de boomen aan den oever en brengt haar zegen, ook in de straten van het Ghetto, waarvan de adem der christelijke liefde uit kieskeurigheid wegblijft.

HOOFDSTUK XV.

JACHT EN WEDREN.

De Campagna is rijk aan wild en stelt den jager en den vogelaar ruimschoots in de gelegenheid om een goeden buit te behalen. Er vliegen vogels van alle grootten en alle vederen: van den grooten reiger, die van de banken des Tibers loom en lui opvliegt, als gij nadert, tot den onzichtbaren leeuwerik, die diep in het blauwe luchtruim zijn hart in kunstelooze gezangen uitstort: van de lange reeksen wilde ganzen, die in wigvormige gelederen haar koers richten naar de Pontijnsche moerassen, tot den kleinsten *beccafico*, die zich te goed doet aan de sappige najaarsvijgen. Overal hoort gij vogels, in de heggen, in de greppels, in de lucht.

In de moerassige vlakten van Ostia zijn mijlen en nog eens mijlen half verdronken land, waarop geene woning te vinden is. Hier staat, akker bij akker, het riet te ritselen in den wind. In zijne pluimen en vederen zingt menig vogeltje zijn lied en van onder uit schieten honderden snippen met een schril en klagend gefluit omhoog. Op de opengebleven plekken moge de jager, gedurende een ganschen najaarsdag, niemand ontmoeten, snippen en vogels zal hij er in overvloed vinden.

Langs de kust van de blauwe Middellandsche zee, tusschen Ardea en Fiumicino worden uitmuntende kwartels geschoten. Zij komen in het voorjaar des nachts van Afrika naar Italië over en zetten zich des morgens bij hunne aankomst, bij duizenden, op het strand. Langs den zoom van het strand spant de *contadino* zijne netten

en als de kwartels, vermoeid van den overtocht, hijgend naar eene rustplaats, al lager en lager vliegen en eindelijk in zwermen nederstrijken, dan snellen zij de verraderlijke netten in en wòrden bij tienduizenden gevangen. De overigen, die over de netten heen zijn gevlogen en die eene schuilplaats zoeken in het geboomte, worden opgejaagd en in den wiek geschoten. Daarenboven is de markt ruim voorzien van de fazanten en patrijzen, die de bosschen bevolken, van de eenden, die in de poelen bij de Pontijnsche moerassen rondzemmen, en van de wilde ganzen, die haar weg over Italië nemen. De jacht op de kwartels echter is wel de meest gezochte. In Mei, als zij naar Italië overkomen, is deze jacht in vollen gang. De herbergen te Fiumicino, te Ostia en langs de gansche kust zijn vol van jagers. Gij ziet hen overal in hooge laarzen en ruwe pakken uitwandelen, het geweer met dubbelen loop op schouder en een koppel jachthonden bij zich. Moeten zij ver zijn, dan ziet gij hen in *carretta*'s (wagens op twee wielen), met een klein paardje er vóór, langs den weg rijden.

Den ganschen zomer wordt er jacht gemaakt op klein gevogeltje. Eerst met October begint de groote jachttijd. De aanzienlijken gaan naar hunne *villa*'s en overal knallen geweerschoten. Vroeg in den morgen vertrekken de liefhebbers in hunne *carretta*'s naar Norcini. Soms vertoeven zij hier weken lang en wonen in hunne barakken en eten van hun buit en snoeven op hunne kunst of beklagen zich over hun ongeluk. Enkele jagers zoeken de wilde beren op in de bosschen van Cisterna en Nettuno, anderen vervolgen de *capriuole* (reebokken), weder anderen schieten op eenden en klein wild. De meesten branden hunne geweren los op alles, wat zij zien. Hun tas is vol van gedierte, dat wij versmaden zouden, als te gering voor een jager van eer.

Niettegenstaande de Italiaan een liefhebber is van de jacht, wordt toch het meeste wild, dat te Rome op de markt komt, op minder eervolle wijze, in netten, gevangen. Overal op de Campagna staan zij uitgespreid. Ja, er bestaat een nog laaghartiger middel om kleine vogels te vangen. Er worden namelijk hier en daar dichte boschjes geplant. Daarin worden kooien gehangen met allerlei lokvogels, die vroolijk fluiten. De takken der boomen worden met vogelleem besmeerd en als de vrije luchtbewoners op het gekweel hunner gevangene broeders afkomen en zich nederzetten op de takken, dan blijven zij op hunne rustplaats kleven en worden door den verraderlijken vogelaar bij tientallen gevangen.

Een ander middel om vogels te verschalken, is dat, waarbij de vogelaar eene *civetta* (uil) en een stuk spiegelglas gebruikt. Hij plaatst een paal in den grond en maakt den uil daar bovenop vast. Op den grond legt hij zijn spiegeltje en zich zelven verbergt hij achter een boom of een steen. De fladderende uil en het schitterende spiegeltje trekken de nieuwsgierige leeuweriken aan, die in zwermen het vreemde verschijnsel komen bespieden. Uit zijne schuilplaats schiet de jager de vogeltjes één voor één neder, zonder dat hij de overigen daarmee verjaagt. Immers hunne nieuwsgierigheid overtreft hunne vrees en telkens en telkens komen zij weder, in weerwil van de droevige ervaringen, die zij bij ieder schot opdoen.

Geene plaats, beter voor de jacht geschikt, dan de Campagna. Er zijn vossen in overvloed en weinige belemmeringen van heggen of schuttingen storen er het jachtvermaak. Ook hadden er vroeger vroolijke partijen plaats. In rood jachtcostuum renden de jagers over de groene hellingen. In rijtuigen kwamen de toeschouwers naar buiten. Zij zagen met ingespannen blik de wilde jagers na, die nu eens tusschen de heuvels verdwenen, dan weder uit de diepte opdoken. De Engelschen, die de keurbende vormden, stelden al hunne vaardigheid ten toon. Doch sinds bij ongeluk een jong Romein bij dit vermaak doodelijk gewond en misschien ook werkelijk gedood werd, heeft Pius IX deze jacht, als te gevaarlijk, verboden. De Engelschen gromden braaf; doch zij mochten zeggen, wat zij wilden, het hielp niet. De jacht was voorbij en daarmee had een van de grootste vermaken, die de vreemdeling in Rome vinden kon, opgehouden.

Van den ouden *palio* (prijs-) wedren, die bij gelegenheid van het Carnaval met buffels, paarden, ezels en Joden gehouden werd, is de wedren met paarden alleen overgebleven. Zij besluiten, gelijk weleer, bij het Ave Maria de feestelijkheden van den dag. Te midden van den regen van bonbons en bouquetten, het gebabbel van *Pagliacci* (Paljassen) en *Pulcinelli* (Polichinels), de gebaren der narren, de deftigheden der carnavalsdokters, het gedreun der guitaren, het geratel der rijtuigen, het geklingel der schellen en het gedruis van gelach en gezang, als het alles zijn toppunt van dwaasheid en geweld bereikt, dan — bom! — valt er op eens een kanonschot. 't Is het teeken dat de wedren begint. De rijtuigen slaan zijstraten in, de menigte verdringt zich in ééne en dezelfde richting en er is een wapenstilstand tusschen die par-

tijen, die elkander den ganschen dag, bij de wilde saturnaliën der 19de eeuw, met stortbuien van bloemen hebben overgoten. Wij leunen over het hek van het balkon en zien naar de menigte. Op eens wordt er eene algemeene bewegelijkheid merkbaar onder de samengedrongen massa. De Pauselijke dragonders komen het Corso op met kletterende sabels. De menschenstroom opent zich bij hunne komst en sluit zich achter hen dicht. Bij het Venetiaansche paleis, wenden zij zich om en draven weder over het Corso. Nu wacht ieder op den wedren en laat men de baan voor de paarden vrij. Om de plaats van den afrit staat eene houten tribune voor de overheden der stad en hunne gasten. Een touw wordt dwars daar vóór gespannen en er achter verschijnen de springende en hinnikende paarden, die aan den wedren zullen meedoen. Zij zijn met blaadjes metaal en knetterend klatergoud bedekt en kleine ballen met scherpe punten hangen los over hen heen. Springend en steigerend en ternauwernood door de stalknechts weerhouden, vliegen zij tegen het gespannen touw op en zoeken met geweld te ontkomen. Het teeken wordt gegeven, het touw wordt losgemaakt en weg vliegen zij, terwijl het klatergoud schittert en de metalen plaatjes kletteren en de prikkers hen aanzetten. Zoo rennen zij over het Corso. De menigte begroet hen met een wild geschreeuw, dat hen al doller en wilder maakt Te gelijk opent zij zich voor de hollende paarden, die haar ijlings doorklieven. Soms vliegen zij op eens met een schichtigen sprong ter zijde en laten gewonden of dooden achter. Bijna iedere wedren telt zijne slachtoffers. Aan de andere zijde der baan worden de paarden door magistraatspersonen en scheidsrechters opgewacht, die met luide triumfkreten den overwinnaar begroeten. Dan komt de eigenaar van het winnende paard te voorschijn en ontvangt zijn prijs of *palio*. Deze prijs wordt gekocht van eene schatting, die bij gelegenheid van het Carnaval van de Joden geheven wordt en, zoo deze bij de inning klagen over die onbillijkheid, wordt hun geantwoord dat zij God en den Paus mogen danken dat zij zelven geen wedren weer behoeven te vertoonen. Van muziek vergezeld en met den gewonnen prijs boven hem opgeheven, gaat het paard het Corso rond en de voornaamste straten door. Het volk juicht het van alle zijden toe en begeleidt het naar het huis van den eigenaar, die, erkentelijk voor de hem en zijn paard bewezen eer, aan het raam verschijnt en eene regenbui van *baiocci* en *mezzi-baiocci* neerzendt.

Niet alleen in Rome; maar door geheel Italië worden deze *palio*-wedrennen gehouden. Te Florence heeft er op St. Jan een wedren plaats met wagens (*cocchi*) op vier wielen, eens door Cosmus I in navolging van den ouden wagenrit uitgedacht. Ook te Siena levert de *palio*-ren een aardig schouwspel op. Deze oude plaats heeft meer dan eenige andere Tuscische stad haar middeleeuwsch karakter behouden en oude gebruiken en oude gewoonten, die elders versleten zijn, zijn daar nog in zwang bij de schilderachtige feesten, die er plaats vinden op den 2den Juli en den 15den Augustus. Bij die gelegenheid is er wedren op het Campo de Siena, zooals de *piazza* nog altijd wordt genoemd, en de verschillende *contrade* van de stad dingen naar den prijs. Er zijn zeventien zulke *contrade*. Tien, door het lot gekozen, mogen voor iederen prijs hare paarden laten loopen. Elke *contrade* heeft haar beschermheer en op den feestdag komen twee pages in middeleeuwsch costuum dezen eene groote mand met bloemen aanbieden. Tusschen de *contrade* heerscht een geduchte naijver, de eenige, die van al de oude verdeeldheden der stad is overgebleven. Weleer liep deze vaak op het plegen van geweld en doodslag uit, thans breekt zij op minder gewelddadige, maar nog altijd hartstochtelijke wijze los bij de wedrennen van Juli en Augustus. Eenige weken vóórdat de feestelijkheid zal plaats hebben, komen de *gonfaloniere* (vendrig) en de vertegenwoordigers van de *contrade* bij elkander op het Palazzo Pubblico, alwaar luid en scherp genoeg gesproken wordt. Inderdaad is het ook het eenige onderwerp van belang, dat op deze eentoonige en doode plaats in behandeling komt.

Eenige dagen vóór den waren *palio* (prijsrit) worden er proefritten gehouden op het plein, waar de menigte zich verzamelt om een voorsmaak te genieten van het genot, dat haar wacht. Het feest zelf heeft niet op een voor goed vastgestelden dag, maar nu eens vroeger dan later plaats, doch altijd op een feestdag en meest op een Zondag. Elke *contrada* levert een paard, dat haar naam en hare kleuren draagt. Er is een Tartaruga, Selva, Chiocciola, Pantera en Aquila, die den eersten ban uitmaken. Valdemontone, Torre, Nicchio, Civetta en Leocorno vormen den tweeden ban en Drago, Oca, Bruco, Giraffa, Lupa en Istrice den derden. De prijs is slechts 180 *francesconi* (*f* 504.—); doch er heerscht veel partijgeest en er worden dappere weddingschappen gedaan — ook zijn de middelen, waardoor de rijder zich de overwinning ver-

zekert, niet altijd met de grootste angstvalligheid berekend. De wedren heeft plaats op de piazza del Campo. Het plein heeft den vorm van een halven cirkel; op de lijn, die het halfrond sluit, staat in de laagte het Palazzo Pubblico en daar tegenover zijn tribunes opgericht met verscheidene verdiepingen. Uit alle ramen hangen prachtige drapeeringen van allerlei maaksel en kleur, van zijde, satijn en tapijtwerk en soms met goud en zilver gestikt. De gansche wereld van Siena is er op uit en iedere hoek en iedere nok is met kijkers bezet. Ook het middelpunt van het plein, dat aan de ronde kant amphitheatersgewijze oploopt, is opgevuld met toeschouwers. De baan, die om het middelpunt heenloopt, wordt met zand bestrooid en de hoeken worden met matrassen belegd, omdat de paardrijders bij den korten en snellen omzwaai licht van het paard worden geworpen. De paarden zijn klein en gespierd. Zij worden zonder zadel bereden en ieder van de jockeys heeft een dikken *nerbo* (pees), waarmee hij, volgens een oud gebruik, zijne mededingers van het paard en in het gezicht slaat of hun paard terugdrijft, en eigenlijk alles doen mag. Wanneer gij den kleinen afstand meet, dien deze rijders hebben af te leggen en de kleine paarden ziet, waarmee zij dit doen, dan schijnt deze wedren u kinderwerk toe. Doch het is inderdaad alles behalve kinderspel. Soms hebben er geduchte gevechten plaats, waarbij sommigen met geweld van het paard geslagen worden. Ook is het een gevaarlijk werk om langs deze glooiende en hoekige baan te rennen. De paarden, die hollend van den hoogen kant komen aanvliegen verliezen dikwijls hun evenwicht bij den scherpen hoek, dien zij in de laagte moeten omgaan, en werpen niet zelden hun berijder hals over kop tegen de matrassen. Vóórdat de wedren begint, komen de grooten en aanzienlijken met hunne prachtigste rijtuigen in lange processie het plein rondrijden. Des avonds ten 7 ure wordt de baan geopend en verschijnt de groote processie. Eerst komen de vertegenwoordigers van de zeven *contrade* (wijken), die geen deel aan den wedren nemen, vervolgens de tien mededingende *contrade*. Elke *contrada* wordt voorafgegaan door een trommelslager, die een vreeselijk geweld maakt, dan volgen er twee vaandeldragers of *alfieri* in ouderwetsche dracht, die de banieren der *contrada* mededragen en daarmee allerlei wonderlijke, soms zeer smaakvolle, toeren maken. Na de vaandrigs komen vier ambtenaren, elk met twee pages, allen in middeleeuwsch costuum. Dan volgen de

paarden met de rijknechten De hoeven zijn verguld en verder zijn zij met bloemen versierd. Daarachter rijden twee *fanti* (dienaars) bij wijze van herauten, met helmen en wapenrokken en pluimen, natuurlijk in de kleuren en met het wapen der *contrada*. In deze volgorde komen al de *contrada*'s achter elkander aan. Alle trommen worden te gelijk geslagen en de muziekcorpsen der verschillende *contrade* laten zich te gelijk hooren. Daarbij begroet ieder burger zijne *contrada* met een luid geschreeuw. Het geheel is bij uitstek schilderachtig en voert u met uwe gedachten naar de middeleeuwen terug. Achter de processie volgt ten laatste de groote *carroccio* (kar), door zes paarden getrokken en met een paal in het midden, waaraan eene klok hangt. Op den vloer staan eenige pages in schitterende kleeding en eenige vertegenwoordigers der *contrade*, die niet meedingen. De vlaggen der zeventien wijken wapperen van den mast. Om den *carroccio* heen loopen eenige mannen, die het rijtuig met touwen sturen, terwijl het, met tapijtwerk en allerlei versiersel bedekt, langs de straat rolt. Vóór op den wagen is de prijs voor den overwinnaar met wit en zwart lint aan een paal vastgebonden. Deze *carroccio* is het eigenaardigste voorwerp van den ganschen optocht. 't Is een overblijfsel uit oude dagen, toen in navolging van Milaan iedere stad haar *carroccio* had, die meeging in den strijd, de vlag droeg en tot het laatst toe verdedigd werd. De paal met de vlag was de legerstandaard, de klok gaf het teeken tot den strijd en de meest ervaren kapitein moest den wagen besturen. Om dit goed te doen, had men talent en kennis noodig. Soms hingen de kansen er van af dier kleine gevechten, die de Italiaansche steden tegen elkander leverden. In Siena heette de hoofdman van den *carroccio* de *Capitano del popolo*. Hij was het hoofd van den Raad der Vier en Twintig en had een bijzonder ambtsgewaad. Acht trompetters vergezelden hem met een priester, die gedurende het gevecht de mis bediende en den stervenden de laatste zegeningen der Kerk gaf. Waar de *carroccio* was, daar was het hoofdkwartier des legers. Een versje zegt:

De wagen in 't kamp
Is een beeld van de stad,
Is een vaderlijk huis,
Is een Raad en Asiel
Is een honk en een kerk.

De *carroccio* houdt tegenover het Pallazzo Pubblico stand en blijft daar den strijd harer beschermelingen gadeslaan. Soms wordt de wedstrijd gevolgd door een heftigen twist, waartoe zijne zonderlinge inrichting ruimschoots aanleiding geeft. Doch wat men zegge of doe, ook al wordt er gedurende den wedloop „houd op! houd op! 't gaat valsch" geroepen, wie het eerst drie malen de baan is rond geweest, wordt als overwinnaar begroet en behaalt den prijs. Gewoonlijk bestaat er voor den winner eene groote geestdrift. Hij wordt door zijne vrienden opgewacht en soms op de handen gedragen Doch grooter eer wacht het paard. Het wordt in de kerk gebracht om den zegen te ontvangen. Den volgenden dag maakt het met muziek een triumftocht door de straten. Ook wordt het naar de tweede verdieping gevoerd van het Palazzo Chigi en aldaar op het balkon aan de opgewonden menigte voorgesteld.

De Italianen zijn goede meesters voor hunne dienaren, de stomme beesten. Zij stellen hen niet alleen op balkons als vorsten ten toon, maar ook in den gewonen omgang doen zij hun niets onaangenaams aan. De Italiaan is hartstochtelijk, maar niet wreed. Ook gaat de Kerk hem in deze liefde tot de dieren voor. Op den vierdag van Sant' Antonio heeft er eene eigenaardige plechtigheid plaats, die van groote liefderijkheid getuigt en er op berekend is om een goeden indruk te maken op het volk. Het is de jaarlijksche zegening, die op den 17den Januari aan de dieren wordt verleend. Alle paarden, ezels en muildieren worden bij die gelegenheid naar de Sant' Antonio gevoerd. De deuren der kerk staan wijd open en kerk en altaar schitteren van licht. De priester staat in de deur en besprenkelt de dieren, die in processie voorbijgaan, met wijwater. Elk paard is daar te vinden, van den minsten knol tot den volbloed hengst. Sommigen zijn prachtig versierd met rood laken en klatergoud, met rozetten en pluimen, die wuiven op hun kop. De ezels komen er ook en brengen soms luid genoeg den priester hun dank. Enkele berijders van de paarden, die bijzonder vroom zijn, krijgen een kaartje met gebeden en geven daarvoor eene liefdegift. Doch zie, daar komt eene meer dan gewone beweging onder de menigte. Wat is er te zien? 't Is Gaetano, de koetsier van Prins Piombino. Hij zelf is de prins der koetsiers en bestuurt van zijn open wagen zijn prachtig veertienspan met zooveel gemak, dat het de bewondering der menigte opwekt. Daar komt hij aan; de menigte opent zich bij zijne nadering. Hoe triumfantelijk neemt hij den zegen

voor zijne paarden aan, hoe sierlijk leidt hij hen rond over de piazza van Sta Maria Maggiore, door aller oogen gevolgd. En daar komen ook de groote, zwarte paarden der Cardinalen aan, met hunne zware hoeven en scharlaken pluimen. De prachtige koetsen schommelen achter hen aan en vragen ook haar deel van den zegen van Sant' Antonio.

Eere aan u, goede Heilige, die niet alleen menschen; maar ook dieren zegent, dat minder bevoorrecht ras, dat ons werk doet en onze lasten draagt, dat niet mort onder onze tyrannie, maar altijd zwijgt, uwe beeltenis zal ik hangen in mijn stal. Ook is zij in iederen stal van Rome te vinden.

HOOFDSTUK XVI.

FONTEINEN EN WATERLEIDINGEN.

d'Eedle beek,
Blanke dochter
Van 't gebergte;
Pers haar nauwer,
Knel haar enger,
Des te blijder
Plast zij neder,
Des te vlugger
Vliegt zij op!

METASTASIO.

Rome is de stad der fonteinen. Overal, waar gij gaat, hoort gij het verkwikkend geplas van het nedervallende water. Op elke *piazza* drijven zij in het zonlicht hare waterzuilen omhoog, die van boven zich ombuigend en duizend paarlen en diamanten afwerpend in het bekken nederstorten. Van jaar tot jaar tillen de prachtige fonteinen van de Sint Pieter haar witten sluier van schuim naar omhoog. Van jaar tot jaar verkoelen zij de lucht en streelen zij de zinnen met haar onafgebroken geruisch. Van den Janiculus werpt de Fontana Paolina haar zilveren waterval luidruchtig neer in een bekken van graniet. Over nagemaakte rotsen en langs de voeten van een Neptunus met Tritons, daalt de Fontana Trevi in eene menigte van kleine waterstroomen neer die, als zij zich tot een breeden en schitterenden val hebben vereenigd, wegglijden in het kleine tintelende meer. Op zijn schelp van travertijn gezeten en gedragen door dolfijnen, blaast de schilder-

achtige Triton van Bernini op de piazza Barberina een stroom van paarlen uit zijn zeehoorn in de lucht. Uit een mossig grotwerk, waarbij reusachtige riviergoden de wacht houden, breken onder een hoogen obelisk de vele stroomen los der piazza Navona en alsof dit plein aan ééne fontein niet genoeg had, wordt het aan beide zijden door twee andere waterwerken verfrischt. Op de piazza di Spagna stroomt het water in eene steenen boot en over de zijden daarvan in een wijden put. In bekkens van Aegyptisch graniet, waarin de oude Romeinen uit de dagen van Caracalla hun bad gebruikten, plassen de fonteinen neder van de piazza Farnese, en onder de groote beelden van Phidias en Praxiteles in het Quirinaal is een breede waterzuil voortdurend bezig, van boven weg te brokkelen en neder te storten in eene cirkelvormige kom van oostersch graniet uit den tempel van Romulus. Overal zijn fonteinen, op de hoogten van het Capitool en in de vlakte van het Pantheon, die jaarlijks wordt overstroomd bij het zwellen van de Tiber.

Niet alleen op de pleinen, waar vazen, beelden en obelisken de fonteinen omringen en verfraaien, wordt het geplas van water gehoord; maar bij iederen hoek stroomt het neder uit wijd gapende monden. Op de plaats van ieder huis plast en murmelt het in zijn steenen zinkput. In ieder tuin zendt het dunne en fijne stralen naar omhoog. Onder uwe voeten stroomt het en welt het op, om den grond te verkoelen. Plechtig daalt het neder uit de muilen der Egyptische leeuwen. Met zijn voortdurenden toevloed houdt het de groote vergaarbakken gevuld — hier in de opene lucht, waar de Romeinsche vrouwen den ganschen dag staan te plassen en te wasschen in den zonneschijn — dáár onder de paleizen in diepe vochtige kelders, waarin nooit een zonnestraal doordringt.

Rondom de fonteinen ziet gij schilderachtige groepen, die er verwijlen en praten, terwijl de waterstraal hunne koperen vazen vult. Kleine jongens klimmen op de uitbouwsels en zitten op de ruggen der leeuwen of leunen over den rand, om het water op te slurpen. De *carrettieri* laten er hunne paarden drinken, die dorstig den neus in het nat steken en de bellen doen klinken als zij den kop ophalen. Hier vullen de boeren hunne kruiken, als zij op weg zijn naar de Campagna. Hier ook worden in den zomer oranje- en citroen-kraampjes geplaatst, elk met zijn opspringend waterstraaltje uit de fontein. Eindelijk vindt gij er den meloenverkooper, die zijne uitstalling telkens met frisch water besproeit.

Wandelt gij des nachts door de straten, dan hoort gij het murmelend geluid van het water overal. Sluit gij uwe oogen, dan kunt gij nauwelijks gelooven dat gij niet buiten zijt, waar de bladeren ruischen en fluisteren waar de beek rustig murmelt en de waterval langs de rotsen stroomt. Des morgens na zijne aankomst opent de vreemdeling zijn raam. Hij houdt het geruisch voor regen. Maar het zijn slechts fonteinen, en de zon treedt verrassend in volle glorie zijne kamer binnen.

Ga naar buiten op de Campagna en overal langs den weg ontmoet gij wellen en fonteinen, waar de ossen en de paarden drinken en waar de *carrettieri* de wijnvaten met water aanvullen, die zij bij het vervoer zoo menige schatting hebben afgeperst. In de grootsche oude *Villa*'s zijn prachtige waterwerken. De fonteinen stijgen er met zilveren kuif vóór het groene geboomte op en vallen met verdeelde stralen en druppels in de waterkom neder. Langs hooge trappen komt het water afdalen in een vijver, waarin de goud- en zilvervisschen glinsteren. Door oude tuinen spoelt het naar vervallen vergaarbakken, op wier rand de hagedissen zich koesteren in de zon.

Volg mij naar de ruïnen van Caracalla's Baden, klim in de hooge bogen en kruip langs het gebroken dakwerk. Zie naar beneden, die lange reeks van bogen die met groote gapingen van brokkelend puin, te midden van oude torens en bouwvallen en graftombes, zich naar de bergen uitstrekken. Dat is de waterleiding van Claudius. Zij beheerscht al de bouwvallen, die gij ziet. Daar ligt zij als de gebroken ruggegraat van een reusachtigen Plesiosaurus, een in puin gevallen overblijfsel van eene groote ceuw en een vervlogen tijd. Uit het hart van het purperen gebergte, uit de schaduw der boomen en het gezang der vogelen bracht zij het water naar de badhuizen der Romeinen, naar de plaats zelve, waarop wij staan, en naar het arena van het Colosseum, waar het het wapengekletter der gladiatoren en het gegons van het Romeinsche volk ontmoette. Uit het groote aantal *Thermae* (baden), die weleer in Rome gevonden werden en uit de pracht, waarmede deze badhuizen, als paleizen, waren ingericht, blijkt duidelijk hoe algemeen onder de Ouden het gebruik van baden was. En niet alleen bij de grooten, maar ook bij de geringen bestond die gewoonte. De tegenwoordige Romeinen zijn in deze geene navolgers hunner vaderen. Thans is er in Rome minder gelegenheid om een bad te gebruiken, dan ergens ter wereld. Het lagere volk baadt zich niet. „*Dio mio*!" antwoordde

mij eens een man, wien ik het nemen van een koud bad had aanbevolen „Wat wilt gij? dat ik mij van 't hoofd tot de voeten in koud water dompel? Mijn gansche leven deed ik het niet! *Avrei paura davvero* (ik zou het waarlijk niet durven)." Zij houden dan ook de vreemdelingen, die iederen morgen een koud bad nemen, voor iets minder dan gek. Daaruit worde niet opgemaakt dat de Romeinen over het algemeen vuiler zijn dan andere volken. In geenen deele. De lagere klassen zijn zeker niet overzindelijk; maar de middelklasse en de hoogere standen te Rome zijn in hunne gewoonten volstrekt niet minder net, dan die van andere landen. Zij gebruiken geene baden; maar zij wasschen zich. Zij hebben geene badkuip en geen stortbad; maar hunne waschkom doet des te meer dienst. In den zomer alleen nemen zij soms baden te Civita Vecchia. Doch de Italiaan lijkt eerder onzindelijk. Een bewoner van meer Noordelijke streken heeft met zijn blond haar en zijn blozend gelaat, al is hij inderdaad niet zoo bij uitstek rein, helderder en frisscher voorkomen dan een Italiaan, ook al werd zijne huid nog zoo geschrobt en gewasschen. Maar wil iemand zich de moeite geven om het Corso en den Monte Pincio te bezoeken, terwijl het volk er op uit is, dan mag hij hen vrijelijk stuk voor stuk bezien en zal hij moeten getuigen dat hun linnen met zorg gewasschen en bij uitstek schoon is, dat hunne kleederen net en hunne handen en nek volmaakt helder zijn — misschien netter, helderder en schooner dan bij ons.

Waren de baden in Rome talrijk, het ontbrak ook niet aan leidingen. Behalve de genoemde Aqua Claudia had men de Virgo, de Alsietina, de Anio Novus, waarvan thans slechts bouwvallen of herstelde bouwvallen over zijn. Van al deze waterleidingen waren de Claudia en de Anio Novus de voornaamste. Die van Claudius werd begonnen onder Caligula en door Claudius voltooid. Zij was 46 mijlen lang, tien mijlen ver werd zij door die schoone bogen gedragen, in wier zonnige openingen en op wier brokkelend puin de geiten hun voedsel zoeken en de herder in zijne schilderachtige kleeding staat te leunen op zijn staf. Hoe schoon en grootsch de Claudia ook zij, de Anio Novus overtreft haar. Deze waterleiding is de hoogste en de langste van alle. Zij was 60 mijlen lang en veertien mijlen ver voerde zij op hare fraaie bogen het water naar Rome af. Daar vloeiden de twee groote waterleidingen, *par nobile fratrum* (als een edel broederpaar), ineen, om te zamen hunne frissche schatting te betalen aan de hoofdstad der wereld. Gewoonlijk liep het water over een steenen vloer

met borstweringen ter zijde en met een dak er boven. Hier en daar waren vergaarplaatsen gemaakt, waarin het vuil bezinksel kon blijven liggen. Bij de stad was weder een nieuw reservoir en van daar werd het water over de kleinere waterbakken verdeeld, waaruit het in pijpen en buizen in de stad stroomde. Waarom deze waterleidingen boven den grond gebouwd zijn, is niet met zekerheid te zeggen. Daar de Romeinen zeer goed bekend waren met de eenvoudige wet dat het water steeds zijn waterpas zoekt, zullen deze trotsche leidingen waarschijnlijk alleen voor de schoonheid gemaakt zijn.

Tegenwoordig wordt Rome van water voorzien door de Acqua (waterleiding) Felice, zoo genoemd naar den kloosternaam (*Fra Felice*) van haar stichter Sixtus V. Zij leidt het water van den kant van Palestrina naar het hooger gedeelte der stad en voorziet zeven en twintig fonteinen. Het water wordt als drinkwater niet zeer geroemd en als zoodanig ook weinig gebruikt. Verder heeft men de oude Aqua Alsietina, die Trastevere besproeit onder den naam van Acqua Paolo. Oorspronkelijk werd deze waterleiding door Augustus gebouwd, ten dienste zijner *naumachiæ*. Nog wentelt zij, gelijk weleer, het molenrad om langs de helling van den Janiculus, de groote Fontana Paolina en de schoone fonteinen van het plein der Sint Pieter worden door haar gevoed. De voornaamste waterleiding is de Acqua Virgine, de oude Aqua Virgo. De overlevering verhaalt dat hare wel door een jong meisje werd ontdekt. Het water dezer leiding is het beste van Rome en overtreft door zijne helderheid, frischheid, en zuiverheid elk ander water, waar ook. Het stroomt uit de fontein van Trevi en uit de waterwerken van de pleinen Farnese, Navona en di Spagna. Door deze waterleiding alleen worden dagelijks 66,000 cubieke ellen water aangebracht. Ook heeft men nog de Acqua Sallustiana, wier water tot de beste en meest gezochte soorten behoort. Het maakt den roem uit van het kwartier der Porta Pincia. Niet licht vergeet ik de plechtigheid en majesteit, waarmede een *Padrone di casa* (huisbaas), als eene aanbeveling te meer voor zijne woning, zeide: „*e poi abbiamo qua l'ac-qua Sal-lus-ti-a-na, l'acqua la piu buona che si trova a Roma, l'ac-qua Sal-lus-ti-a-na*! (en daarbij hebben wij de Sallustiaansche leiding in huis, de beste die gij in Rome hebben kunt, de Acqua Sallustiana. — Toch is het water der leiding di Trevi beter.

De Acqua Virgine dient soms nog tot een harer oudste doeleinden. Wel zijn de *naumachiae* opgehouden; doch Rome heeft zijne oude overleveringen nog lief en hare gewoonten vertoonen

nog soms de sporen van oude spelen. De groote schilderachtige piazza Navona, eens het Circus Agolanis van Alexander Severus, nu de groenmarkt van Rome, levert in de maand Augustus een schouwspel op, dat de oude *fontanalia* (bronfeesten) voor den geest brengt. Op een Zaterdag avond worden al de banken en kramen der markt opgeruimd en wordt de groote buis, die het water naar elders afvoert, gesloten. Het bekken der fontein, die op de markt staat, loopt nu spoedig over, zoodat het plein binnen weing tijd in een meer wordt herschapen, waaruit de fonteinen als eilanden opsteken en waarin de koepels der kerken en de gevels der paleizen zich spiegelen. Uit de omliggende straten rijden eene menigte *carrettieri*, *vetturini* (voerlieden, koetsiers) en stalknechten, op allerlei soorten van paarden, op muildieren en ezels het plein op. Soms zitten er twee of drie op één paard en er wordt luidkeels geroepen en gelachen. Met schetterende trompetten komen nu ook de dragonders en de artillerie aangalloppeeren, vergezeld van een aantal straatjongens, die met opgestroopte broek mede in het water plassen. De paarden hinniken, de ezels bulken en de menschen schreeuwen. De jongens worden baldadig en tot allerlei kattekwaad geneigd. Zij gooien elkaar met verrotte oranjes en meloenranden, totdat de *piazza* weerklinkt van het geweld en het eindeloos geplas.

''s Avonds is de vermakelijkheid niet minder groot Het volk verdringt zich om den rand van de *piazza*, waar eene menigte kramen staan. De huizen van het plein zijn opgevuld van toeschouwers, die hunne blijde aangezichten voor de ramen vertoonen. Deze zijn natuurlijk met afhangende draperingen versierd. Nu komen er niet alleen paarden en ezels; maar ook rijtuigen binnen, die diep door het nat waden en roekeloos voortrijden. De zweepen klappen vroolijk in het rond, de paarden snuiven en brieschen van inspanning en geven soms, als zij schichtig worden, het gezelschap, dat zij meevoeren, een onverwacht bad. Als de zon is ondergegaan, worden er duizende lichten ontstoken en komen er karren binnenrijden met wonderlijke verzamelingen Tritons, Najaden en andere watermachten, die carnavalskluchten uitvoeren en op zeehoorns en schelpen blazen. Aan het eene eind van het plein, waar het water bijzonder ondiep is, zijn planken gelegd, waarop de *cocomerari*, tusschen schitterende lampjes, lange verlokkende rijen meloensneden hebben neergelegd. Rondom staan banken voor de koopers. Met eene stentorsstem roept de verleider: *Belli cocomeri; an'am, an'am. Qui si magna, si beve,*

e si lava er grugno! (Mooie meloenen, kom in, kom in, hier eet je en drink je en wasch je je keel!) Ieder raam heeft zijne illuminatie, fakkels gaan rond in de straten en flikkeren in het water, het volk danst en zingt en verslindt vijgen en meloenen, en de *piazza* vormt volmaakte Saturnaliën, vol geweld en onzin.

Ieder huis in Rome heeft zijn steenen trog of *pozzo*, waarin voortdurend een waterstraal met een dof gorgelend geluid nedervalt. Eigenaardig is de wijze, waarop het water uit deze bakken wordt opgehaald. Uit de keukenramen, die naar beneden op de plaats uitzien, leidt eene stevige ijzeren stang naar den *pozzo*. Aan de stang hangen een ijzeren ring en katrol met een tinnen of koperen emmer, die door middel van een touw langs zijne hangende brug op en neer wordt gehaald. Den ganschen dag door, verneemt men het geratel van dit toestel, waarmee de emmer door de krachtige *donna di faccende* in den waterbak neergedompeld en druipend en knarsend opgetrokken wordt. Dikwijls heeft de keuken een houten balkon, met een hellend dak, dat den regen weert en dat tevens dient als een plat, waarheen het water wordt opgetrokken. Gewoonlijk zijn zij bij uitstek teekenachtig met hunne bloempotten en anjelieren, hunne terra-cotta vazen en het onkruid, dat onder de met mos begroeide pannen opwast en bij het eigenaardig hekwerk van het balkon opklimt. Hier staan de Romeinsche vrouwen een half uur lang over het hek te leunen en met elkaar te praten, dwars over de plaats heen. Soms vormen zij een aardig schilderijtje, wanneer zij daar staan in het zonlicht met een teer en fijn achtergrondje, in den vorm van een ouden, grijzen, levendigen muur achter zich. Op deze binnenplaatsen vindt men ook soms een groot steenen bekken om kleeren te wasschen. Zijn deze goed schoon, dan worden zij aan lijnen dwars over de plaats opgehangen. Het goed wordt aan ringetjes bevestigd en door middel van een touw langs de lijn over de plaats getrokken. Ook houden op deze balkons stevige keuken-Julia's geheimzinnige gesprekken met Romeo's van stal of tuin en als niemand het oog op hen heeft, laten zij een touw neder, om geen bloemruiker, maar eene kool of bloemkool aan op te trekken, die er door den minnaar aan bevestigd wordt. Hier komt de oude *padrone* 's winters nu en dan met zijne versleten jas aan en zijn kapje op naar buiten sloffen. Hier zet hij zich neer om zich in het zonnetje te koesteren. Gij hebt er dan ook een aardig gezicht. Hier ziet gij een terras met bloempotten — daar een balkon met eene prachtige lichtteekening — boven u een grooten toren,

16

die op de plaats nederziet of een boom, die den grijzen muur met zachte schaduwen belegt en dikwijls een tuintje met een druipend fonteintje en oranjeboompjes. Hoog boven uw hoofd hebt gij het teedere blauw van den Italiaanschen hemel, waartegen de kanten der daken scherp staan afgeteekend. Een ongekunsteld campagna-lied dreunt met een eentonigen uithaal door de lucht en de *donna di faccende* denkt aan haar ouderlijk huis op de Campagna en trekt de sneeuwwitte kleederen met knarsend geluid over de ijzeren draden.

HOOFDSTUK XVII.

GEBOORTE, DOOP, HUWELIJK, BEGRAFENIS.

In de echt Romeinsche buurten van Rome, waar de oude gebruiken nog in zwang zijn, ziet gij dikwijls een groot papier vóór de ramen of deuren der kruidenierswinkels hangen met de woorden: *Bacili per le Partorienti.* Natuurlijk vraagt gij uw gids naar de beteekenis hiervan. Maar een gids legt gewoonlijk denzelfden onwil aan den dag om u goed in te lichten als een kapitein om u te zeggen hoe de wind is en hoeveel knopen het schip loopt. Hij haalt de schouders op, omdat hij zich natuurlijk niet begrijpen kan, hoe gij zulke onnoozele vragen doen kunt. Hij herhaalt de woorden om u hunne duidelijkheid te doen gevoelen en vertaalt ze om u zelven tot nadenken te brengen: *Bacili per le Partorienti* — dat zijn waschkommen voor vrouwen, die in de kraam liggen. Doch daarmede zijt gij nog even ver.

Gij moet dan weten dat de moeders, zoodra zij bevallen zijn, eene kom krijgen met zulke lekkernijen en zulk voedsel als haar in hare omstandigheden het best dienen. De inhoud van de kom bestaat gewoonlijk uit allerlei *paste* (koeksoorten) en wordt soms in sierlijke vormen opgebouwd, b. v. in den vorm van een schip met masten van *maccaroni* en zeilende in eene zee van *semolino* (deeg), waaruit eieren, als dolfijnen, hun breeden rug opsteken, terwijl fijne kuikens en kippen nevens het schip zwemmen en geurige grassoorten den rand van de kom versieren. Met een plechtigen en deftigen heilwensch wordt zulk eene kom door de *comara* (peet) aan de kraamvrouw aangeboden, die gedurende de dagen harer herstelling van den rijken inhoud teert.

Vóór de geboorte van het kind en zoo lang de moeder in het kraambed ligt, waken de huisgenooten tegen niets zoo ernstig als tegen alle mogelijke geuren. Den bezoekers wordt verzocht de reukfleschjes of reukdoosjes ter zijde te leggen, als zij de kraamkamer binnengaan. Bloemen te hebben op de kraamkamer wordt als zeer nadeelig beschouwd, en de echtgenoot, die met eene sigaar binnenkwam, zou voor een wilde worden aangezien. Ondertusschen houdt men de deuren en de ramen zoo dicht gesloten en blijft de lange pit der lamp zoo lang walmen, dat de lucht in de kamer geheel verpest en bedorven wordt. Ja, wat meer is, terwijl zij zoo sterk tegen het aanbrengen van geuren zijn, bedekken zij het bed en voorzien zij de neusgaten der moeder met bladeren van den *matricario* (moederkruid), die voor een kalmeerend middel tegen kramp en zenuwaandoening gehouden wordt. Deze gewoonte wordt geenszins tot de kraamkamer beperkt. Dikwijls heb ik forsche, flinke vrouwen, vóór hare bevalling, door de straten zien gaan, die met twee takken van dit kruid aan den neus natuurlijk een allerbespottelijkst schouwspel opleverden.

Lang vóór de geboorte van het kind worden de peter en meter gekozen, gewoonlijk uit de aanzienlijkste leden der familie. Zoodra alles goed afgeloopen is, ijlt de vader naar hen toe, om hun het blijde bericht te brengen en om de toebereidsels tot den doop gereed te maken, die binnen 48 uren moet plaats vinden. Ondertusschen komen de buurvrouwen, die de gave der profetie hebben, in de kamer en doen, terwijl zij het kind goed beschouwen, allerlei voorspellingen over zijn lot. De vader zorgt voortdurend voor de doopplechtigheid, die zoo mogelijk in de St. Pieter of in de San Giovanni in Laterano moet voltrokken worden. Hij verzamelt geschenken voor de *levatrice* (de vrouw, die bij de bevalling de behulpzame hand geboden heeft), voor den koster, den klokkeluider, den koetsier, die het gezelschap naar de kerk rijdt, den *chierico* (klerk) en den *curato* (pastoor) — want nooit heeft er in Rome eene plechtigheid van eenig belang plaats, waarbij niet eenige *mancie* worden uitgedeeld aan alle personen, die er maar eenigszins mede in betrekking staan.

Is de nieuwgeborene een knaapje, dan hebben er vóór den doop groote en belangrijke voorbereidingen plaats. Het kind wordt in zijn galakleed en met eene geborduurde sprei in de armen der *comare* gelegd, die als op feestdagen haar beste kleed aan heeft, met oorhangers versierd is en hare groote *filogran*

(fil de grain) haarpen in het hoofd heeft. Zij zit met het kind op de eereplaats in het eerste rijtuig, vergezeld van de vroedvrouw en de naaste familie-betrekkingen. In het andere rijtuig is de *compare* met zijn broeder of zwager aan zijne linkerzijde. Komt gij deze processie tegen, dan ziet gij het lint, dat door het kind gedragen wordt, uit het raam fladderen. De *comare* draagt zorg dat deze wimpel duidelijk te zien komt, opdat de voorbijgangers mogen weten tot welk geslacht de jonggeborene behoort. Draagt het kind een rood lint, dan is het een knaapje, draagt het een blauw lint, dan is het een meisje. Blauw toch is de kleur der Heilige Maagd, aan welke alle meisjes worden toegewijd.

Bij de doopvont wordt de stoet opgewacht door een priester, die een jongen bij zich heeft met eene waskaars, een doosje met zout en eene vaas met olie. Hij brengt een onverstaanbaar gebrom uit, terwijl hij onverschillig rond kijkt, hij wrijft de olie achter de ooren, hij maakt het teeken van het kruis op voorhoofd, mond en borst, hij doopt zijn vinger, waaraan wat zout kleeft, in den mond van het kind, dat schreeuwt en vieze gezichten trekt, hij neemt de stola van zijn nek en doet die het kind aan, neemt wat water uit de doopvont, dat hij het kind over het hoofd giet en daarmee is de plechtigheid afgeloopen. 't Is een algemeen heerschend bijgeloof dat het kind schreeuwt, omdat de Duivel het verlaat en de priester is er bijna zeker van, dat hij met zijn zouten vinger dit gewenschte teeken, tot groote geruststelling voor alle goede Catholieken, zal te weeg brengen. 't Kind moet ook wel een Duivel in zich hebben, zoo het in die omstandigheden niet schreeuwen gaat.

Is het kind ziek en denkt men dat het niet zal blijven leven, dan mag niet alleen elk geestelijke, maar ook ieder Catholiek het doopen, anders toch zouden de zielen der kleinen gevaar loopen van ongedoopt te sterven. De priesters loopen niet altijd even snel en er is in zulke gevallen geen tijd te verliezen. Doch is het kind eens gedoopt, dan kan de doop niet voor de tweede maal plaats hebben — dit is een bezwaar, dat bij velen nog al weegt, die hechten aan den doop in de kerk en door de hand van den priester. Er is nog wel meer tegen dit doopen van kinderen door de leeken. Immers wordt er een Jodenkind geboren en weten baker of min de woorden des doops — wat zij weten moeten, wanneer zij vrome Catholieken zijn — dan kunnen zij bij de minste ongesteldheid, bij het minste stuipje, den kleine

doopen en dus de Kerk noodzaken om de Joodsche moeder van haar kind te berooven en allen omgang tusschen beiden af te snijden — een moeielijk geval, waarin de Kerk door de bereidvaardigheid van al te gedienstige leden dikwijls gebracht wordt.

Is het kind gezond en is de doopplechtigheid door den priester in de kerk volbracht, dan volgt er een dag vol vreugde en staatsie, waarbij echter de vader meer heeft van een bezoeker dan van den heer des huizes. Hij komt geheel en al in de achterhoede, hij durft nauwelijks het middelpunt der plechtigheid te naderen, hij lacht gedwongen, hij wrijft zich de handen, hij doet al zijn best om zeer op zijn gemak te schijnen en verkoopt aardigheden, die door zijne zwakhoofdige vrienden misschien goed opgenomen worden; maar waarop alle vrouwen met minachting neerzien. Ondertusschen draaien al de vrouwen als satellieten rondom het kind, dat het middelpunt en het doel van al die beweging uitmaakt. Zij heffen een onafgebroken koor aan van: *Quant' è bellino — oh Bimbo, Bimbino!* (Wat is het een liefje — het dotje, het popje!) en zetten den vinger in de mollige wangen en bekijken de muts, de linten, de kralen, de vingertjes en de nagels en fluisteren en dwarrelen om den kleine heen. *La gampina*, de baker, beheerscht al dit gewoel, met de waardigheid en het gezag eener koningin. Haar gelaat straalt van genoegen, zij fronst de wenkbrauwen tegen den heer, echtgenoot en vader, speelt met het kind en houdt een zeker toezicht over de bezoeksters, die allen in hare ziel de baker dit oogenblik van grootheid benijden.

Ook heeft er op dezen dag een maaltijd plaats. Er worden groote schotels opgezet met *fritti misti* (gemengd baksel) van moten visch, lever, bloemkool, artisjokken en pompoenpitten — alles door elkaar. Ook is er *gelatine* (gelei), koud vleesch, warm ossevleesch met champignons, een groote tulband en een nagerecht van *ciambelle*, ingelegde vruchten, *pinocchiati* (pijnappelpitten) en gebraden kastanjes. De roode wijn wordt goed aangesproken, er worden *brindisi* (toasten) op rijm gehouden, op de gansche familie, en er is groot feest.

Zoodra de moeder genoegzaam hersteld is, houdt zij dagelijks receptie. In haar bed ter dege vastgezet en met welriekend kruid in de neusgaten, ontvangt ze vriendelijk lachende de bezoeken en de goede wenschen harer vriendinnen, die allen iets ten geschenke meebrengen, hetzij voor de moeder, hetzij voor den kleinen nieuwen Romeinschen burger. Hier weder bekleedt de echtgenoot eene zeer ondergeschikte rol, daar hij bij ieder woord,

dat hij over de behandeling der kleinen zegt, hartelijk wordt uitgelachen en de fiere matronen hem aanraden zijne wijsheid liever te bewaren voor de belangen van zijn winkel.

Aan de vrouwen, die te arm zijn om de onkosten van het kraambed te dragen, en aan die, welke hare bevalling liefst geheim houden, biedt het hospitaal van S. Rocco een veilig toevluchtsoord. Dit hospitaal werd in 1500 gesticht en staat bij de Porta di Ripetta. Het heeft afzonderlijke kamers voor de armen en voor diegenen, welke zich binnen zijne muren voor oneer wenschen te bewaren. Elk bed wordt door gordijnen en door een kraamschut van de overige afgezonderd. Iedere vrouw wordt er in opgenomen, getrouwd of ongetrouwd. Naar haar naam en staat wordt niet gevraagd. Ja, zij mag, zoo zij wil, haar gelaat bedekt houden. Op het register der inrichting staan de patienten met nummers aangeduid. Aan niemand dan aan den geneesheer en het benoodigd personeel wordt toegang verleend en daar het gesticht buiten alle rechterlijke jurisdictie staat, kunnen de vrouwen, die er inkomen, verzekerd zijn dat zij er ook weder veilig zullen uitkomen. Wanneer zij het gesticht willen verlaten, wordt er zorg gedragen dat niemand dit opmerken zal, hetgeen te lichter kan geschieden, daar het gesticht door middel van een klein plein met de minst bezochte buurten van Rome in verbinding staat. Vrouwen, die haar toestand niet openbaar kunnen maken, zonder hare eer te verliezen, worden reeds geruimen tijd vóór hare bevalling opgenomen en zoo wordt de eer van menige familie gered en kindermoord voorkomen. Die niet arm zijn, betalen eene kleine som, ongeveer 3 *scudi* per maand, met opslag van prijs, zoo zij wat meer willen hebben dan het noodzakelijke. Is hare bevalling spoedig op handen, dan houdt het betalen op. Zijn de kinderen geboren, dan zendt men hen met alle mogelijke voorzorgen naar de *Pia Casa degli esposti in Santo Spirito* (het gebouw voor de vondelingen bij het hospitaal van Santo Spirito). De moeders, die hare kinderen later wenschen terug te halen, voorzien hen van een herkenningsteeken en ieder kan, wanneer zij maar wil, haar kind terugbekomen

De kinderen zijn te Rome niet, zooals elders, los en vrij in hunne kleeding maar zij worden ingewikkeld en ingezwachteld in groote doeken, die hen van het hoofd tot de voeten omsluiten, zoodat zij veel hebben van kleine mummies. Niet anders bakerden de oude Romeinen hunne kleinen, zooals ieder op een oud *basso relievo* te Rome zien kan. 't Is waar, zij zijn niet

vrij in hunne bewegingen, maar zij zijn ook aan minder gevaar blootgesteld, zij vatten minder koude en de ruggegraat heeft niets te lijden. Worden zij onhandig gedragen, het schaadt hun niet. Vooral voor de lagere standen heeft deze manier van inbakeren veel voor. Moet de moeder er op uit — en dat moet zij soms gansche dagen — dan neemt zij haar kind gemakkelijk mee. Zij legt het neder, waar zij wil, en zij draagt het in haar mand op het hoofd, zonder eenig gevaar dat het zich zal verschuiven en vallen.

Gebakerd en omzwachteld of niet, de kinderen groeien in weerwil van vochtige kamers, slecht voedsel en weinig zorg tot flinke knapen en gezonde deerns op, die zich spoedig ontwikkelen, toenemen in schoonheid en in kracht en, even als alle nakomelingen van Adam en Eva, verliefd worden. De *Contadini* trouwen jong. Zoodra de jonge man en het meisje genoeg bij elkaar kunnen schrapen om een huwelijksuitzet voor de bruid te koopen en zich een paar gouden versiersels aan te schaffen, roepen zij de hulp van een priester in, die hen in den zoeten huwelijksband vereenigen moet. Na de *sposalizio* (de verloving) wandelen bruid en bruigom, waar ook, hand aan hand en noemen elkander *sposo* en *sposa* (bruigom, bruid). 't Is de eerste stap tot het huwelijk en deze eerste stap wordt dan ook met de goede vrienden al dansend en zingend gevierd.

Onder de boeren geven de ouders gewoonlijk den bruidschat, half in geld en half in kleederen. Het overige wordt aan sieraden besteed en daar de bruid hiervan nooit genoeg kan hebben, legt de *sposo* er alles aan ten koste, wat hij kan. Hij levert ook het bed en de woning. De onkosten voor het huwelijk worden door beide partijen gedeeld. Wat voor velen het trouwen bezwarend maakt, is de gewoonte om zich in te richten niet naar de middelen, die men heeft, maar naar de wijze, die de meesten in de nabuurschap volgen. Maanden lang bezigt het meisje met de haren al hare vrije uren tot het weven van het linnen voor het uitzet. De weefstoel, die overal in de huizen der *Contadini* aanwezig is, ratelt avond aan avond om in het te huis gesponnen linnen de vlasdraden te weven, die den ganschen zomer door, in ieder vrij uur, ja bij het hoeden der kudden, gesponnen zijn. Geene *contadina* zal trouwen zoolang zij hare sieraden niet heeft. Daaraan wordt dan ook iedere *baiocco* besteed, dien zij zelve of haar minnaar kan uitsparen. Zij zijn jong en voor de toekomst weinig bezorgd. Zij zijn sterk en kunnen leven van den arbeid

des daags. Het huwelijk is de grootste gebeurtenis van geheel hun leven en dan ten minste willen zij eens vrij zijn van zuinige berekeningen. Zoo wordt al het geld besteed aan gouden of koralen halsketens, aan lange bungelende oorringen en aan de gouden snoeren, die van de haarpen langs de donkere haartressen moeten afhangen. Deze versierselen zijn van het zuiverste goud, gekeurd door den stempel van het gouvernement, en daar zij dus eene innerlijke waarde hebben, worden zij beschouwd als èen blijvend kapitaal. Op feestdagen worden al deze versierselen gedragen en klopt de honger aan de deur, dan verpanden zij hen in den *Monte de Pieta* (den lombard) voor bijna de volle waarde en met de hoop dat zij het in betere dagen weder zullen inkoopen. 't Zou eene schande wezen om zonder zulke versierselen te trouwen en er is dan ook niemand zoo arm, dat zij ze niet heeft.

Als de trouwdag aangebroken is, gaat de bruid in haar nieuw gewaad, met al de pracht harer ringen en snoeren en met haar witte *tovaglie* (hoofddoek) op het hoofd, aan den arm van haar bruidegom naar de kerk, om er de mis te hooren en getrouwd te worden. Na deze plechtigheid keert de stoet naar het huis der bruid terug, waar groot feest is, veel gelachen en geschertst wordt, en waar de vrienden hunne geschenken brengen, zoo kostbaar en zoo fraai als zij die voor hunne middelen konden bekomen.

Na de voltrekking van het huwelijk houden zeer enkele malen bijgeloovige moeders hare dochters een dag bij zich te huis, daar zij meenen daarmede zich verdienstelijk te maken bij de Kerk en het jonge paar geluk aan te brengen. Doch dit heeft zelden plaats. Gewoonlijk gaat de bruid met haar echtgenoot mee naar huis, waar zij eene week lang opgesloten blijft om dan in haar bruidsgewaad met haar man, hare vrienden en betrekkingen hare intrede in de wereld te doen, en de begroetingen te ontvangen harer bekenden. Na dezen zegetocht door de straten van hare stad of haar dorp is er weder feest en allerlei vroolijkheid. Er worden toasten op rijm gehouden en allen wenschen dat het paar met mannelijk kroost moge gezegend worden. Met dit feest wordt de bruiloftsvreugde besloten en van nu af buigt de jonge vrouw den nek onder het dagelijks wederkeërend juk van haar zwaren arbeid.

Tusschen het leven en den dood ligt maar éène schrede. Trouwfeesten worden vroeger of later door begrafenissen gevolgd.

Voor het altaar, waar eens de bruid knielde, staat straks hare doodkist.

Als de dood verwacht wordt, komt de priester om zijne laatste plichten aan den levende te vervullen. Hij steekt de kandelaars op, de betrekkingen verlaten de kamer en de priester is met den zondaar alleen. Als het laatste oliesel is toegediend, mogen de betrekkingen en vrienden binnenkomen en als de laatste adem wordt uigeblazen, bidden de omstanders San Giuseppe, Maria en Jezus dat zij tot voorspraak mogen wezen voor de ziel van den overledene. Soms keeren de betrekkingen na de komst van den priester niet terug en laten zij den geestelijke alleen, die niet zelden in zijne domheid en bijgeloovigheid de laatste oogenblikken van den stervende verbittert door hem vreeselijke voorstellingen voor oogen te houden van de goddelijke wraak en die, al handelt hij ook nog zoo verstandig, toch in deze laatste uren onmogelijk voor hem wezen kan, wat zijne betrekkingen en vrienden voor hem zijn.

Na den dood wordt het lijk geheel en al aan de zorg der geestelijkheid overgelaten, die het in bezit neemt, er over waakt en alles voor de begrafenis gereed maakt, terwijl de betrekkingen, zoo zij kunnen, zich voor eene week verwijderen. Gedurende hunne afwezigheid wordt het huis gezuiverd, het bed verbrand, de wanden afgeschrobt en op nieuw geschilderd of behangen en somtijds wordt al het huisraad der ziekekamer opgeruimd en door ander vervangen. Vooral dan worden al deze vernieuwingen in het werk gesteld, wanneer de zieke aan de tering is gestorven, die onder de lagere klassen voor besmettelijk gehouden wordt. Gewoonlijk bieden vrienden of bekenden, voor dezen tijd, het gezin eene *villa* aan of een huis, waar zij zoo lang vertoeven kunnen. Keeren zij na de zuivering weer terug, dan wordt hun een middagmaal toegezonden. Doch niet licht keeren zij terug. Zij zijn bang voor den dood en worden ongaarne aan hem herinnerd. Zijn zij in de gelegenheid een ander huis te huren, dan laten zij het niet na. „*Così ho fatto io quando morì la mia madre*", zeide mijn voerman, „*E così farei ancora. Dio mio! non ci tornerei, davvero—non, davvero*" (zoo heb ik gehandeld, toen mijne moeder stierf, en zoo zou ik weer handelen. Mijn Hemel! ik zou er nooit in terugkomen).

Langer dan twaalf uren mag het lijk niet in huis blijven, tenzij in lood of zink gesloten. Tegen den avond houdt eene sombere processie van *becchini* (doodgravers) en *fratri* (klooster-

broeders) vóór de woning stil. De *becchini*, ook lijkbezorgers, worden onder de laagste standen gehuurd om het lijk op de baar te dragen en het naar de kerk en naar de begraafplaats te vergezellen. Zij hebben zwarte *cappe* (kapmantels), die zoowel het hoofd en het gelaat als het lichaam bedekken en twee openingen voor de oogen hebben. Het kleed wordt om de lendenen toegehaald en de vuile kousen en ruwe schoenen, die onder het zwarte gewaad uitsteken, toonen dadelijk dat zij hun ambt maar zeer tijdelijk waarnemen. Al de *frati* en *becchini*, behalve de vier, die het lijk dragen, houden waskaarsen. Aan het uur van den dag en aan het aantal *frati* kunt gij zien welken rang de doode bekleedde. Wordt er een rijke of een adelijke begraven, dan heeft de optocht zeer laat en met eene lange reeks *frati* plaats, terwijl de draagbaar smaakvol bewerkt is. Was de doode een staatsman of een prins, dan wordt de lijkstoet door rijtuigen, in rouw, gevolgd. De koetsier en de lakeiën zijn uitgedost in hunne prachtigste livrei, de staatsiekleeden hangen van den bok met de familiewapens in goud er op. Bij enkele bijzondere gelegenheden is er ook een corps muziekanten bij. Wordt er een arme begraven dan zijn er juist genoeg *becchini* om de baar te dragen, dan loopen er twee *frati* bij, ieder met een klein kaarsje, en dan schijnt de zon nog in de straten, als zij het lijk gaan halen. Gewoonlijk heeft de begrafenis bij lieden uit den middelstand even na het Ave Maria plaats.

Als de stoet aan het sterfhuis is gekomen, gaan er vier mannen naar binnen om de ruwe kist te halen. Ondertusschen staan de overigen bij de deur te praten, te snuiven en oneerbiedig genoeg te lachen. Als de vier mannen met de kist beneden zijn gekomen en zij hun last op de lijkbaar geschoven hebben, wordt er een zwart kleed over geslagen met gouden garneersels, waarop een kruis geborduurd is, met een doodshoofd en doodsbeenderen. De vier dragers tillen de baar op hunne schouders en de overigen volgen met een akelig gezang. Zoo trekt de stoet naar de kerk, gevolgd door jongens en mannen, die papieren zakjes ophouden, waarin zij het van de kaarsen afdruipende was opvangen. Ieder neemt den hoed af, maakt een kruis of prevelt een gebed, als het lijk voorbij trekt. Van verre gezien maakt zulk een optocht, wanneer hij met zijn somber licht en zijn somber gezang daarheen gaat, onder sombere gebouwen en door nauwe straten, een weemoedigen indruk, doch hij verliest veel van zijne plechtigheid, wanneer hij van nabij wordt gezien,

want de *frati* zijn zoo plat alledaagsch en schijnen zoo gevoelloos, bij het werktuigelijk opdreunen hunner psalmen, dat alle betere en meer stemmige aandoeningen wijken voor een onoverkomelijk gevoel van afkeer. De dood schijnt weinig eerbiedwekkend voor hen, die er hun middel van bestaan aan ontleenen. De *frate*, die gehuurd wordt om te treuren en wiens ambt het is, voor loon de lieden naar hunne laatste rustplaats te geleiden, heeft geen gevoel meer voor hetgeen hij doet. De gewoonte heeft het verstompt. Doch, terwijl niemand van hen eischen kan dat zij altijd een even diepen weemoed met zich zullen omdragen, zou het toch betamelijk wezen dat zij althans een stemmig voorkomen hadden, in plaats van onder weg te praten en te schertsen en hunne neuzen vol te stoppen met snuif onder het *Miserere Domine.* Dit toch is de wijze, waarop de *frati* de dooden van Rome beweenen.

Somtijds, wanneer een kind of meisje plotseling is gestorven, in den bloei van jeugd en schoonheid, wordt het lijk in het wit gekleed, met bloemen bestrooid en ongedekt op de baar door de straten gedragen. Evenwel is dit in Rome minder het geval dan in Napels. Een waarlijk treffend en aandoenlijk schouwspel van dien aard zag ik eens te San Germano. Terwijl ik de poort van de stad doorging, zag ik bij den ingang het lijkje van een jong kind in een wiegje op de borstwering staan. 't Was in het wit gekleed, juist alsof het leefde. Het had een mutsje met kleurig lint op het hoofd. Om den hals en om de handen, die gevouwen op de borst lagen, had het een snoer van kralen. Het zag er zoo eenvoudig en lief en kinderlijk uit, terwijl het daar lag op het open voorplein, dat ik nauwelijks gelooven kon dat het dood was. Doch de handen en het gelaat waren te veel als van was, dan dat die schoonheid levend wezen kon. Het morgenlicht viel op het gelaat en de frissche koelte speelde met het lint, terwijl de landlieden er langs gingen en het kind met deelneming aanzagen en het aan de *Madonna* aanbevalen. Het was, zooals het daar vóór ons stond, met wieg en al, door de vrouw, die er nevens zat, op het hoofd van de Campagna hierheen gedragen en straks, als het voor het voor het volk ten toon was gesteld, zou zij het naar zijn grafje brengen. In Siena is het de gewoonte dat de ongehuwde boerinnen de kindertjes van het dorp, op het hoofd, naar de kerk dragen en daar de linten en het kantwerk, waarmede de lijkjes versierd worden, het eigendom der *contadina* worden, die het draagt, is er geen gebrek aan meisjes, die hare

goede diensten komen aanbieden. Om het lichaam van het kind is een koord gebonden, dat laag uit de mand, waarin het ligt, neerhangt. Het bijgeloof zegt, dat men voor iederen knoop, dien men in het koord legt, van den jongen hemelling eene voorspraak voor zijne ziel erlangt. Ieder dus, die kan, legt er een knoop in. Soms gebeurt het dat eene *contadina* er zoovele knoopen in legt, dat er voor de andere heilbegeerigen geene ruimte meer overblijft. Bij die gelegenheid kan de inhalige boerin er op rekenen dat zij boete betalen moet en booze woorden of klappen krijgt.

Ook in Corsica is het de gewoonte om de lijken der jongere meisjes, met bloemen getooid en voor ieder zichtbaar, naar het graf te dragen. *Ma quando sono vecchie vergini nò.* (Maar zijn het oude vrijsters, dan niet). Doch oude vrijsters zijn zeer zeldzaam in Italië. Gij ziet ze bijna niet, om de eenvoudige reden dat de vrouwen òf trouwen òf in een klooster gaan.

Ondertusschen is het lijk, dat de *becchini* en *frati* onder gezang en gewalm wegdroegen, in de kerk aangekomen. Daar wordt de kist vóór een der altaren op eene stellage of cataphalk gezet, op wier behang een doodshoofd met doodsbeenderen is afgebeeld. Op het altaar en om de kist worden kaarsen neergezet en dan wordt er voor de ziel van den gestorvene eene mis gelezen. Als dit afgeloopen is, wordt het lijk alleen gelaten, onder de hoede van een priester, die het bewaken moet en eindelijk komen des nachts ten 12 ure de *becchini* binnen, die het kleed wegnemen, de kist op de algemeene *carretta* plaatsen en haar met de overige naar het kerkhof van San Lorenzo brengen.

Het kerkhof van San Lorenzo, de eenige begraafplaats, die Rome bezit, ligt ongeveer eene mijl buiten de porta San Lorenzo, dicht bij de oude kerk van denzelfden naam. Het werd in 1831 door de Franschen gesticht. Vóór dien tijd moesten de armen, en minder gegoeden zich met zeer gebrekkige begraafplaatsen behelpen. Van de stad komende, loopt gij door eene laan met acacia's en olmen, tusschen muren van villa's naar het oude kerkhofpoortje heen. Hieronder doorgaande en den weg volgende, hebt gij een schoon gezicht op de Campagna en op de bergen. Op de helft van den weg ziet gij eene kleine kapel, die, aan de *Madonna* toegewijd, den wandelaar eene weinig bemoedigende schilderij vertoont. Op een blauwen grond ziet gij in de hoogte de Maagd met het Kind, beiden in volle glorie en daaronder liggen allerongelukkigste verdoemden in het hellevuur om bijstand te roepen. Er onder staat: *Salve Maria*, *regina Coeli*, *mater*

misericordiae (Heil u, Maria, Koningin des Hemels en moeder aller barmhartigheid).

Eenigen tijd geleden was dit *Campo Santo* (heilige akker) eene ontsiering voor Rome. Het was een plein met muren er om, en met groote ruiten van steen bedekt. Onder iederen steen was een gemetselde kuil. Dagelijks werden er twee kuilen geopend en in den een gingen al de mannen- en in den ander al de vrouwen-lijken, die door de *carrettone* (wagen) werden aangevoerd. De twee geslachten werden zeer zorgvuldig gescheiden.

Met Pius IX is eene nieuwe orde van zaken in het leven geroepen. De graven worden niet meer voor ieder opengesteld, maar alleen aan diegenen toegewezen, die behoorlijk een graf koopen kunnen. Daardoor is een einde gemaakt aan de akelige ophoping van lijken, voor welke geene behoorlijke plaats was en aan de nog verschrikkelijker opruimingen, die op dien grooten aanvoer volgden.

Ter vergoeding van hetgeen den Romeinen in dit *Campo Santo* ontnomen was, is een ander aangrenzend stuk land ommuurd en tot begraafplaats voor minder gegoeden ingericht. In de kapel, die er gebouwd is, worden de lijken, eenige uren vóór hunne begrafenis, neergezet en wordt voor de afgestorvenen dienst gedaan. Eene soort van kelder, onder den bodem uitgehouwen, dient in dit nieuwe gedeelte tot begraafplaats. Met het maken van vele andere verbeteringen is men tegenwoordig bezig, en zoo wordt de oude ergernis en grief tegen Rome, dat het niet voor zijne dooden zorgde, langzamerhand weggenomen. Thans wordt er om drie zijden van het kerkhof een fraai verwulfsel gebouwd, waaronder de rijken graven kunnen koopen en, zoo zij willen, gedenkteekenen kunnen plaatsen. De vierde open kant is van eene nieuwe kapel voorzien, die tegenover den ingang staat. Het hooge gedeelte van het kerkhof, waarheen men met trappen opklimt, is met boomen beplant en ook hier kan men een eigen graf koopen en monumenten of gedenkteekenen plaatsen. Enkele grafteekens zijn er reeds opgericht. Op een er van heb ik eens een bloemkrans zien liggen. Ik vermeld dit als eene bijzonderheid, omdat zoo iets in Italië bijna nooit gezien wordt. De Romeinen hebben een zeker onbestemd vermoeden dat het versieren der graven naar heidensch bijgeloof en afgodendienst riekt. Waarom en hoe weet ik niet, doch 't werd mij door een beschaafd man verzekerd, wien ik mijne bevreemding had te kennen gegeven over de onverschilligheid der Romeinen ten opzichte hunner graven.

Ofschoon het oude kerkhof, met de later daaraan toegevoegde begraafplaatsen, voor rijken en gegoeden bestemd is, koopt men zijne graven toch niet duur. De gemiddelde prijs voor een graf is 24 of met een gedenksteen 45 *scudi*. Doch de *Reverenda Camera Apostolica* (De Pauselijke schatkamer), die vergunning tot het houden der begrafenis verleenen moet, heft op ieder verlof, dat zij afgeeft, een recht van 15 *pauls* of van 10 *scudi*, zoo het lijk niet in een algemeen, maar in een eigen graf wordt bijgelegd. De tijden zijn veranderd, sinds San Gregorio den bisschop van Cagliari en Messina zoo streng behandelde omdat deze een prijs had gesteld op het bekomen van graven. *Ma che volete?* San Gregorio is lang dood en het Italiaansche spreekwoord zegt: *un cane vivo è meglio di un dottore morto* (een levende hond is meer waard dan een doode doctor). Behalve de onkosten, waarmee het verkrijgen van deze vergunning gepaard gaat, zijn er nog andere uitgaven te doen. Voor iemand, die ongeveer 30 *scudi* per maand verdiende en dus een jaarlijksch inkomen had van *f* 900 zal men aan den parochiepriester ongeveer 46 *scudi* of *f* 115 moeten betalen, waarvan men eene gespecificeerde rekening te huis krijgt en waarvan de gelden voor de missen en het waslicht wel het grootste gedeelte uitmaken. De priesters, monniken en dragers ontvangen weinig loon, doch maken de rekening alleen reeds door hun aantal hoog.

Buiten den wal van het *Campo Santo* is een groot stuk grond, waarin het *ignobile vulgus* (gemeene volk) wordt begraven, namelijk diegenen, welke te arm zijn om iets te betalen. 't Is een groot, eentonig en kaal veld, waarin iederen dag eene loopgraaf geopend wordt om de lijken daarin bij te zetten. De *becchini* brengen deze laat in den nacht op het kerkhof en zetten de kisten neder in den grooten kelder. 's Morgens worden zij weggehaald en op eene rij naast elkander in den grond geborgen. Een houten paaltje met een nummer wijst de plaats aan, waar de kist ligt, en als dit paaltje weggerot is, dan kan het Register alleen de plaats bepalen, waar deze of gene begraven is. Geen steen of boom of bloem is hier te zien. 't Is op dezen doodenakker eenzaam en verlaten. Er heerscht eene eentonigheid, die u drukt. Eene groote tegenstelling hiermede maakt de Protestantsche begraafplaats. Daar wuiven de cipressen in de koelte. Daar heeft de liefde van vrienden en betrekkingen menigen bloemstruik geplant. Daar zingen de vogels en bloeien de rozen en hangen de klimopranken neder van den muur. Alles, wat gij daar ziet,

boeit u. Het is als heeft het kerkhof medegevoel met den eenzamen bezoeker, die op de graven zijner geliefden komt weenen. Hij is er niet als een, die treurt zonder hoop, maar op het armen-kerkhof bij het *Campo Santo* van San Lorenzo grijnst de dood u van alle kanten tegen en kan zelfs het vergezicht op de Campagna u niet troosten.

Een graf te bekomen in de kerken is, na de stichting van het nieuwe kerkhof, niet alleen zeer moeielijk, maar ook zeer kostbaar geworden. 't Is zoo duur dat alleen de rijksten het bekomen kunnen en het voorrecht, om hier te liggen, is zóó groot dat alleen lieden van aanzien het kunnen verkrijgen. Hun echter, die zich tot de Roomsche Kerk bekeeren, wordt het gaarne gegund. Immers de marmerplaat, waarop hunne heilvolle bekeering vermeld staat, is een geschikt middel om anderen te lokken.

In de kerken worden geestelijken: Pausen, Cardinalen en hoogwaardigheidbekleeders der Kerk begraven. Zoo ook worden de monniken en nonnen bijgezet binnen de muren van het klooster. In sommige *basiliche* (hoofdkerken) zijn ook bijzondere kapellen, die door de Pausen gesticht zijn voor de adelijke families, waartoe zij behoorden en die nog steeds als begraafplaatsen voor deze families dienen. Merkwaardig zijn die van het geslacht Corsini in de San Giovanni en Laterano en die van het huis Borghese in de Sta Maria Maggiore. Niets evenaart de pracht van het marmer, dat daar te zien is. De vergulde zolderingen, het kunstig lofwerk, de edelgesteenten, schilderijen, *bassirelievi*, beeldhouwwerken, zuilen, beelden en tombes, die gij daar ziet, dit alles, schoon binnen eene kleine ruimte besloten en in den *barocco*-stijl van eene vroegere eeuw vervaardigd, levert in één woord een treffend schouwspel op.

Doch er is één grafkelder binnen de muren van Rome, die alles, wat er van dien aard bestaat, in merkwaardigheid overtreft. 't Is de onderaardsche begraafplaats der Capucijner kerk. Gij gaat een donkeren trap af en komt in een langen breeden gang, waarin vier kamers uitkomen, allen gewijd aan den dood. Hooge getraliede bovenlichten nemen de duisternis weg. De grond, waarop gij staat, is heilige aarde, die van Jeruzalem gehaald is. Daarin worden de *frati* begraven zonder kist en met hunne monnikspijen aan. Als het vleesch in de aarde vergaan is, wordt het geraamte weder opgehaald en met een kleed bedekt, zooals de monnik in zijn tijd droeg Zoo wordt hij opgezet bij de andere doode *frati*, die in de nissen langs den muur de bezoekers

tegengrijnzen. Eindelijk vallen de geraamten uit elkander en dan worden zij weggeruimd om voor nieuwe plaats te maken. 't Is eene vreeselijke gewaarwording, deze sombere spookachtige rij vóór zich te zien. Sommigen schijnen u uit de diepe oogholten aan te kijken, anderen hebben nog de overblijfselen van haar en baard op den kalen schedel en de beenige wangen, allen hebben een akeligen grijnslach om den mond.

De doodenkamer zelve is als opgebouwd van beenderen. Rij aan rij staan de doodshoofden op elkaar langs den wand, met nissen er tusschen, voor de schrikwekkende beelden, die ik beschreef. 't Is een kamerbehang van doodshoofden. Daarbij zijn er allerlei versieringen gemaakt van scheenbeenen, ribben en ruggegraten, die in arabesken geschikt de zoldering bedekken. Eene kroon hangt aan wervelbeenderen, als aan kettingen, van de zoldering neder. Pilaren en kapiteelen van doodsbeenderen schijnen het verwulf te stutten. De monniken, die u deze wonderen vertoonen, zijn er zeer trotsch op en schijnen met verlangen het uur te verbeiden dat ook zij daar mogen liggen. Ook doen zij u opmerken dat er volstrekt geene lijklucht in dezen grafkelder is. 't Is zeggen zij, de eigenaardigheid dezer aarde, dat zij alle lucht aan dooden ontneemt. Ik vond dit zeer merkwaardig; maar wenschte wel dat die aarde een gelijken invloed op de levende monniken mocht uitoefenen.

Sommige geestelijke Broederschappen in Rome hebben het recht behouden hunne eigene dooden zelven te begraven en onder deze is er eene: de *Arciconfraternità della morte e dell' orazione* (de Aartsbroederschap des Doods en des Gebeds), die zich tot taak stelt alle lijken te begraven, die op de Campagna of in de stad mochten gevonden worden. Deze broederschap, die in 1551 door een priester van Siena, Crescenzio Selva, werd gesticht en wier statuten van 1560 door Pius IV werden bekrachtigd, is thans gevestigd in de strada Giulia. Zij bestaat uit eenige hoogst achtingswaardige mannen, die een *sacco* (een zak of kap over het hoofd) dragen van zwart grof linnen. Zoodra er bericht wordt dat er op de Campagna een lijk gevonden is van een arm mensch, wordt hiervan kennis gegeven aan een zeker aantal broederen, die zonder uitstel naar hun bidvertrek gaan, hun *sacco* aandoen en uitgaan om het lijk op te sporen. Of het dag of nacht, koud of warm, stil of ruw is, maakt geen verschil. Soms moeten zij verre tochten maken en eens, onder Clemens VII, toen er eene groote overstrooming had plaats gehad van den Tiber, haalden

zij sommige lijken terug, die tot Ostia en Fiumicino waren weggespoeld. Zij nemen eene lijkbaar en dragen daarop het gevonden lijk naar de stad, met eene zwarte banier, waarop een doodshoofd met twee gekruiste beenderen is afgebeeld. Ondertusschen heffen zij het *Miserere* en Psalmen aan. Zij mogen de lijken, die zij op de Campagna of in de stad vinden, begraven waar hun goed dunkt, doch gewoonlijk geschiedt dit op de begraafplaats bij hunne bidkapel. Daar heeft *in ottavario de' Morti* ('t octaaf, acht dagen na den dood) eene zonderlinge tentoonstelling en eene vreemde plechtigheid plaats. De onderaardsche tombes zijn behangen en bezet met beenderen, die architectonisch geschikt zijn. Eene lamp van beenderen hangt van de gewelven en aan het eene einde van het onderaardsch vertrek staan levensgroote beelden met hoofden en handen van was, die goed gevormd en doeltreffend geschilderd zijn. In eigenaardige kleederdracht gehuld, stellen deze beelden een bijbelsch tafereel voor. Eene zelfde tentoonstelling vindt gij ook in andere begraafplaatsen, zooals in die van Santo Spirito, van de SSmo Salvatore, van de Santa Maria in Trastevere en Della Consolazione. Op de plaats, waar de doode gevonden is, staat een zwart kruis.

De begrafenis van een Paus is natuurlijk eene zaak van veel gewicht en van vele plechtigheden. Ook zijn er van die eigenaardige gebruiken aan verbonden, die de moeite der kennismaking wel waard zijn. Zoodra de Paus den geest gegeven heeft, komt de Cardinaal Canselier, in *paonazzo* (in het paarsch) met de *chierici* (klerken) der *Reverenda Camera Apostolica* (Pauselijke Schatkamer) het vertrek binnen en bedekt het gelaat van den doode met een witten zakdoek. De Cardinaal knielt neder, doet een kort gebed en neemt, als hij opgerezen is, den zakdoek weer weg. Nu slaat hij drie malen met een zilveren hamer op het voorhoofd van het lijk, terwijl hij bij iederen slag het bij name opeischt te antwoorden. Het lijk blijft stom — en nu verzekert hij plechtig aan degenen, die met hem zijn, dat *Il papa è realmente morto* (de Paus werkelijk dood is). Daarop wordt de Psalm: *de Profundis* (CXXX, 1.) gezongen en het lijk met wijwater besprenkeld. De *Monsignore Maestro di Camera* (de Pauselijke schatmeester) geeft aan den Cardinaal Canselier de *anello pescatorio* (visschersring) over. De notaris maakt van den dood des Pausen en van de overdracht van den ring eene officiëele acte op. De Cardinaal geeft den Senaat schriftelijk kennis van het sterfgeval en beveelt dat de groote klok van het Capitool

moet geluid worden. Als het doffe gebombam dezer zware klok in Rome wordt gehoord, dan weet de gansche wereld dat de Paus niet meer is en wordt haar doorluchtig voorbeeld door al de andere klokken van Rome gevolgd.

De *penitenzieri Vaticani* (penitentiarissen van het Vaticaan) wasschen nu het lichaam met warm welriekend water en 24 uren na den dood wordt het gebalsemd. Deze verrichting heeft plaats onder toezicht van den dokter, die den Paus behandeld heeft en in tegenwoordigheid van een lid der Apostolische kamer, van den geneesheer dier kamer, van den *archiatro* (eersten geneesheer) en den *speziale palatino* (hof-apotheker). Het hart wordt afzonderlijk gebalsemd en in eene vaas geplaatst, die, wanneer de Paus op het Quirinaal overleden is, naar de kerken van Sint Vicenzo of Anastasio vervoerd wordt of, als hij op het Vaticaan gestorven is, naar de Sint Pieter. Daarna wordt het lijk in Pauselijke ordekleederen gehuld. Het krijgt een wit onderkleed aan met gouden kwasten, een koorkleed, een bisschopsgewaad, het pauselijke roode kapje en de stool. Zoo wordt het op een praalbed en onder een *baldacchino* of troonhemel ten toon gesteld, gewoonlijk in de vergaderzaal van het consistorie. Vier waskaarsen staan er om heen en zoo blijft het met eene wacht van Zwitsers en *penitenzieri Vaticani* liggen, totdat de derde dag verstreken is. Dan wordt het lijk naar de Sixtijnsche kapel vervoerd. De optocht, waarmede het naar deze zijne tweede pleisterplaats wordt overgebracht, is bij uitstek plechtig en indrukwekkend. Het wordt voorafgegaan van zes dragonders, twee fakkeldragers, twee *battistrade* (verkenners), vier trompetters en eene compagnie ruiterij. Daarop volgen twee trompetters van de *guardia nobile*, vier gardes te paard en eene compagnie Zwitsers met den kapitein en de vlag, die bij dezen treurmarsch opgerold is. Vervolgens komt de ceremoniemeester, die te paard het lijk vooraf gaat. Dit wordt in een draagstoel door twee witte muildieren getorscht en is omringd van een aantal *palafrenieri* (stalknechten) en *sediari* (dragers) met brandende toortsen van witte was. Het wordt gevolgd door twaalf *penitenzieri* der Sint Pieter, in het wit en met fakkels. Zij zeggen onophoudelijk gebeden op en worden aan beide zijden begeleid door de *guardia nobile* te voet en twee rijen Zwitsers. Daarachter loopt de commandant der *guardia nobile* met een deel der garde te paard, de hoofdofficieren en de Pauselijke stalmeester. Eene afdeeling artillerie met zeven stukken geschut en eene compagnie carabiniers besluiten den trein.

Zoo wordt het lijk op de Scala Regia (de koningstrappen van het Vaticaan) gebracht, waar het van den draagstoel wordt genomen en op de prachtige baar geplaatst, die het in de Sixtijnsche kapel zal brengen. Hier wordt het in volle Pauselijke kleeding gestoken, geheel in het rood, met alles en alles, wat tot de Pauselijke waardigheid behoort, aan en om. Hier worden ook gebeden opgezegd tot den volgenden morgen. Dan verschijnt het Heilig College der Cardinalen in het paarsch gekleed en van het kapittel van het Vaticaan en het Pauselijke koor vergezeld, dat het lied „*Subvenite Sancti Dei*" zingt. De Canunnik decaan van het kapittel geeft nu aan het lijk de absolutie met de gewone kniebuigingen. Dit wordt vervolgens op de baar door de Scala Regia in de hoofdkerk van Sint Pieter gebracht, gedragen door acht kapelanen en omringd van de gardes, terwijl de kanunniken de slippen van het lijkkleed houden. Het kapittel gaat voorop met brandende fakkels en de Cardinalen volgen en zingen het *Miserere* en *De Profundis*.

Drie dagen lang wordt het lijk in volledig plechtgewaad in de kerk ten toon gesteld met een kruis op de borst en twee Pauselijke hoeden nevens zich. De schoenen komen uit het kleed te voorschijn zoodat de geloovigen die kunnen kussen. Op den avond van den derden dag heeft de begrafenis plaats. Eerst wordt het lijk nog in de kapel van het Pauselijke koor gebracht, waar het in de kist van cipressenhout wordt bewierookt, terwijl er kerkliederen worden aangeheven. Dan wordt het in de kerk gebracht en wordt het aangezicht door den Cardinaal *nipote* (Cardinaal-neef) of iemand van zijne betrekkingen met een witten sluier bedekt. Er worden drie zakken met gouden, zilveren en koperen muntstukken, die onder de regeering van den gestorven Paus geslagen zijn, in de kist gedaan. De eerste Cardinaal bedekt het lijk met een rooden doek en plaatst er nevens een blikken koker, waarin op perkament de daden van den doode zijn opgeteekend. Het deksel wordt dicht gemaakt en verzegeld, waarna de eerste kist in eene tweede van lood en in eene derde van hout besloten wordt. De laatste kist wordt, van zeven zegels voorzien, aan de zorg van het kapittel opgedragen. De kist van den voorgaanden Paus wordt uit hare nis te voorschijn gebracht en terwijl zij in de *Grotte Vaticane* (de gewelven van het Vaticaan) wordt nedergezet, wordt hare plaats door den jongst overleden Paus ingenomen. Alles wordt besloten door een aantal missen en eene lijkrede.

Ook de begrafenis van een prins of *Marquese* heeft hare bijzondere plechtigheden. De kamers worden met zwart behangen, er worden drie of vier altaars in het paleis geplaatst, er wordt dienst gedaan en het lijk wordt ten toon gesteld, met een zwaard bij zich en gekleed in *abito di citti* (stedelijk ambtsgewaad). In een lijkwagen, die met zwart behangen wordt en waarop de koetsier pronkt in zijne rijkste livrei, wordt het lijk met fakkeldragers, bedienden en grenadiers naar zijne laatst rustplaats gebracht. Vrienden en bekenden laten hunne rijtuigen met veel staatsie en met fakkellicht volgen. Na een tijd lang zeer voornaam ten toon gesteld te zijn, gelijk een vorst toekomt, zinkt hij met al zijne voornaamheid even onherroepelijk in den deftigen familiekelder als de voor dood van de Campagna opgeraapte schooier in het graf der *Arciconfraternità.*

HOOFDSTUK XVIII.

DE ZOMER IN STAD.

De vloed der vreemdelingen, die in het najaar komt opzetten en die de straten van Rome gedurende den winter overstroomt, ebt, als het voorjaar vordert, langzaam weg. Voordat de laatste dagen van Juni voorbij zijn, is Rome leeg en stil en Romeinsch. Den ganschen dag brandt de zon op de lava-bestrating en zij, die omstreeks den middag op straat zijn, kruipen in de schaduw voort en zoeken die op, waar zij haar maar vinden kunnen. De winkels sluiten de oogen en alles gaat slapen. Het geplas der fonteinen klinkt luid en verkwikkend op de pleinen, een enkel rijtuig rolt over de straat; doch het klinkt alsof het nacht is en zaagt gij het felle zonlicht niet, gij zoudt het ook waarlijk voor nacht houden.

't Is de tijd der *siesta* en *siesta* te houden is een algemeen en een oud gebruik in Italië. Varro noemt haar zijn *Somnus insiticius* (tusschen-slaapje) en verklaart dat hij er onmogelijk buiten kan. Cicero spreekt van eene *meridiatio* (middagslaapje). Augustus maakte er geregeld gebruik van en Plinius, de jongere, verklaart dat hij gewoon is om 's zomers 's middags te slapen. Seneca, Theoderic, Julianus, en vele anderen hebben eveneens beleden dat zij dezelfde gewoonte hadden.

Omstreeks den middag wandelden de goden en geesten over de aarde, zoo meende men weleer. De Heer verscheen aan Abraham, terwijl hij voor de deur van zijne tent zat en „de dag heet werd". In den 91sten Psalm wordt gewaagd van „het ver-

derf", dat op den middag verwoest. St Jerôme verhaalt dat die geesten van den middag zeer gevaarlijk zijn. Theocritus geeft aan de herders den raad dat zij om 12 ure niet op de fluit moeten spelen, want dat zij Pan zouden wekken, die omstreeks dezen tijd wat humeurig en dwars is. Is *Phoebus in axe* (de zon op haar hoogtepunt), zoo zegt Lucanus, dan vreezen de priesters zelven voor verschijningen van goden en Ovidius laat Diana 's middags den slapenden Acteon beschouwen. Zoo werd Paulus van het verblindend licht omschenen en hoorde hij de stem, terwijl hij Damascus genaakte „omtrent den middag". Ook was het middag toen Sant Antonio den Hippocentaurus zag.

Hoe het zij, het is zeker dat de middag in het zuiden het kwade oog heeft en dat hij hem, die zich te zeer in zijne stralen waagt, soms gevoelig treffen kan. Het geloof dat de goden in den droom verschijnen, geeft wellicht de verklaring aan de hand, waarom men de goden ten twaalf ure, het uur van de *siesta* verwachtte, terwijl de gedrukte staat der hersenen er zeker veel toe bijbracht dat zij ook werkelijk werden gezien. Ofschoon de middag-*siesta* thans nog door geheel Italië in zwang is, bestaat dit bijgeloof van vroeger niet meer.

Bij het nederdalen van de zon en het lengen der schaduwen waken de Romeinen op. Karren ratelen, ramen worden geopend en allerlei straatgeroep vervult de lucht. Voor het *Caffè* zitten de habitués zich te laven met verfrisschende dranken, terwijl zij geheimzinnig spreken over de schandalen, die geschied zijn of over politiek. Ook worden nu de nieuwsbladen ter hand genomen, die in Rome niet 's morgens maar 's avonds uitkomen. In de *Giornale di Roma* of in de *Osservatore Romano*, gewoonlijk *Somarone* genaamd, kunnen de abonnés lezen wat de Paus gisteren deed en wat hij van daag zal doen. Zij kunnen, zoo zij willen, alle Pauselijke aanspraken en brieven lezen, beiden vol *issimi*, zij kunnen bericht krijgen van wat drie maanden geleden in America of Brazilië voorviel, zij mogen zich verheugen over de bekeeringen in Timbuctoo en zij kunnen kennis nemen van den barometerstand in Parijs, Turijn en Rome en van al de goddelooze daden der Piëmonteezen, terwijl zij eindelijk op de hoogte blijven van de kerkelijke feesten, de theaters en de laatste telegrafische berichten — alles voor 5 *baiocci*. Eene andere stad zou wellicht met zulke nieuwsbladen niet tevreden zijn, doch de zedelijkheid vordert dat deze „stad voor de ziel" vreemd blijve aan het geklap en gebabbel van de vrije pers. Ook ontmoeten de denk-

beelden van omwenteling en hervorming, die de wereld zoo bitter schaden, een onwrikbaren slagboom op de Romeinsche grenzen. De censuur is in Rome bij uitstek gestreng en maar weinige boeken van vrijzinnigen inhoud komen er binnen. De redenen, waarom de Kerk boeken en nieuwsbladen keurt, is gemakkelijk te begrijpen, doch dat zij het doet brengt haar zelve in de grootste gevaren. Hoe meer de krachten en wenschen van een volk worden gedrukt, des te meer kans bestaat er dat zij in eene omwenteling zullen losbreken. Er is geene betere veiligheidsklep voor de hartstochten van het algemeen dan de vrijheid om die te mogen uiten. Er bestaat geen beter middel om een volk van zijne dwalingen te genezen dan het stil zijn gang te laten gaan en het die dwaling vrij te laten uitspreken. De gedachte blijft toch vrij en is niet te bedwingen. Verkeerde gedachten zetten zich vast, wanneer zij niet worden besproken en de goede en edele gedachten ontaarden tot dweperij en tot woede, wanneer zij niet voor het licht mogen treden.

Terwijl sommigen hun *Caffè* opzoeken, gaan anderen naar buiten en zoeken de *osteria*'s op, buiten de Porte Pia, waar zij onder de boomen hun rooden wijn drinken en de frissche lucht der Campagna inademen. Weder anderen begeven zich naar het koeler Mausoleum van Augustus, waar zij eene sigaar rooken en de tooneelvoorstellingen bijwonen. Sommigen drentelen op den Monte Pincio, of zitten onder de acacia's en olmen van die zelfde tuinen van Lucullus, waar Messalina zich overgaf aan hare zedelooze vermaken. Is het avond, dan vult zich het Corso met wandelaars, die lachend en pratend heen en weer drentelen. De maan rijst boven de stad op en vult de opene pleinen met haar licht en laat de ruischende, muziekale fontein tintelen in een zachten zilverglans. In de straten staan de donkere gevels als silhouetten afgeteekend tegen de heldere lucht. In de *caffè*'s en de *osteria*'s klinken de tonen van mandolines, fluiten en guitaren. Hier komt een groepje zangers aan, daar wordt de *salterello* gedanst in een wijden kring van belangstellende toeschouwers. Alle ramen zijn open en tegen het licht, dat in de kamers is, teekenen zich hier en daar donkere gedaanten af, die naar beneden zien. Vóór de deuren der apothekers zitten de Romeinsche geneesheeren te praten, allen met eene stok met gouden of ivoren knop in de hand, dien zij met zekere pedanterie onder de kin of den neus houden, alsof er eene stem in huisde, die hun geheimenissen mededeelde. Geen geneesheer in Rome zonder stok.

't Is een oud kenteeken van zijn ambt en oorspronkelijk draagt hij het en houdt hij het onder den neus om zeer geldige redenen. De knop van den stok toch was met kruiden en specerijen gevuld en de dokter was gewoon hieraan te ruiken, ten einde zich bij de zieken tegen besmetting te vrijwaren. Deze reden van zijn bestaan heeft thans opgehouden, maar de gewoonte om een stok te dragen en dien aan den neus te brengen is nog altijd gebleven.

Behalve dansen en wandelen, drinken en zingen, heeft men gedurende den zomer in Rome nog andere en meer eigenaardige uitspanningen. Een dezer vermaken is bekend onder den naam *Luna d'Agosto* (de maan van Augustus). Bij helder maanlicht stroomen de Romeinen op een Augustus avond bij menigte naar het Colosseum. Achter den Monte Albano oprijzende vertoont de maan hare prachtige schijf tusschen Monte Porzio en Frascati. Zij klimt hooger op aan den hemel en giet bij volle stroomen haar teederen glans in den vervallen romp van dit oud en grootsch amphitheater. De brokkelende muren weerklinken van het verward gedruisch van allerlei stemmen. Geene vreemde talen worden er gehoord. Alleen het zachte bastaard Latijn van het moderne Rome trilt door de lucht, met gelach van meisjes en gedreun van gezang.

Een ander zomerfeest is het spel *gatta cieca* (blinde kat, bij ons: blindeman) dat 's avonds plaats heeft op de piazza del Popolo. Dit plein behoort tot de schoonste van Rome en bij maanlicht vooral levert het met zijne eigenaardige omgeving en zijne monumenten een treffend schouwspel op. De hellingen van den Monte Pincio rijzen met hare boomen, beelden en kolommen als uit het plein op. Eene rij Dacische gevangenen, staat met Phrygische muts en tuniek en met over elkaar gevouwen armen op de marmeren balustrade en kijkt somber neer op het plein. Onder de beelden van Rome en Neptunus daalt een doorschijnende sluier van water, met een zacht gemurmel, in de bekkens neder. Donker en grimmig rijst hier de groote poort van Michel Angelo op. Daar tegenover liggen de drie hoofdstraten van Rome, de Babuina, Ripetta en het Corso, die uit den cirkelomtrek van het plein, als spaken uit de as van een wiel, komen uitstralen. Zij worden gescheiden door de tweelingskerk van Sta Maria de Miracoli. Paleizen omgeven een deel der piazza en bij de poort ziet gij de kerk en den piramidalen toren der Sta Maria del Popolo, die met hare steenen trappen een

barsch voorkomen heeft. In het midden van het plein staat de oude obelisk, die zich eens verhief voor den zonnetempel van Heliopolis en aan den voet van dit eerwaardig gedenkstuk liggen vier Egyptische leeuwen water te gieten in de kom. Onder dezen obelisk, waarop duidelijke hiëroglyphen geteekend staan, kan, zoo de oudheidkenners te vertrouwen zijn, Mozes eens gewandeld hebben. Hier glijdt zijne lange smalle schaduw bij het vorderen van den tijd over de ronde piazza, als een wijzer op de wijzerplaat van een reusachtig uurwerk. Toen Rome nog maar een moeras was, wees hij reeds met zijn vinger omhoog naar den Egyptischen hemel. Egypte en Griekenland, de Romeinsche Republiek en het Keizerrijk, Isis, Osiris, Zeus, Jupiter — zij zijn allen voorbijgegaan sinds hij uit de steengroeve is uitgehouwen. Achttien christelijke eeuwen zijn er overheen gegaan, sinds Augustus dit monument naar het middelpunt der wereld bracht; maar onversleten en ongeschonden, met hoeken en opschriften zoo zuiver als in de dagen van Ramses, staat het daar om in zijne onvergankelijkheid te spotten met de voorbijgaande menschengeslachten, die het in zijne schaduw zag komen en gaan. Soms echter moet hij een sterk heimwee gevoelen naar zijn vaderland; dan vooral, wanneer de bevolking van het nieuwe Rome zich om hem heen dringt om de *girandola* (vuurkrans) als eene vuurschijf naar de lucht te zien vliegen; want dan stijgt er eene lucht van uien en knoflook langs zijne zijden op, die hem herinneren moet aan de dagen, toen de Egyptenaren deze groenten als hunne eerstelingen offerden op de altaren der goden. Soms wanneer de scherpe, afgebroken stemmen der *morra*-spelers weerkaatsen op zijn rood graniet, moet hij onwillekeurig denken aan het roemvol weleer, van bijna vier duizend jaren her, toen hetzelfde spel door zijne bouwlieden werd gespeeld. Ook de processies met de altaarkastjes moeten hem soms bitter weemoedig maken.

Doch wat de obelisk ook gewoon was in Egypte te zien, thans ziet hij op schoone zomeravonden neder op het *gatta cieca*, dat de Romeinen in zijne hooge nabijheid spelen. Een van de spelers wordt geblinddoekt en moet, na drie malen te zijn omgedraaid, blindelings naar een vooraf bepaald punt van het plein gaan, waar de prijs ligt. Hij heeft een stok bij zich, om zijn weg te banen, en moet daarmede den prijs aanraken. De drievoudige omdraai brengt den blindeman gewoonlijk zoo geheel van den koers, dat hij terstond de tegenovergestelde richting opgaat en allerlei dwaze vergissingen maakt. Vooral is het aardig

te zien met welk een fier zelfvertrouwen hij den verkeerden weg pleegt op te gaan en welke schuchtere en aarzelende bewegingen hij maakt, wanneer hij recht op den prijs zou afgaan. Met kinderlijk vermaak wordt dit spel gespeeld. De *piazza* is vol van toeschouwers en als de spelers, die onder den obelisk zijn geblinddoekt, te zamen de reis aanvaarden met moed en drift, terwijl ieder van hen een anderen kant op gaat, als daarna zekere twijfelingen en vreezen de blindemannen bevangen, zoodat zij beginnen te aarzelen en te talmen, als zij, de goede aanwijzingen der omstanders wantrouwende, met opgestoken hoofd de verkeerde richting inslaan, of als er een op de fontein afgaat en in zijne vaart in het water duikelt, dan is het onder de toeschouwers louter vreugde en deelneming, louter geroep en gelach. Het heeft zijne kindsheid nog dat oude Romeinsche volk en het bevestigt zich in het bezit er van door die volksvermaken en spelen, die aan zoo menig ander volk ontbreken. Hoe vele ongelukkige bedorvene gestellen zijn er, slachtoffers van stikkend warme vertrekken, duffe werkplaatsen, kelderachtige kantoren en van zenuwachtige overspanning? Al dat inspannen van hersens en oogen, dat stil zitten, dat rekenen, dat suffen in winkels, dat machineleven in de fabrieken maakt dén mensch maar al te wijs en te deftig, bederft zijn bloed en zijn hart, maakt hem ziekelijk en oud. Voor die allen was het *gatta cieca*, waarop zij misschien uit de hoogte hunner ziekelijke wijsheid met minachting nederzien, een heerlijk ding — kinderachtig? een man als een kind is beter dan een oudmannige jongen. Mocht ik wetten maken, ik zou de beoefening van allerlei volksspelen opnemen onder de verplichte vakken van onderwijs, ik zou niemand tot eenige waardigheid willen toelaten, die niet gedurende de twee aan zijne benoeming voorafgaande maanden minstens eenmaal 's daags hartelijk had gelachen. Misschien werkte het niet ongustig op de debatten in de volksvertegenwoordiging. Persoonlijke veten konden tevens op het grasveld worden afgedaan en behoefden zich niet in de beraadslagingen over 's lands belangen te mengen.

Ieder, die in Rome geweest is, heeft de *girandola* gezien op Monte Pincio, doch niet ieder heeft de *fochetti* bijgewoond in het Mausoleum van Augustus. Immers de laatstgenoemde hebben in den zomer plaats en dan behoort Rome den Romeinen. De *fochetti* zijn vuurwerken, die de eene of andere gebeurtenis b. v. den brand van Troje vertoonen. Het tooneel stelt de rots van

Ilium, Minerva's tempel en Priamus' paleis voor. Als het vuurwerk ontstoken wordt, loopt de vlam, van een krakend geluid vergezeld, over het gansche tooneel. Uit kolommen en architraven, uit daken, deuren en ramen breken de vlammen uit. Hier valt een regen van vonken, daar hebben geweldige en snel elkander opvolgende ontploffingen plaats, aan alle zijden vliegen vuurpijlen in de lucht. Eindelijk wordt alles door de prachtig gekleurde vlammen omvat, die rookend en gloeiend hare tongen van vuur tegen den hemel opsteken. Dan komen de Grieken met het Trojaansche volk. Zooals gewoonlijk, wordt ook hier dat volk vertegenwoordigd door een paar mannen met een paar jongens, die geweldig schreeuwen en zoodoende het oor trachten te vergoeden wat het oog missen moet. De Grieken hebben fakkels en steken den brand in de huizen, die draaiende zonnen vertoonen en vuurpijlen naar boven zenden en in een Bengaalsch vuur van allerlei kleur staan te gloeien. Te midden van het gesis, geknetter en gedonder, stort de tempel van Minerva, in wolken van smook, op den grond. Nu is het paleis van Priamus aan de beurt en wanneer dit op zoodanige wijze van één splijt dat de slaapkamer en de groote zaal te zien komen, waarin allerlei vuurwerk ontbrandt, dan rijst er handgeklap en een geschreeuw van verrukking uit de menigte op, dat met het schieten op het tooneel leven genoeg maakt om de Caesars van onder het gebouw te doen oprijzen.

Andere geliefkoosde onderwerpen zijn: de brand van Saguntum, die van Rome onder Nero en die van het kapitool onder Vespasianus. Deze laatste vertooning boeit het volk meer dan de andere, want dan ziet het den tempel van Jupiter Capitolinus, de Tabularia (het Rijks archief) en de Tarpeïsche rots, die zijn trots streelt en het zijne oude dagen herinnert.

De vuurwerken van Rome zijn gewoonlijk met veel vernuft ingericht en de *girandola* en *fochetti* hebben soms eene verrassende en treffende uitwerking. Doch niets overtreft de *moccoletti* (kaarsjes, lichtjes) waarmee het Carnaval wordt besloten. Duizende kleine waskaarsen fladderen heen en weder, alsof er leven in was. Zij dansen langs de balkons en vóór de open ramen, zij trillen over het gansche Corso, zij flikkeren van rijtuig op rijtuig, zij vlammen op den opgeheven wandelstok, vervolgd door waaiende of klappend heen en weer geslagen zakdoeken, die de lichtjes gedurig willen uitblusschen. *Ecco il moccolo-moccolo!* (Hier is mijne kaars!) zoo wordt er geroepen, terwijl het vlammetje blij en vroo-

lijk flikkert. *Senza moccolo — senza moccolo* (zonder kaarsje!), zoo wordt er spottend gejuicht als er een lichtje is uitgebluscht. Als zwermen van vurige vliegen dwalen de *moccoli* door het Corso en altijd geven zij een vroolijken avond.

Bij het geflikker dier lichten verlaten wij Rome en nemen van de eeuwige stad een aangenamen indruk mee. Met gezang deden wij onzen intocht, met vuurwerk gaan wij weg. Meer en meer begint Rome eene stad te worden naar de gelijkenis dier steden, die de vreemdeling in het Noorden achterlaat. Hoe anders was het hier vroeger, toen in de stad man tegen man en partij tegen partij stond, toen de straten op eens konden dreunen van een onverwacht gevecht, toen een schot of degenstoot op den openbaren weg niet zeldzaam was, toen de grooten zich opsloten in hunne paleizen achter getraliede vensters, en alle deugnieten zich slechts onder de bescherming hadden te stellen van een Orsini of een Colonna om ongedeerd door de straten te gaan, met de wapens van het huis op den wapenrok. Wilde vermaken, verkwistende weelde, gruwelen en dwaasheid wonderlijk gemengd — wat al heeft Rome niet opgeleverd! Nog niet geheel is dat alles voorbij, de goede oude tijd heeft nog niet geheel en al uit. Neen! De verdienstelijke Cardinaal Antonelli waakt daartegen en is op het gelukkige denkbeeld gekomen de pijnbank weder in te voeren. Ook zijn er nog gevangenissen en kerkers, waarin roovers, moordenaars en staatsgevangenen bij elkander in ééne zaal worden opgesloten. Aan ongezonde hospitalen ontbreekt het niet. Op het land ziet gij de gevangenen nog achter een tralievenster op straat kijken en hoort gij hen bedelen en vloeken. Nog zijn er geheime rechtbanken, die gesloten zijn voor het publiek en wier pleitredenen in het Latijn worden gedrukt. Nog zijn de straten 's nachts niet geheel en al zuiver. Soms komt de Romein tot zijne middeleeuwsche neigingen terug en eischt hij in eene kwalijk verlichte straat uw horloge of uwe beurs. *Ma che volete?* Zouden wij dat veranderen? Zijn dan de wetten onzer vaderen niet goed genoeg meer voor ons. Is deze tijd dan alleen wijs? 't Verleden wist het wel. Als een man de waarheid niet wil zeggen, dan moeten wij hem er toe dwingen. Daartoe is de *Cavalletto* ('t paardje, de pijnbank) een uitstekend

middel, dat wij in een oogenblik van zelfverblinding hebben afgeschaft. Wat de openbare rechtbanken betreft, zij werken slecht. De Kerk weet wat goed is, en als het volk wijsneuzig en ongeloovig is, dan moeten de gevangenissen vol zijn. Rooverij en diefstal is verdwenen uit die streken, die dwaas genoeg zijn geweest om zich van Rome's bestuur af te scheiden, terwijl het een en het ander in den Romeinschen staat nog niet uitgeroeid is. Doch goddeloosheid is erger dan roof. Het oproerige hart is de vreeselijkste roover. Voor andere dieven liggen verontschuldigingen genoeg gereed. Het vaderlijk bestuur van Rome meet niet alles zoo ten nauwste uit. Slechts hij, die de Kerk aantast, slechts hij, die geheime wenschen koestert voor vrijheid en waarheid, slechts hij, die het wereldlijk gezag aantast, is slecht en verdorven, en moet voorbeeldig worden gestraft. Op het overige moet men zoo streng niet zijn. Sommige menschen zelfs, wier algemeen bekende praktijken in andere steden reeds lang zouden geweerd zijn, worden hier dan ook geduld en bijna begunstigd. Zij maken zich de politie te vriend, die, deelende in hunne winsten, hen ongemoeid laat. Doch als gij den weg weet, is dit minder lastig dan gij denkt. Is u iets ontstolen b. v. uw horloge, ga niet naar de politie; maar naar Beppo, die met zijne rooversbende op het Campo Vaccino werkt en wien gij gedurende de *siesta* aldaar vinden kunt. Beppo zal u eene beschrijving vragen van het gestolen horloge en 25 *scudi*.

„*Eh! Nannetto*, wie was gisteren op den omgang van de St. Giorgio?" vraagt Beppo.

„*Lo Schiaccia col Barbone* (de Valstrik met den Dikbaard)," is het antwoord.

Deze twee achtingswaardige leden der vereeniging zijn echter niet tegenwoordig, en Beppo vraagt u dus of gij morgen wilt terugkomen. Gij verschijnt, het horloge komt met de beschrijving overeen, uwe 25 *scudi* rollen in Beppo's hand en uw horloge hebt gij terug.

Doch met dat al gaat de goede oude tijd weg. Ook het mes wordt niet meer zoo gebruikt als vroeger. Er worden jaarlijks minder gewonden naar de hospitalen vervoerd. Vroeger werden er tusschen Zondag en Maandag zes, zeven of acht gewonden ingebracht, tegenwoordig niet meer.

„*Eh! giovinotti*" (jongens) riep onlangs eene oude matrone tot de *staffieri* (lakeien), die onder de *portone* van het pa-

leis stonden „*Eh*, *giovinotti*, hoe veel gewonden droegt gij van nacht naar de „Consolazione."

„Niet één Eccellenza."

„*Eh*!" zeide de oude dame met een zucht, „de Romeinen zijn geene mannen meer, zij worden oude wijven. Zij zijn de Romeinen niet meer van mijn tijd."

Helaas! neen. De stierengevechten, de tornooien zijn voorbij. De sluipmoord neemt af en de straten nemen jaarlijks in veiligheid toe. De draagstoelen gaan uit de mode. Alles rijdt tegenwoordig, als in eene beschaafde stad, die op de hoogte is van den tijd. Als het zoo voortgaat kan Rome wel meer verliezen, zijne gevangenissen en zijne bandieten, ja! alles, tot den Paus toe.